Cem Eroğul

Demokrat Parti

Tarihi ve İdeolojisi

Örnek

Yordam Kitap

Cem Eroğul

1960 yılında İstanbul, Saint Joseph Lisesi'nden mezun oldu. 1964 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Yüksek lisansını 1965 yılında Diplôme d'Etudes supérieures (DES), Faculté de Droit et de Science économique (Paris), doktorasını ise 1969 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı.

1966 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Anayasa Hukuku asistanı olarak çalışmaya başlayan Eroğul, 1973 yılında aynı fakültede Anayasa Hukuku doçenti oldu. 1982 yılında yine aynı bölümde profesör unvanını aldı. 1983 yılında Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın emriyle üniversiteden uzaklaştırıldı. 1990 yılında Danıştay'ın aldığı içtihadı birleştirme kararı uyarınca A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki Anayasa Hukuku profesörlüğüne geri döndü. 2010 yılının başında emekli oldu.

Yayınlanmış yapıtları şunlardır:

Demokrat Parti – Tarihi ve İdeolojisi (1970; İstanbul: Yordam Kitap, 5. Basım, 2014).

*Anayasayı Değiştirme Soru*nu (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974).

Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosu'nun Yeri (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977).

Devlet Nedir? (İstanbul: Yordam Kitap, 4. Basım, 2014) (Önce İngilizce yayınlandı: *An Essay on the Nature of the State*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981).

Devlet Yönetimine Katılma Hakkı (1991; Ankara: İmge Kitabevi, 2. Basım, 1999).

Anatüzeye Giriş ("Anayasa Hukuku"na Giriş) (1993; Ankara: İmaj Yayınevi, 13. Basım, 2013).

Çağdaş Devlet Düzenleri (1996; Ankara: İmaj Yayınevi, 8. Basım, 2012)

Birey Nedir? (İstanbul: Yordam Kitap, 2014)

Demokrat Parti

Tarihi ve İdeolojisi

Cem Eroğul

Yordam Kitap: 202 • **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi** • Cem Eroğul
ISBN-978-605-4836-53-6 • *Kapak ve İç Tasarım*: Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım*: Ocak 2014
© Cem Eroğul, 2013; © Yordam Kitap, 2013

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 **Faks:** 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap. com • **E:** info@yordamkitap. com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.Şti. (Sertifika No: 12028)
İ. O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No:38-40-42-44
Başakşehir - İstanbul
TEL: 0212 5650122 - 0212 5650255

Demokrat Parti

Tarihi ve İdeolojisi

İÇİNDEKİLER

Beşinci Basıma Önsöz ix

Yeni Önsöz xvii

Önsöz xix

GİRİŞ: 1945: Yeni Dünyanın Temelleri Atılıyor 1

KISIM I

DEMOKRAT PARTİ MUHALEFETTE 9

Bölüm I: Demokrat Parti'nin Kuruluşu 11

Bölüm II: Birinci Büyük Kongre 31

Bölüm III: İkinci Büyük Kongre 62

Bölüm IV: Demokrat Parti Muhalefetinin Anlamı 72

KISIM II

YÜKSELME DÖNEMİ (1950-1954) 83

Giriş: İktidarın DP'ye Devri ve Korkulu Geçit 85

Bölüm I: Geçmişle Savaş ve İlk İcraat 90

Bölüm II: Üçüncü Büyük Kongre ve DP'nin Dış Politikası 102

Bölüm III: Demokrat Parti'nin İç Politikası 112

Bölüm IV: Yükselme Dönemine Genel Bakış 131

KISIM III

DURAKLAMA DÖNEMİ (1954-1957) 147

Bölüm I: Üçüncü Menderes Kabinesinin
Dış ve İç Politikası. Baskı Döneminin Açılışı 149

Bölüm II: 1955: Menderes İktidarının En Kritik Yılı 164

Bölüm III: Dördüncü Menderes Kabinesi
ve Baskı Politikasında Yeni Aşamalar 176

Bölüm IV: Duraklama Dönemine Genel Bakış 194

KISIM IV

YIKILMA DÖNEMİ (1957-1960) 203

Bölüm I: DP'nin İstibdadı Artırma Çabaları.
Karşılaştığı Yeni Güçlükler 205

Bölüm II: Muhalefet Duvarı 219

Bölüm III: DP'nin Yıkılışı 229

Bölüm IV: Yıkılma Dönemine Genel Bakış 240

SONUÇ: Uyducu Batıcılık ve Biçimsel Demokrasi 257

KAYNAKÇA 271

AD DİZİNİ 279

Beşinci Basıma Önsöz

Bu kitapla Behice Boran'ın *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* kitabı aynı yıllarda yazıldı.[1] Türkiye İşçi Partisi'nde birlikte çalışmamıza karşın, yazmakta olduğumuz kitaplar hakkında aramızda hiçbir görüşme geçmedi. Dahası, birer kitap yazmakta olduğumuzu bile bilmiyorduk. Konularımızın kapsamı değişikti. Behice Hanım, Türkiye'nin tarihsel doğrultusunu, toplum yapısını ve bu bağlamda sosyalizmin sorunlarını genel olarak incelerken, ben 1946-60 arasına, Demokrat Parti olgusunu çözümlemeye odaklanmıştım. Ancak, Behice Hanım'ın kitabı yayınlanınca, konularımızın kesiştiği noktalarda görüşlerimizin inanılması güç bir koşutluk içinde olduğunu gördüm. Boran'ın kitabından yapacağım bir iki alıntı, bunu göstermeye yeter: "Demokrat Parti ..., palazlanmış olan burjuvazi ile toprak ağalarının, kasaba eşrafının devleti doğrudan doğruya kendi ellerine geçirmeleri, bürokratik tabakayı ikinci plâna iterek ona üstün bir duruma gelmeleri çabasını ifade ediyordu." (s. 36) "Büyük toprak sahiplerinin bir kısmı ..., kapitalist nitelikte büyük işletmeciliğe geçtiler." (s. 46) "Halkın oy hakkını

1 Behice Boran'ın kitabının ilk basımının önsözünün tarihi Nisan 1968, benimkinin ise Aralık 1968'dir.

ciddiye alıp ona sahip çıkması ve kendini ezen, horlayan, dertlerine çare bulamayan bir devlet yönetiminin temsilcisi ve sorumlusu olarak gördüğü C.H.P.yi alaşağı etmesi politik alanda devrimci bir davranıştı; ... ." (s. 44)[2]

Behice Boran'la aramızdaki bu görüş birliğini açıklayan şey, ikimizin de aynı yaklaşımı benimsemiş olmamızdı. Boran bunu şöyle dile getiriyor: "Meseleleri toplum yapısı açısından görmek demek, onlara, üretim güçleri, ilişkileri ve bu ilişkilerin meydana getirdiği sosyal sınıflar açısından bakmak demektir." (s. 4) Bense, yaklaşımım konusunda herhangi bir açıklamada bulunmadan bunu doğrudan doğruya uygulamayı yeğlemiştim. Behice Hanım'ın dünya görüşünü herkes biliyordu. ABD'de sosyoloji doktorasını yaparken, 1937-38 yıllarında, daha otuz yaşına ulaşmadan sağlam bir Marksist olmuştu. Ben Marksizmi fakülteyi bitirip 1964'te, yirmi yaşımda Paris'e gittiğimde keşfettim. Demokrat Parti kitabımı yazdığım sıralarda, Georges Politzer'in *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*'ni çevirdiğim için, ağır cezada, "komünizm propagandası" yaptığım suçlamasıyla, TCK'nin ünlü 142. maddesi uyarınca, 7,5 yıl hapis istemiyle yargılanıyordum.[3] O yıllarda, açık açık "ben bu kitabı Marksist bir yaklaşımla yazıyorum" diyemezdim. Ama gerçek buydu. Aradan geçen yarım yüzyıla karşın, Paris'te beni aydınlatan o ışığı hâlâ en büyük kılavuzum sayarım. İşte Behice Boran'la birbirimizden habersiz olarak Demokrat Parti konusunda özdeş görüşlere ulaşmamızı sağlayan etmen, ikimizin de Marksist bir yaklaşım benimsemiş olmamızdı.

2 Alıntılar için *bkz.* Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Gün Yayınları, İstanbul, 1968.

3 Sonuçta, Ankara 1. Ağır Ceza Mahkemesi'nin 30/12/1968 gün ve 968/382 sayılı kararı ve bunu onaylayan Yargıtay 1. Ceza Dairesi'nin 15/4/1969 gün ve 315/1091 sayılı kararı ile beraat ettim.

Aradan geçen bunca yıla karşın bu kitapta savunulan ana görüş sağlamlığını korumuştur. Gerçekten de Demokrat Parti, özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında palazlanan ticaret burjuvazisi ile kapitalistleşmekte olan büyük toprak sahiplerinin, iktidara doğrudan doğruya el koymak için bir halk hareketini kullanmalarını sağlayan araçtır. Sınıfsal niteliğine bakılırsa, özü gericidir. Buna karşılık, muhalefet yıllarında yürüttüğü yürekli savaşımla bu ülkenin demokratik gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Kitabımın sonundaki şu tümcelerin geçerliğine hâlâ inanıyorum: "Halkımız, bugün, iktidarı fiilen belirleme yetkisine sahip çıkmıştır. Bundan sonra atılacak demokrasi adımlarında, daima bu gerçeği göz önünde tutmak zorunludur. Bu bakımdan, Türkiye devrimcileri, Demokrat Parti hareketini iyi değerlendirmek ve bu harekete bir karşıdevrim diyerek, onu hemen bir kenara itmemek durumundadırlar. Gerçek demokrasiye giden yol, Demokrat Parti'nin açtığı demokratik çığırın inkârına değil, onun özümlenip aşılmasına bağlıdır."

Bu kitabın yeniden basılmasının bir de şu yararı olacağını umuyorum: Son yıllarda Demokrat Parti'ye ilişkin olarak yaratılmaya çalışılan söylencenin maskesini düşürmek. Söylenceye bakılırsa, Demokrat Parti iktidara geldikten sonra demokratik bir yönetim kurmuş, ancak halk iktidarına dayanamayan asker-sivil bürokratik güçlerce yıkılmıştır. Demokrat Parti'nin demokratik bir düzen yarattığı iddiası tam bir yalandır. Bu parti, daha ilk iktidar yıllarında, Batılı bir demokratik yönetim anlayışına tümüyle yabancı olduğunu ortaya koymuştur. On yıl boyunca basının gelir kaynaklarını iktidarın keyfi tutumuna bırakan resmi ilanlar kararnamesi daha 1951'de çıkarılmıştır. Bir eleştiri yazısı yazdı diye, o sırada CHP milletvekili olan Hüseyin Cahit

Yalçın'ın dokunulmazlığı, 77 yaşında olmasına ve aynı yazıdan dolayı davalı olan yazı işleri müdürünün bu arada beraat etmiş olmasına karşın, salt gövde gösterisi olsun diye 1952'de kaldırılmıştır. 1953'te, ana muhalefet partisi CHP'nin mallarına sorgusuz sualsiz el konmuş, ikinci muhalefet partisi Millet Partisi, sudan bahanelerle kapattırılmıştır. Demokrat Parti'nin iktidara gelir gelmez başlattığı "beyaz terör" (yıldırı) on yıl boyunca hiç aksamadan sürmüş, solcu akımların en hafifine bile yaşama olanağı tanınmamıştır. Parti içi muhalefete de en ufak bir hoşgörü yoktur. 1953'te toplanması gereken büyük kongre toplanmamıştır. (Son kongre 1955'te toplanmış, DP ondan sonra artık hiç kongre toplamamıştır.) Demokrasiyi çekemezlik, sonraki yıllarda hızla artmıştır. 1954 seçimlerinde muhalefete oy verdi diye, Malatya ikiye bölünmüş, Kırşehir ise ilçe haline getirilmiştir. Aynı yıl kabul edilen bir genel azil (görevden alma) yasasıyla, hükümete, yüksek yargıçlar ile üniversite öğretim üyeleri dahil, beğenmediği her memuru keyfince işten atma yetkisi tanınmış ve bu işlemlere karşı yargı yolu kapatılmıştır. Kasım 1955'te Demokrat Parti grubunun bile artık dayanamayıp ayaklanması sonucunda yalnızca birkaç aylığına duraklayan bu keyfi ve baskıcı yönetim anlayışı, 1956 yılının Nisan-Mayıs aylarından başlayarak artık büyük bir hızla baş edilmez duruma gelmiştir. 1956'da kabul edilen bir yasayla, siyasal partilerin seçim zamanı dışında açık hava toplantısı düzenlemeleri yasaklanmış, kapalı toplantılar ise mahallin en büyük mülkiye amirinin iznine bağlanmıştır. Basına karşı hep daha baskıcı yeni düzenlemeler yapılmış, o günlerden DP'nin yıkılışına dek, cezaevine girmek muhalif gazeteciliğin olağan yazgısı durumuna getirilmiştir. Menderes öylesine durdurulamaz hale gelmiş-

tir ki, Demokrat Parti'nin dört kurucusundan ve 1946-50 muhalefetinin önderlerinden biri olan Fuat Köprülü, daha 1957 seçimlerinin arifesinde şu sözleri söyleme gereğini duymuştur: "Bu seçim mücadelesi, tek parti, tek şef sistemini canlandırmak isteyen bir adama karşı koca bir milletin mücadelesidir."[4] Bu son seçimi de kazanan Demokrat Parti, içtüzük değişikliğiyle artık meclis içinde muhalefeti de susturma yoluna gitmiştir. Ondan sonra baskı artık dayanılmaz hale gelmiştir. Hele 1958 Irak Devrimi'nden sonra, Menderes her türlü ölçüyü kaçırmıştır. Ocak 1959'dan itibaren devlet radyosu, saatler boyunca DP'nin kurdurduğu Vatan Cephesi ocaklarına kaydolanların adlarını saymaya başladı. Hükümet öylesine bir paniğe kapılmıştı ki, artık ulusal çıkarları da göremez olmuştu. Mart 1959'da ABD'yle (hiçbir NATO ülkesinde örneği olmayan) bir ikili antlaşma imzalanmış ve silahsız dahi olabilecek "bilvasıta" (dolaylı) komünist saldırılara karşı Amerikan askerinin yardıma çağrılabileceği kabul edilmiştir. O günlerde, her türlü muhalefet amansızca eziliyor, üstelik halkın bu işlerden haberdar olmaması için durmadan yayın yasakları konuyordu. Sonunda, yayın yasaklarının yayınlanmasının da yasaklanmasıyla (!), 3 Mayıs 1959 günü, Cumhuriyet basın tarihinde ilk kez gazeteler beyaz sütunlarla çıkmaya başladı. Ertesi gün ise, ana muhalefet partisi başkanı İsmet İnönü, İstanbul'da havaalanından kente gelirken saldırıya uğradı. Rastlantı olarak orada bulunan bir askeri birlik müdahale etmeseydi, belki de linç edilip öldürülecekti. Demokrat Parti "demokrasisi" işte böyle bir şeydi. Ama orada bile durmadı. Asgari demokrasi olan hiçbir yönetimde görül-

4 *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1957.

meyecek biçimde, Nisan 1960'ta, Demokrat Parti çoğunluğu, ana muhalefet partisini ve muhalif basını soruşturmak üzere on beş kişilik bir komisyon kurdu. Bu komisyona da "Hükümetin bütün vasıtalarından istifade" yetkisini tanıdı. Komisyon çalışmaları gizli olacaktı. Hiçbir kararına hiçbir biçimde itiraz edilemeyecekti. Komisyon kararlarına "her ne suretle olursa olsun" karşı çıkanlar bir ila üç yıl arasında ağır hapis cezası ile cezalandırılacaklardı. O noktada artık Türkiye'de demokrasi tamamen bitmişti. Kitapta bu durumu şu sözlerle değerlendirmiştim: "Bu şartlar içinde gerçekleştirilen 27 Mayıs, aslında bir karşı darbe idi. Zira ilk darbe, iktidardan gelmişti. Daha askerler siyasete karışmadan önce, DP, parlamenter düzeni ortadan kaldırmıştı. Yıkılan, klasik demokrasi değil, klasik demokrasiyi yıkmış olan bir iktidardı." İşte, "demokrasi aşığı Demokrat Parti" söylencesinin her türlü tarihsel gerçeğe aykırı olarak yayılmaya çalışıldığı bu günlerde, bu gerçeklerin anımsanmasında büyük yarar görüyorum.

Bu kitabı yazdığım dönemde dil seçiciliğini yanlış buluyor, dilin "kendiliğinden" gelişmeye bırakılması gerektiğini savunuyordum. Daha sonra, bunun olanaksız olduğu için yanlış olduğunu anladım. Biz ne yaparsak yapalım, ister istemez her durumda bir seçim yapıyoruz. Basit bir örnek vereyim: Ağır bir hastamız olduğunda ya "cankurtaran" ya da "ambülans" çağıracağız. Biz tercih yapmak istemiyoruz desek bile, bu sözcüklerden birini kullandığımız anda, kaçınılmaz olarak bir tercih yapmış olacağız. Bu gerçeği, ancak kırk yaşımda ayrımsadım ve ondan sonra artık hep daha arı bir Türkçeyle yazmaya çalıştım. Ancak, bir önceki önsözde de belirttiğim gibi, bunu yapmanın en sağlıklı yolu, öz Türkçe düşünüp öz Türkçe yazmaktır. Yoksa, dile fazla özen göster-

meden yazılmış bir metnin içinden sözcük ayıklayıp değiştirmek değildir. Bu çaba, orada dediğim gibi, "metne ister istemez yapay bir hava veriyor." İşte böyle olmasın diye, bu yeni basımda da ancak çok eskimiş sözcükleri değiştirmekle yetindim. Bir de, o günlerde siyasetçilerden yaptığım kimi alıntılarda bugünkü okura artık tamamen anlaşılmaz gelen birtakım sözcüklerin arkasına, köşeli ayraç içinde bugünkü dildeki karşılıklarını ekledim.

Artık yetmiş yaşıma geldim. 22-25 yaşlarımda doktora tezi olarak yazdığım ve Türkiye'de yapılmış ilk siyasal parti monografisi olan bu çalışmanın sorumluluğunu hâlâ seve seve üstlenebiliyorsam, bunu bütün düşünce yaşamımı aydınlatan "yirminci yaş aşkım" Marksizme borçluyum. Bu düşünceye katkıda bulunan herkese selam olsun. Türkiye'de Marksist yayıncılığa öncülük eden Yordam Kitap'a da sonsuz teşekkürler.

Cem Eroğul
İstanbul, Ocak 2014

Yeni Önsöz

Bu kitap yazılalı yirmi bir yıl oldu.[1] Yayınlandığı günden bugüne, DP ile ilgili birçok yeni kaynak gün yüzüne çıktı. Yine de zaman, kitabın temel görüşlerini eskitemedi.

Kitap tükendikten sonra, yıllarca, yeniden yayınlanmasına izin vermem için bana baskı yapıldı. Hep daha zengin verilerle, daha doyurucu bir araştırmanın çıkmasını bekledim. Ancak artık, tekrar basılmasına direnmemeye karar verdim.

Bu bası için kitabı bir daha okuyunca, konuya ilişkin görüşlerimde önemli bir değişiklik olmadığını zevkle saptadım. Ancak dil anlayışımda, o günlerden bugünlere bir gelişme olmuş. Artık dilin arılaşması gereğine, daha bir bilinçle inanmış durumdayım.

Bu böyle olmakla birlikte, bu basıyı hazırlarken, kitabın dilini eksiksiz bir biçimde arılaştırma yoluna gitmedim. Çünkü doyurucu bir arılığın, ancak doğrudan doğruya arı bir dille yazmakla sağlanabileceğine inanıyorum. Var olan bir metin içinde sözcükleri ayıklayıp yerlerine yenilerini koymak, bir noktadan sonra, metne ister istemez yapay bir hava veriyor. İşte bu tehlikeden kaçınmak için, bu yeni bası için arılaştırma çabamı, ancak zorunlu gördüğüm düzeyde tuttum.

---

1 Bu, ikinci bası için doğruydu. Dördüncü basıda bu süre otuz üç yıla yaklaşmış bulunuyor.

Öte yandan, yıllar geçtikçe, okura temel bir uyarıda bulunma gereği gitgide artıyor: Kitabı bugün okuyanlar kitaptaki çözümlemelerin Türkiye'nin 1960'lardaki durumunu yansıttığını gözden kaçırmamalıdırlar.

Cem Eroğul
Ankara, Nisan 1990

Önsöz

Dördü muhalefette, onu iktidarda olmak üzere hemen hemen on beş yıl boyunca Türk siyaset sahnesinde yer almış olan Demokrat Parti hakkında en sağlıklı yargıyı tarih verecektir. Tarih burada iki anlama gelmektedir. Birincisi, olaylar üzerinden geçecek ve hareketin esas çizgilerinin ortaya çıkmasını sağlayacak oldukça uzun bir zaman parçası. İkincisi, olayları bilimsel bir şekilde değerlendirmek için gerekli malzeme yığınına ve araştırma yeteneğine sahip gerçekten bilimsel hüviyetli tarih sözcüleri. Açıktır ki, şu anda böylesine yetkili bir tarihsel yargıya varma olanağına sahip değiliz. Bir kere, olayların üzerinden sadece sekiz yıl gibi çok kısa bir zaman geçmiştir. İkincisi, muazzam bir kitle oluşturan, fakat bölük pörçük bir halde bulunan malzeme yığını, henüz derin bir çözümlemeye olanak verecek herhangi bir tasnife tabi tutulmamıştır. Üçüncü ve en önemli sebep ise bu satırların yazarının, böyle araştırmaların gerektirdiği bilimsel yetişme çabasının henüz ilk basamaklarında bulunmasıdır.

Bu kayıtları bile bile böyle bir araştırmaya girişmiş olmamızın nedenleri çeşitlidir. İlk neden, bugün içinde bulunduğumuz siyasal hayatın yapısını anlayabilmek için, dün diyebileceğimiz kadar yakın bir zamanda mevcut olan şartları iyi kötü bilmek zorunluğudur. Oysa bizim yaşıtlarımız, 1946-1960 döneminde çocuk denecek yaşta idiler. Bu dönemin

olaylarını bilinçli olarak yaşamamışlardır. Dolayısıyla burada ilk amacımız, bugünkü gençlere dünkü olaylar hakkında birtakım somut bilgiler vermek ve dünün havasını bir an için onlara koklatmaktır. İkinci neden ise, büyük önem taşıdığına inandığımız Demokrat Parti hareketi hakkında, bizden sonra yapılacak daha yetkili incelemelere yardımcı olmaktır.

Belli bir dönemin siyasal havasını yeniden canlandırmak başlıca amacımız olduğu için, bu havanın en iyi yansıdığı yer olan günlük gazeteleri esas kaynak olarak kullandık. Bunun yanı sıra, bazı genel çözümlemeler de yapmayı denedik.[1] Bunların bizi götürdüğü sonuçların bazıları kesin görünse de, bu kesinliğin elimizdeki olanaklarla sınırlanmış olduğu unutulmamalıdır. Başlangıçta belirttiğimiz kayıtlar hatırlanırsa, vardığımız sonuçların, aslında, geniş ölçüde varsayım olarak kabul edilmeleri gerektiği anlaşılır.

Çalışmamız boyunca, yazı dilini konuşma diliyle özdeşleştirmek ilkesini daima göz önünde bulundurduk. Ayrıca, bunun bir sonucu olarak, günlük hayatta birlikte kullanılan ve hangisinin daha geçerli olduğu veya anlam farklılaşmasına uğrayarak her ikisinin de birlikte yaşayıp yaşamayacağı bilinmeyen, Osmanlıca ve Türkçe kelimeler arasında bir tercih yapmayı reddettik.

Bu çabalarımız sonucunda ve bütün eksiklerimize rağmen yakın tarihimize bir nebze ışık tutmayı başardıysak kendimizi mutlu sayacağız.

Cem Eroğul
Ankara, Aralık 1968

1 Özellikle Giriş, Sonuç ve her kısmın son (yani dördüncü) bölümleri bu çözümleme ve değerlendirmelere ayrılmıştır.

GİRİŞ

1945: Yeni Dünyanın Temelleri Atılıyor

Son yirmi yıldaki iç ve dış olayların esas nedenlerini 1945 yılında aramak gerekir. Dünyaya damgasını vuran bloklar politikası ve soğuk savaş bu yılda doğmuş, Türkiye'yi bugünkü duruma getiren emperyalizm uyduculuğu ve biçimsel demokrasi, yine bu yılda hızla oluşmaya yüz tutmuştur. Demokrat Parti, tam anlamıyla, bu yeni düzenin bir ürünüdür. Dünyaya ve ülkemize yön veren yeni etmenleri kısaca da olsa gözden geçirmeden, Türk siyasal hayatında son derece önemli bir yer tutmuş olan DP hareketini anlamak olanaksızdır.

Dünya, 1945 yılına nefes nefese girmişti. Artık her tarafından çatırdayan faşist imparatorlukların yıkılmasıyla meydana gelecek boşlukta iyi bir yer kapabilmek için, büyük devletler yarış halindeydiler. Sovyet orduları yıldırım hızıyla batı yönünde ilerlemekteydi. Ocak ayının sonunda Berlin'e 110 km. yaklaşmış olmalarına karşılık, İngiliz ve Amerikan kuvvetleri ancak Alman sınırına varmış durumdaydılar. Türkiye, müttefiklerden yana olmakla birlikte, Sovyet ilerlemesini endişe ile izliyordu. "Dostumuz Amerika'nın temen-

nisi ve müttefikimiz İngiltere'nin de buna müzahereti [arka çıkması] üzerine"[1] Almanya'dan sonra Japonya ile de ilişkilerimizi kesmiştik ama, faşist yıkılışın komünizmin büyük bir zaferine yol açmasını da istemiyorduk. İktidar görüşünü aksettiren gazeteler, özellikle Amerika'ya yaranmak için ellerinden geleni yapıyorlardı.

Müttefik orduların bu farklı ilerleyiş hızları önemlidir, zira ittifakı düşmanlık haline getirecek olan ilk kuvvetli şüpheler burada belirmiştir. Nitekim Almanya, Yalta konferansından sonra müttefikleri kendi yararına bölme umudunu yitirince, var gücü ile doğu cephesini takviye etmiş, böylece Sovyet taarruzunu geniş ölçüde yavaşlatmayı başarmıştır. Bu sefer Sovyetler, Batılıların bir gizli anlaşma yaptıkları endişesini kuvvetle hissetmeye başlamışlardır.

Avrupa savaşının Mayıs ayında Almanya'nın kesin yenilgisiyle son bulması üzerine, galipler arasındaki çıkar çatışması hemen su yüzüne çıkmıştır. O kadar ki, daha Mayıs ayında Amerikan basını üçüncü dünya savaşı ihtimalinden bahsetmeye başlamış,[2] Churchill ise 26 Mayıs'ta verdiği ünlü nutukta "Avrupa kıtası tarihte görülmemiş bir ihtirasla örtülü bulunuyor" diyerek,[3] açıkça Sovyetlere cephe almıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nı sayısız yıkıntı ve sonsuz acılar pahasına nihayete erdiren insanlık, bunca fedakârlığının haklı ödülü olacak barışı, yakın gelecekte elde edemeyeceğini fark etmeye başlamıştı. Savaşın yıkıntıları üzerinde yükselen iki devin, ABD ile SSCB'nin ganimet paylaşımında anlaşamayacakları artık ortadaydı. Gerçekten de, Balkan hükü-

1 *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1945. İngiltere, Ekim 1939 tarihinde imzaladığımız antlaşma ile müttefikimiz olmuştu.

2 *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1945.

3 *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1945.

metlerinin demokratik niteliği, Polonya'nın, San Francisco konferansında Lublin Geçici Hükümeti tarafından temsil edilmesi, Yugoslavya'nın Trieste'yi işgali, BM'de veto sorunu gibi nice sorun, devleri karşı karşıya getiriyordu. Potsdam, Londra ve Moskova'da yapılan birçok toplantı ise, görüşleri birleştirmekten uzak kalıyordu. Dünya, aç ihtirasların çarpıştığı, kıyasıya yarıştığı, büyük bir keşmekeş halinde idi.

1945 yılının yeni düzeni yaratmaktaki rolü bloklar politikasının doğması ile bitmiyor; belki ondan da önemli olmak üzere, Üçüncü Dünya ülkelerinin hızlı uyanışlarına sahne oluyordu. Mayıs ayında Suriye, Fransa'ya başkaldırıyor; Ekim'de ise Mısır ile Cava, İngiltere ile Hollanda'ya isyan ediyorlardı. Bu hareketler hemen başarı sağlayamıyorlar ama, milli kurtuluş savaşlarının artık önüne geçilmez bir sel gibi gelişeceğini gösteriyorlardı. Asya, patlamaya hazır bir kazan gibi kaynıyordu: koca Japonya'yı iki darbede yere seren atom bombalarının dahi zapt edemeyeceği bir kaynama! Zira yarım milyarlık muazzam kütlesiyle Çin artık sahneye çıkmıştı. Olanca şiddetiyle yeniden alevlenen iç savaş, dünyanın bu en kalabalık ülkesini, kuvvetler dengesini sarsacak yeni bir güç haline getirmekte idi.

Blokların şekillendiği, soğuk savaşın başladığı ve geri kalmış ülkelerin başkaldırdığı, bir kelimeyle yeni düzenin temellerinin atıldığı bu hengâmeyi, bütün ülkeler gibi Türkiye de merak ve endişe içinde izlemekteydi. Milli Şef, "Büyük Başbuğ"[4] İsmet İnönü'nün önderliğinde, ülkenin yönetici seçkinleri, bu yeni düzene uymaya çalışıyorlardı. Buldukları çare ikili idi. Bir yandan emperyalist güçlere yanaşmak, öte yandan ülke içinde biçimsel bir demokrasi düzeni kurmak.

4 O günlerin basınında yaygın olan bir deyiş. Örnek için *bkz. Cumhuriyet*, 10 Ocak 1945.

Bu kararların verilmesinde çok çeşitli nedenlerin rol oynadığında şüphe yoktur. Maalesef bugün için elimizde, bunları gerçek ağırlıklarıyla ve kesin bir şekilde ortaya çıkarmaya yetecek veriler bulunmamaktadır. Bu bakımdan sadece birkaç etmeni ele almakla yetinmek zorundayız.[5]

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmemekle birlikte, etrafını saran büyük kargaşanın etkilerinden de kendini tamamen koruyamamıştır. Bir yandan, her an savaşa girmeye hazır büyük bir ordu beslemiş, öte yandan da, ülke içinde sıkı bir polis rejimi kurmuştur. Bunun sonucu olarak, vesikalı, sıkıyönetimli ve milli şefli bir idare kurulmuş, halk ezilmiş ve karaborsadan yararlanan yeni bir zenginler zümresi türemiştir. Ezilen halk, iktidara düşman olmuştur. Türedi zenginler ise artık idarede doğrudan doğruya söz sahibi olmayı arzulamaktaydılar. Savaş bitince, yönetici kadronun, alttan ve yandan gelen bu baskıların etkisi altında kalmış olması tabiidir.

Ülkede egemen olan tek parti idaresi, halkı baskı altında tutmakla birlikte, egemen sınıfları tedirgin edecek tasarruflara girişmekten de çekinmemiştir. Bunun en belirgin örnekleri, 1945 yılında bir ay ara ile karara bağlanan toprak reformu ve ormanların devletleştirilmesidir. Reform, oldukça mütevazı olmasına rağmen, parti içinde muhalefetle karşılanmış, aleyhte olan milletvekilleri mülkiyet hakkının dokunulmazlığını ileri sürmüşlerdir. Fakat bütün çabaları boşa çıkmış, kanunun kabulüne engel olamamışlardır. Böylece, en hayati çıkarlarını dahi, yönetimdeki devrim mirasçısı kadronun tasarruflarından icabında koruyamayacaklarını görmüşlerdir. Celal Bayar ve arkadaşlarının CHP'ye sundukları ünlü Dörtlü Takrir'in, Toprak Kanunu'nun meclisten çıktığı

5 Bu kısmın 4. bölümünde, DP'nin doğuş sebepleri incelenirken, bu konuya yine dönülecektir.

günlerde[6] parti grubuna verilmiş olması, herhalde bir rastlantı değildir. Aradan daha bir ay geçmeden bütün ormanların devletleştirilmesi,[7] mülk sahiplerine yeni bir tehlike işareti olmuştur. Artık tam bir güvene sahip olabilmek için, idareyi tamamen ellerine geçirmeleri gerektiğini görmüşlerdir. Bu emellerini gerçekleştirmek için dayanabilecekleri tek güç ise, zaten baskıdan iyice şikâyetçi olan halktı.

Ülke yönetiminde böyle bir nöbet devrine hazırlanan egemen sınıflar, savaşın sonunda dünyanın çehresinin tamamen değiştiğini gözden uzak tutmamışlardır. Bilindiği gibi, savaştan sonra yeryüzünde yalnızca iki büyük güç kalmıştı. Biri, emperyalizmin baş temsilcisi olan ABD, öbürü, sosyalist blokun lideri SSCB. Ayrılık çizgisinin böyle kesinlikle belirdiği bir ortamda, emperyalizmle zaten çıkar birliği halinde olan egemen sınıflar, hele halkı da siyasal oyuna katmayı göze aldıktan sonra, emperyalizmle uyuşmayı güvenlikleri bakımından kaçınılmaz görmüşlerdir. Tarihin bir cilvesi olarak, bu yolda en iyi fırsatı kendilerine sosyalist blokun lideri sağlamıştır.

Gerçekten de, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Sovyetler Birliği hatalı bir emniyet çemberi siyasetini Türkiye'ye uygulamaya kalkışmıştır. Mart 1945'te Ankara'ya verdikleri bir nota ile Sovyetler, 17 Aralık 1925 antlaşmasını, yeni şartlara uymadığı gerekçesiyle uzatmayacaklarını bildirmişlerdir. Kendilerine yeni şartların ne olduğu sorulduğunda ise, Boğazlar'da Montreux düzeninin değiştirilmesini ve doğu sınırımızın kendi lehlerine yeniden gözden geçirilmesini

6 Toprak Kanunu 11 Haziran 1945'te Meclis'ten çıkmış, Dörtlü Takrir ise 7 Haziran günü CHP Meclis Grubu'na verilmiş, 12 Haziran'da tartışılmıştır.

7 9.7.1945 günlü ve 4785 sayılı "Orman Kanunu'na Bazı Hükümler Eklenmesine ve Bu Kanunun Birinci Maddesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun". *TC Resmi Gazete* (bundan sonra, *RG.*), 6056, 13 Temmuz 1945.

istemişlerdir. Kolayca anlaşılabileceği gibi, bu haksız talep bütün Türkiye'de çok derin bir kızgınlık uyandırmıştır. Bu kızgınlık da en çok Türk egemen sınıflarına yaramıştır. Bunu şevkle körükleyerek, bir yandan dış politikamızda Batı blokuna yaklaşmamızı sağlamışlar, öte yandan da, içte, halkın etkin politikaya sokulduğu bir dönemde, kendileri için son derece tehlikeli olacak bütün sol akımları Moskova, yani düşman ajanı gibi göstererek ezmişlerdir.

1945 yılı, siyasal hayatta hızlı liberalleşmenin yanı sıra sola karşı baskının doruğuna yükseldiği bir yıldır. Bizde biçimsel demokrasiye geçiş, solun ezilmesine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bu tutum, savaş sonrası demokrasimizin sınıfsal niteliğini anlamak için önemli bir göstergedir. Sol aleyhtarı kışkırtmanın nerelere götürüldüğünü anlatmak üzere, tek bir örnek vermekle yetineceğiz. 4 Aralık 1945 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin birinci sayfasında, şöyle bir haber var: "Bizim yoldaşlar nihayet maskelerini attılar. *Yeni Dünya* ve *Görüşler* kızıl propaganda organlarıdır." İlginç olan, haberin gerekçesidir. Ciddiyetiyle tanınmış *Cumhuriyet* gazetesi şöyle bir keşif yapmış: *Görüşler* kelimesinin "G" harfi ters çevrilip bir kısmı parmakla örtülünce orağa benziyormuş. Orak da komünist devrim işaretinin bir parçası olduğuna göre, bu dergi Moskova'nın uşağı imiş... Ortam böylesine hazırlandıktan sonra, aynı gün, *Tan*, *Yeni Dünya* gazeteleri ile *Görüşler* dergisinin matbaaları ve iki kitabevi, düzenlenen bir gençlik gösterisi sırasında tahrip edilmiştir.[8] O günler ise

8 Bu gazetelerin, iktidarın tertibiyle tahrip edildikleri bilinmektedir. Bu konuda *bkz.* M. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım (1905-1950)*, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1968, s. 267-272. Bu gerçek, ayrıca, Menderes'in 15 Mayıs 1952'de, Balıkesir il kongresinde, İnönü'ye çatmak için söylediği şu sözlerden de açıkça anlaşılmaktadır. "Daha dün işlerine gelmeyen neşriyatı durdurmak için gençleri tahrik ederek İstanbul'un göbeğinde gazete matbaalarını hak ile yeksan [yerle bir] ettiren onlar değil midir?". Tekin Erer, *On Yılın Mücadelesi*, İstanbul, Ticaret Postası Matbaası [1963], s. 107.

Demokrat Parti'nin hummalı bir şekilde kuruluşunu hazırladığı günlerdir. Bir yandan siyasal liberalleşme, öte yandan fikre karşı zorbalık. Göründüğünün aksine, bu bir çelişki değildir. Halkın figüranlıktan pek ileri gidemeyeceği biçimsel demokrasinin kuruluş çabalarıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'ni İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok partili düzene götüren süreç, esas seyrini daha 1945 yılında tamamlamıştır. Liberalleşmenin ilk belirtileri Nisan ayındaki San Francisco konferansı sırasında görülmekle birlikte, ilk resmi işaret, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs nutkunda verilmiştir. İnönü bu nutkunda son derece ihtiyatlı bir dil kullanmakla birlikte, demokrasi yolunda ilerleneceğini belirtmiş ve bu yönde gösterilen çabalara yeşil ışık yakmıştır. Ondan sonraki adım, 17 Haziran'da, altı milletvekilliği için yapılan ara seçimlerde CHP'nin aday göstermemesi olmuştur. İlk defa olarak resmi aday gösterilmemesi, seçimlerin büyük ilgi toplamasına ve son derece hareketli geçmesine yol açmıştır. Temmuz başında ise, Nuri Demirağ, Milli Kalkınma Partisi adıyla yeni bir parti kurmak için valiliğe başvurmuştur. Liberalleşme yolundaki bu ilk adımları, baş döndürücü bir hızla, diğerleri izlemiş ve birkaç ay içinde ülkenin siyasal görünüşü tamamen değişmiştir. Nihayet 5 Eylül'de, Başbakan Şükrü Saracoğlu, verdiği çok önemli bir beyanatta, Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasına izin verildiğini ve tek dereceli seçim, üniversite özerkliği, antidemokratik kanunlar gibi konulardaki taleplere hükümetin ilke olarak karşı çıkmayabileceğini bildirmiştir.[9] Bu demeçten sonra siyasal düzen değişikliği kamuoyuna artık iyice mal olmuştur. İsmet İnönü de 1 Kasım 1945'te verdiği meclis

9 *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1945.

açılış nutkunda, çok daha açık konuşmuş ve "... Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. [Antidemokratik] maddelerin iyileştirilmesinde; partiler teşkilinde, toplanma ve güvenlik haklarına karşı koyması ihtimali olan hükümler değiştirilmelidir... Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir..." demiştir. Ayrıca İnönü, şu sözleriyle, CHP'den kopacak bir muhalefet partisinin kurulmasını açıkça teşvik etmiştir: "... Bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur."[10]

Bu sözler Türk siyasal tarihinde bir dönemin kapandığına, yeni bir dönemin açıldığına işarettir. 1945 yılının temellerini attığı –ve dışta, bloklar politikası ve azgelişmişler isyanı, içte ise, emperyalizm uyduculuğu ve biçimsel demokrasi ile belirlenen– bu yeni dönemin baş temsilcisi Demokrat Parti olacaktır.

10 *RG.* 6147, 2 Kasım 1945.

KISIM I

DEMOKRAT PARTİ MUHALEFETTE

BÖLÜM I

DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU

I. CHP İÇİNDE MUHALEFET

Demokrat Parti'nin doğumuna yol açan düzen içi muhalefet, yeni demokrasi akımına uygun olarak, 1945 ortalarında iyice su yüzüne çıkmıştı. 21 Mayıs'ta başlayan bütçe görüşmeleri mecliste şiddetli bir muhalefetin varlığını göstermişti. Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur, Emin Sazak gibi konuşmacılar, hükümete kuvvetle çatmışlar ve tek parti döneminin alışık olmadığı bir sertlikle hükümeti eleştirmişlerdi.[1] Eleştiriler, her şeyden önce şu noktalarda toplanıyordu: bütçe açığı dolayısıyla artan devlet borçları, ölçüsüz emisyon, hayat pahalılığı, dar gelirlilerin ve özellikle memurların acı durumu, vurgunculuk, karaborsa, vergi sisteminin verimsizlik ve adaletsizliği. Muhalifler ısrarla artık yeni bir hayat görüşünün idareye egemen olması gerektiğini ileri sürüyorlardı.[2] Nihayet, 29 Mayıs'ta yapılan bütçe oy-

1 Bütçe görüşmeleri için *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VII., Toplantı: 2, C. 17 (25.05.1945), s. 196-233.

2 Adnan Menderes, *aynı kaynak* (bundan sonra, *a.k.*), s. 230.

lamasında, 368 lehte oya karşı beş kişi aleyhte oy kullandı. Bunların arasında DP'nin dört kurucusu da bulunmaktaydı.[3]

II. TOPRAK KANUNU'NA MUHALEFET

Ocak ayından beri meclise getirilmiş olan ve nihayet 14 Mayıs'ta görüşülmesine başlanan Toprak Kanunu tasarısı, muhalefetin diğer bir gösterisine yol açmıştır. Bu sefer konu hayatidir. Hükümetin getirdiği reform tasarısı, 5.000 dönümlük oldukça geniş bir üst mülkiyet sınırı tanımakla birlikte, toprağın yetmediği yerlerde, topraksız ve az topraklılara dağıtılmak üzere 50 dönüme kadar arazinin kamulaştırılabileceğini öngörmekteydi (17. madde). Ayrıca, kamulaştırmalar gerçek bedel üzerinden değil, arazi vergisine matrah olan değere orantılı olarak yapılacaktı (21. madde). Tasarının tümüne karşı çıkmak mümkün olmadığı için, toprak sahiplerinin sözcüleri, konunun ruhunu oluşturan bu iki maddeyi kaldırmaya, hiç olmazsa yumuşatmaya çalışmışlardır. 17. maddeye saldıranların başında Adnan Menderes vardı. 21. madde taarruzunu ise Refik Koraltan yürütmekteydi.

Muhalifler, reforma doğrudan doğruya itiraz edemediklerinden, dolambaçlı yollardan gitmekteydiler. Örneğin güvenlikten, hukuk devletinden, büyük işletmelerin iktisaden daha verimli oluşundan, üretimi düşürmemek için değişikliklerin yumuşak yöntemlerle ve yavaş yavaş yapılması gerektiğinden bahsediyorlardı. Ayrıca, toprak reformuna aleyhtar olanların daima kullandıkları bir taktiğe başvurarak, sorunun bir mülkiyet sorunu değil, bir sermaye ve teknik donanım sorunu olduğunu ileri sürüyorlardı. Fakat meclisteki

3 Aleyhte oy verenler: Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak.

bazı milletvekilleri konunun özünü ortaya koymaktan geri kalmamışlardır. Örneğin Kütahya milletvekili Besim Atalay, konuşmasına: "Arkadaşlar; biz Cumhuriyet kurulalıdan beri birçok inkılâplar geçirdik... Toprak inkılâbına gelince işin rengi değişti" diye başlamış, "Arkadaşlar şunu bilmelidir ki, bu kanun... keseye dokunur, keseye. Zannederim fazla bağırtı da keseye dokunduğu içindir"[4] diyerek bitirmişti. Ayrıca Refik Koraltan dahi: "Arkadaşlar, bu tasarının ruhu, kim ne derse desin, Ali'nin malını alıp Veli'ye vermektir"[5] demekten kendini alamamıştı. Nihayet Başbakan Şükrü Saracoğlu, yaptığı ve itiraza uğramayan bir açıklamayla, işin esasını ortaya çıkarmıştı. Zamanın başbakanının anlattığına göre, Toprak Kanunu tasarısı hazırlandıktan sonra, aralarında Adnan Menderes'in de bulunduğu altı yedi kişilik bir toprak sahibi milletvekili grubu kendisini ziyaret edip tasarıda kendi lehlerine değişiklikler istemişlerdir. Saracoğlu şöyle diyor: "Bilhassa Adnan Menderes son bir gayretle, ameleye toprak vermemek ve verdirmemek için elden [gelen] gayreti sarf etti".[6]

III. DÖRTLÜ TAKRİR

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Millet Meclisi'nden çıktığı günlerde dört milletvekili, parti grubuna bir önerge vermişlerdi. Dörtlü Takrir adıyla tanınan bu önergeyi imzalayanlar: İzmir milletvekili Celal Bayar, Aydın milletvekili Adnan Menderes, İçel milletvekili Refik Koraltan ve Kars milletvekili Fuat Köprülü'dür.

4 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VII., Toplantı: 2, C. 18 (01.06.1945), s. 45-46.

5 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VII., Toplantı: 2, C. 17 (14.05.1945), s. 70.

6 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VII., Toplantı: 2, C. 18 (04.06.1945), s. 106.

Birincisi bankacı ve iktisatçı, ikincisi hukukçu ve çiftçi, üçüncüsü keza hukukçu, dördüncüsü profesör.[7] İlk üçü ve özellikle Celal Bayar, Türk siyasal hayatının belirgin çehreleridir. Bayar, 1937-39 yıllarında hükümeti yönetmiş, Atatürk'ün son başbakanı olmuştur. Fuat Köprülü ise tarih alanındaki araştırmalarıyla tanınmış ünlü bir bilim insanıdır.

Önergelerinde, bu şahsiyetler, "Milli hâkimiyetin tek tecelli yeri olan Büyük Millet Meclisi'nde, hakiki bir murakabenin [denetimin] sağlanmasını, demokratik müesseselerin [kurumların] serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve anayasanın halkçı ruhunu takyit eden [kısıtlayan] bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti tüzüğünde de yine bu maksatların icap ettirdiği tadillerin [değişikliklerin] hemen icrasını [yapılmasını]"[8] teklif ediyorlardı. İstekleri özellikle üç noktada toplanıyordu: kanunlardaki ve parti tüzüğündeki antidemokratik hükümlerin tasfiyesi, meclisin hükümeti gerçekten denetlemesine olanak verilmesi ve seçimlerin serbestçe yapılması. 19 Mayıs konuşmasında, cumhurbaşkanının demokrasi yolunda ilerleneceğini belirtmiş olmasına rağmen, parti grubu, önergeyi sadece imza sahiplerinin muhalefeti ve geri kalanların oybirliğiyle reddetti. 12 Haziran'da yayınlanan grup başkan vekilliği bildirisi, önergenin reddedilmesini, bu türlü taleplerin usulen gruba getirilemeyeceği gerekçesine bağlıyordu. Zira, diyordu bildiri, kanun tadil teklifleri meclis-te, tüzük tadil teklifleri de kurultayda yapılır.[9]

Dörtlü Takrir'in reddedilmesinin esas sebebi tartışmalıdır. Bu hususta iki görüş ileri sürülebilir. Birincisine göre,

7 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, Londra, 1961, s. 298.

8 Refik Koraltan, *Vatan*, 2 Ekim 1945.

9 *Ayın Tarihi*, sayı: 139 (Haziran 1945), s. 13.

parti başkanının Mayıs'ta verdiği liberalleşme direktifine rağmen, Halk Partililer henüz otoriter tepki alışkanlıklarını yitirmemişlerdi. İkinci görüşe göre ise CHP, kendi içinden bir muhalefet partisi çıkarabilmek için, kasten sert davranmıştır.[10] Aslında, her iki görüşün birden ret kararının alınmasına etki etmiş olması muhtemeldir.

IV. CHP DIŞINDA MUHALEFET VE DP'NİN KURULUŞU

Önergeleri reddedilen "Dörtler"den ikisi, Adnan Menderes ile Fuat Köprülü, bir süre sonra *Vatan* gazetesinde açık muhalefete geçiyorlardı. İşledikleri konular, millet denetiminin sağlanması, insan hak ve hürriyetlerinin güvenceye bağlanması, antidemokratik hükümlerin ilgası, baskının kaldırılması vs. gibi, liberal ve demokratik temalardı. Bu yayın üzerine parti divanı toplanıp 21 Eylül'de, oybirliğiyle bu iki milletvekilinin ihracına karar verdi. O güne kadar susmuş olan Refik Koraltan, 2 Ekim'de, *Vatan* gazetesine bir beyanat vererek arkadaşlarının ihracının tüzüğe aykırı olduğunu iddia edince, o da aynı akıbete uğradı. "Dörtler"in lideri olan Celal Bayar, Eylül sonunda milletvekilliğinden istifa etmekle birlikte, elan parti üyesiydi.[11] Aralık'ta partiden de istifa edince, Dörtlü Takrir sahiplerinin, yeni bir parti kurarak muhalefete devam edecekleri iyice belli olmuştu. Zaten, 1 Aralık'ta basına verdiği demeçte, Celal Bayar, yeni bir parti kuracaklarını açıklamıştı. Üç gün sonra ise, İsmet İnönü, Celal Bayar'ı yemeğe davet edip konuştu.[12] Devlet başkanının ve dolayısıyla iktidar partisinin de onayını

10 Kemal H. Karpat, *Turkey's Politics, The Transition To A Multi-Party System*, Princeton, Princeton University Press, New Jersey, 1959, s. 146.

11 *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1945.

12 *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1945.

alan kurucular, nihayet 7 Ocak 1946'da resmen Demokrat Parti'yi kurdular.

Basın bu kuruluşa büyük yer verdi. Yeni partinin programı ve liderinin demeçleri geniş ölçüde yayınlandı. Bu arada, *Cumhuriyet* gazetesinin muhabiri de Celal Bayar'la bir görüşme yaptı. Demokrat Parti'nin dayanmayı tasarladığı toplumsal güçler hakkında bir fikir verdiği için, bu görüşmeden bir parçayı buraya aktarmayı yararlı bulduk. Muhabir soruyor: "Nereden para bulacaksınız?" Bayar'ın cevabı: "Bu esaslı bir meseledir. Şöyle düşünüyorum: On sekiz milyon içerisinde bize taraftar olacak 100 veya 200 kişi bulabiliriz. Bunlardan beşer yüz lira alsak, 100 bin lira eder ki, bununla bir iki sene idare ederiz".[13] 1946 Ocak ayındaki 500 liranın değeri düşünülürse, daha kurulurken Demokrat Parti'nin, hiç olmazsa mali yönden, varlıklı sınıflar mensuplarına bel bağladığı ileri sürülebilir.

V. DP'NİN TÜZÜĞÜ

Kurulduğu gün, yeni partinin merkez idaresi, tüzüğü ve programı[14] ilan edildi. Hazırlanan tüzüğün 43. maddesine göre, büyük kongreye kadar, kurucular, Genel İdare Kurulu'nu oluşturacaklardı. Adlarını bildiğimiz dört kurucu toplanıp aralarından Celal Bayar'ı parti başkanlığına seçtiler. Tüzüğün öngördüğü merkez örgütü şu üç organdan meydana geliyordu: Parti Başkanı, Genel İdare Kurulu ve Merkez Haysiyet Divanı. Üç organ da doğrudan doğruya büyük kongre tarafından seçilecekti. İki yılda bir toplanan büyük kongreden sonra en yetkili organ, Genel İdare Kurulu

13 *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1946.

14 Tüzük ve programın tam metni için [Demokrat Parti], *Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, Ankara, b.y., 1946.

idi (on kişi). Partinin fiilen bütün idaresi ona ait olacaktı; ayrıca partinin milletvekili adaylarını tespit etme yetkisine de sahip bulunuyordu (md. 13).[15] Taşra örgütü ise il, ilçe, bucak ve ocak kademelerinden meydana geliyordu. Hepsinin yılda bir toplanan kongresi ve üç ila yedi üyelik yönetim kurulları vardı. Her yönetim kurulunda bir başkan, bir "yazman" ve bir de muhasip (sayman) bulunuyordu. Ayrıca, her il bir haysiyet divanına sahipti. Tüzüğün ortaya koyduğu örgüt kısaca buydu.

VI. DP'NİN PROGRAMI

Seksen küsur maddelik program, iki ana bölüme ayrılmıştı: Genel hükümler ve hükümet işleri. Birinci bölümde, partinin genel ilkeleri belirtiliyordu. Bunları iki başlık altında toplamak mümkündür: Liberalizm ve demokrasi. Liberalizm, hem hürriyetler açısından, hem de iktisadi düzen olarak kabul edilmişti. Bir kere, belli başlı insan hak ve hürriyetleri öngörülmüş (md. 4), bu arada, özellikle dernek kurma hürriyeti üzerinde ısrar edilmişti.[16] İkincisi, Türk toplumunun aile ve mülkiyet esaslarına dayandığı belirtilmişti (md. 5). Üçüncüsü, iktisadi açıdan, anayasada yer almış olan devletçiliğin baş görevleri arasında özel kuruluşların desteklenmesi gereğine işaret edilmişti.[17] Genel ilkelerin ikinci ağırlık merkezini oluşturan demokrasi görüşü ise, doğru-

15 İleride göreceğimiz gibi, bu yetki, ilk iki büyük kongrede büyük tartışmalara sebep olacaktır.

16 Program, madde 7: "... işçilerin çiftçilerin, tüccar ve sanayicilerin, serbest meslekler mensuplarının, memur ve muallimlerin, yüksek öğretim talebelerinin mesleki, içtimai ve iktisadi maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz."

17 Program, madde 17: "... devletin ... hususi teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması..."

dan doğruya, partinin kuruluş amacı olarak ilan ediliyordu. Programın birinci maddesi bunu açıkça ortaya koyuyor: "Demokrat Parti... Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve genel siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadıyla kurulmuştur". Bunun başlıca vasıtası olarak tek dereceli serbest seçim görülmüş (md. 9 ve 10) ve ayrıca, idarenin halkın emrinde ve hizmetinde bulunması gereği ısrarla vurgulanmıştır.[18]

Programın hükümet işleri bölümünde ise, yeni bir yargı kademesi kurulması istenmekte (md. 27), üniversitelerin bilimsel ve idari özerkliğe sahip olmaları gereğine değinilmekte (md. 38) ve belli başlı konularda vaatlerde bulunulmaktadır. Bu kısımda ayrıca, partinin iktisadi görüşü açıklanmaktadır. Bu konuda, "özel teşebbüs ve sermayenin faaliyetinin esas olduğu" belirtilmekte (md. 42) ve hatta verimlilik gerekçesiyle, devlet kuruluşlarının özel girişime devredilebilmeleri istenmektedir (md. 47). Piyasanın faaliyetiyle ilgili olarak tam liberal bir görüş benimsenmiştir: Kesin zorunluk olmadıkça piyasalara karışılmayacaktır (md. 51). Partinin tutumunu anlamak için çok önemli diğer bir nokta, ülke kalkınmasında tarım sektörüne dayanılacağının ilan edilmesidir.[19] Ayrıca, denk bütçe esası (md. 71) ve vergi sisteminde "vasıtalı vergilerden ziyade vasıtasız vergilere daha geniş yer verilmesinin" (md. 73) gerekli bulunduğu belirtilmiştir.

---

18 Program, madde 19: "İç işlerimizde, hükümeti ve teşkilatını halkın dışında ve üstünde bir varlık değil, sadece, halk tarafından amme [kamu] vazife ve hizmetlerini görmek üzere kurulmuş bir idare cihazı saymak, esaslı bir prensibimizdir".

19 Program, madde 54: "Ziraat, milli gelirin en geniş kaynağını teşkil ettiğine ve nüfusumuzun yüzde sekseni ziraatle geçindiğine göre, zirai kalkınmanın ülke kalkınmasının temeli olacağında şüphe yoktur."

VII. MUHALEFET KARŞISINDA HALK PARTİSİ

Demokrat Parti böyle liberal vaatlerle dolu bir program ilan ederken, Halk Partisi de bu programı amaçsız hale getirmek için hızla birtakım tedbirler almaya girişmişti. 25 Nisan'da İnönü, CHP Kurultayı'nı olağanüstü toplantıya çağırıyor, 10-11 Mayıs günlerinde toplanan kurultay, tek dereceli seçimi, sınıf esası üzerine parti kurulabilmesini ve "değişmez" parti başkanlığının seçime tabi başkanlık haline getirilmesini kabul ediyordu. Öte yandan, daha Şubat sonlarında, yeni bir tüzük çıkarılarak dernek ve birlik kurmada öğrenciler serbest bırakılıyor, Mayıs'ın son günü de mecliste tek dereceli seçim esası kabul ediliyordu. 13 Haziran'da, üniversitelere bilimsel ve idari özerklik veren yeni Üniversiteler Kanunu oybirliğiyle geçiyor, aynı gün diğer önemli bir hamle yapılarak Matbuat Kanunu'nun, hükümete gazete kapatma yetkisi veren ünlü 50. maddesi değiştiriliyor, getirilen yeni hükümle bu yetki mahkemelere devrediliyor, nihayet son gün kabul edilen bir kanunla basın suçları affediliyordu. Sonra da, Türkiye Cumhuriyeti'nin, iki dereceli seçimle seçilmiş son meclisi dağılıyordu (14 Haziran 1946).

Halk Partisi, Demokratların elinden liberalleşme silahını kapmaya çalışırken, öte yandan, herkese şirin görünmek için de elinden geleni yapıyordu. İlk hamle, köylüler gözetilerek, Toprak Kanunu oldu. Arkasından, 23 Ocak 1946'da, toprak mahsulleri vergisi kaldırıldı. Yine Ocak ayında, bu sefer işçilerin yararına, İşçi Sigortaları Kanunu yürürlüğe kondu. Ayrıca, "çalışanların genel seviyesinin yükseltilmesini, ... sosyal güvenin sağlanmasını..." (md. 1) vs. amaç edinen Çalışma Bakanlığı Kuruluş Kanunu kabul edildi. [20]

20 30 Ocak 1946 günlü ve 4841 sayılı "Çalışma Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun". *RG.* 6219, 30 Ocak 1946.

Dışarıda ise, Amerikalıların yanında saf tutabilmek için elimizden geleni yapıyorduk. Nitekim, 5 Nisan'da İstanbul limanına gelen Missouri savaş gemisine, misli görülmemiş bir karşılama töreni düzenleniyor,[21] bir hafta sonra da ABD'den 500 milyon dolarlık borç talep ediyorduk.[22]

Bu çabalara bakarak, Halk Partisi'nin elinde, sadece bir "kadife eldiven" olduğu zannedilmemeli. Aslında, bu parti, yılların çattığı çehresini bir türlü gerginlikten kurtaramıyor, kadife eldiven, bütün bütün altındaki "demir yumruğu" gizleyemiyordu. Bir kere, savaşın başından beri süregelen sıkıyönetim hâlâ kaldırılmamıştı. İkincisi ve 1946 yılı için en önemlisi, alınan tedbirler aceleye getirilerek muhalefetin bundan yararlanmasına olanak bırakılmıyordu. Nitekim, tek dereceli seçim kabul edileli daha on gün olmadan, genel seçimler bir yıl önceye alındı; böylece, muhalefete asgari bir örgütlenme süresi tanınmadı. Oysa yirmi üç yıllık iktidar partisi karşısında muhalefet, ancak altı aylık bir geçmişe sahipti.

VIII. DP'NİN İLK HAMLELERİ

Fakat her toplumsal değişim döneminde olduğu gibi, bu baskılar yine muhalefete yaradı. Demokrat Parti'nin örgütü bu dönemde hızla yayıldı. 12 Haziran'da kendisiyle bir görüşme yapan *Cumhuriyet* muhabirine, Bayar, 34 il ve 160 ilçede örgüt kurmuş olduklarını bildiriyordu.[23] Demokratlar, bir yandan yayılmaya çalışırlarken, öte yandan da, baskı karşısında zerre kadar sinmiyorlardı. Tedbire, karşı tedbirle ce-

21 *Cumhuriyet*, 5, 6, 10 Nisan 1946.

22 *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1946.

23 *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1946.

vap verdiler. Örneğin 29 Nisan'da, hükümet meclise belediye seçimlerini öne almayı teklif edince, meclisten bu kararın çıkmasına engel olamadıklarından, seçimleri boykota karar verdiler. Kamuoyu, bu kararı olumlu karşıladı. Arkasından da, katılmadıkları bu seçimi dikkatle izleyip usulsüzlükleri, baskıları, vs. "millet adına" protesto ettiler.[24] Mecliste de, sıkı bir şekilde mücadeleden geri kalmadılar. Seçimleri öne alma teklifi gelince, Adnan Menderes kürsüye çıkıp İnönü'nün, 1 Kasım 1945'te, meclisi açarken söylediği şu sözleri hatırlattı: "Memleketin iç hayatında bu tedbirler alındıktan sonra [antidemokratik hükümlerin kaldırılması, vs.] yeni seçim için tabii olarak bir buçuk sene kadar geçecektir. Bu zaman, milletin yeni seçime bir hazırlık devri olacaktır. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tâyin edecektir".[25] Menderes, bu aceleciliğin altında yatan asıl maksadın, muhalefete gelişme zamanı bırakmamak olduğunu belirtti.[26] Demokratlar, ayrıca iktidarın liberalleşme adımlarını yavaşlıkla suçluyorlardı. Örneğin, Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi değişirken, yine Adnan Menderes, bugünkü ileri adımın, aslında İkinci Meşrutiyet'in 1325 tarihli Matbuat Kanunu'na göre, geri bir adım sayılması gerektiğini ileri sürdü ve Halk Partisi'nin liberalleşme çabalarını şu sözlerle küçümsedi: "... Bu sınırlı değişiklikler, susuzluktan dudakları çatlamış bir insana bir damla su vermek kabilindendir".[27]

24 Seçimlerden bir ay sonra Demokrat Parti "Belediye seçimlerinde müdahale, tazyik ve yolsuzluklara ait vesikalar" adlı bir broşür yayınlamıştır.

25 *RG.*, 6147, 2 Kasım 1945.

26 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem VII., Toplantı: 3, C. 2 (29.04.1946), s. 217.

27 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem VII., Toplantı: 3, C. 24 (13.06.1946), s. 269.

IX. 21 TEMMUZ 1946 GENEL SEÇİMLERİ

Muhalefetin bütün itirazlarına rağmen genel seçimler 21 Temmuz'a alınınca, Demokrat Parti idarecileri seçimleri boykot edip etmemek hususunda bir tereddüt geçirdiler. Nihayet örgüte danışmaya karar verdiler. Bu konuyu konuşmak için 15 Haziran'da Ankara'da, bir nevi gayri resmi ufak kongre toplandı. Toplantı sonucunda, seçimlere girmeye karar verildi. Bunun üzerine, seçim kampanyası bütün şiddetiyle açıldı. Demokratlar özellikle mitinglere önem verdiler. Binlerce insanın katıldığı bu toplantılar, ilk anda Halk Partilileri paniğe uğrattı. Bunun sonucu olarak baskıyı artırdılar. İktidar ve onun sözcüleri böyle bir mücadele tarzını anarşiden pek ayırdedemiyorlardı. Örneğin *Ulus* gazetesinde, Falih Rıfkı Atay: "Demokrat Parti... bir siyasi parti olmaktan çıkmıştır: bu bir yıkıcılar ve intikamcılar hareketidir"[28] diye yazmak gereğini duydu. Oysa Demokratlar, kanun yolundan çıkmamaya çok dikkat ediyorlardı. Büyük mitingler yapıyorlar, fakat bunların sükûnet içinde geçmesi için de büyük çaba harcıyorlardı. Kendilerine baskıda bulunan idareciler olunca, bunları mahkemeye vermekle yetiniyorlardı. Yine de, bazı olayları önlemek mümkün olmadı. İzmir'in bir köyünde bir DP ocağı yönetim kurulu üyesini yaraladılar.[29] Ondan daha vahim olmak üzere, Aydın'da, seçimden 48 saat önce bir DP ocak başkanı, bir öğretmen ve Adnan Menderes'in çiftlik kâhyası öldürüldü.[30]

Bu arada Demokrat Parti, Mareşal Fevzi Çakmak'ın da desteğini sağlamıştı. Haziran sonunda siyasal mücadeleye

28 *Ulus*, 4 Temmuz 1946.

29 *Vatan*, 8 Temmuz 1946.

30 *Vatan*, 20 Temmuz 1946.

katılmaya karar veren Mareşal Çakmak, Demokrat Parti listesinde bağımsız aday olmayı kabul etmişti. Bu katılma CHP'yi ürküttü. Zira, Mareşal, Atatürk'ün yakın arkadaşı olması, İstiklal Savaşı'nda oynadığı önemli rol, dindarlığı, vs. gibi sebeplerle ülkede büyük bir saygınlığa sahipti. Onu da yanına katan Demokrat Parti, halkın da desteğini arkasında hissettikçe, kanuni yolları terk etmemekle birlikte, mücadelesini iyice sertleştirdi. Böylece, seçim kampanyası, Türk siyasal hayatının hiç alışık olmadığı bir demokrasi fırtınasına döndü.

21 Temmuz'da, seçim için aniden durulan fırtına, seçimlerin ertesinde daha da şiddetlendi. Sebebi, seçimin muhalefette büyük bir hayal kırıklığı yaratmış olmasıydı. Demokrat Parti, 465 milletvekilliği için 273 aday göstermişti. Bunların sadece 62'si seçilebildi. Oysa Demokratların bundan çok daha büyük bir desteğe sahip oldukları açıktı. Zaten seçimlerin hemen ardından, yapılan usulsüzlükler ve baskılar hakkında raporlar yağmaya başladı. Demokrat Parti, daha sonuçlar belli olmadan İnönü'ye bir telgraf çekerek haksızlığın düzeltilmesi yolunda müdahale etmesini istedi.[31] Bu itirazlar fayda etmedi ve seçim sonuçları ilan edildi. Bunun üzerine Demokratlar, bir dizi seçimi protesto mitingi düzenlediler. İlki, kırk bin kişinin katılmasıyla İzmir'de yapıldı.[32] İki gün sonra on bin kişi Bursa'da toplandı.[33] Seçimi kazanıp Ankara'ya gelen Mareşal ise kırk bin kişi tarafından karşılandı. Arkasından Konya'da, Adana'da ve Ankara'da peş peşe büyük mitingler yapıldı. Halk Partisi bunları sinirli bir

31 *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1946.

32 *Vatan*, 26 Temmuz 1946.

33 *Vatan*, 28 Temmuz 1946.

sessizlik içinde izlemekle yetindi. Ancak İstanbul'da sıkıyönetimin kendisine verdiği olanakları kullandı. Celal Bayar'ın şiddetli bir protestosunu yayınlayan *Yeni Sabah* ve *Gerçek* gazeteleri sıkıyönetim kararıyla kapatıldı.[34]

Seçim sonrası karışıklıkları daha devam ederken, 5 Ağustos'ta, yeni TBMM toplandı. CHP'liler cumhurbaşkanlığına İnönü'yü, meclis başkanlığına ise General Kâzım Karabekir'i aday gösterdiler. Karabekir'in, Çakmak'ın ağırlığına denge olmak üzere sahneye çıkarıldığı ortadaydı. Demokratların adayları ise cumhurbaşkanlığına Fevzi Çakmak, meclis başkanlığına Yusuf Kemal Tengirşenk'ti. İki parti de kendi adaylarına oy verdiler. Yeniden cumhurbaşkanlığına seçilen İnönü, Recep Peker'i yeni kabineyi kurmakla görevlendirdi. Otoriter iktidar anlayışıyla tanınmış Peker'in seçilmesi Halk Partisi'nin niyetleri hakkında endişe uyandırıcıydı.

Meclis, 12 Ağustos'ta çalışmaya başlar başlamaz, sayısız seçim itirazıyla karşılaştı. 36 ile ait seçimlere toptan itiraz edildi. Ayrıca şahısları itibariyle 27 milletvekili hakkında itirazlar ileri sürüldü.[35] Bunları incelemek üzere otuz kişilik bir komisyon kuruldu. Fakat on iki gün içinde çalışmasını tamamlayan bu komisyon hiçbir itirazı geçerli görmedi.[36]

Demokrat Parti, bu seçim olup bittisini sessizce kabul etmeyeceğini göstermek için, daha ilk günlerde sert bir muhalefet politikası izlemeye başladı. Artık demokrasiye girildiğine göre, hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağını göstermek azmindeydi. İnönü'nün cumhurbaşkanı seçildiği gün,

34 Karpat, *adı geçen kaynak* (bundan sonra, *a.g.k.*), s. 164-165.

35 *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1946.

36 *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1946.

Demokratlar, bütün meclisin aksine, onu alkışlamak için ayağa kalkmadılar. Arkasından meclis komisyonlarının seçiminde oy kullanmadılar. Bu hareketleriyle meclisin meşruluğundan şüphe ettiklerini göstermek istiyorlardı. Hükümet, programını okuyup güvenoyu isteyince, programı incelemek için görüşmelerin iki gün geri bırakılmasını istediler.[37] Bu istekleri kabul edilmeyince de salonu terk ettiler. Ancak oylama sırasında gelip aleyhte oy kullandılar.[38]

Genel seçimlerin yarattığı kargaşa daha dinmeden, 1 Eylül'de, il genel meclisleri seçimi yapıldı. Bu seçim de büyük tartışmalara yol açtı. Demokrat Parti, usulsüzlük yapılıyor gerekçesiyle 56 ilçede seçimden çekildi. Sonra da itirazların ardı arkası kesilmedi. Üç ay sonra dahi mecliste, bir sözlü soru dolayısıyla hâlâ bu seçimin tartışması yapılıyordu.[39] En önemli şikâyetler köylerde jandarma baskısı altında yapılan oylamalardan geldi.

X. DP'Yİ TUTAN BASINA KARŞI İKTİDARIN BASKI GİRİŞİMLERİ

Savaş içinde sıkı bir düzen altına alınmış olan basın da bu şikâyetlere gittikçe geniş yer veriyordu. O kadar ki, Peker Hükümeti tedirgin olup eski otoriter usullere yeniden başvurma gereğini duydu. Hükümetin teklifi üzerine meclis, 13 Eylül'de, yürürlükteki basın kanununu değiştirmek üzere görüşmelere başladı. Teklifin tümü hakkında görüşmeler başlar başlamaz iki partinin esas görüş bakımından kesin-

37 DP adına Fuat Köprülü, *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem VIII, Toplantı: Olğ., C. 1 (14.08.1946), s. 37-38.

38 *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1946.

39 Demokrat Parti Grubu adına Kayseri milletvekili Fikri Apaydın'ın sorusu, *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem VIII, Toplantı: 1, C. 2 (13.11.1946), s. 42-51.

likle çatıştıkları ortaya çıktı. Bu âdeta iki zihniyetin savaşıydı. Başbakan Recep Peker: "Muhterem arkadaşlarım, insanlığın en büyük eseri devlettir"[40] diyerek sözlerine başladı. Yaptığı konuşmada kamu düzeninden, asayişten, anarşi tehlikesinden vs. bahsetti. Sözleri, teknik anlamıyla, "totaliter" bir görüşü aksettiriyordu. Buna karşılık muhalefet, insan hakları, basın hürriyeti vs. üzerinde ısrarla duruyordu. Bu ilke ayrılıklarının yanı sıra, hükümetin anlık kaygısı eleştirileri susturmaktı. Nitekim Adnan Menderes bunu açıkça belirtti: "Açık hakikat şudur ki, vatandaş hürriyetine saygı göstermek, millet ve devlet menfaatlerine hâdim olmak [hizmet etmek] gibi tabirler altında hükümete muhalefet etmekte olan gazeteler dize getirilmek istenmektedir".[41]

Yeni getirilen tekliflerin antidemokratik bir nitelik taşıdıkları açıktı. Örneğin gazete çıkaracak olanların kanuni vasıfları arasında, "suişöhret" [kötü ün] sahibi olmamaları isteniyor (md. 12) ve kanuni vasıfları haiz olmayanların verdikleri gazete çıkarma beyannamelerinin verilmemiş sayılacağı belirtiliyordu (md. 17). Üstelik, teklifin 18. maddesi, beyanname vermeyenlerin gazete veya dergilerinin en büyük mülkiye amirinin emriyle kapatılabileceğini öngörüyordu. Yani bir gazete sahibi kanuna uyarak beyanname verip gazetesini çıkartırken, en büyük mülkiye amirinin kendisini kötü şöhretli sayması sonucunda, beyanname vermemiş kabul edilerek aniden yayımına son vermek zorunda kalabilecekti. Ayrıca 30. ve 34. maddeler, resmi şahsiyetlerin şeref ve haysiyetleri hakkında "suizannı" [kötü sanılmayı] davet edecek müphem [açık seçik olmayan] yazıları, devlet kuvvetlerinin

40 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem VIII, Toplantı: Olğ., C. 1 (13.09.1946), s. 313.
41 *a.k.*, s. 292.

herhangi birine karşı halkın güvenini sarsacak uydurulmuş veya sadece mahiyeti [niteliği] değiştirilmiş haberleri, beş yıla kadar varan ağır hapis cezalarıyla cezalandırıyordu. Teklif o kadar antidemokratikti ki, yirmi iki yıl sonra ilk defa kürsüye çıkıp yirmi iki yıldır demokrasi alanında yerimizde saydığımızı belirten Dr. Adnan Adıvar'a[42] hak vermemek mümkün değildi. Fakat Halk Partililer yine de teklifin tümünü kabul etmede sakınca görmediler. Böyle hareket ederken belki gene sınırlarımızı saran gergin havanın etkisi altında kalmışlardı. Gerçekten de, o günlerde Yunan iç savaşı bütün şiddetiyle başlamıştı. Ayrıca Sovyet talepleriyle ilgili olarak kuzey komşumuzla nota savaşımız devam ediyordu. Fakat, her şeye rağmen, tehlikenin bu sinirliliği haklı gösterecek derecede büyük olduğu söylenemez.

XI. DP'NİN İKTİSADİ ELEŞTİRİLERİ

Peker Hükümeti bir yandan muhalefete gözdağı vermeye çalışırken, öte yandan memleketin iktisadi hayatı ile ilgili olarak bir dizi önemli karar alıyordu. Bu kararların, DP tarafından en çok eleştiriye uğrayanı ve en önemlisi, 7 Eylül kararları olarak bilinen devalüasyon kararıydı. Aslında bu kararın yaptığı, uygulamadaki duruma resmiyet kazandırmaktan ibaretti. Zira savaş içinde toptan eşya fiyatları dört misli artmıştı. Yani paranın değeri dörtte bire inmişti. Oysa resmi kur değişmemişti. Bu durum ise tabi-

42 Adnan Adıvar'ın sözleri aynen şöyledir: "... 22 sene içinde memlekette maddi manevi, fikri, iktisadi birçok değişmeler ve değiştirmeler olmuştur... O halde benim bu millet kürsüsünden ayrıldığım zaman olan şeyleri yerinde bulmak mümkün değildir. Ancak yerinde bulduğumuz bir nokta, bir tek nokta vardır ki, orada nasılsa bir duraklama ile dikildik kaldık. Bu noktanın işaret tahtası üzerinde eminim ki, hepimiz birden bugün (demokrasi) kelimesini okuyoruz." *a.k.*, s. 280.

atıyla ihracat için bir köstek, karaborsa için de önemli bir teşvik niteliğindeydi. Ayrıca, hükümet, Bretton Woods antlaşmasına katılmayı ve dolayısıyla çok taraflı serbest döviz rejimini kabul etmeyi düşünüyordu. Bu durumda gerçeklere daha yakın bir dolar kuru tespit etmek gereğini duydu. Demokrat Parti ise bu kararları birkaç açıdan eleştirdi. Bir kere, bunları zamansız buldu. İddiasına göre, dünya piyasalarında ihraç mallarımıza karşı talep hızla artmaktaydı. Bu durumda paranın değerini düşürmek zararlıydı. İkincisi ve daha önemli olmak üzere, bu karar, fiyatların yükselmesine yol açacaktı. İthalat zorlaşacağına göre, ithal malların fiyatları zaten yüksekken, daha da artacaktı. Ayrıca, ithalatın zorlaşması, savaş içinde yenileyemediğimiz üretim araçlarımızın dıştan getirilmesini güçleştirip sınai kalkınmamızı baltalayacaktı.

Ekim ayı içinde hükümet birtakım zamlar yaptı. Paranın satın alma gücünün büyük ölçüde düşmüş olmasından dolayı perişan hale gelen memurlara zam verildi. Ne var ki, bunu karşılayabilmek için PTT, deniz yolları ve demir yolları ücretleri yükseltildi. Böylece şikâyetler ve hoşnutsuzluk daha da arttı. Bir süre sonra, Peker Hükümeti, alıştığı üzere yeni sertlik tedbirlerine başvurdu. Aralık ayında Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi ve bunları destekleyen altı gazete ile dergi sıkıyönetim kararıyla kapatıldı.[43] Solcu partilerin liderleri ve bir kısım üyeleri tutuklandı. Türkiye'de demokrasi hâlâ tehlikeli bir oyun niteliğini muhafaza ediyordu... Ama Demokratlar, yılmadan eleştirilerine devam ettiler.

43 *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1946.

XII. ÇOK PARTİLİ DEMOKRASİYE GEÇİŞ DÖNEMİNİN EN ÖNEMLİ BUNALIMI

Bu güç şartlar içinde Demokrat Parti, birinci büyük kongresinin hazırlık çalışmalarına girişti. Bu amaçla, sonbaharda alt kademe kongrelerine başlandı. İlk il kongresi 25 Ekim 1946'da Edirne'de toplandı. Demokrat Parti yöneticileri bu kongreleri vesile edip durmadan dolaşıyorlar ve halkla temas ediyorlardı. Örgüt bir taraftan faaliyet halinde iken, öte yandan meclis grubu sert bir mücadele vermeye hazırlanıyordu. Meclis, 1 Kasım 1946'da, yine İnönü'nün nutkuyla açıldı. Arkasından yapılan meclis başkan ve başkanlık divanı seçimlerine, Demokrat Parti, sonuçların önceden belli olması gerekçesiyle katılmadı. İnönü'nün nutkuna Celal Bayar, muhalefet lideri sıfatıyla, hemen cevap verdi. Ayrıca, cumhurbaşkanının iktidarın görüşünü aksettirmesi yüzünden, buna gerek duyduğunu da belirtti. Bayar, cevabında, hükümetin siyasal ve idari denetimden yoksun olması nedeniyle keyfi kararlar aldığını ileri sürdü. Bu arada, 7 Eylül kararlarını da yukarıda belirttiğimiz sebeplerle eleştirdi.

Ancak, iktidarla muhalefet arasında en önemli anlaşmazlık Aralık ayında meydana geldi. Demokrat Parti sözcüleri, hükümetin meclise getirdiği 1947 yılı bütçesini şiddetle eleştirdiler. Özellikle Adnan Menderes, bütçenin açıklıktan ve gittikçe bozulan iktisadi ve mali durum için köklü tedbirlerden yoksun olduğunu, bürokrasinin çok yaygın hale geldiğini, tarımın yeter derecede desteklenmediğini vs. belirtti.[44] Konuşmaya sinirlenen Recep Peker, kürsüye gelerek bu görüşlerin "psikopat bir ruhun ifadesi" olduğunu söyledi.[45]

44 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem VIII, Toplantı 1, C.3 (18.12.1946), s. 15-23.

45 *a.k.*, s. 23.

Ayrıca, Celal Bayar'ın halkı isyana teşvik ettiğini vs. ileri sürdü. Bu talihsiz sözler üzerine, Demokrat Parti Grubu hemen meclisi terk etti. Bu hareket, çok partili demokrasi rejimini yerleştirme çabalarının karşılaştığı en ciddi bunalımın başlangıcı oldu.

Meclisi terk eden Demokratlar bu boykotlarını dokuz gün sürdürdüler. Her geçen gün, bunalımı daha da derinleştiriyor, örgütün kendilerini desteklemesi, olaya, siyasal düzenin işleyişini tehlikeye sokabilecek bir önem kazandırıyordu. Nihayet İnönü, işe müdahale etmek zorunda kaldı. Celal Bayar'ı davet edip onunla konuştu.[46] Demokratlar, böyle durumların tekrar yaratılmaması için güvence istediler. Sonunda anlaşmaya varıldı ve 27 Aralık'ta grup, meclisteki yerini aldı.

Demokrat Parti, hayatının ilk yılını işte böyle gergin bir hava içinde tamamlıyordu. Fakat geriye bakıldığında, mücadelesinin sonuçsuz kaldığı söylenemezdi. Aksine, hedefleri yönünde aldığı yol gerçek bir başarıydı. Her şeyden önce, çok partili düzen artık Türkiye'de, zor şartlar içinde de olsa, yaşama gücünü ispat etmişti. Halk, kendisine uzatılan muhalefet olanağına, biraz tereddütten sonra iyice sahip çıkmıştı. İktidar, bütün sinirliliğine rağmen, muhalefeti tamamen yok etmeye yanaşmayacağını göstermişti. Aksine, tek dereceli seçim, üniversite özerkliği, Basın Kanunu'nun 50. maddesinin kaldırılması gibi, demokrasi yolunda oldukça önemli adımları gönül rızasıyla atmıştı. Ufukta görülen mücadele çetindi, ama olanaksız olma niteliğini yitirmişti. Demokrat Parti, birinci büyük kongresini, Türkiye'de ilk defa yaşama savaşını kazanmış bir muhalefet partisi olarak topluyordu.

46 *Ayın Tarihi*, sayı: 157 (Aralık 1946), s. 13.

BÖLÜM II

Birinci Büyük Kongre

I. KONGRENİN ÖZELLİĞİ

Demokratların, 7 Ocak 1947'de, yani partinin kuruluşunun birinci yıldönümünde, Ankara'da topladıkları birinci büyük kongreleri, Türk siyasal tarihinde istisnai bir yere sahiptir. Gerçekten de, cumhuriyet kurulalı beri Türkiye'de, ilk defa başarılı bir muhalefet partisi, baştan sona hürriyetçi bir kongre topluyor ve iktidara açıkça kafa tutarak, aldığı kararların uygulanmaması halinde onu milletin yargısına terk edeceğini gür bir sesle ilan ediyordu. Bunlar o kadar yeni şeylerdi ki, olayın kahramanları kadar seyircileri de, kendilerini gerçekten bir tarihsel dönüm noktasında hissetmişlerdir. O günlerde *Vatan* gazetesindeki bir makalesinde, bu toplantıyı Erzurum ve Sivas kongrelerine benzeten Mümtaz Faik Fenik[1] herhalde ortak bir heyecanı dile getiriyordu. Bu bakımdan biz de, bu kongre üzerinde önemle durmayı yararlı bulduk.

Demokrat Parti'nin birinci büyük kongresi Ankara'da Anafartalar Caddesi'nde, Yeni Sinema'da toplanmış ve ge-

1 Orhan Mete, *Bütün Tafsilatıyla ve Akisleriyle Demokrat Parti'nin 1. Büyük Kongresi*, İstanbul, Ticaret Dünyası Matbaası, 1947, s. 78.

celi gündüzlü bir çalışmadan sonra, 11 Ocak günü sabaha karşı dağılmıştır. Sayısız konuşmacı söz almış, herkes içinden geldiği gibi konuşmuş, kimse yeterlik önergeleriyle susturulmamış, yöneticiler eşit muamele görmüş, baştan sona hürriyetçi bir hava toplantıya egemen olmuştur. Türkiye'nin dört bir yanından 906 delege gelmiş,[2] ayrıca binlerce taraftar, davetli ve meraklı, kongrenin büyük bir kalabalık içinde geçmesine yol açmıştır. Sinemanın beş locası CHP'lilere ayrılmış, büyük loca ise cumhurbaşkanına tahsis edilmişti. Dördüncü gün öğleden sonra çok kısa bir süre için gelen birkaç milletvekilinden başka, CHP'liler ve İsmet İnönü davete uymamışlardır.

Kongre açılır açılmaz yapılan oylamada İstanbul delegesi Kenan Öner başkanlığa seçilmiş, arkasından da Celal Bayar kürsüye gelerek açış konuşmasını yapmıştır. Bu uzun konuşmada Bayar, partinin geçmişini anlatmış, karşılaşılan güçlükleri sıralamış ve demokrasimizin gelişmesi için, bundan böyle alınması gerekli tedbirleri bildirmiştir. Üç noktada toplanan bu tedbirler –özetle, anayasaya aykırı kanunların tasfiyesi, Seçim Kanunu'nun güvenceli hale getirilmesi, devlet başkanlığı ile parti başkanlığının ayrılması– bütün kongre çalışmalarının ana teması haline gelmiştir. Bayar'ın ifadesiyle, "bu meselelerin halli Türk demokrasisinin gelişmesi yolunda aşılması zaruri merhaleler"[3] olarak görülmüştür. Ayrıca, birinci gün Ege bölgesi delegeleri tarafından verilen bir önergeyle, bu konuların özel bir komisyon tarafından incelenmesi oybirliğiyle kabul edilmiştir.

Bayar'ın konuşmasından sonra, isteyen delegelere söz verilmiş ve böylece beş gün süren büyük hürriyet gösterisi baş-

2 *a.k.*, s. 17.

3 *a.k.*, s. 15.

lamıştır. Herkes dilediği kadar konuşmuş, yerli yersiz aklına geleni söylemiş, yıllar sonra nihayet boşalabilmenin verdiği sarhoşluğu alabildiğine tatmıştır. Kongre en büyük hassasiyetini bu noktada göstermiştir. Örneğin, Konya delegesi Himmet Ölçmen konuşurken başkan sadede gelmesini ihtar edince, delegeler heyecan içinde "istediğin gibi konuş, şimdiye kadar söyleyemeyen milyonların namına konuş. Sabaha kadar istersen yine konuş"[4] diye bağırmışlardır. Demokratik hava öylesine estirilmiş ki, bir delege kalkıp valilerin iller ölçüsünde tek dereceli seçimle halk tarafından seçilmelerini dahi istemiş, dinleyiciler bunun üzerine kendisine büyük tezahürat yapmışlardır.[5] İkinci gün yaptığı konuşmada Samet Ağaoğlu, "Bizi buraya hürriyet hasreti topladı. Şahıs idaresine, zümre hâkimiyetine son vermek kararı topladı"[6] derken herhalde kongrenin öz görüşünü aksettiriyordu.

Tabiatıyla, bir yandan hürriyet türküleri okunurken, öte yandan, o güne kadarki baskının baş temsilcisi olarak görülen Halk Partisi'ne çok şiddetli saldırılar yapılacaktı. Nitekim öyle oldu. General Sadık Aldoğan, "yapılacak iş anayasayı tadil etmek değil anayasaya aykırı kanunları yapan CHP'yi yaptığı kanunlarla beraber süpürüp atmaktır"[7] deyince misli görülmemiş tezahüratla karşılaştı. O kadar ileri gidildi ki, "bu memleket 23 senedir kızıl bir sultan idaresinde sevk ve idare olundu" diyenler bile çıktı.[8] Bu havaya Menderes dahi kendini kaptırdı. 10 Ocak günü sabah saat 6'ya doğru yaptığı bir konuşmada "Devlet Partisi, devlet kılıcını kuşanmış,

4 *a.k.*, s. 22.

5 *a.k.*, s. 30.

6 *a.k.*, s. 21.

7 *a.k.*, s. 31.

8 Ankara'dan Doğan Nadi'nin gönderdiği "Notlar", *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1947.

hükümet arabasına binmiş, cansız ve idealsiz bir kadrodan ibaret kalmıştır"[9] diyerek, daha düne kadar üyesi bulunduğu partiyi kılıç kuşanmış tozlu bir iskelet durumuna düşürdü.

Kongre, heyecanlı konuşmalardan vakit buldukça, önüne gelen konuları karara bağlıyordu. Bu arada, kurucular tarafından hazırlanan tüzüğün birkaç maddesi değiştirildi. Genel İdare Kurulu'nun üye sayısı 15'e çıkarıldı. Fakat en büyük sorunu, 13. madde yarattı. Yürürlükteki tüzüğün bu maddesine göre, milletvekili adaylarını Genel İdare Kurulu seçiyordu. Demokrasi adına yapılan bir kongrede, bu tepeden inmecilik büyük tepki yarattı. Delegeler âdeta ayaklanıp adayların örgütçe saptanmasını istediler. Yöneticiler zor durumda kaldı. Bayar kürsüye çıkıp ortalama bir teklif ileri sürdü. Buna göre, örgüt yerel sorunları iyi bilen adaylar çıkaracak, genel merkez ise ufku geniş, dünya ve ülke sorunlarını bilen adayların meclise girmesini sağlayacaktı.[10] Nihayet madde yeniden komisyona gönderildi. Komisyon kongrenin havasına uygun bir metin hazırladı. Yeni metne göre esas girişim örgütten geliyor, ama genel merkeze de belli bir ölçüde müdahale olanağı bırakılıyordu. Böylece sorun tatlıya bağlandı. Ancak bu olay hürriyete susamışlığın, kahraman bilinen yöneticilere dahi karşı çıkacak kadar keskinleştiğini göstermesi bakımından anlamlıdır.

II. DP'NİN YENİ YÖNETİM KADROSU VE HÜRRİYET MİSAKI

Baştan sona yoğun bir çalışma içinde geçen birinci büyük kongrenin en önemli günü, daha doğrusu gecesi, 10 Ocak'ı

9 Şükrü Esirci, *Menderes Diyor ki*, İstanbul, Demokrasi Yayınları, 1967, s. 37.

10 Mete, *a.g.k.*, s. 37.

11'ine bağlayan son gecesi olmuştur. O gece, partinin yönetici kadrosunun seçimi yapılmış ve daha önemlisi, ana davalar komisyonunun raporu kabul edilmiştir. İlk olarak genel başkanlık seçimi yapılmış ve oylamaya katılan 548 delegenin 541'inin oyuyla, Celal Bayar parti başkanlığına seçilmiştir. Yeni seçilen Genel İdare Kurulu'nun üyeleri ise, aldıkları oy sırasına göre şunlardır: Emin Sazak, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Refik Şevket İnce, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Cemal Tunca, Yusuf Kemal Tengirşenk, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Enis Akaygen, Samet Ağaoğlu, Cemal Ramazanoğlu ve Hasan Dinçer.[11]

Bir yandan seçimler yapılırken, öte yandan ana davalar komisyonu raporu konuşulmuştu. Kongrenin, siyasal tarihimizde özel bir yer almasına yol açan bu raporda, açış konuşmasında Bayar'ın belirttiği şu dört önemli sorun üzerinde durulmuştu: Kanunlarımızda bulunan anayasaya aykırı ve antidemokratik hükümlerin tasfiyesi; yeni, demokratik ve tam güvenceli bir seçim kanununun yapılması; parti başkanlığı ile devlet başkanlığının aynı kişide bulunmaması; idarenin tarafsızlığının sağlanması. Fakat raporun getirdiği ve Bayar'ın konuşmasında bulunmayan en büyük yenilik, bu talepler kabul edilmediği takdirde, Demokrat Parti'nin meclisi terk edip mücadeleyi milletin içine götüreceği tehdidiydi.[12] Türk demokrasisinin gelişmesinde istis-

11 *a.k.*, s. 49.

12 Ana davalar komisyonu raporunun kabulünü isteyen önerge aynen şöyledir: "Anayasaya aykırı bulunan kanunların süratle değiştirilmesi, yerine demokratik kanunların konmasını istiyoruz. Bu hususta Demokrat Parti Meclis Grubu tarafından verilecek takrir [önerge] kabul edilmediği takdirde meclis grubunu meclisten çekerek milletin sinesine dönmek kararını vermeye genel merkezi salahiyetli kılıyoruz. Bu takdirde CHP'yi kendi kader ve mesuliyetleriyle baş başa ve büyük hakim milletle karşı karşıya bırakıyoruz." *a.k.*, s. 48.

nai bir yeri olan bu tehdidin önemi herhalde abartılamaz. O zamana kadar halkın dışında ve üstünde oynanan siyasal iktidar oyununun iplerini, ilk defa olarak, halkın eline verme iradesinin ifadesidir. Demokrat Parti bunu kendi yaşama savaşının gereği olarak yapmış ve hepimizin bildiği gibi sonradan bunu aşırı ölçüde kötüye kullanmıştır. Fakat, amacı ne olursa olsun, ortada inkâr edilemez bir gerçek vardır. "Hürriyet Misakı" adıyla tarihe geçen bu belge ile Türkiye halkı, biçimsel olarak da olsa, siyasal yönetimin sahnesine çıkarılmıştır. Kongre bu kararı, tarihsel önemini bilerek, ayakta ve alkışlarla kabul etmiştir.

III. İKTİDARIN KONGREYE TEPKİSİ

Kongrenin estirdiği heyecan havası öylesine büyük olmuştur ki, Halk Partisi dahi buna kapılıp muhalefeti hoşgörücü bir çehre takınmıştır. Fakat bu fazla sürmemiş ve birkaç gün sonra CHP basını, yeniden sert bir mücadeleye girişmiştir. Kongre dağılır dağılmaz *Ulus*'ta yazdığı bir makalede Nihat Erim, "Bu kurultay bizim gözümüzde, kendi partimize rakip olan bir partinin, bize hücum etmek için planlar hazırlayan bir toplantısı mahiyetini asla almamıştır"[13] demekle birlikte, Hürriyet Misakı'nı yermiş ve meclisin hiçbir baskıya boyun eğmeyeceğini ısrarla belirtmişti. Ocak ayının sonuna doğru da, komünist faaliyetler hakkında bir sözlü soruya cevap bahanesiyle, İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, 1919'dan o güne kadarki komünist faaliyetini özetlemiş ve nihayet sözü 21 Temmuz seçimlerinden sonraki komünist taktiğine getirerek meşru muhalefetin gayri meşru muhalefete alet olabilece-

13 *Ulus*, 12 Ocak 1947.

ğini ima etmiştir.[14] Baş komünist taktiği olarak belirttiği şey: seçimlerdeki yolsuzlukları ileri sürerek meclisin ve hükümetin meşruiyetini gölgelemek, meclisten çekilmek ve özellikle mücadeleyi halk içine götürmek.[15] Hürriyet Misakı'nda aynı tehdidin ortaya atıldığı hatırlanırsa, iktidarın oynamak istediği oyun apaçık ortaya çıkar: Demokratların elindeki en etkili silah olan meclisten çekilme tehdidini, komünist taktiği diye ilan etmek suretiyle kullanılmaz hale getirmek.[16] Birkaç gün sonra yayınladığı bir bildiriyle Celal Bayar, bu açıklamanın, amacı belli bir oyun olduğunu bildirmiştir.[17]

IV. DP'NİN PEKER HÜKÜMETİ'YLE SON BÜYÜK MÜCADELESİ

Şubat 1947'de yapılan muhtar seçimleri yine baskı şikâyetlerine yol açmıştı. Basına verdiği bir demeçte Bayar bunları "bir zor darbesi"[18] olarak nitelemiştir. Bu durum kar-

14 Sökmensüer'in sözleri şöyledir: "Meşru devlet aleyhine kızıl faaliyetin mevhum [öyle olduğu sanılan] halk tabakalarını kanlı bir ihtilale yöneltmek için tuttuğu yolu aydınlatan bu satırlarda, ne kadar iyi maksatlar beslerse beslesin meşru muhalefet uzuvlarını bu batağın içine sokmak için sarf edilen gayret ibretle görülüyor."

15 Sökmensüer'in konuşmasının tam metni için *Ayın Tarihi*, sayı: 158 (Ocak 1947), s. 10-25.

16 Siyasi yorumcular da zaten bunu böyle görmüşlerdir. Nadir Nadi, "Kızım sana mı söylüyorum?" başlıklı başmakalesinde şöyle yazıyor: "Yoksa Sökmensüer, büyük kongrelerinden beri "istediğimiz yapılmazsa Meclisten çıkar gideriz" diyen Demokratlara bir ikazda mı bulunmak istemiştir?", *Cumhuriyet*, 31 Ocak 1947.

17 Bayar, içişleri bakanının amaçlarını şöyle sayıyor: "1. Demokrat Parti'yi komünist hareketi ile alakalı ve şaibeli göstermek, 2. Mareşal ile partiyi birbirinden ayırmak, 3. Antidemokratik kanunları komünistlere karşı elde tutmak zarureti olduğu fikrini vermek, 4. Sıkıyönetimin devamını sağlamak, 5. Meclisten çekilirsek bunda komünist tesiri olduğunu iddia edebilmek", *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1947.

18 *Vatan*, 7 Mart 1947.

şısında, Demokratlar, yakında yapılacak olan milletvekili ara seçimlerine girip girmemek hususunda tereddüt halinde idiler. Bir yandan da Demokrat yöneticiler, durmadan dolaşıp halkla temas kuruyorlardı. CHP ise, bu yeni üsluba kendisini bir türlü uyduramıyordu. En çok yaptıkları: halkevlerinde, çeşitli meslek temsilcileriyle toplantılar. Yani, hâlâ iki derecelilik zihniyetini sürdürüyorlardı. Hiç şüphe yok ki, halkla yüz yüze ilişkilerdeki bu acemilik ve Demokratların bu hususlaki başarılarından duyulan kıskançlık, Halk Partisi'ni muhalefete karşı daha da haşin davranmaya itiyordu. Fakat bu sertlik cevapsız kalmıyordu. Demokrat Parti yöneticileri ülkeyi bucak bucak dolaşıyorlar ve her fırsatta kalabalık toplantılar düzenliyorlardı. Buralarda konuşmalar yapılıyor ve iktidar partisine şiddetle çatılıyordu.[19]

Karşılıklı saldırılarla gelişen anlaşmazlık Nisan başında son kerteye varmıştı. Demokratlar, o günlerde İzmir'de bir miting düzenleyeceklerini bildirmişlerdi. Peker, daha önce davranıp 31 Mart'ta vapurla İzmir'e geldi. Halk Partililer büyük bir karşılama töreni düzenlemek için ellerinden geleni yapmışlardı. Okullardan öğrenciler toplanmış, fabrika işçileri bir günlük fazla ücret verilmek suretiyle törene getirilmişti.[20] İktidar, Demokrat Parti'nin mitingini etkisiz hale getirmek için bir gövde gösterisi yapma çabasına girmişti. Gelişinin ertesi günü halkevinde yaptığı bir konuşmada Recep Peker, muhalefete şiddetle çattı, polis, sıkıyönetim, matbuat, seçim

19 Menderes'in Domaniç'te ve Uşak'ta birkaç gün arayla yaptığı konuşmalardan iki cümleyi örnek olarak alıyoruz: "Bu idare 20 sene ayakta durabildiyse, iki vatandaşın bir araya gelmesine mani olmak suretiyle tutunabilmiştir". "Hükümet kuvvetleri bu partiyi tutmaktan bir an bile geri kalacak olsa, Halk Partisi adına bu teşekkülden geriye bir hatıradan başka çok az şey kalırdı". Esirci, *a.g.k.*, s. 68 ve 72.

20 Karpat, *a.g.k.*, s. 184-185.

kanunları vs. gibi antidemokratik mevzuatı savundu, seçime katılmanın her siyasal partinin görevi olduğunu belirtti ve İstiklal Mahkemeleri'nin henüz kaldırılmadığını hatırlattı.[21] Aynı gün, Celal Bayar da trenle İzmir'e geliyordu. Muazzam bir kalabalık kendisini istasyonda karşıladı. Zabıta kuvvetlerinin bütün çabalarına rağmen kalabalığı dağıtmak mümkün olmadı. Böylece halk, Halk Partisi'nin düzmece törenine cevap vermiş oluyordu.

Karşılıklı kuvvet gösterisi, karşılama törenlerinden sonra da devam etti. Demokrat Parti, Peker'in tehditlerinden korkmadığını gösterir bir tarzda, ara seçimlere girmeyeceğini ilan etti ve ayrıca sert bir beyanname yayınladı. Beyannamede "seçim emniyeti kanunla sağlanmadıkça ve idare makinasının tarafsızlığına olanak bırakmayan zihniyet değişmedikçe seçime girmeyi Türk demokrasisine karşı ağır bir suç saymaktayız"[22] denilmekteydi. Bu tutum Halk Partisi'ni çok sinirlendirdi. Sahneye koydukları demokrasi oyununun, arzularınca oynanmamasını hazmedemiyorlardı.

Bu hava içinde iktidar-muhalefet ilişkileri gün geçtikçe daha da bozuluyordu. 7 Mayıs'ta hükümet, mahalle muhtar ve ihtiyar heyetleri seçimi hakkında bir kanun teklifini meclise getirdi. Bu teklifle seçimler, en büyük mülkiye amirinin nezaretinden alınıp belediye başkanlarının, meclislerinin ve muhtarların temsilcilerinden kurulu seçim kurullarının denetimine bırakılıyordu. İleri bir adım olmakla birlikte teklif, muhalefetin büyük hassasiyetle üzerinde durduğu ve seçimleri güvenceye kavuşturacak asgari tedbirlere yer vermiyordu. Muhalefet milletvekilleri, seçim kurullarına siyasal parti temsilcilerinin katılmasını ve bir yargıcın bunlara

21 *Ulus*, 1 Nisan 1947.

22 *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1947.

başkanlık etmesini, sandıkların başına zabıta kuvvetlerinin gelmemesini, oyların hücrede kullanılmasını ve seçimlerin halk tarafından denetimini istediler.[23] Bu teklifler reddedildi. Demokrat Parti bu yeni seçim kanununun aleyhinde oy kullandı ve bunu hükümetin demokrasi yolunda samimiyetsizliğinin yeni bir ifadesi olarak gördü.

Hükümet ise tutumunda ısrarda kararlı olduğunu her haliyle belli ediyordu. Mayıs ayı içinde meclise, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Emin Sazak ve Sadık Aldoğan'ın dokunulmazlıklarının kaldırılması hakkındaki başbakanlık tezkereleri geldi. Ay sonunda ise hükümet, sıkıyönetimi yeniden uzatmak üzere harekete geçti. Bütün bu girişimler, baskı politikasını sürdürme iradesinin açık işaretleriydi. Sıkıyönetimi uzatma teklifi mecliste şiddetli tartışmalara sebep oldu.[24] General Sadık Aldoğan kürsüye çıkarak, "hükümetin bu saygısız hareketinden" ve "sıkıyönetimin mutlakıyet idaresine bile rahmet okutacak zalimane bir idare tarzı"[25] olduğundan bahsetti. Sözleri büyük gürültülere yol açtı. Konuşması başkan tarafından kesildi ve bir anayasa kurumuna hakaret ettiği gerekçesiyle meclisten 15 gün uzaklaştırıldı.[26] Böyle sert ifadelerle olmamakla birlikte birçok milletvekili sıkıyönetimin bu şekilde sebepsiz uzatılmasının anayasaya aykırı olduğunu bildirdiler. Peker bunlara, dış tehlikenin henüz silinmediğini ve devletin güvenliği bakımından böyle tedbirlerin zorunlu olduğunu ileri sürerek cevap verdi. Bunun üzerine, Celal Bayar söz aldı ve sıkıyönetim dışa karşı

23 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Toplantı: 1, C. 5, (07.05.1947), s. 115.

24 Sıkıyönetim, 23 Kasım 1940'ta İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli illerinde ilan edilmiş, yedi yıl boyunca aralıksız uygulanmıştı.

25 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII., Toplantı: 1, C. 5, (28.05.1947), s. 240.

26 *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1947.

bir tedbirse, niye bu idarenin iç siyaset gerekçesiyle hareket ettiğini sordu. Örneğin, hükümeti eleştiren gazetelerin sıkıyönetim kararıyla kapatılmasında, dış güvenlik endişesinin etkisi ne olabilirdi? Asıl maksadın, basını baskı altında tutmak olduğu meydandaydı.[27] Fakat muhalefetin direnmesi fayda etmedi ve sıkıyönetim altı ay daha uzatıldı.

V. HÜKÜMETLE MUHALEFETİ UZLAŞTIRMA ÇABALARI

21 Temmuz seçimlerinden beri bir türlü dinmeyen, aksine gittikçe şiddetlenen bu anlaşmazlıklar, çatışmalar, öyle bir aşamaya gelmişti ki, uzlaştırıcı bir girişim olmadığı takdirde siyasal düzenin bir çıkmaza sürüklenmesi tehlikesi belirmişti. Peker Hükümeti'nin gerilemeye niyeti yoktu. Demokrat Parti'nin ise, hele Hürriyet Misakı'ndan sonra, bunu yapmasına fiilen olanak kalmamıştı. Böyle bir gerileme, muhalefet için siyasal ölüm demek olurdu. Durum bu şekilde belirince ancak İnönü'nün uzlaştırıcı bir rol oynayabileceği hususunda genel bir kanaat gelişmeye başladı. Öte yandan, bir süreden beri birtakım şahsiyetler, partileri birbirlerine yaklaştırmak için girişimlerde bulunuyordu. Üzeyir Avunduk, Vehbi Koç gibi işadamları,[28] Emin Sazak,

27 C. Bayar: "[Sıkıyönetimin] İstanbul'da idame edilmesinin sebeplerinden birisi de, bizim noktai nazarımıza göre, İstanbul matbuatını ve umumi efkârı tazyik altında tutmaktır. İstanbul hâlâ müesseseleriyle, neşir vasıtalarıyla bütün memleketimizde birinci derecede bir şehir olmak vasfını muhafaza etmektedir. Orada matbuat baskı altında kaldığı zaman, itiraf etmek mecburiyeti vardır ki, bütün memleket matbuatı ve basını tazyik altındadır". *a.k.*, s. 254.

28 Üzeyir Avunduk ile Vehbi Koç'un parti bağları ve meslek durumları şöyleydi: birincisi Demokrat Parti'nin Ankara il başkanı ve Ticaret Odası ikinci başkanı, diğeri Halk Partisi Ankara il yönetim kurulu üyesi ve Ticaret Odası birinci başkanı idi. *Bkz.* Müstakil Demokratlar Grubu, *Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler*, Ankara, Yeni Matbaa, 1949, s. 10.

Mümtaz Ökmen gibi siyasal parti yöneticileri[29] bu çabalara aracılık ediyorlardı. Bunların sonucu olarak, 10 Mayıs'ta, Peker'le Bayar arasında bir görüşme yapıldı.[30] Herhangi bir açıklama yapılmamakla birlikte hiçbir sonuca varılmadığı meydandaydı. Bayar'ın sonradan Genel İdare Kurulu'nda anlattıklarından öğrendiğimize göre Peker, seçimlerde kanunsuzluk yapılmadığını, Demokrat Partililere baskı olmadığını, ceza ve basın kanunlarının sertleştirilmesinden meclisin sorumlu olduğunu, Demokratların hafiyelerce takibinin ise hükümetin tabii görevi olduğunu ileri sürmüştü.[31] Bu durumda bir anlaşmaya varılamamış olmasına şaşmamak gerekir.

Bu arada İngiliz Avam Kamarası, Türk Parlamentosu'ndan bir heyeti Londra'ya davet etmişti. Heyete, muhalefetten Enis Akaygen ile Fuat Köprülü'nün katılması kararlaştırıldı. Hüseyin Cahit Yalçın'ın başkanlık ettiği bu heyete, Halk Partisi'nden katılanlar arasında Nihat Erim de vardı. İddiaya göre,[32] iki haftayı aşan bu yolculuk süresinde iki profesör, Köprülü ile Erim, demokrasi hakkında fikir alışverişinde bulunmuşlar ve partiler arasındaki ilişkiler hakkında görüş birliğine varmışlardı. Ne var ki öte yandan, iktidar-muhalefet çatışması da bütün şiddetiyle devam ediyordu. Haziran başında Demokrat Parti Grubu, meclise birtakım kanun teklifleri getirdi. Bunların amacı, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu, İskân Kanunu gibi antidemokratik kanunların değiştirilmesi, radyodan siyasal par-

29 Emin Sazak, Demokrat Parti milletvekili ve Genel İdare Kurulu üyesi; Mümtaz Ökmen, Halk Partili ve başbakan yardımcısı.

30 *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1947.

31 Müstakil Demokratlar Grubu, *a.g.k.*, s. 11.

32 *a.k.*, s. 12.

tilerin faydalanmasını sağlayacak tedbirlerin kabulü idi.[33] Bu tekliflerin getirilmesi, ana davalar komisyonunun aldığı kararlara uygundu. Ancak bu kararlara göre, teklifler reddedildiği takdirde, Genel İdare Kurulu'na grubu meclisten çekme yetkisi veriliyordu. Böylece endişe bir kat daha arttı ve bunalım doruğa çıktı.

Bunun üzerinedir ki, 7 Haziran'da Bayar'la İnönü arasında bir ayı aşkın bir süreyi kaplayacak bir dizi görüşme başladı. Bunların bazısında Başbakan Recep Peker ve yardımcısı Mümtaz Ökmen de bulundular. Bayar her defasında baskıdan şikâyet etmiş, fakat hükümete bunu bir türlü kabul ettirememişti. Ancak İnönü uzlaştırıcı bir rol oynamış ve şikâyetleri gidermeye çalışacağını vadetmişti. Görüşmeler bitince Celal Bayar ülke içinde bir yolculuğa çıktı ve Sivas'ta yaptığı bir konuşmada "Cumhurbaşkanından baskının kaldırılması için delâletlerini [yardımlarını] rica ettim; herhalde hükümetle görüştükten sonra olacak, baskının kaldırılacağını hükümetin vadettiğini söylediler"[34] dedi. Doruk görüşmeleri hakkında yapılan bu ilk açıklama, Peker'in sert tepkisine neden oldu. Basına verdiği demeçte, başbakan, baskıyı kaldıracağını vadetmediğini, zira baskı olmadığını, ancak Demokrat Parti'nin "yurt içinde huzursuzluk yaratan bir parti" olduğunu bildirdi. Böylece bir yandan uzlaştırma girişimleri devam ederken, bir yandan anlaşmazlık derinleşiyordu.

Ne var ki, İnönü'nün soruna el koymasıyla bunalım atlatılmış sayılırdı. Zira İnönü, tek çıkar yolu görmüş ve açık-

33 *Vatan*, 5, 6 Haziran 1947. *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1947.

34 *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1947.

ça olmasa bile Peker'i desteklememeye karar vermişti.[35] Hal böyle olmakla birlikte ağız kavgası yine de amaçsız değildi. Peker, Halk Partisi aşırılarına dayanarak, doğru bulduğu otorite anlayışını uygulamaya devam edebileceğini hâlâ umuyordu.[36] Buna karşılık Bayar, sarsılmış bulunan Peker Kabinesi'ne son darbeleri vurmak için zamanı uygun görüyordu. Nitekim Peker'e verdiği cevapta "bu kabinenin memleketi demokratik gelişme bakımından geriye götürdüğünü ve zihniyetinin siyasi bir irticaa çok müsait olduğuna dair delillerin herkesçe bilindiğini" belirterek "Recep Peker Kabinesi ile demokrasi yapılamayacağını" ilan etti.[37] Bu arada İnönü, bunalımı halledecek olan beyannamesini hazırlamakla meşguldü. Beyannameyi kaleme alırken hem hükümete, hem de muhalefete danıştı. Dolayısıyla Peker, sonunun yaklaştığını görecek durumdaydı. Buna rağmen yolundan dönmemeye kararlıydı. Herhalde beyannamenin açıklanışı sırasında Ankara'da bulunmamak için İstanbul'a tatilini geçirmeye gitti. Ancak hareket etmeden önce istasyonda bir

35 Demokrat Parti Genel İdare Kurulu'nun 11 Temmuz 1947 toplantısında Celal Bayar, söylediği şu sözlerle durumu açıklamıştı: "İnönü bu yolda giderse kendisini ve memleketi batıracağına inanmıştır ve bu sebeple hareketini değiştirmek istemiştir... İnönü hadiseleri iyi görmüştür. Seçimlerde görülmemiş rezalet ve namussuzluk olduğunu biliyor. Halkın nefretine de vakıftır ve bundan da korkmaktadır. Temaslarına başladıktan sonra halktan kendisine selam verenleri görünce sevinç duymuş ve yanındakilere 'temaslardan sonra halk beni selamlamaya başladı' diyerek memnuniyet izhar etmiştir.
"Halk Partisi'nin bir kısım mensupları İnönü'nün bu tarzdaki hareketini beğenmiyorlar ve kararından döndürmek için baskı yapıyorlar. Hatta Hilmi Uran'ın istifa tehdidi yaptığını da öğrenmiş bulunuyorum. Arkadaşlar, bu yeni vaziyet karşısında biz İnönü'ye yardım etmek ve onu teşvik eylemek mecburiyetindeyiz. İnönü, bana, 'rica ederim, yardım ediniz, bana inanınız, ben bu işi intaç edeceğim [sonuçlandıracağım]' dedi ve hatta dün akşam ayrılırken merdivenin aşağısına kadar inerek, 'Celal Bey, aman bana yardım et', diye ricada bulundu..." Müstakil Demokratlar Grubu, *a.g.k.*, s. 16.

36 Halk Partisi içindeki bu baskı grubu hakkında *bkz.* bir önceki dipnot, ikinci paragraf.

37 *Vatan*, 8 Temmuz 1947.

demeç verdi ve "hükümetin terör yaptığı iddiaları, tahrik ettikleri ve muvaffak olamadıkları ayaklanmanın omuzlarına yüklettiği büyük siyasi mesuliyeti örtmek içindir"[38] diyerek muhalefeti bir defa daha, ağır bir şekilde suçladı.

VI. 12 TEMMUZ BEYANNAMESİ

Ertesi gün yayımlanan ve siyasal tarihimize 12 Temmuz Beyannamesi adıyla geçen cumhurbaşkanlığı bildirisi, çok partili düzenin yerleşmesi açısından 1 Kasım 1945 meclis açılış nutkuna bedel bir aşama niteliğindeydi. İnönü bu beyannamesinde hükümetle muhalefet arasında düzenlediği temasları anlatmış ve amacının iki taraf arasında bir güvenlik duygusu yaratmak olduğunu bildirmişti. Şöyle ki: iktidar, muhalefetin kanun dışı yollara gitmeyeceğinden emin olacak, buna karşılık muhalefet, iktidarın kendisini boğmak istemediğini bilecek. İnönü, tarafsız görünen bu uzlaştırıcı formüllerle, aslında açıkça taraf tutmuştu. Gerçekten de, beyannamede iktidar baskısının olmadığı söylenmiyor, yani Demokrat Parti yalanlanmıyor, buna karşılık muhalefetin ihtilalcı olmadığı söyleniyor, dolayısıyla daha bir gün önce Peker'in yine ortaya attığı iddialar açıkça yalanlanıyordu. Ayrıca şu cümleyle, partiler arasında fark yaratıldığı örtülü olarak kabul ediliyordu: "İhtilalcı bir teşekkül değil bir kanuni siyasi partinin metotlarıyla çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır." İnönü bu ilkeden hareketle kendisine şöyle bir görev çıkarıyordu: "Bu zeminde ben devlet reisi olarak kendimi her iki partiye karşı eşit derecede vazifeli görürüm".[39]

38 *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1947.

39 Beyannamenin tam metni için Müstakil Demokratlar Grubu, *a.g.k.*, s. 17-19.

Bu beyanname, Halk Partili bağnazlar dışında, herkesin yüreğini ferahlattı. Türlü yolsuzluklara sahne olan 21 Temmuz seçimlerinden sonra Recep Peker'e hükümet kurdurmuş olan İnönü'nün tutumu, nihayet açıklığa kavuşuyordu. Kendi partisine bunca sarsıntıya mal olan bir tecrübeye devam edileceğini ilan etmesi, gerçekten büyük bir güvenceydi. Bu gelişme özellikle Demokrat Parti yöneticilerini memnun etti. Zira İnönü Peker'den yana çıksaydı, muhalefetin elinde meclisten çekilmekten başka seçenek kalmayacaktı. O yolun ise sonu belli değildi. Ya baskı yeniden kurulup tek parti düzenine dönülecek ve o takdirde muhalefet yöneticileri meçhul bir akıbete sürükleneceklerdi; ya da halk direnecek ve yine sonu meçhul bir karışıklıklar dönemi başlayacaktı. Her iki şık da büyük tehlikelerle doluydu. Bunun içindir ki Demokrat Parti, 12 Temmuz Beyannamesi'ne bayrak gibi sarıldı. Bayar, "12 Temmuz Beyannamesi partinin şahsiyeti maneviyesine mal edilmiştir"[40] diyerek bunu açıkça ifade etti. Ayrıca yöneticiler, bu görüşü örgüte mal etmek için de çok uğraştılar.

Ancak mücadele içinde aylardır kızışmış insanlara, pek somut bir şey göstermeden "dur!" demek epey zordu. Korkaklık veya danışıklı dövüş ile suçlanmak daima mümkündü. 22 Temmuz 1947'de, Ankara'da, evvelce de yapılmış olduğu gibi Demokrat Parti'nin bir küçük danışma kongresi toplandı. Bu toplantıya genel merkez üyeleriyle birlikte yaklaşık 150 kişi katıldı. Görüşmeler gizli yapıldı ve üç gün sürdü. Neticede yayınlanan bildiri oldukça sertti. Biçimsel bir muhalefet sürdürmenin yürürlükteki kötü düzeni zayıflatmayıp aksine pekiştireceği belirtiliyor, dolayısıyla sadece

40 *a.k.*, s. 20.

iktidar değil muhalefet yöneticileri de uyarılıyordu. Tepki kendisini bekletmedi ve sert oldu. *Ulus*, "isyancı muhalifler, bu kafayı, antika bir kavukluk üstüne bırakarak düşünmeye alışmalıdırlar"[41] diye yazdı. Fakat artık hava yumuşamış, bunalım atlatılmıştı.

VII. PEKER HÜKÜMETİ'NİN SONU

Bunalımın atlatılması demek sertlik dönemlerinin adamı olan Peker'in de sonu demekti.[42] 26 Ağustos'ta Halk Partisi Meclis Grubu'nda güvenoyu isteyince 35 kişi aleyhte oy verdi. Oybirliğine alışmış bir partide bu, aslında büyük bir güvensizlik ifadesiydi. Peker, 4 Eylül'de gruptan, kabinesini değiştirmek için izin istedi. Bu sefer 47 kişi aleyhte oy kullandı. Peker istediği bakanları değiştirdi, ama artık daha fazla dayanamayacağı belliydi. 8 Eylül tarihli kabine toplantısına İnönü başkanlık etti. Arkasından içişleri bakanı, "12 Temmuz beyannamesindeki esasların gerçekleştirilmesine elbirliği ile çalışmak hedefimiz olacaktır" diyen bir genelge yayınladı.[43] Ertesi gün Peker, "sıhhi sebeplerle" istifa etti. Atatürk'ün yakını olmuş ve cumhuriyetin yerleşmesinde önemli hizmetleri dokunmuş olan bu devlet adamımız, zamana uymayan zihniyeti yüzünden, siyasal hayatını genel bir nefret havası içinde böylece kapıyordu.[44]

41 *Ulus*, 23 Temmuz 1947.

42 Peker daha 1925'te İnönü'nün kabinesinde milli savunma bakanlığı yapmış, Takririsükûn Kanunu'nun çıkarılmasında ve cumhuriyetin ilk muhalefet partisinin kapatılmasında önemli rol oynamıştır. Recep Peker'in adı, demokrasiden ziyade İstiklal Mahkemeleri'ni hatırlatıyordu.

43 *Ulus*, 9 Eylül 1947.

44 Recep Peker, 3 Nisan 1950'de, yarattığı nefret havası daha silinmeden hayata gözlerini yumdu. Ancak bu hava sonradan dağılmış ve Peker'in gerçek değeri teslim edilmeye başlanmıştır.

Bu istifadan sonra muhalefet ve bütün demokrasi taraftarları derin bir nefes aldılar. İnönü, Peker'i feda ettikten üç gün sonra, yanına ılımlı olarak tanınan Nihat Erim'i de alarak doğu illerine bir seyahate çıktı. Kendi talebi üzerine bir Demokrat milletvekili, Nuri Özsan da, ona refakat ediyordu. Bu bir nevi partilerin balayı yolculuğu oldu. İnönü, Erzurum'da DP merkezini ziyaret etti ve her tarafta idare amirlerinden, partilere eşit muamelede bulunmalarını istedi. Bunca zaman sinirleri koparırcasına germiş olan bunalımdan, âdeta ortada eser kalmamıştı. Karşılıklı iyi niyet gösterileri birbirini izliyordu. Hasan Saka, yeni kurduğu hükümetin programını meclise getirmeden önce, incelenmesi için Demokrat Parti'ye verdi. Hatırlanacağı üzere, 21 Temmuz seçimlerinden sonra hükümeti kurmuş olan Peker, muhalefetin bu yoldaki isteğini reddetmişti. Bir süre sonra Giresunlu Demokratlara hitaben yaptığı bir konuşmada, Celal Bayar, "iki parti arasındaki kardeşçe münasebeti"[45] övecekti.

VIII. 12 TEMMUZ BEYANNAMESİ'NİN SONUÇLARI

Üç aydır meydana gelen büyük yumuşamaya rağmen, herkes bir bekleyiş içindeydi. İktidarın, 12 Temmuz Beyannamesi'nin tabii sonucu olacak fiili tedbirleri alması, yani somut kanun tasarıları getirmesi bekleniyordu. Aslında, beyanname bir mütarekeden ibaretti. Gerçek barış, ancak antidemokratik kanunların yerini demokratik kanunların almasından sonra kurulabilecekti. Bu bakımdan bütün gözler Kasım 1947'de toplantıya çağrılan Halk Partisi Kurultayı'na çevrilmişti. Somut kararlar orada verilecekti. Kurultay, 17 Kasım'da, İnönü'nün nutkuyla açıldı. On beş günden fazla

45 *Cumhuriyet*, 5 Kasım 1947.

süren yoğun bir çalışma sonucunda kendisine sunulan yeni bir tüzük ve yeni bir program kabul etti. Ilımlı olarak tanınmış ve birkaç ay önce Peker'in aleyhinde oy kullanmış olan 35'ler ile aşırılar arasında sert tartışmalar oldu. Fakat yine de, demokrasi taraftarlarının ümit ettiği kesin dönüş gerçekleştirilemedi. Muhalefetin en fazla üzerinde durduğu, parti ile devlet başkanlarının ayrılması konusu da ortalama bir çözüme bağlandı. İnönü genel başkan olarak kaldı, ama devletin başında bulunduğu sürece başkanlık yetkilerini fiilen genel başkan vekili kullanacaktı. Demokratlar, bu tedbirleri belirsiz buldular. Fuat Köprülü, daha kurultayın başında, partisinin organı *Kudret* gazetesinde yazdığı bir makalede, bu tutumu şöyle eleştirdi: "... antidemokratik hükümler ortada durdukça, devlet reisi, velevki fahri olsun, parti genel başkanı sıfatını taşıdıkça, idare amirleri kanunen imtiyazlı bir sınıf mahiyetinde kaldıkça, örfi idare usulüyle matbuat hürriyeti daimi bir tehdit altında bulundurulduğu bugünkü emniyetsizlik havasının kalkması asla kabil olmayacaktır".[46]

Siyasal havanın yumuşaması, Demokratların hem işine yaramış hem de onları zor durumda bırakmıştı. Baskının ezici olduğu dönemde, mümkün olan tek politika alabildiğine muhalefetti. Bu dönemin kapanmasıyla, ortaya, İnönü'yü ikna etmek, CHP'nin ılımlı isimlerini kendi safına çekmeye çalışmak gibi, yeni yeni politika olanakları çıktı. Bunlar, üst seviyede ziyaretler, ricalar, örtülü tehditler, el altından haberleşmeler gibi yeni usuller gerektiriyordu. Bunların herkes tarafından anlaşılmaması ve bazılarınca, yöneticilerin kendilerini iktidara satmaları şeklinde görülmesi tabii idi. Buna, kurucular dışındaki birtakım kuvvetli şahsiyetlerin,

46 *Kudret*, 19 Kasım 1947. Hasan Saka Hükümeti'nin talebiyle, sıkıyönetim bir ay sonra kaldırılacaktır.

baskının azalmasından yararlanarak bağımsız bir rol oynama istekleri eklenince muhalefette bir parçalanma süreci başladı. Böylece, İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi, sadece CHP'de ikilik yaratmamış, DP'de de ciddi sarsıntılara yol açmıştır. Bunların çalkantısı ikinci büyük kongreye kadar sürmüş ve bazı eski Demokratların yeni bir parti kurmasına yol açacak kadar vahim olmuştur.

IX. DP'NİN PARÇALANMA SÜRECİ

Olaylar, İnönü'nün yaptığı Doğu seyahatinden sonra hızla gelişmeye başlamıştı. Sonradan Demokrat Parti'den atılan muhaliflerin iddialarına göre İnönü, bu yolculuk esnasında kendisine eşlik eden Nuri Özsan'a, ilişkilerin iyice yumuşaması için muhalif partiden bazı şahsiyetlerin atılması gerektiğini hissettirmişti.[47] Bunların başında Sadık Aldoğan, Kenan Öner, Ahmet Tahtakılıç, Yusuf Kemal Tengirşenk geliyordu. İddianın doğruluğu kontrol edilememekle birlikte, yolculuğun bitiminden kısa bir süre sonra Aldoğan ile kurucuların arasının açıldığını görüyoruz.[48] CHP Kurultayı'ndan sonra ise, Demokrat Parti'nin yöneticilerine karşı muhalefet iyice gelişti. Sebebi, 12 Temmuz Beyannamesi'ne sarılmalarına rağmen, İnönü'nün parti başkanlığından ayrılmasını sağlayamamaları idi. Örgütten Hürriyet Misakı'nın uygulanmasını, yani meclisten çekilme kararı verilmesini isteyen telgraflar gelmeye başlamıştı. Balıkesir'de yaptığı bir konuşmada Ahmet Tahtakılıç, CHP Kurultayı'nı "siyasi bir irtica toplantısı" olarak nitelendirmişti.[49] CHP basını sert tepki

47 Müstakil Demokratlar Grubu, *a.g.k.*, s. 23-24.

48 *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1947.

49 *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1947.

gösterdi. *Ulus*, "Meclisten çekilme tehdidi tehditlerin en çirkinidir. DP'deki sağduyu sahipleri, aşırılara kapılırlarsa Mecliste gidenlerin yeri asla boş kalmayacaktır"[50] diye cevap verdi. Ancak üç gün sonra aynı gazetede "DP yetkili makamlarının iyi niyetinden"[51] bahseden bir başmakale çıktı. Oysa görünüşte hiçbir değişiklik olmamıştı. Bunu açıklamak için "yeni usul" politikanın bu işi başardığına hükmetmek gerek. Erim-Köprülü dostluğu harekete geçip suçu "fesatçılara" yüklemiş ve böylece bulanık hava yok olmuştu. Havayı bulandıran bu fesatçılar ise, her iki partinin aşırıları idi. Böylece, iktidar-muhalefet ayrımına, ikinci bir ayrım eklenmiş oluyordu: Her iki tarafta da 12 Temmuz Beyannamesi'ni benimseyenlerle reddedenler.

Bu hava içinde Aralık ayında meclise, milletvekilleri maaşları için bir zam teklifi getirildi. DP Grubu toplanıp bu teklifi reddetti. Ancak bu redde rağmen, çoğunluk artırmayı kararlaştıracağına göre Demokrat milletvekilleri ne yapacaklardı? Kuruculara muhalif olanların sonradan dediklerine bakılırsa Bayar, bu soruya "Paraları iade etmek gereksiz bir cömertlik olmaz mı?" diye karşılık verirken Köprülü, daha veciz bir şekilde, "Hem kırmızı oy veririz hem de paraları cebe indiririz" demişti.[52] Bu sözlerin söylendiği doğru olsa bile, Demokrat Parti yöneticileri kısa bir süre içinde tereddütlerinden kurtulmuşlar ve ödenekler hususunda kesin bir karara varmışlardı. Buna göre, mecliste aleyhte oy verilecek ve zamlar gerçekleştiği takdirde farklar partiye bağış olarak verilecekti. Bu karara rağmen, meclisteki oylama sırasında Demokrat milletvekili Kemal

50 *Ulus*, 16 Aralık 1947.

51 *Ulus*, 19 Aralık 1947.

52 Müstakil Demokratlar Grubu, *a.g.k.*, s. 32.

Silivrili lehte oy kullandı. Ocak ayında toplanan İstanbul İl Kongresi'nde ısrar üzerine bir açıklama yapan Silivrili, Köprülü'yü ima ederek, aleyhte oy verip parayı almaktansa lehte oy verip almanın daha namuslu bir davranış olduğunu bildirdi. Kongre zaten, o günlerde partiden gürültülü bir şekilde istifa eden İstanbul il başkanı Kenan Öner ile Fuat Köprülü arasındaki kişisel sürtüşme yüzünden çalkalanıyordu. Bu olaylar da eklenince, iyiden iyiye sinirli bir hava içinde geçti. Arkasından genel merkezde şiddetli bir anlaşmazlık patlak verdi. Meclis grubu, yönetim kurulu seçimlerini yenilemiş ve Fuat Köprülü'yü grup başkanvekilliğine bir daha seçmemişti. Bayar seçimin tüzüğe aykırı olduğunu ileri sürerek grup başkanlığından çekildi.[53] Böylece çatışma, Genel İdare Kurulu ile meclis grubu arasında bir hukuki anlaşmazlık biçimine büründü. Beş günlük pazarlıktan sonra sorunun çözüldüğünü ve grupta seçimin yenilendiğini bildiren bir bildiri yayınlandı.[54] Ancak bu ikinci seçimde, yine Köprülü seçilememişti. Bunun üzerine Bayar, zamları genel merkeze vermeyen milletvekillerinin isimlerini açıkladı.[55] Bu suretle, kendisine ve arkadaşlarına muhalif olanları küçük düşüreceğini umuyordu. İçin için devam eden çatışma, Şubat sonunda, yine açığa vuruldu. Bu sefer kesin tedbirler alma amacıyla, Bayar, grup başkanlığından bir daha istifa etti. Mart ayında ise tasfiyeler başladı.

İlk hamlede beş milletvekili ihraç edildi: General Sadık Aldoğan, Kemal Silivrili, Necati Erdem, Mithat Sakaroğlu ve

53 *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1948.

54 *Kudret*, 12 Şubat 1948.

55 *Kudret*, 15 Şubat 1948.

Osman Nuri Köni. Bunun üzerine, Genel İdare Kurulu'ndan altı kişi, ihraç edilenlerle fikir birliği halinde olduklarını belirtmek için üyelikten çekildiler.[56] Ayrıca, meclis grubu ihraçları tanımamaya karar verdi ve başkanlığa, Celal Bayar'ın yerine Fuat Hulusi Demirelli'yi seçti. Genel merkez buna yeni ihraçlarla cevap verdi. Genel İdare Kurulu'ndan istifa etmiş olanlar da partiden çıkarıldı. Bunun üzerine, grup bir sarsıntı daha geçirdi. Bir kısım milletvekilleri, ihraçlar büyük kongrece onaylanıncaya kadar, çıkarılanların grup toplantılarına alınmalarını savundular. Bu fikirleri reddedilince de, protesto mahiyetinde, büyük kongreye kadar grup toplantılarına katılmamaya karar verdiler. Böylece Demokrat Parti Meclis Grubu sarsıla sarsıla, üyelerinin yarısını kaybetmiş oldu. Bunalım atlatıldığında, genel merkeze sadık ancak otuz bir milletvekili kalmıştı.[57]

Demokrat Parti'nin üst kademesini şiddetle sarsan bu olayların en önemli nedeni, herhalde kişisel çekemezliklerdi. Muhalefet hareketine sonradan katılanlar, dört öncünün mevkiini kıskanıyorlardı. Kurucular ise üstünlüklerini korumak için her çareye başvurmaya hazırdılar. Anlaşmazlığın ideolojik olmadığının bir delili de örgüte yayılmamasıdır. Sadece Afyon gibi, ihraç edilen bazı milletvekillerinin güçlü bulunduğu bir iki yerde çatlamalar oldu. Fakat esas bünyesi itibariyle parti, Genel İdare Kurulu'na sadık kaldı.

56 Çekilenler: Yusuf Kemal Tengirşenk, Enis Akaygen, Emin Sazak, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Hasan Dinçer. *Cumhuriyet*, 11 Mart 1948.

57 Karpat, *a.g.k.*, s. 217.

X. MÜSTAKİL DEMOKRATLAR GRUBU'NUN VE MİLLET PARTİSİ'NİN KURULUŞU

Bu durum, Demokrat Parti'den ayrılanların kendilerini boşlukta hissetmelerine yol açtı. İşte bu boşluğu doldurmak için muhalefet saflarında, 1948 Mayıs ayından itibaren bir yeniden örgütlenme çabası belirdi. DP Grubu'ndan ayrılanların bir kısmı, büyük kongrenin kararını beklemek üzere, bir "Müstakil Demokratlar Grubu" kurdular.[58] Bunların dışında kalan birtakım şahsiyetler ise yeni bir parti kurma çabasına giriştiler. Temmuz 1948'de resmen kurulan Millet Partisi'ne, Mareşal Fevzi Çakmak başkanlık etmeyi kabul etti.[59] Demokrat Parti listesinden bağımsız aday olarak meclise girmiş olan Mareşal, 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra parti içinde ortaya çıkan anlaşmazlıklarda aşırıların tarafını tutmuş, böylece kurucularla arası açılmıştı. Ayrıca, Celal Bayar mevcut oldukça Demokrat Parti'nin başkanlığını elde etmesi mümkün değildi. Oysa örgütlenen yeni muhalefet, ona ağırlığına uygun bir konum sağlıyordu. Herhalde bu husus da kararında etkili olmuştur.

Millet Partisi kurulduktan sonra, sadece iktidara karşı değil, Demokrat Parti'ye karşı da şiddetle cephe aldı. Aşırılık ve hırçınlık, baş propaganda araçları oldu. Demokratlar, Halk Partisi'yle danışıklı bir siyaset izlemekle suçlandılar. Millete ihanet edip, milletin öz malı olan muhalefeti iktidara satmışlardı. Demokrat Parti sert tepki gösterdi. Çeşme'de yaptığı bir konuşmada Celal Bayar, "bu zevat suni, menfi, haysiyet kırıcı vadilere sürüklenerek devirlerini tamamlamak gibi bir

58 *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1948.

59 Diğer kurucular: Kenan Öner, Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı, Mustafa Kentli, Enis Akaygen.

bedbahtlığa düşmesinler"[60] diyerek karşılık verdi. On gün sonra İzmir'de bir konuşma yapan Menderes ise, Mareşal'ı açıkça karşısına alarak, "Elbiseler, rütbeler hiçbir zaman cesaretin, hamiyetin, itidal, dirayet ve zekânın şaşmaz ölçüsü olmamıştır"[61] dedi.

XI. DP'NİN HASAN SAKA HÜKÜMETLERİ İLE MÜCADELELERİ

Demokrat Parti yöneticileri, içlerinden kopan muhalefetin haksız olduğunu fiilen ispat etmek için iktidara karşı bundan böyle daha sert bir politika izlemek zorunda kalmışlardı. Oysa Peker Hükümeti'nin çekilmesinden beri, iktidar-muhalefet ilişkileri "can sıkacak kadar" iyi idi. Bunları bozmak gerekiyordu. Bu amaçla, Demokrat Parti ortaya çıkacak fırsatları kollamaya başladı. Çaresiz kalınca, yeni husumet sebepleri yaratmaya kadar gitti. Örneğin Bayar, Nisan başında Çorum'da yaptığı bir konuşmada, sonbaharda yapılacak olan ara seçimlere katılmak için, pek önemli bir sorun olmayan Memurin Muhakemat Kanunu'nun (memurların yargılanmasına ilişkin yasa) değiştirilmesini de şart koştu.[62] Ancak kısa bir süre sonra, bizzat hükümet, kararsız tutumuyla bu çabaların sonuç vermesini sağladı. Üstelik, kendisine karşı yeni bir kampanya açılması olanağını, Demokrat Parti'nin en verimli silahı olan seçim kanunu sorununda verdi.

Ocak ayında hükümet, seçim kanununu değiştirmek üzere Halk Partisi Grubu'ndan yetki almıştı. Bu çalışmalar hem büyük ümitler uyandırmış, hem de bu konuda hükümeti sa-

60 *Vatan*, 23 Ağustos 1948.

61 Esirci, *a.g.k.*, s. 164.

62 *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1948.

mimiyetsizlikle suçlama olanağını geçici olarak kaldırmıştı. İşte bu çalışmalar üç dört ay içinde sonuçlanıp meclise tasarı halinde sunulunca, getirilen hükümlerin yetersizliği, muhalefete kendini göstermek için aradığı fırsatı vermiş oldu. Demokrat Parti yeni tasarıyı yetersiz bulduğunu ilan etti ve seçimlerde yargıç denetimini şart koştuğunu hatırlattı. Bu arada vahimleşen iktisadi durum, Demokratların sert muhalefetinin daha da derin yankı uyandırmasını sağlıyordu. Ülkede buğday ve şeker sıkıntısı baş göstermişti. Bunca yıl buğday ihraç etmiş bir ülkenin ekmeksiz kalma tehlikesiyle karşılaşması, iktidara çatmak için bulunmaz bir fırsattı. Bayar bundan da yararlanmayı ihmal etmedi. 29 Nisan'da, Ordu'da verdiği nutukta, küçümseyici bir ifade ile, "hükümetin iktisadi meselelerde hiç olmazsa üç ay sonrasını görmesini, bu kadar basiret göstermesini" beklediklerini bildirdi ve yargı güvencesi olmadıkça seçimlere girmeyeceklerini bir daha tekrarladı.[63] Hükümet denetimsizlik yüzünden bu hallere düştüğüne, denetim ise ancak dürüst seçimlerle sağlanabileceğine göre, yargı güvencesi konusu, böylece, ustalıklı bir biçimde halkın ekmeğine bağlanmış oldu.

Demokrat Parti, zaten hiçbir zaman tam bir ateşkes sağlamamış olan 12 Temmuz mütarekesini (bırakışmasını) bozmuş, iktidara karşı yeniden savaşa girişmişti. Bu sefer savaş kolaydı. Bir yıl öncesine göre, siyasal hayatta kuvvetler dengesi muhalefet lehine önemli ölçüde bozulmuştu. Peker'den sonra iktidara gelen Hasan Saka Hükümeti, tam bir bocalama içindeydi. Ne selefi gibi muhalefete kafa tutabiliyor ne de yeterince ödün verip aşırı tenkitlerden kurtulabiliyordu. Saka, 8 Haziran'da istifasını verip Nihat Erim'i de içine al-

63 *Kudret*, 30 Nisan 1948.

dığı yeni bir kabine kurarak durumu kurtarmaya çalıştı. Bu tedbir de fayda etmedi. Halk Partisi artık, ancak iktidardan ayrılarak kurtulabileceği bir huzursuzluk dönemine girmişti. İhtiyatla açmak istediği yoldan öylesine bir muhalefet fışkırmıştı ki, olayları denetleme gücünü yitirmişti. 22 Haziran 1948'de, Kütahya'da bir konuşma yapan Adnan Menderes: "Halk Partisi yıpranmış ve heyecanını kaybetmiş kadrosuyla, eskimiş fikir ve görüşleriyle tam bir aciz içinde kıvranmaya başladı"[64] deyince kendisine hak vermemek mümkün değildi.

Hasan Saka yine de durumu kurtarmaya çalıştı. Yeni hükümetinin Bayar tarafından "şaşkınlık" töhmeti altında bırakılmasına[65] aldırmayıp, yeni bir seçim kanunu tasarısı getirdi. Fakat bununla da muhalefeti memnun etmek mümkün olmadı. Tasarı, 1 Temmuz'da mecliste görüşülecekti. Muhalefetin tepkisi üzerine, itirazları yatıştırmak amacıyla görüşmeler bir gün geriye bırakıldı. Ayrıca, ödün verilerek parti temsilcilerinin seçim kurullarına katılmaları kabul edildi. Ancak, muhalefet bu tedbirleri yine yetersiz buldu. Yeni tasarının oylanacağı gün Demokratlar meclisi terk ettiler. Hemen ardından Bayar, bu şartlar altında sonbahardaki ara seçimlere katılmayacaklarını bildirdi.[66] Birkaç gün sonra toplanan Genel İdare Kurulu bu kararı onayladı. Arkasından DP bir beyanname yayınlayarak seçimlere, güvencesizlik yüzünden katılmadıklarını kamuoyuna açıkladı.

Hükümet yine zor durumda kalmıştı. Millet Partisi de seçimlere katılmayı reddedince, 17 Ekim 1948'de yapılan ara seçimlerde yalnız başına kaldı. Seçim son derece sönük geçti.

64 Esirci, *a.g.k.*, s. 152.

65 *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1948.

66 *Kudret*, 10 Temmuz 1948.

Demokratlara göre katılma oranı % 10'un altındaydı. Halk Partililer bu oranın % 40'ı aştığını iddia ettiler. Ayrıca seçimlerde yine birçok yolsuzluk, baskı, usulsüzlük şikâyetleri oldu. Bu durum sadece kamuoyunu değil hükümeti de tedirgin etti. Ülkenin her yanında, dürüst bir seçime duyulan arzu şiddetlenmişti.

Demokrat Parti kendisinden öyle emin bir hale geldi ki, artan bir ısrarla hemen genel seçimlere gidilmesini istemeye başladı. Artık, yürürlükteki kanunla bile iktidara gelebileceğini düşünüyordu. Parti temsilcileri bundan böyle seçim kurullarına girdiğine göre, sonsuz çatışmalar pahasına da olsa, halkın kararlılığı sayesinde seçimler kontrol edilebilirdi. Ülkenin her tarafında aralıksız olarak yapılan ve büyük kitlelerin katıldığı mitinglerde, durmadan "Derhal seçim!" sloganı atılmaya başlandı.

Kasım'da meclis alışıldığı gibi açılmış, muhalefet için yeni hamleler olanağı doğmuştu. Daha bir hafta geçmeden on sekiz Demokrat Parti milletvekili Hasan Saka Hükümeti aleyhine bir gensoru önergesi verdi. İleri sürülen sebepler, geçim şartlarının zorlaşması ve buna karşılık şekere zam yapılmış olmasıydı. Halk Partililer, demokratik bir davranış örneği vermek üzere gensorunun görüşülmesini ittifakla kabul ettiler.[67] Ancak ertesi gün hemen toplanıp grup kararıyla hükümeti desteklemeye karar verdiler. Böylece bir önceki davranışlarının samimiyetsizlikle suçlanmasına yol açtılar. Bundan yararlanan Demokrat Parti, gensoru görüşmelerinin bir anlamı kalmadığını ileri sürerek bunlara katılmadı.[68] Kasım ayı sonunda muhalefet yeni bir taarruza girişti. Bu sefer verilen önergeyle, tasarruf zorunluğu hükümetçe ileri

67 *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1948.

68 *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1948.

sürüldüğüne göre, milletvekili maaşlarının zamdan önceki seviyeye indirilmesi teklif ediliyordu. Bu zam, muhalefetin parçalanmasına sebep olmuştu. Oysa şimdi, muhalefetin elinde, iktidarı zor duruma düşüren bir araç haline gelmişti. Aşılan mesafe gerçekten büyüktü.

Hasan Saka Hükümeti öylesine yıpranmıştı ki, artık bocalayarak dahi hayatını sürdürme olanağını yitirmişti. Aralık ayında, Edirne'de verdiği bir nutukta Bayar, "iktidarın tedbir alma ve hareket kabiliyetini kaybettiğini" ilan etti.[69] Bu sözler gerçeğin ifadesiydi. Hükümet ancak bir ay daha dayandı ve 14 Ocak 1949'da istifasını verdi. İktidar, artık Halk Partisi için taşınması pek zor bir yük haline gelmişti. Kendilerine yeni hükümeti kurmaları teklif edilen dört kişi bunu reddetti.[70] Nihayet, Şemsettin Günaltay bu ağır görevi kabul etti.

XII. ŞEMSETTİN GÜNALTAY HÜKÜMETİ

Daha meclisten güvenoyu aldığı gün yaptığı konuşmada, Günaltay, "... bir tarihçi sıfatıyla sizi temin ederim ki, bu milletin istikbali için yegâne çare, sağlam esaslara müstenit bir demokrasinin kurulması ve işlemesidir"[71] diyerek liberal tutumunu ortaya koydu. Birkaç gün sonra da Demokrat Parti Genel Merkezi'ni ziyaret etti. Böylece daha baştan, muhalefetle iyi geçinmek niyetinde olduğunu belirtti. Gerçekten de kısa bir süre sonra, Demokratların esas şikâyetlerinin toplandığı seçim kanununu değiştirmek üzere, Nihat Erim'in başkanlığında ve başbakanlığa bağlı bir komisyon kurdu.[72]

69 *Vatan*, 6 Aralık 1948.

70 Teklifi reddedenler sırasıyla şu kimselerdi: Hilmi Uran, Necmettin Sadak, Fuat Sirmen ve Nurullah Sümer. *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1949.

71 *Ulus*, 25 Ocak 1949.

72 *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1949.

Ne var ki bir türlü, muhalefetin beklediği hızla fiili neticelere varılamıyordu. Erim Komisyonu, kurulduktan üç ay sonra seçim kanunumuz hakkında yabancı hukukçuların görüşlerini ve yabancı seçim mevzuatını içeren bir "pembe kitap" yayınladı.[73] Oysa Demokratlara göre bilimsel tartışmaların zamanı geçmişti. Onlar taleplerini defalarca bildirmişler, hatta bu yolda meclise teklifler getirmişlerdi. İşin böyle geniş tutulması, hükümetin bir oyalama taktiği olarak görülmeye başlandı. Demokrat Parti yöneticileri seçim kanununun değiştirilmesini beklemeden yine "Derhal seçim!" sloganına döndüler. 17 Mayıs'ta Samsun'da yaptığı bir konuşmada Bayar, "Şemseddin Günaltay'ın vaatlerinden gün geçtikçe gerileye gerileye ricat haline geldiğini görüyoruz"[74] diyerek ümitsizliğini belirtti ve tek çare olarak hemen genel seçimlere gidilmesini ileri sürdü. Ancak Halk Partisi buna niyetli değildi. Bu talebi ele alan başbakan yardımcısı, mecliste konuşarak seçimlerin bir gün bile evvele alınmayacağını kesinlikle bildirdi.[75] Sinirler yine gerilmeye başlamıştı.

Hükümet işi geciktirmede ikili bir fayda umuyor olabilirdi. Çok yakında Haziran ayında, Demokrat Parti'nin ikinci büyük kongresi toplanacaktı. Bir kere, bu kongrenin kararlarına kadar, yeni bir kanunla elini bağlamamak yararlı olabilirdi. İkincisi, kongre arifesinde muhalefet yöneticilerine bir zafer belgesi hediye etmenin anlamı yoktu. Kongrenin, bir yıl önce Demokrat Parti'nin geçirdiği büyük sarsıntı ve bölünme yüzünden, çekişmeli geçeceği tahmin edilebilirdi. Bu şartlar altında, muhalefeti kesin bir durum karşısında birle-

73 *Ulus*, 10 Mayıs 1949.

74 *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1949.

75 *Ulus*, 25 Mayıs 1949.

şik kararlar alma olanağından yoksun bırakacak bir oyalama taktiği hükümetin işine geliyordu. Demokrat Parti yöneticileri bunu bildikleri için[76] büyük kongrenin, kendilerine bütünüyle bağlı ve tam bir birlik havası içinde toplanması yolunda büyük çaba harcadılar. Bunu başaramazlar ve kongre, meclis grubunun başına geldiği gibi bir parçalanmaya sahne olursa, gelecek seçimlerde iktidara gelip emellerini gerçekleştirme olanakları ciddi bir şekilde zayıflayabilirdi. Bu bakımdan Demokratların ikinci büyük kongresi, biçimsel demokrasiyi yerleştirme sancıları içinde kıvranan Türk siyasal hayatında, birinci kongre kadar hayati olmamakla birlikte, yine de önemli bir yer kazanmaya adaydı.

76 Menderes, 22 Nisan 1949'da Adana'da yaptığı bir konuşmada, seçim kanununun geciktirilmesinden çıkardıkları anlamı şu sözlerle ifade etmişti: "[İktidardakiler] Tereddütlerden kurtulmak için yakında toplanacak olan büyük kongremizin neticelerini mi bekliyorlar? Şimdiden haber verelim ki, ikinci büyük kongremiz partimiz içinde tam bir itimat, sevgi ve tesanütün [dayanışma] hakim olduğunu bütün açıklığı ile göstermek suretiyle, şayet varsa bağlanan ümitleri hüsrana uğratacaktır." Esirci, *a.g.k.*, s. 182.

BÖLÜM III

İKİNCİ BÜYÜK KONGRE

I. KONGRE VE MİLLİ HUSUMET ANDI

Demokrat Parti'nin ikinci büyük kongresi, 20 Haziran 1949 sabahı Ankara'da toplandı. Geçen kongreden beri parti büyük yol almış ve hele 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra temel güvenliğini elde etmişti. Ancak o arada büyük sarsıntılar geçirmiş, meclis grubunun yarısını kaybetmiş ve ilk kongrenin seçtiği Genel İdare Kurulu'nun, üçte birinden fazlasını ihraç etmek durumunda kalmıştı. Örgüt bu tutumu desteklemekle birlikte, kongrenin ne tavır takınacağı kesin olarak bilinemezdi. Öte yandan, genel seçimler ufukta belirmişti. Oysa iktidar, hâlâ güvenceli bir seçim kanunu kabul etmemişti. Geçen kongrenin eğiliminin aksine, Genel İdare Kurulu, Hürriyet Misakı'nı uygulayıp meclisten çekilmeye yanaşmamıştı. Yeni kongre bu tutumu nasıl karşılayacaktı?

Bu soruların önemli bir kısmına kongre, daha ilk günden cevabını verdi. Celal Bayar'a olağanüstü tezahürat yapılması parti içi muhalefetin hiçbir şansa sahip olmadığını gösterdi. Böylece, yöneticilerin karşısında bulunan iki hasımdan, parti içi muhalefet ile iktidardan, birincisi ilk hamlede bertaraf

edilmiş oldu. Bunun sonucu olarak da husumet bütünüyle iktidara yöneltilebildi.

Yine de, kongrede yöneticilere bazı eleştiriler yapıldı. Bunlar, özellikle 12 Temmuz Beyannamesi ve iktidarla ilişkilerle ilgiliydi. Bayar verdiği cevapta 12 Temmuz Beyannamesi ilan edildiği sırada, iki yoldan birini tercih etmek durumunda olduklarını belirtti. Bunlardan biri isyan ve ihtilal, ikincisi ise sabır ve istikrardı.[1] Demokratlar ikinci yolu tutmayı ülke için daha yararlı görmüşlerdi. Bayar konuşmasında, ayrıca, din hürriyeti ve komünizm tehlikesi üzerinde durdu. Din hürriyeti esas olmakla birlikte gericilik yolunda sömürülmesine olanak verilmeyecekti. Komünizm tehlikesi de önlenecekti, ancak bunun bir baskı vesilesi olmamasına dikkat edilecekti.

Kongre, tüzüğü bazı noktalarda değiştirdi. En önemlisi, geçen defa olduğu gibi, milletvekili adaylarının saptanması sorunu idi. Varılan karara göre adayların yüzde sekseni örgütçe, yüzde yirmisi ise Genel İdare Kurulu tarafından gösterilecekti. Fakat kongrenin üzerinde en fazla durduğu sorun yine seçim güvencesi oldu. Konuşmacılar ısrarla yargı denetiminin zorunluluğu üzerinde durdular. İzmirli bir delege, "Reylere tecavüz edenlere ırz ve namusumuza tecavüz edenlere yapılan aynı muamele yapılacaktır"[2] diyerek Demokratlara göre oy konusunun namus konusu olduğunu savundu. Sonradan Milli Husumet Andı adıyla tanınan ana davalar komisyonu raporu işte bu hava içinde ve oybirliğiyle kabul edildi.

1 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi, İstanbul, 1952, s. 676.

2 *a.k.*, s. 653.

Hürriyet Misakı örneğine uygun hareket eden ikinci büyük kongre, bir ana davalar komisyonu kurmuş ve ona yöneticilerin şu sorusunu inceletmişti: "Antidemokratik kanunlar değiştirilmez, seçim kanunu emniyet verecek ve adli teminatı içerecek bir şekle konmaz; nihayet az veya çok farklarla önümüzdeki umumi seçimlerde de 21 Temmuz metotlarının tatbikine kalkışılacak olursa vaziyet ne olacaktır?"[3] Komisyonun yazdığı karışık ifadeli rapordan şöyle bir cevap çıkıyordu: Seçimler, millet iradesinin serbestçe ortaya çıkmasını sağlamak zorundadır; dolayısıyla reylere tecavüz halinde, vatandaşlar meşru müdafaa durumunda kalacaklardır; ancak bu müdafaa kanuni yollarla yerine getirilmelidir; ne var ki, vatandaşlarını bu durumda bırakan idareler, milletin husumetiyle karşılaşacaklardır.[4] Kongre iktidara bu sert uyarısını yaptıktan sonra seçimleri yeniledi ve dağıldı. Celal Bayar, yine parti başkanlığına getirildi. Yeni seçilen Genel İdare Kurulu'nda yine kurucular ve taraftarları egemendi.[5]

II. MİLLİ HUSUMET ANDI KARŞISINDA CHP

Hükümet, mevcut yumuşama havası içinde Demokrat Parti Kongresi'nin böyle sert kararlar alacağını düşünmüyordu. Tepkisi o ölçüde sinirli oldu. İki gün sonra başbakanlık bir bildiri yayınlayarak kongrede kabul edilen Milli Husumet Andı'ın memurları tehdit ettiğini, vatandaşları korku ve baskı altında tutmayı hedef edindiğini ve bu tutumun hukuk devleti anlayışına aykırı olduğunu ileri sürdü.[6] Bayar

3 *a.k.*, s. 652.

4 Tam metin için *a.k.*, s. 683-684.

5 İhraç edilenler yerine seçilenler şunlardı: Sıtkı Yırcalı, Hulusi Köymen, Üzeyir Avunduk, Nuri Özsan, Kâmil Gündeş, Kemal Özçoban. *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1949. Diğer üyeler değişmedi.

6 *Ulus*, 28 Haziran 1949.

ertesi gün verdiği cevapta endişe ve korkunun 21 Temmuz usullerinin tekrarı ihtimalinden doğduğunu ve istikrarlı bir demokratik idarenin, değişmez hedefleri olduğunu bildirdi.[7] Ancak bu karşılıklı beyanların bulandırdığı siyasal ortam çabucak duruldu. Zira hükümet, yavaş da olsa demokrasi yolunda ilerlemeye kararlıydı. Peş peşe verilen kararlarla muhalefetin radyodan yararlanması, İstiklal Mahkemeleri'nin resmen kaldırılması, vs. kabul edilmişti.[8] Bu arada seçim kanunu tasarısı tamamlandı. Tasarı, dört profesör, Yargıtay ve Danıştay'dan ikişer üye ve üç avukattan kurulu bir bilim heyetinin incelemesine sunulacaktı.[9]

Ne var ki, iktidarın demokrasi yolundaki bu çabalarının yanı sıra, şüphe uyandıran birtakım faaliyetleri de eksik değildi. Temmuz başında, Başbakan Yardımcısı Nihat Erim ülkede uzun bir yolculuğa çıkmış, her gittiği yerde idarecilerle temas etmiş ve Aydın'da yaptığı bir konuşmada, görünüşte sebepsiz yere, muhalefete sert bir şekilde çatmıştı.[10] Belki, 21 Temmuz seçimlerinin yıldönümü dolayısıyla partisine yöneltileceğini düşündüğü acı eleştirileri önceden karşılamak istemişti.[11] Demokratlar bundan kuşkuya kapıldılar.

7 *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1949.

8 Karpat, *a.g.k.*, s. 231.

9 *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1949.

10 *Ulus*, 13 Temmuz 1949.

11 Nitekim Halk Partisi yazarlarının da aynı endişe içinde olduklarını görüyoruz. Örneğin, 14 Temmuz 1949 tarihli *Ulus*'ta yazdığı bir makalede Hüseyin Cahit Yalçın, seçime itirazın bir komünist taktiği olduğunu ima ederek telaşlı bir şekilde muhalefete saldırmak suretiyle bu endişesini meydana koyuyordu. Yalçın şöyle diyordu: "... Bütün kurtuluş ve toplanış ümitleri göğüslerini yumruklayarak, saçlarını yolarak ve boğazlarını yırtarak 21 Temmuz seçimlerine mersiye [ağıt] okumaya inhisar ediyorsa [kalıyorsa] acırız hallerine. İtalyan Meclisi'nde de komünist liderleri seçimlerde yapılanları İtalyan Milleti'nin unutmayacağını başvekile karşı haykırıyorlardı. Demokratik memleketlerin hemen her tarafında, muhaliflerin seçimlere itirazları bir kaide şeklini almıştır. Bundan kimsenin kılının titrediği yoktur..."

İzmir'de yaptığı bir konuşmada, Menderes, bu seyahatin, gerektiğinde orduyu ve idareyi, Halk Partisi'nin süresiz iktidar emellerine alet etmek yolunda bir hazırlık olduğunu iddia etti.[12] 1 Ağustos'ta bu sefer İnönü, Ege'de uzun bir yolculuğa çıkınca, Demokrat Parti, Genel İdare Kurulu'nu acele toplantıya çağırma gereğini duydu. Bu arada Demokratların bir milis örgütü kurdukları yolunda dedikodular çıkarılmıştı. Bütün bunlar birleşince muhalefet, kendisine karşı bir tertip hazırlandığından endişelenerek güçlü bir tepki gösterme kararını aldı. Bir kere, milis iddialarını kesinlikle yalanladı. İkincisi, bu karışıklıkların baş sorumlusunun İnönü olduğunu bildirdi.[13] Üçüncü olarak da, en etkili silahına başvurdu: 9 Ağustos'ta, İnönü'nün İzmir'de bulunduğu bir sırada bu şehirde 60.000 kişilik bir protesto mitingi düzenledi. Bayar, yaptığı konuşmada: "İktidar bugünkü gaflet ve delalette devam edecek olursa bu işler bir kardeş kavgasının, hududu ölçülemeyecek facialarına kadar gidebilir"[14] dedi. On gün sonra Ege yolculuğunu tamamlayıp Ankara'ya dönmek üzere olan İnönü, "Halk Partisi serbest seçimi kaybedince iktidarda kalmamak mukadder olduğunu anlamıştır"[15] diyerek, gelecek iktidardan kendileri için güvence istedi. Uyarı başarılı olmuştu.

12 Menderes: "... Başbakan yardımcısı, Halk Partisi'nin gizli toplantılarında ve valiler huzurunda ordunun ve millet hazinesinin, devlet kuvvetlerinin kendi emirlerinde olduğunu ve binaenaleyh lüzum hasıl olursa iktidarda kalmak için devlet kuvvetlerini Halk Partisi emrinde kullanacaklarını, muhtelif yerlerde ifade buyurdular." Esirci, *a.g.k.*, s. 191-192.

13 Bayar'ın basında çıkan demecinden: "İktidarın teşebbüs ve tertiplerinde manevi mesuliyetin olduğu kadar maddi tesirlerin de devlet başkanının şahsında toplandığı ve onun elinde bulunduğu aşikârdır." *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1949.

14 *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1949.

15 *Ulus*, 22 Ağustos 1949.

Bu karşılıklı korkuların aslında yersiz olduğunu sonraki olaylar ortaya çıkaracaktı. Fakat o günlerde herkes bir endişe içindeydi. Muhalefet, iktidarın seçimlerde hile yapıp mevkiini korumaya çalışmasından veya daha ileri giderek zor yoluyla kendilerini tasfiyeye kalkışmasından korkuyordu. İktidar, muhalefetin memleketteki yaygın hoşnutsuzluğu alet ederek bir isyan yoluyla kendisini süpürüp atmasından ürküyordu. Ayrıca, iktidar güvencesinden yoksun kalınca geçmiş için kendisinden hesap sorulup sorulmayacağını bilmiyordu. Kısacası, 1950'nin hesaplaşma günleri yaklaştıkça, siyasal havada endişe ve korku yoğun bir hale geliyordu. Herkes, karşı tarafın birtakım gizli niyetlere sahip olduğundan şüpheleniyordu.

III. YENİ SEÇİM KANUNU

Bu arada zaman geçiyor ve bilim heyetinin seçim kanunu tasarısı üzerindeki çalışmaları ilerliyordu. Eylül ayında heyet, siyasal partilerin görüşlerini istedi. Demokrat Parti tasarının son şeklini inceledikten sonra çok yetersiz bulduğunu bildirdi ve baskı maksadıyla, 16 Ekim 1949'da yapılacak olan ara seçimlere girmeyeceğini ilan etti. Ayrıca, karşı tekliflerini de heyete sundu. Ara seçimler bu belirsiz hava içinde yapıldı. Muhalefetin çekilmesi yüzünden katılma oranı son derece düşük oldu. Seçim kanunu konusu doğru dürüst bir sonuca bağlanmadıkça, çok partili düzenin bir türlü güvenceye kavuşamayacağı gerçeği, bu son denemeden sonra artık herkesçe anlaşılmış oldu.[16] Halk Partisi Grubu son bir direnişten

16 1 Kasım 1949'da meclis açılış nutkunda İnönü bu gerçeği şöyle ifade ediyordu: "... seçimde hile imkânı olmadığı inancı yerleştirilmelidir. Bunun için seçim kanununda ne kadar tedbir alınsa yerindedir." *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII., Toplantı: 4, (01.11.1949), s. 9.

sonra kadere boyun eğerek, 1949 Aralık ayında, seçimlerin yargı güvencesine bağlanmasını kabul etti.[17] Böylece, dört yıldır siyasal yaşamı zehirleyen en büyük anlaşmazlık çözüm yoluna girdi.

Ancak, Demokrat Parti, seçim kanunu meclisten çıkıncaya kadar rahat etmeyecekti. Daha tasarı görüşülmeye başlamadan, 7 Ocak'ta, Ankara'da bir danışma toplantısı düzenlediler. Buna 200 delege katıldı. Amaç, kanunun tam güvenceli olarak çıkmasını sağlamak için son bir gösteri yapmaktı. Toplantı üç gün sürdü ve neticede bir bildiri yayınlandı. Bildiride iktidar, seçimler hususunda bir daha uyarılıyor ve baskı yapıldığı takdirde Demokratların seçime katılmayabilecekleri bildiriliyordu. Hükümet adına, Başbakan Yardımcısı Nihat Erim yine sert tepki gösterdi. Erim, bir parti görevden kaçarsa yerinin boş kalmayacağını ve hatta gerekirse, CHP'nin kendi listesinde bağımsızlara yer vererek Millet Meclisi'nde çeşitli fikirlerin temsil edilmesini sağlayabileceğini söyledi. Demokratlar adına Menderes, Erim'e karşılık verdi; ve böylece... seçim mücadelesi fiilen başlamış oldu. Zaten, dört yıl önce çok daha kötü şartlarda seçimlere giren ve bir yıldan beri ısrarla genel seçim isteyen Demokrat Parti'nin seçimlere girmemesi düşünülemezdi.

7 Şubat 1950'de, yeni seçim kanunu tasarısı mecliste görüşülmeye başlandı. Tasarı temel ilkeleri bakımından demokratikti. Gizli oy, açık sayım ve yargı denetimi ilkelerini kabul etmişti. Seçim kurulları başkanlığına yargıçlar getirilmiş ve ayrıca Yargıtay ve Danıştay üyelerinden kurulu bir Yüksek Seçim Kurulu öngörülmüştü. Demokratların yıllardır istedikleri esas güvence sağlanmıştı. Bu bakımdan ana muhalefet partisi, Millet Partisi'nin aksine, tasarıyı ilke olarak des-

17 *Ulus*, 7 Aralık 1949.

tekledi. Ancak ayrıntılar üzerinde çetin tartışmalar yapıldı. Demokratların bazı önerileri kabul edildi, bazıları reddedildi. Örneğin 36. maddenin öngördüğü tek yerden adaylık kaydı kaldırılıp muhalefetin isteğine uygun olarak, çift yerden adaylık olanağı tanındı. Buna karşılık, bütün itirazlara rağmen, 43. madde hükümetin isteğine göre geçti. Bu madde, kapalı salon toplantılarına yalnız o seçim çevresi seçmenlerinin katılabileceğini öngörüyordu. Muhalefet bunu toplantı hakkına aşırı bir sınırlama olarak gördü. Gerçekten de, örneğin komşu ilden gelecek seçmenlerin parti propaganda toplantılarına katılmalarını önlemenin anlamı yoktu. Ancak sözünü dinletemedi. Uzun tartışmalardan sonra madde aynen geçti. Bu gibi konular yüzünden görüşmeler bazen gergin bir hava içinde yürüdü. Fakat sonuçta, esas itibariyle demokratik bir kanun kabul edildi. 16 Şubat 1950'de yapılan son oylamada Demokratlar Halkçılarla birlikte lehte oy kullandılar.[18] Böylece siyasal hayatımızda demokrasi yolunda önemli bir hamle daha gerçekleştirilmiş oldu.

Geriye seçim tarihinin saptanması kalıyordu. Demokratlar, hava şartları yüzünden katılma oranının düşmesi endişesiyle, seçimin Haziran başında yapılmasını istediler. Halk Partisi Grubu, buna kısmen uyarak, 14 Mayıs tarihini uygun gördü. Hüküm günü de böylece saptandıktan sonra, meclis, 24 Mart'ta aldığı bir kararla kendi kendini feshetti.

IV. 1950 SEÇİM KAMPANYASI

Artık bütün gözler seçim gününe çevrilmişti. Ülke önemli bir hamle yapmak için âdeta bütünüyle gerilmiş durumdaydı. Siyasal sorunlara ilgi olağanüstü derecelere

18 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Toplantı: 4, C. 24 (16.02.1950), s. 710.

vardı. Örneğin, sadece Elazığ'da 600'den fazla kimse milletvekilliği adaylığı için başvurmuştu.[19] Partiler hummalı bir faaliyet içindeydiler. Demokratlar Nisan ayında aday listelerini ilan ettiler.[20] İki önemli katılma ile durumlarını büsbütün kuvvetlendirmişlerdi. Kendilerine katılanların birincisi, Yargıtay Başkanı Halil Özyörük, ikincisi ise Atatürk'ün eski arkadaşı Ali Fuat Cebesoy'du. Halk Partililer de ellerinden geleni yapıyorlardı. İnönü, Mart sonunda seçim mücadelesine fiilen girdi. Ayın son günlerinde, Malatya'da yaptığı konuşmada muhalefete açıkça çattı.[21] Böylece tarafsız devlet başkanı rolünü terk etmiş, partisinin baş mücahidi sıfatıyla sahneye çıkmıştı.

Bu arada ani bir olay seçim mücadelesini daha da heyecanlı hale getirdi. 10 Nisan 1950'de Mareşal Fevzi Çakmak vefat etti. İki gün sonra yapılan cenaze törenine muazzam bir kalabalık katıldı ve tören birtakım şeriatçı gösterilere vesile oldu. Devrimlere sadık çevreler bundan rahatsız oldular. Birkaç gün sonra verdiği bir demeçte Bayar, milli birliği bozacak girişimlere cephe alınacağını bildirdi ve seçimlerin kanun çerçevesinde yürümesi için hükümete yardımcı olunmasını istedi.[22] Mayıs başında partiler, radyoda propaganda konuşmalarına başladı. Seçim mücadelesi doruğuna erişmişti. Taraflar büyük sınav gününde seçmenlerden yüksek not almak için var güçleriyle çalışıyorlardı. 10 Mayıs akşa-

19 *Cumhuriyet*, 6 Mart 1950.

20 Adayların mesleklerine göre tasnifi şöyle idi: 88 avukat, 69 memur, idareci, adliyeci, 56 çiftçi, 55 tüccar, 52 doktor, 37 milletvekili, 23 subay, 20 mühendis, 29 profesör, doçent, öğretmen, 18 gazeteci, muhabir, 12 maliyeci, banker, iktisatçı, 12 eski milletvekili, 5 eczacı, 4 sanayici, 3 işçi, 1 vaiz, 1 müftü, 1 kimyager, 1 veteriner, 1 şair. *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1950.

21 *Ulus*, 31 Mart 1950.

22 *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1950.

mı, propagandanın bitmesiyle birlikte bütün gözler sandıklara çevrildi. Demokratların dediği gibi, "yeter, artık söz milletin"di.

14 Mayıs seçimleri büyük bir sükûnet ve ağırbaşlılık içinde geçti. Katılma oranı yüzde sekseni aştı. Önemli hiçbir olay olmadı. Millet âdeta reşit olduğunu ispat etmek azmindeydi. Ertesi gün sonuçlar alındıkça, Demokrat Parti'nin, bütün umutlarını aşan bir zafer kazandığı anlaşıldı. Birkaç gün sonra ilan edilen sonuçlara göre, Demokrat Parti oyların % 53,35'ini alarak meclisteki 487 üyelikten 408'ini kazanmıştı. CHP, ancak 69 milletvekili çıkarabilmişti. Millet Partisi ise önemli bir varlık gösterememiş, meclise sadece bir milletvekili sokabilmişti.[23]

Yeni meclis, 22 Mayıs'ta toplandı. Refik Koraltan'ı meclis başkanlığına, Celal Bayar'ı da cumhurbaşkanlığına seçti. Adnan Menderes ilk Demokrat Parti hükümetini kurmakla görevlendirildi. Böylece sessiz sedasız, siyasal düzen alanında bir devrim başarılmış oldu. Yirmi yedi yıllık tek partili bir idare, muhalif bir partinin doğup gelişmesine izin vermiş ve nihayet milletin hükmüne boyun eğerek iktidarı bu muhalefete terk etmişti. Bu, gerçekten bir "kansız ihtilal"di.

23 Meclisteki bu büyük fark aslında çoğunluk sisteminin sonucuydu. Demokrat Parti oyların % 53'üne karşılık sandalyelerin % 83'ünü alıyor, buna karşılık CHP % 39 oyuna karşılık sandalyelerin ancak % 14'üne hak kazanıyordu. Rakamlar için Nermin Abadan, *1965 Seçimlerinin Tahlili*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 202-184, Ankara, Sevinç Matbaası, 1966, ek 2 ve 3'teki tablolar.

BÖLÜM IV

Demokrat Parti Muhalefetinin Anlamı

Muhalefet döneminde Demokrat Parti hareketinin bize sağladığı verileri değerlendirebilmek için, bu bölümde şu sorulara cevap vermeye çalışacağız: DP'nin doğuş sebepleri nelerdir? DP'nin başarı sebepleri nelerdir? Elimizdeki verilerle, DP'nin toplumsal temeli hakkında bir varsayım geliştirmek mümkün müdür?

I. DP'NİN DOĞUŞ SEBEPLERİ

Demokrat Parti'nin doğuşuna yol açan en önemli sebep, Halk Partisi'ne duyulan muhalefetin çok yaygın ve köklü bir hale gelmiş olmasıydı. Bu muhalefet başlıca iki kaynaktan besleniyordu. Bunların birincisi, egemen sınıfların artan iktidar arzusu; ikincisi ise, halkın yaygın bıkkınlığı idi. Savaş içinde ithalatın kısılması ve karaborsanın alabildiğine yayılması sonucunda ticaret burjuvazisi ve toprak ağaları içinde bir grup muazzam vurgunlar vurmuştu.[1] Giriş kısmında da belirttiğimiz gibi, bunlar iktidara karşı artan bir iştah duyuyorlardı. Ayrıca Halk Partisi'nin müdahaleci iktisat politi-

1 Bernard Lewis, *a.g.k.*, s. 291.

kasından tedirgin oluyorlar ve kendilerini güven içinde hissetmiyorlardı. Öte yandan, halkın çoğunluğu sefalet içindeydi. Savaş yılları büyük bir kıtlık dönemi olmuştu. Köylüler jandarma baskısından şikâyetçiydiler. Sabit gelirli bir grup olan memurlar, savaş içinde fiyatların dört misline fırlamış olması yüzünden iktisaden son derece zavallı bir duruma düşmüşlerdi.

Bunların dışında bazı küçük gruplar da iktidara muhalifti. Örneğin dini idare taraftarları "Allahsız Parti"yi ilk fırsatta devirmeye hazırdılar. Gayrimüslim azınlıkların ise, 1942'de uğradıkları Varlık vergisi felaketini kolay kolay unutmalarına olanak yoktu. Bütün bunlara yirmi yılı aşkın bir iktidarın olağan yıpranması da eklenince, Halk Partisi'ne muhalefetin eriştiği yoğunluk kolaylıkla tahmin edilebilir.

Ancak DP'nin çıkışını açıklayabilmek için, toplumdan gelen bu güçlü baskının yanı sıra, başka etmenleri de hesaba katmak gerekir. Türkiye'de yönetici kadro, Mustafa Kemal geleneğine uygun olarak, Avrupa'nın siyasal ve kültürel kurumlarını taklit etmeyi ilericiliğin baş şartı olarak görüyordu. Cumhuriyetin getirdiği siyasal düzen, bir büyük eksik dışında, Avrupa parlamentarizmine oldukça benzemeyi başarmıştı. Bu büyük eksik, bilindiği gibi, çok partili sistemdi. Bizzat Atatürk, iktidarı süresince iki defa bu eksiği gidermeyi denemiş, fakat doğan tepkiler karşısında gerilemek zorunda kalmıştı. Savaş sonrasının yarattığı uygun ortamda, halefleri nin bu denemeye bir daha girişmeleri olağan sayılmalıdır. Bu sebebe bir de İnönü'nün öznel durumunu eklemek gerekir. Atatürk'ün başaramadığı bir reformu başarmak arzusu ve bundan duyulacak gurur, onun hep gerisinde kalmış bir devlet adamının kararında herhalde etkili olmuştur.

Bu iç sebeplerin yanı sıra bir de dış etkiler vardır. Bunların ne derecede bir rol oynadıkları kesinlikle saptanamamakla birlikte, ABD'nin o dönemlerde Türkiye'de liberalleşmeyi teşvik ettiği bilinmektedir. San Francisco konferansı sırasında yoğunlaşan bu etkilerin, siyasal düzenin yeni bir yöne girişinde rol oynamadıkları düşünülemez.

Demokrat Parti, işte bu çok çeşitli iç ve dış etkilerin birleşmesinden doğmuş bir harekettir.

II. DP'NİN BAŞARI SEBEPLERİ

Türkiye'de 1945'te doğup gelişen muhalefetin başarıya ulaşması için iki büyük şart vardı. Birincisi, Cumhuriyet'in büyük yasaklarına dokunmaması, ikincisi ise kamuoyuna iktidarın bir oyunu olarak görünmemesi idi. Cumhuriyet idaresi, yirmi iki yıllık bir uygulamadan sonra, siyasal hayatımızı iki kalın duvar arasında tutmaya hayati bir önem vermişti. Düzenin güvenliği için şart görülen bu duvarlar, laiklik ve antikomünizm idi. Öte yandan kamuoyu, Serbest Fırka denemesinden sonra yapay muhalefet hareketlerinden çekinmeyi öğrenmişti. Yeni bir hareketi desteklemesi için, gerçek bir muhalefet olacağına inandırılması şarttı.

Demokrat Parti, bu öğeleri doğru olarak değerlendirdi. Kurulduğu andan itibaren, muhalefeti düzen içi bir çizgide tutmaya büyük dikkat harcadı. Bir kere kurucular, siyasal hayatımızın o günlere kadar geliştirdiği esas felsefeye tamamen sadık kişilerdi. Hiçbiri ne din devletini, ne de komünizmi istemekle suçlanamazdı. İkincisi, Demokrat Parti, sol aleyhtarı girişimlerinde hükümeti daima destekledi. Düzenin liberalleşmesinin, solun ezilmesi şartına bağlı olduğu görüşünde iktidarla birlikti. Şeriatçı akıma da yanaşmamaya dikkat ediyordu. Örneğin Mareşal'in cenaze töreninin yol açtığı dinci

gösterileri hoş karşılamadı. Üçüncüsü, Demokrat Parti yöneticileri, ne kadar sert bir muhalefet uygularlarsa uygulasınlar, kanun yollarından çıkmamaya çok dikkat ettiler. İktidarın büyük baskıları karşısında, alt kademeden gelen kanun dışı mukavemet taleplerine hep karşı koydular. Böylece, kendilerine çok benzeyen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın içine düşürüldüğü oyuna gelmemeyi başardılar.[2]

Öte yandan, Serbest Fırka'ya da benzememesini bildiler. Muhalefet döneminde, üzerinde en fazla durdukları konulardan biri, partilerinin bir muvazaa (danışıklı dövüş) eseri olmadığını belirtmek oldu. İktidarın izni, hatta teşvikiyle muhalefete giriştikleri bir gerçekti. Ancak hiçbir zaman Fethi Bey (Okyar) gibi iktidarın uysal bir aracı olmaya yanaşmadılar. Düzen dışına düşmemek şartıyla, mümkün olan en ciddi muhalefeti yürüttüler. Böylece hem iktidarı zorladılar, hem de halkın güvenini kazandılar.[3]

---

2 Gerçekten, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası birçok bakımdan Demokrat Parti'nin selefi durumundaydı. Kurucuları (Kâzım Karabekir ve arkadaşları) rejime temelde sadık kişilerdi. Programında; cumhurbaşkanının partiler üstü olmasını, seçimlerin tek dereceli yapılmasını, belediye reislerinin tayinle değil seçimle göreve getirilmesini, özel girişimin ve yabancı sermayenin desteklenmesini vs. istiyordu. Ancak, yeni siyasal düzene kökten bir sadakatle bağlandığı hususunda tam bir güven uyandıramamıştı. Ayrıca, zamanın olağanüstü şartları da bir muhalefeti hazmedecek durumda değildi. 1925 Şeyh Sait isyanı bahane edilerek fırka kapatıldı. Demokrat Parti'nin bu örnekten çok şeyler öğrendiğinden şüphe etmemek gerekir. Terakkiperver Fırka denemesi için Lord Kinross, *Atatürk-Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, C. 1, Sander Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 602-603.

3 Halk Partisi'nin başlangıçta ancak kendisini tehdit etmeyecek bir muhalefet istediği herhalde bir gerçekti. Demokratlar bu fırsattan yararlanıp biraz aralanmış olan kapıyı sonuna dek zorladılar. Adnan Menderes, 11 Mart 1947'de Bakırköy'de yaptığı bir konuşmada, Halk Partisi'nin başlangıçtaki tutumunu şu sözlerle, muhtemelen doğru bir şekilde anlatıyordu: "Anlaşılıyor ki, Halk Partisi'nin [DP'nin] ilk kuruluş zamanlarındaki oldukça yumuşak ve tahammüllü hareketi partimizin hükümet ve iktidar partisi karşısında bir türlü yerleşemeyeceği, inkişaf edemeyeceği [gelişemeyeceği] ve kuvvetlenemeyeceği kanaatinden gelmekte imiş." Esirci, *a.g.k.*, s. 55-56.

III. DP'NİN TOPLUMSAL TEMELİ HAKKINDA VARSAYIM

Demokrat Parti'nin bütün muhalefet döneminde kullandığı başlıca ideolojik araç, "demokrasi" kelimesi olmuştur. O kadar ki, o yıllarda bu kelime âdeta tılsımlı bir anlam yüklenmişti.[4] Vergi adaletsizliğinden jandarma baskısına, şeker sıkıntısından dış güvenliğimize kadar her sorunun çözülmesi demokrasinin kurulmasına bağlı görünüyordu. 1950 seçimlerinden hemen sonra, Bursa civarında bazı köylüler büyük toprakları bölüşmeye başlamışlar, kendilerine ne yaptıkları sorulunca da, "Artık demokrasi var" diye cevap vermişlerdi.[5] Bu demokrasi sarhoşluğu Halk Partisi'ne dahi egemen olmaya başlamıştı. Bir zamanlar, "Bu memlekette muhalefet, ihtilal demektir" diyen İnönü,[6] o zamanların sadık dostu Recep Peker'i demokrasi uğruna feda etmekten çekinmemişti. Halk Partisi örgütü, partilerinin demokrasi düşmanı olarak damgalanması yüzünden bir suçluluk duygusu içine girmişti. Kasım 1948'de yapılan bir ocak kongresinde partililer, "vicdan azabı içindeyiz", "insan içine çıkamıyoruz", diye dert yanıyorlardı.[7]

---

4 Nadir Nadi, Demokrat Parti'nin birinci büyük kongresi dolayısıyla, 12 Ocak 1947'de *Cumhuriyet*'te yazdığı ve "Anahtar" başlığını taşıyan bir başmakalede bu gerçeği pek güzel ifade ediyor. "Son zamanlarda, diyor N. Nadi, yeni bir hayalin arkasına takılmış bir halimiz var. Yurdumuzu peri masallarında örneğini gördüğümüz serin gölgelerinde bülbüller şakıyan bir gülistan yapmak hülyasına kapılmış gibiyiz. Demokrasi, sanki cennetin tılsımlı anahtarıdır. Birkaç basit kelimeyi kanunlarımızdan çıkarıp üç dört yeni kaideye boyun eğiverdik mi, tıpkı yıllarca diyar diyar aradığı sevgilisine kavuşan bir eski zaman aşığı gibi, susuzluğu ile yanıp tutuştuğumuz saadet şerbetini bir anda kurumuş, çatlak dudaklarımıza değdireceğimize inanıyoruz."

5 Lewis, *a.g.k.*, s. 312.

6 Bu sözler, 1925'te, Amerikan temsilcisi Amiral Bristol'a söylenmiştir. Kinross, *a.g.k.*, s. 612.

7 *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1948.

Ancak bu tılsımlı demokrasi kelimesinin altında gizlenen gerçek ne idi? Bunu anlamak için Demokrat Parti'nin temsil ettiği toplumsal güçleri teşhis edebilmek gerekir. Yukarıda da gördüğümüz gibi, savaş sonrası Türkiyesinde, ülkenin sıkıntılı dönemlerinde palazlanan iki sınıf siyasal iktidarda tamamen söz sahibi olmaya hazır durumdaydı. Bunlar ticaret burjuvazisi ile büyük toprak sahipleriydi. Halk Partisi idaresinin, siyasal düzeni içinde koruduğu kalın duvarlar, yani laiklik ve özellikle komünizm düşmanlığı bunlara yarıyordu.[8] Ama artık bunlarla yetinmeyecek kadar gelişmişlerdi. Öte yandan, Halk Partisi iktidarı, toprak reformu vs. gibi nahoş sürprizleri daima getirebilirdi. Bu gidişe bir seçenek bulmak zamanı gelmişti. Demokrat Parti işte bu seçeneği sağlayacak güç olarak ortaya çıktı.

DP hareketinin, sözü edilen toplumsal güçleri temsil ettiği yolundaki varsayımı doğrulayabilmek için, bu partinin doğumunu çerçeveleyen olaylara, partinin programına ve somut sorunlardaki tutumuna bakmak gerekir. Daha parti kurulmadan, ileride bunun yöneticileri olacak milletvekilleri, başta Adnan Menderes olmak üzere, ilk büyük mücadelelerini Toprak Kanunu dolayısıyla vermişlerdi. Parti kurulduktan sonra da, yaptıkları programın öngördüğü iktisat politikası, tamamen bu sınıfların çıkarına uygundur. Program, tarım sektörüne öncelik tanınacağını ve özel girişimin esas kabul edileceğini müjdeliyordu. Ülke ekonomisi içinde tarıma öncelik vermek demek, büyük toprak sahiplerinin geniş ölçüde kredi, donanım, ucuz tohumluk ve uygun tarım fiyatların-

8 Komünizm düşmanlığı, sömürüye karşı her kıpırdanışı damgalayabilmek bakımından, her iki kesimin de işine geliyordu. Ancak laiklik, esas itibariyle, Batı taklidi bir hayat düzenine özenen ticaret burjuvazisinin işini kolaylaştırıyordu. Buna karşılık, henüz kapitalistleşememiş toprak ağalarının, dini bir uyutma aracı olarak kullanma olanaklarını kısıtlıyordu.

dan yararlanması demekti. Özel girişimin esas alınması ilkesi ise, ticaret burjuvazisine "nurlu ufuklar" açıyordu. Devlet makinesi onun lehine işletilecekti; hatta gücü yeterse iktisadi devlet teşekküllerini elverişli fiyatlarla satın alabilecekti. Program bu sınıfların çıkarını savunmakla yetinmiyor, bunların güvenini sağlayacak tedbirleri de getiriyordu. Gerçi işçilere sendika ve grev hakları, basına ve aydınlara fikir hürriyeti, öğrencilere dernek hakkı, üniversitelere bilim hürriyeti ve idari özerklik, doğu bölgesine kültür kalkınması, jandarma baskısından şikâyetçi olan köylüye kendisini hor görmeyecek bir devlet anlayışı, memurlara yeterli maaş vs. vadediliyordu. Ancak bütün bu hak ve özgürlüklerin iki temel şartı vardı: birincisi mülkiyetin dokunulmazlığı, ikincisi sınıf fikrinin reddi.[9]

DP'nin sınıfsal temelini teşhise olanak sağlayan bir diğer gösterge, bu partinin emperyalizmin karşısında takındığı tavırdır. Henüz muhalefette olduğu için elimizdeki veriler az olmakla birlikte, iktidarın dış politikası karşısındaki tutumu ve sözcülerinin zaman zaman bulundukları beyanlar, yine de bize bir değerlendirme yapma olanağını vermektedir.

Bilindiği gibi, Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Sovyetler Birliği'nin büyük ölçüde güçlenmiş olmasına hiç sevinmemişti. Artık dayanabileceği bir Avrupa yoktu. Savaş bu kıtayı bir harabeye çevirmişti. Türkiye kendisini yalnız ve güvensiz hissediyordu. Savaş biter bitmez Sovyetler'in, Boğazlar'da ve bazı doğu illerimizde taleplerde bulunması,

9 Ekim 1946'da Prof. Fuat Köprülü'nün verdiği bir beyanatta bu ideoloji bütün çıplaklığıyla ifade edilmiştir. Köprülü şöyle diyor: "Memleketimizde sınıf meselesi diye bir şey bahis mevzuu olamaz. Biz Anglo-Saksonlara benzeriz, soğukkanlıyızdır. Bu memleketteki demokrasinin onlarınkine benzeyeceğine kaniim... Türkiye'de kapital ve kapitalist diye bir şey yoktur. Çiftçimizin sefaleti topraksızlıktan mıdır? Hayır, biz hayat standardı itibariyle en geri seviyedeyiz. Bütün mesele buradadır." *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1946.

bu güvensizlik duygusunu had safhaya çıkardı. Türkiye'yi yönetenler, ne pahasına olursa olsun, ABD'nin dostluğunu kazanmaya karar verdiler. Yeni palazlanmış olan sömürücü sınıfların ihtiyacına tamamen uygun olan bu politika, kısa zamanda her türlü ölçü sınırını aştı. 1945'te yapılan Sovyet taleplerine, Türkiye yalnız başına karşı koymuştu. Bunu yaparken hiçbir yabancı ülkeye bağımsızlığından ödün vermemişti. Bu denemeden alınacak büyük dersler vardı. Oysa hiçbir ders alınmadı. Aksine, sanki gücümüzü ispat etmemişiz gibi, savunmamızın yükünü Amerika ile paylaşmak için elimizden geleni yaptık. Bu lütufkâr davet, Amerika'nın yayılma siyaseti için bulunmaz bir fırsattı. Truman doktrini bunun ilk adımı oldu. Daha yardım çıkmadan Amerikan iş âlemi harekete geçmiş ve firmalarımıza teklif yağdırmaya başlamıştı.[10] Amerika'nın ilgisi ve bizim davetkârlığımız bundan sonra hep artarak devam etti. Kısa zamanda kraldan daha kralcı olduk. Ölçüyü öylesine kaçırmıştık ki, örneğin Romanya'da hükümeti devirmeye çalışan gizli antikomünist örgütler, Ankara radyosunun yayınlarını bülten şeklinde basıp dağıtmakla amaçlarına hizmet edebiliyorlardı.[11] Bir zamanların barışçı Türkiyesi bütün umudunu Doğu-Batı gerginliğinin sürmesine bağlamıştı. Örneğin, Mayıs 1948'de, Amerika gerginliği hafifletmek için Moskova'ya görüşme teklif edince paniğe kapılmıştık. Bunun üzerine Amerika, siyasetinin değişmeyeceğine dair bize güvence vermiş, biz de bunu dışişleri bakanımızın ağzından mutlulukla ilan etmiştik.[12] Yurtta sulh cihanda sulh politikası artık çok gerilerde kalmış, dış politikamızın başarısı bloklar arası husumetin devamına bağlanmıştı.

10 *Cumhuriyet*, 16 Mart 1947.

11 *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1948.

12 Necmettin Sadak'ın Sivas nutku. *Ulus*, 24 Mayıs 1948.

Demokrat Parti, emperyalizmin yörüngesine girmek için harcadığımız çabaları tamamen desteklemekle kalmamış, bunları yetersiz dahi bulmuştu. 1949 yılı başlarında, Batı dünyası Atlantik Paktı'nın hazırlıkları içindeydi. Halk Partisi iktidarı buna katılabilmek için her türlü yolu denemiş, ancak özellikle küçük Batı Avrupa ülkelerinin muhalefeti yüzünden bu emelini gerçekleştirememişti. Demokratlar bunu hükümetin bir beceriksizliği olarak niteliediler. Onlara göre, yapılanlar doyurucu değildi; Batı'ya daha sıkı bir şekilde bağlanmamız gerekiyordu.

Demokrat Parti'nin bu tutumu dünyanın siyasal durumu hakkında şu görüşe dayanıyordu: Savaşın sonucu olarak iki büyük blok oluşmuştur. Bunların karşısında tarafsız kalmak mümkün değildir. Dolayısıyla, Sovyet blokuna girmek istemiyorsak, Amerikan blokuna katılmak zorundayız. Adnan Menderes, bu görüşü çok açık bir şekilde ve şu sözlerle ortaya koymuştu: "Milli veya müstakil adı ile vasıflandırılmak istenen siyaset, ... demokrasi alemi ile işbirliğinden uzaklaşmak demektir. Bu takdirde ise, memleketimizin kısa bir zaman içinde demir perdenin ortasında kalması mukadderdir".[13] Görüldüğü gibi, Demokrat Parti için dış siyasette uydu olmaktan başka çare yoktur. Bütün hüner, patronunu iyi seçmekten ibarettir. Bu tutum ise, azgelişmiş ülke asalak sınıflarının değişmez politikasıdır.

Sonuç olarak, muhalefet döneminde elde ettiğimiz verilerle, Demokrat Parti'nin sınıfsal temeli hakkında bir varsayım ileri sürülebileceği ve bu hareketin esas itibariyle egemen sınıflara, yani ticaret burjuvazisi ve büyük toprak

13 27 Ağustos 1948'de, İzmir'de yaptığı bir konuşmadan alınmıştır. Esirci, *a.g.k.*, s. 160-161. Aynı görüşü Celal Bayar, Demokrat Parti'nin ikinci büyük kongresinde verdiği nutukta açık bir şekilde ortaya koymuştur. Tunaya, *a.g.k.*, s. 682.

sahiplerine dayandığının söylenebileceği görülmektedir. Ancak bu değerlendirmenin tam olabilmesi için, DP'nin, halkı siyasal mücadeleye katıcı tutumuna da parmak basmak gerekir. Gerçekten de, bu partinin iktidara gelişi yaygın bir halk hareketi ile mümkün olmuştur. DP'nin geliştirdiği yöntemler, o zamana kadar ülkemizde yürürlükte olan siyasal mücadele usullerini tamamen değiştirmiştir. Eskiden çok önemli ve ancak uzaktan saygıyla bakılabilecek şahsiyetler olarak görülen milletvekilleri, halkın ayağına gelmeye başlamışlar; devlet adamları, politikacılar, propagandacılar, oy toplayabilmek için çamurlu köy yollarını aşındırır olmuşlardır. Seçimlerin tek dereceli hale getirilmesi, oy ile siyasal iktidar arasındaki ilişkiyi çok daha somut hale getirmiş; artık seçimler, sonucu önceden belli, düzmece bir oyun olmaktan çıkmış ve böylece, halk bunlarla gerçekten ilgilenir olmuştur. Bu ilginin sonucu olarak katılma oranı gittikçe yükselmiş ve 1950 genel seçimlerinde % 88,88'e varmıştır.[14]

Görüldüğü gibi, DP'nin dayanağı olan toplum güçlerini meydana korken, bu hareketin *özünü* oluşturan egemen sınıflara işaret etmekle yetinmemek, hareketin *biçimini* belirleyen halk katılımına da değinmek gerekir. Daha sonra elde edilecek verilerle sınanmak şartıyla, muhalefet döneminde DP hakkında ileri sürülebilecek en geçerli varsayım herhalde şudur: Demokrat Parti, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye'de, iktidara tamamen sahip olabilmek için bir halk hareketini araç edinen asalak egemen sınıfların siyasal örgütüdür.

14 *Aylık Tarihi*, sayı: 198 (Mayıs 1950), s. 12.

KISIM II

YÜKSELME DÖNEMİ
(1950-1954)

GİRİŞ

İKTİDARIN DP'YE DEVRİ VE KORKULU GEÇİT

I. İKTİDARIN DP'YE DEVRİ

1950 seçimlerini büyük bir zaferle kapatan Demokrat Parti, Çankaya'ya ve başbakanlığa yerleşmiş, kendi hükümetini kurmuş, meclise büyük bir çoğunlukla girmiş, yani iktidarı resmen devralmıştı. Fakat nihayet bu bir şekilden ibaretti. Yirmi yedi yıllık CHP iktidarının biçimlendirdiği bütün devlet güçleri, başta bürokrasi ve ordu olmak üzere yeni iktidara tamamen yabancıydı. O zamana kadar bir bakıma halka karşı baskı aracı olarak kullanılmış bu muazzam güçlerin, halkın gönderdiği yeni temsilcilere karşı nasıl bir tavır takınacakları bilinmiyordu. Yapılmış olan bütün törenlere rağmen, iktidarın anahtarları halen Halk Partisi'nin elindeydi. Oysa bu partinin, demokrasi denemesine girişirken böyle bir yenilgi ihtimalini samimi olarak hiçbir zaman

düşünmediği açıktı.[1] Denemenin kendisi için fiyasko ile bitmesine tahammül edemeyip elindeki devlet gücünü kullanarak yeniden iktidarı almaya kalkışması daima mümkündü. Biçimsel iktidar, ancak devlet mekanizmasına fiilen egemen olabildiği ölçüde gerçek iktidar haline gelecekti. Demokrat Parti'nin karşısına dikilen ilk korkulu geçit işte buydu.

Demokrat Parti yöneticileri, bu tehlikeli geçitten, aşağı yukarı bir ay içinde sıyrılmasını bildiler. Fakat bu arada epey endişeli günler de yaşadılar. Demokrat Parti 22 Mayıs 1950'de iktidarı resmen devralmıştı. O gün Celal Bayar cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan meclis başkanlığına, Sıtkı Yırcalı, Hulusi Köymen, Fuat Hulusi Demirelli meclis başkan vekilliklerine seçilmişlerdi. Hemen ardından ise Adnan Menderes, yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve kısa zamanda bu işi başarmıştı.[2] Yeni hükümet 29 Mayıs 1950'de programını meclise sundu. Program, o zamana kadarki geleneğe bir yenilik getiriyordu. Gerçekten de, ilk kısmı CHP iktidarının son yıllardaki icraatının eleştirisine ayrılmıştı. Bu hareketiyle Demokrat Parti, devlet idaresine, eskisiyle ilgisi olmayan yepyeni bir zihniyet getirdiğini göstermek istiyordu. Programın ikinci kısmı ise partinin temel görüşlerinin geliştirilmiş bir tekrarından ibaretti. Bu kısımda

1 16 Mayıs 1950 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde Mekki Sait Esen, bu konuda şunları yazıyor: "Muhalefete ayrılan kontenjanın bu sefer 100-150 civarında olduğu yarı ciddi yarı şaka daima işitilmiştir. Bununla beraber, iktidarda olanlar, seçimi bu şekilde kaybedeceklerini bir an bile hatırlarından geçirmemişlerdir."

2 Menderes Hükümetine giren kişiler şunlardır: Adnan Menderes (Başbakan), Prof. Muhlis Ete (İşletmeler B.), Hasan Polatkan (Çalışma B.), Tevfik İleri (Ulaştırma B.), Rükneddin Nasuhoğlu (İçişleri B.), Fuat Köprülü (Dışişleri B.), Halil Özyörük (Adalet B.), Refik Şevket İnce (Milli Savunma B.), Halil Ayan (Maliye B.), Avni Başman (Milli Eğitim B.), Fahri Belen (Bayındırlık B.), Zühtü Velibeşe (Ekonomi ve Ticaret B.), Prof. Nihat Reşat Belger (Sağlık B.), Nuri Özsan (Gümrük ve Tekel B.), Nihat Eğriboz (Tarım B.).

Menderes Hükümeti, hedeflerini şöyle sıralıyordu: hayatın ucuzlatılması, üretim hacminin ve istihdamın artırılması, maliyetlerin düşürülmesi, vergi adaletinin sağlanması, gümrük tarifelerinin toptan gözden geçirilmesi, özel girişim alanının mümkün olduğu kadar genişletilmesi ve bu çerçevede, "amme [kamu] hizmeti gören ve ana sanayiye taalluk edenler [ilişkin olanlar] hariç" olmak üzere devlet işletmelerinin "elverişli şartlarla" özel girişime devredilmesi, yabancı sermayenin teşvik edilmesi, grev hakkının "içtimai nizamı [toplum düzenini] ve iktisadi ahengi bozmayacak surette" kanunlaştırılması, antidemokratik kanun hükümlerinin kaldırılması ve aşırı solun ezilmesi. Sadece bu son noktada bir ifade yeniliği göze çarpıyor. Cumhuriyet idaresinin, bütün yalpalamalara rağmen, komünizm ile gericilikten aynı uzaklıkta kalmayı ilke edindiğini daha önce belirtmiştik. DP bütün ağırlığı antikomünizme vermek ve gericiliği dahi bir komünist taktiği olarak göstermek suretiyle bu kuralı bozuyor.[3]

Menderes Hükümeti, 2 Haziran'da meclisten güvenoyu istemiş ve meclis de, bekleneceği üzere kendisine güvenini belirtmişti. Ancak bu arada tatsız bir olay çıkmıştı. Halk Partisi Grubu, program eleştirisinde son sözün muhalefete bırakılmasını istemiş, isteği reddedilince de meclisi terk etmişti. Böyle ufak bir olaya böylesine bir tepki göstermesi, CHP hakkındaki şüpheleri kuvvetlendirmişti. Yoksa Halk Partisi, yapay bir bunalım yaratarak ve elindeki devlet gücünü kullanarak yeniden iktidara gelmeyi mi tasarlıyordu?

3 Program aynen şöyle diyor: "... İrtica ve ırkçılık gibi ayırıcı cereyanları vasıta olarak kullanan ... aşırı solcu hareketlere karşı gereken bütün kanuni tedbirleri almakta asla tereddüt etmeyeceğiz." *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: IX, Toplantı: Olğ., C. 1 (29.05.1950), s. 31.

II. KORKULU GEÇİT

İşte bu endişeli hava içinde, DP iktidarına korkulu günler yaşatan ve o tarihte basında sözü edilmeyen bir olay oldu. 5 Haziran günü, bir albay, alelacele Menderes'i ziyarete gelmiş ve 8-9 Haziran gecesinde kendisine karşı bir darbe yapılacağını bildirmişti. Bunun üzerine her işi bırakan Menderes, Bayar'a da danıştıktan sonra, orduya karşı kendini korumak üzere tedbirlere girişti. "6 Haziran günü, Türk ordusunda şimdiye kadar görülmemiş bir çapta ve sadece yüksek kademede olmak üzere büyük değişiklikler yapıldı. Değişiklikler ani olarak ve âdeta bir darbe şeklinde gerçekleşmişti. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürmen'in yerine Orgeneral Nuri Yamut, ikinci başkan İzzet Aksalur'un yerine Korgeneral Şahap Gürler tayin edildiler. Org. Salih Omurtak, Kâzım Orbay, Hakkı Akoğuz ise emekliye ayrıldılar. Birinci Ordu Kumandanı Asım Tınaztepe, İkinci Ordu Kumandanı Muzaffer Tuğsavul, Üçüncü Ordu Kumandanı Mahmut Berköy, Askeri Şuraya tayin edildiler. Deniz Kuvvetleri Kumandanı Mehmet Ali Ülgen ile Hava Kuvvetleri Kumandanı Zeki Doğan da merkeze alındılar. Ayrıca 15 general ve 150 albayı da 2-3 ay içinde peyderpey emekliye sevk etmeyi kararlaştırdılar."[4]

Bu ani tepki sayesinde Menderes, ordu üzerinde otoritesini kurmayı başardı. Bununla da yetinmeyip idare amirleri arasında geniş değişiklikler yaptı. Böylece, birkaç gün içinde ve kararlı tutumu sayesinde devlet iktidarını fiilen ele geçirebildi. Halk Partisi bu sert tedbirler karşısında fazla bir şey yapamadı. Biçimsel demokrasi oyununu kısa vadede bozmak şansını artık tamamen kaybetmişti. Demokrat Parti ise, bun-

4 Erer, *a.g.k.*, s. 33.

dan böyle, iktidarından iyice emin, geleceğe tam bir güvenle bakabilecek duruma gelmişti.

9 Haziran 1950 tarihinde DP Genel İdare Kurulu toplanmış ve Bayar'dan boşalan parti başkanlığına Menderes'i seçmişti. Böylece Demokrat Parti'nin kaderiyle Adnan Menderes'in kaderi artık bir daha birbirlerinden ayrılmamak üzere birleşiyor, Türk siyasal tarihinde yepyeni bir dönem başlıyordu: Menderes Dönemi.

BÖLÜM I

GEÇMİŞLE SAVAŞ VE İLK İCRAAT

I. GEÇMİŞİ TASFİYE YOLUNDA İLK GİRİŞİMLER

DP, yukarıda değindiğimiz güvenlik tedbirlerini aldıktan ve iktidarını sağlamlaştırdıktan hemen sonra fırtına gibi çalışmaya başladı. İlk hamlede, dört bir koldan geçmişe saldırdı. Geçmiş döneme karşı ilk etkili saldırı, ilginç bir rastlantıyla, vaktiyle gericilik tehlikesine karşı yapılmış bir düzenlemeye karşı gerçekleşti. 16 Haziran 1950'de toplanan meclis, "Arapça Ezan Yasağı"nı kaldırdı. Halk Partililer, demagojiye son derece uygun olan bu konuda muhalefet etmekten çekindiler. Böylece kanun[1] tüm meclisin oyuyla çıktı ve yeniden Arapça ezan usulüne dönülmüş oldu.

Geçmişi tasfiye yolunda atılan ikinci önemli adım, 14 Temmuz 1950'de kabul edilen genel af kanunudur.[2] Bu kanunla Halk Partisi döneminde işlenmiş bütün suçlar affedildi.

1 15 Haziran 1950 günlü ve 5665 sayılı "Türk Ceza Kanununun 526 ncı Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun". *RG.* 7535, 17 Haziran 1950. Bu yasayla yürürlükten kaldırılan düzenleme, 2 Haziran 1941 günlü ve 4055 sayılı Türk Ceza Kanunu değişikliğiyle getirilmişti (*RG.* 4827, 6 Haziran 1941) ve Arapça ezan okuyanların üç aya kadar hafif hapis ya da on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılmalarını öngörüyordu.

2 14 Temmuz 1950 günlü ve 5677 sayılı "Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun". *RG.* 7559, 15 Temmuz 1950.

II. ÜLKEYİ EMPERYALİST ÇIKARLARA BAĞLAMA ÇABALARI

Demokratlar bir taraftan geçmişe yüklenirken, öte taraftan kendi rejimlerinin temellerini atmayı da ihmal etmiyorlardı. Temmuz başlarında hükümetin aldığı bir kararla beş altı kalem mal dışında dış ticarette liberasyona gidildi. Gümrük kapıları yabancı mallara böylece açılırken, hükümet bir yandan da Batı ile daha yakın siyasal ilişkiler kurmak için fırsat kolluyordu. 25 Haziran 1950'de Kuzey Kore ile Güney Kore arasında başlayan savaşa Amerika'nın artan bir ilgi göstermesi, beklediği fırsatı kendisine verdi. Hemen, basında Güney Kore lehine bir kampanya açıldı. Gazeteler "hür dünya"yı savunmak için yüzlerce Türk'ün "gönüllü" olarak savaşa gitmeye hazır olduğunu yazdılar. İklim böylece hazırlandıktan sonra DP Hükümeti, Kore'ye bir askeri birlik göndermeye karar verdi. Amerika lehine ve "kızıllar"a karşı öylesine bir hava yaratılmıştı ki, hemen hemen kimse bu karara fazla muhalefet etmeye cesaret edemedi.[3] Halk Partisi, sınır dışına askeri birlik gönderme kararının meclise ait olduğunu ileri sürerek, ancak biçimsel açıdan itiraz etti. Fakat kararın esasına karşı çıkmadı. Kore'ye asker gönderme kararı hükümetin beklediği sonucu vermekte gecikmedi. Ağustos başında, Atlantik Paktı'na girmek üzere bir daha başvurduğumuz takdirde, talebimizin Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından destekleneceği anlaşılmıştı.

---

3 Başbakanın bir ay sonra, yani 24 Ağustos'ta yaptığı bir konuşmadan alınan şu sözler, yaratılan havayı çok güzel ortaya koyuyor. Menderes şöyle diyor: "... Kore'ye asker gönderilmesi aleyhinde yapılacak propaganda ve tahrikat [kışkırtma] hiçbir surette iyi niyete hamlonulamaz [bağlanamaz]. Bu gibi hareketler ceza kanunumuzla suç sayılmıştır ve ağır cezalarla karşılanmıştır..." *Zafer*, 25 Ağustos 1950.

III. YERLİ BURJUVAZİYE DESTEK OLMA ÇABALARI

Demokrat Parti'nin geçmişe saldırmaktan, yabancı çıkarlara ülkeyi açmaktan başka bir önemli uğraşısı da yerli burjuvaziye destek olmak için çabalamaktı. Ağustos 1950 başında, ülkemizde ilk defa olarak, devlet parasının ve yabancı sermayenin katılmasıyla özel girişimi desteklemek üzere bir banka, "Türkiye Sınai Kalkınma Bankası" kuruldu. Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, Türkiye Hükümeti, yerli bankalar ve sanayiciler bu kuruluşa katıldılar. Bankanın elindeki Türk parasının yarısını (12,5 milyon TL.) Merkez Bankası ödünç verdi. Yeni kurulan bankanın amacı basında şöyle belirtildi: Özel sanayi kurmak, yabancı ve yerli sermayenin sanayiye iştirakini teşvik etmek, Türk sanayiine müteallik esham [hisse senetleri] ve tahvilatın özel mülkiyete intikaline [geçmesine] ve özel mülkiyette bulunmasına gayret etmek.[4] Ayrıca, yeni banka ile ilgili olarak gazetelere bir beyanat veren İş Bankası Genel Müdürü Mecit Duruiz, bankanın "hususi bir müessese olmasına, Amerikalıların bilhassa dikkat ettiklerini"[5] belirtti. Bütün bu açıklamalardan, yeni bankanın kimlere hizmet etmek için kurulduğu apaçık meydana çıkmaktadır.

IV. İLK YEREL SEÇİMLER

İktidara geldikten sonra, Demokrat Parti, halk önünde ilk sınavını Eylül başında verdi ve büyük bir başarı elde etti. 3 Eylül 1950'de yapılan belediye seçimleri sonucunda 600 küsur belediyeden 560'ını Demokratlar kazandılar. Zafer öylesine büyüktü ki Adnan Menderes, kendine özgü üslubuyla:

4 *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1950.

5 *a.k.*, s. 3, süt. 7.

"Türk milleti Halk Partisi'ni 14 Mayıs'ta iktidardan tasfiye etmişti, 3 Eylül'de de muhalefetten tasfiye etti" diyecekti.[6] Bir ay sonra, 15 Ekim'de yapılan il genel meclisi seçimlerini de yine Demokratlar kazandılar. Artık, siyasal iktidar kurumları, bürokrasisi ve yerel yönetimleriyle, devlet mekanizması bütünüyle Demokrat Parti'nin eline geçmişti. CHP ise arka arkaya uğradığı yenilgilerden bir türlü sıyrılamıyor, bir gölgeden öte varlık gösteremiyordu.

V. MUHALEFETLE İLK ÇATIŞMALAR

Meydanı böylesine boş bulan DP alt kademeleri, hükümetin kabul ettiği "devri sabık yaratmamak" (eski dönemden hesap sormamak) ilkesinden geri dönülmesi için üst kademelere baskı yapmaya başladı. Bu baskılar sonucunda 20 Ekim'de, 165 delegenin katılmasıyla danışma niteliğinde bir kongre toplandı. Delegeler hükümetin daha sert olması için baskıda bulundular. Demokrat Parti, daha muhalefette iken bu çeşit baskılara maruz kalmış ve bölünme pahasına da olsa üst kademeler bunlara daima karşı koymayı bilmişlerdi. Bu sefer de öyle oldu. Hükümet aşırılıklara gitmeyi reddetti. Ancak örgütün bu baskısının başarılı olmadığına bakıp önemsizliğine hükmetmek yanlış olur. Sonradan DP'nin başına gelen birçok felaketin bir sebebi de örgütün sertlik yönündeki bu sürekli baskısıdır.

Millet Meclisi'nin Dokuzuncu Dönem çalışmalarının başlamasıyla on yıl sürecek olan Demokrat çoğunluklu meclislerin olağan toplantıları da başlamış oldu. Artık Çankaya Köşkü'nde Demokrat Parti'yi zafere götüren başkan oturuyordu. Büyük Millet Meclisi'nin yeni dönem çalışmaları, 1 Kasım

6 *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1950.

1950'de, onun nutkuyla açılmıştı. Bu nutkunda Bayar, esas itibariyle, hükümet programında söylenmiş olan şeyleri tekrarladı. "Şimdilik" kibrit, bira, rakı, konyak, likör ve av malzemesinin devlet tekelinden çıkarılarak serbest ticarete bırakılmasının uygun görüldüğünü, özel girişimin destekleneceğini, bütün iktisadi gücün birinci derecede tarım üzerinde yoğunlaştırılacağını, Amerika ve Batı ile ilişkilerin sıkılaştırılacağını vs. söyledi ve bu arada, "hususi teşebbüsü esas tutan serbest bir ekonomi nizamında işçinin grev hakkını ve teşkilatlanma hürriyetini tanımak icap ettiğini" de hatırlattı.[7]

Meclisin ilk günlerinde çalışmalar sakin bir hava içinde geçti. Zaten CHP hem son derece ufalmış, hem de sinmiş durumdaydı. Fakat DP milletvekillerinin zafer sarhoşluğu havayı zaman zaman bulandırıyordu. Örneğin, mecliste dil konusu görüşülürken, bir DP milletvekili muhalefete öylesine hakaret etti ki, Halk Partililer yeni toplantı yılının on beşinci gününde meclisi terk etmek durumunda kaldılar. DP milletvekili Gazi Yiğitbaş Halk Partilileri kastederek: "Türk dilini bozdular. İnsanın bu adamların kanından, milliyetinden şüphe edeceği geliyor" demişti.[8-9]

---

7 TBMM *Tutanak Dergisi,* Dönem: IX, Toplantı: 2, C. 2, (01.11.1951), s. 3-13.

8 *Cumhuriyet,* 16 Kasım 1950.

9 Olayların kronolojisini gözden kaçırmamak için burada şu noktaya dikkati çekmekte yarar vardır: O sırada kamuoyu, bu gibi küçük kavgalardan çok, Kore Savaşı ile meşguldü. Türk birliği Kore'ye varmış, ama henüz savaşa katılmamıştı. Durum Batılıların lehine geliştiğinden, çok fazla endişe de duyulmuyordu. Fakat Kasım sonunda Çin'in savaşa girmesiyle durum değişti ve kısa zamanda Türk kuvvetleri feci savaşlara katılmak zorunda kaldı. Aralık'ın ilk haftasında, 4.000 askerden 1.000'i düşman tarafından savaş dışı bırakılmıştı. Bunun üzerine Kore, gerçekten Türkiye'nin ulusal savaşı haline geldi. Bütün ülkenin gözleri, dünyanın öbür ucunda emperyalist çıkarları savunmak için kanlarını döken Türk askerlerine çevrilmişti. Sırası gelmişken şunu da belirtelim ki, Demokrat Parti iktidarının on yılda işlediği en büyük suçlardan biri Kore Savaşı'na katılmaktır. Demokratlar, Amerika'ya bağlı olan kendi sınıf çıkarlarını savunmak için, kendi vatandaşlarını Türkiye'nin çıkarına olmayan bir savaşa sokup kırdırmayı gönül rahatlığı

VI. BEYAZ YILDIRI (TERÖR)

Başta Demokrat Parti iktidarı olmak üzere Türk burjuvazisi, öteden beri antikomünizm silahını kullanmıştır. Fakat bu dönemde, Kore Savaşı'ndan da yararlanılarak, bu ideolojik mücadele bir isteri derecesine vardırılmıştır. O günlerde, en ilerici tanınan basın bile kendini girdaba kaptırıyor, durmadan "kızıl sürüler"den, "kızıl ajanlar"dan, "vatan haini komünistler"den bahsederek kamuoyunu kışkırtıyordu. Hükümet de, bir yandan "komünist avı"nı geliştirirken, öte yandan ülkenin düşün hayatını boğmak üzere faşizan kanun tedbirleri hazırlıyordu. Türkiye'de gerçekleştirilmiş olan en geniş çaplı komünist "toplama"larından biri bu dönemde yer alıyor. 13 Ocak 1951'den başlayarak "komünistler" onar, yirmişer, hatta ellişer kişilik gruplar halinde tutuklanıyorlar. Yaratılan heyecanı sömüren DP Hükümeti, bu arada yeni baskı kanunları çıkarmak için hummalı bir faaliyet içine giriyordu. Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddelerini değiştirecek olan "Demokrasiyi Koruma Kanun Tasarısı", ilk tutuklamalardan on üç gün sonra adalet komisyonuna veriliyordu. Tasarının konuşulması sırasında bazı milletvekilleri ölçüyü öylesine kaçırıyorlar ki, komünistler için ölüm cezasını isteyenler bile ortaya çıkıyor. Ölüm cezası teklifi, adalet komisyonunda ancak beşe karşı sekiz oyla reddediliyor.[10] Bu manzara, Demokrat Parti'nin Türkiye'de yerleş-

ile göze almışlardır. Aslında bu suç sadece Demokratların değil, çıkarını Batı'nın dümen suyuna girmekte bulan bütün Türk burjuvazisinindir.

10 Daha sonra, 1951 yılının Kasım ayında yapılan görüşmelerde milletvekillerinin çoğunun ısrarıyla ölüm cezası dahi kabul edilmiştir. *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1951. Ancak bağlandığı şartın gerçekleşmesi o kadar zordu ki bu kabul bir fiili ret anlamına gelir. Gerçekten de, ölüm cezası, sadece, komünist derneklerin "birkaçını" birden sevk ve idare edenler için öngörülmüştü. *bkz.* 3 Aralık 1951 günlü ve 5844 sayılı "Türk Ceza Kanununun 141 ve 142 nci Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun". *RG.* 7979, 11 Aralık 1951.

tirmek istediği demokrasinin nasıl bir demokrasi olduğunu bütün çıplaklığı ile gözler önüne seriyordu. Bu demokrasi öyle bir demokrasi idi ki, İzmir Fuarı'ndaki Çek pavyonunda "Çekoslovakya'da İşsizlik Yok", "İşçiler Eğleniyor" gibi levhalar asıldı diye, Çekoslovakyalı pavyon müdürü komünizmden sanık olarak mahkemeye verilebiliyordu. Türkiye'nin "ilerici" gazetesi *Cumhuriyet* de, "Çekoslovakya'da toprak, toprağı sürenindir! levhası, komünist propagandasından başka ne ifade eder?"[11] diyerek bu icraatı savunabiliyordu.

VII. PAKT HUMMASI

Buram buram faşizm kokan böyle bir demokrasinin kendini emperyalizmin kucağına atmak için elinden gelen çabayı esirgemeyeceği ise açıktır. Nitekim "pakt humması"nın bu dönemde en yüksek irtifalara tırmandığını gözlüyoruz. NATO'ya girmek umuduyla Kore'ye Türk askerlerini gönderen Demokrat Parti iktidarı gittikçe sabırsızlanıyor ve Batı blokunu durmadan zorluyordu. Görüşmelerin uzaması üzerine Mart 1951 başında Amerika'ya ayrı bir ittifak teklif ederek, 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız antlaşmasına katılması resmen istendi. Nihayet, yıllarca harcanılan çabalar sonuç verdi ve Atlantik Konseyi, Eylül 1951'de Ottawa'da yaptığı toplantıda Türkiye'nin de pakta alınmasını kabul etti.

VIII. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINI TEŞVİK KANUNU

Demokrat Parti Hükümeti emperyalist blokla resmen ittifak kurma çabalarının yanı sıra, yabancı sermayeyi ülkeye sokmak için harcadığı çabaları da yoğunlaştırıyordu.

11 Faruk Fenik, *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1950.

Gerçekte bu çabalar 1947 yılında, CHP iktidarı zamanında başlamıştı. Yabancı sermayeyi teşvik için çıkan kararnameler dışında, bir de 1.3.1950 tarihinde ilk defa yabancı özel sermaye yatırımlarını teşvik eden bir kanun çıkarılmıştı.[12] Ancak yabancılar ve Demokrat Parti bunları yetersiz görüyorlardı. Hükümet yeni bir kanun tasarısı hazırladı ve 30 Temmuz 1951'de meclisin bunu "ivedilikte" görüşmesini sağladı. 1 Ağustos 1951'de kabul edilen "Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu"[13] ile sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanlarında yabancı sermaye Türkiye'ye davet ediliyordu. Bu gelen sermaye her yıl, yüzde on oranında kârını transfer edebilecek ve belli şartlara uymak kaydıyla ana parasını da dışarıya çıkarabilecekti. Bu kanun iki buçuk yıl yürürlükte kaldı, fakat kendisinden beklenen yararı sağlayamadı. Demokratlar, bütün çabalarına karşın istedikleri kadar yabancı sermayeyi ülkeye sokamadılar. Bunun içindir ki, daha sonra göreceğimiz gibi, bir süre sonra yeni bir kanuna gerek duyuldu ve yabancı sermayeye daha da büyük kolaylıklar sağlandı.

IX. MUHALEFETİN VARLIĞINI TASFİYEYE YÖNELİK İLK ADIMLAR

Demokrat Parti Hükümeti'nin uyguladığı bu aşırı uyducu politika, muhalefetin hoşuna gitmiyordu. Esasta aynı fikirde olmakla birlikte, CHP, daha ılımlı bir açılmadan yana idi. Bu bakımdan iktidarın icraatını eleştirmeye başladı ve yabancılara bu kadar ayrıcalık vermenin ülkenin çıkarıyla uyuşmadığını ısrarla belirtir oldu. Bunun üzerine Demokrat Parti,

12 Sadun Aren, *100 Soruda Ekonomi El Kitabı*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1968, s. 57.

13 1 Ağustos 1951 günlü ve 5821 sayılı kanun. *RG.* 7880, 9 Ağustos 1951.

kurulduğu günden beri izlediği bir taktiği kullanarak "eski defterleri" karıştırmaya başladı. CHP'nin, tek parti iktidarı sırasında hazineden veya başka resmi kurumlardan aldığı ve kendi adına tapuya tescil ettirdiği taşınmazların listeleri hazırlandı. Nihayet Demokrat Parti Grubu, 25 Temmuz 1951'de toplanarak CHP'nin elindeki bu taşınmazları hazineye devretmeye karar verdi. Bu karar, esası bakımından haksız sayılamazdı. Tek parti döneminin sonucu olarak bir partinin elinde yığılan emlakin tasfiyesi tabii idi. Ancak Demokratlar bunu, geniş ölçüde, muhalefeti vurmak, onu zayıf düşürmek için yaptılar. Bu bakımdan, doğru bir davayı yanlış bir usulle hallettiler. Sonradan göreceğimiz gibi, on yıl boyunca Demokrat Parti'nin bu tutumu devam edecek ve muhalefeti vurmak için gittikçe daha gayrimeşru usullere başvuracaktır.

X. BİZZAT DP ÖRGÜTÜNE KARŞI GİRİŞİLEN BASKI

Demokrat Parti yöneticileri bu sert tutumlarını sadece muhalefete karşı değil, bizzat partileri içinde kendi iktidarlarını pekiştirmek için de kullanmaktan geri kalmamışlardır. Bilindiği gibi, Demokrat Parti, çok çeşitli insanların bir koalisyonu olarak kurulmuştu. Bir yıllık icraattan sonra örgüt içinde bazı önemli tatminsizliklerin belirmesi tabii idi. Demokrat Parti'ye hürriyet havarisi olarak girenler, gerçekle yavaş yavaş karşılaşmaya başlamışlardı. Muhalefeti sırasında durmadan antidemokratik kanunlardan bahseden Demokrat Parti, bir yıl boyunca bu kanunlara el sürmediği gibi, yeni baskı kanunları hazırlamaya koyulmuştu. İlk bunalım İstanbul'da patlak verdi. Genel İdare Kurulu, İstanbul örgütünün sekiz yöneticisine birden işten el çektirerek otoritesini sağladı. Arkasından Seyhan il kongresinde daha

büyük bir bunalım çıktı. Örgütün bir kısmı genel merkez yöneticilerine başkaldırdı. Neticede beş Adana milletvekili partiden istifa etmek durumunda kaldı. Örgüt içinde olaylar durmadan birbirini kovalıyor ve sonuçta, yöneticilere karşı olanlar, hep partiden ayrılmak zorunda kalıyorlardı. Diğer önemli bir olay Zonguldak il kongresinde patlak verdi. Bir kısım Demokratlar ayrı bir kongre topladılar. Böylece, biri diğerinin geçerliğine itiraz eden iki il kongresi toplanmış oldu. Bütün bu karışıklıklar hep genel merkezin müdahalesiyle sonuca bağlanıyordu. Sonuçta, 1951 yılının ilk yarısında, Demokrat Parti örgütü, birçok sarsıntı geçirdikten sonra, yöneticilerine çok daha sadık ve demokrasi sloganı altında gizlenen esas gerçeği kabullenmiş bir hale geldi. Bu, "temizlik için silkeleme" yöntemi, sadece örgüte değil, hükümete dahi uygulandı. Yalnızca üç bakanı kabine dışında bırakabilmek için, Menderes, 8 Mart 1951'de ilk kabinesiyle istifa etmekten çekinmedi. Nadir Nadi'nin deyimiyle "pire için yorgan yakmak"[14] anlamına gelen bu tutum, Demokrat Parti yöneticilerinin sonraki icraatlarını da anlamak bakımından ışık tutacak niteliktedir.

XI. 1951 ARA SEÇİMLERİ

16 Eylül 1951'de, boşalan milletvekilliklerini doldurmak üzere on yedi ilde ara seçimler yapılacaktı. Demokratlar esas

14 *Cumhuriyet*, 11 Mart 1951. İkinci Menderes Kabinesi'nin listesi şöyledir: Adnan Menderes (Başbakan), Samet Ağaoğlu (Devlet B. ve Başbakan Yardımcısı), Refik Şevket İnce (Devlet B.), Rükneddin Nasuhoğlu (Adalet B.), Hulusi Köymen (Milli Savunma B.), Halil Özyörük (İçişleri B.), Fuat Köprülü (Dışişleri B.) Hasan Polatkan (Maliye B), Tevfik ileri (Milli Eğitim B), Kemal Zeytinoğlu (Bayındırlık B.), Muhlis Ete (Ekonomi ve Ticaret B.), Ekrem Hayri Üstündağ (Sağlık ve Sosyal Yardım B.), Rıfkı Salim Burçak (Gümrük ve Tekel B.), Nedim Ökmen (Tarım B.), Seyfi Kurtbek (Ulaştırma B.), Nuri Özsan (Çalışma B.), Hakkı Gedik (İşletmeler B.).

itibariyle oy kaygısıyla, işçilere grev hakkı veren bir kanun tasarısı hazırladılar. Böylece, iktidara gelirken vermiş oldukları sözü tutacakmış gibi göründüler. Ama seçimden sonra bu tasarı unutuldu. Buna karşılık yine seçimlerden önce hazırlanmış olan ücretli hafta tatili kanunu, 9 Ağustos 1951'de kabul edildi.[15] Demokrat Parti bir kısım seçmenlerine bu gibi tedbirlerle şirin gözükmeye çabalarken, bir yandan da basının sadakatini sağlamak için tedbirler almaya başlamıştı. Demokrat Parti muhalefette iken basınla ilişkileri tam bir balayı havasını aksettirmiş ve partinin gelişmesinde gazetecilerin çok büyük rolü olmuştu. Demokratlar iktidara gelir gelmez, yeni ve demokratik bir basın kanunu yaparak, basına olan borçlarını ödemişlerdi. Ancak yeni iktidarın icraatı geliştikçe tarafsız büyük basında yer yer eleştiriler çıkmaya başladı. Demokrat Parti Hükümeti bu duruma sinirlenerek son derece adaletsiz bir tedbire başvurdu. Temmuz 1951'de çıkardığı bir kararnameye[16] göre, o zamana kadar belli koşulları taşıyan gazetelere eşit olarak dağıtılan resmi ilanların yarısı, bundan böyle başbakanlığın takdir ettiği ölçütlere göre dağıtılacaktı. "Bundan asıl gayenin Demokrat Parti'ye karşı bulunan gazetelere fazla ilan vermemek olduğu anlaşılıyordu."[17] Bu şekilde açılan resmi ilanlar yarası, on yıl boyunca siyasal havayı zehirleyecek ve Demokratlara, yarardan çok zarar getirecekti. Eleştiriye tahammülsüzlüğün siyaset adamları için nasıl bir felaket kaynağı olduğu bir defa daha meydana çıkıyordu.

15 9 Ağustos 1951 günlü ve 5837 sayılı "İşçilere Hafta Tatili Ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi Hakkında Kanun". *RG.* 7885, 15 Ağustos 1951.

16 4 Temmuz 1951 gün ve 3/13294 sayılı bakanlar kurulu kararı. *RG.* 7873, 1 Ağustos 1951.

17 Erer, *a.g.k.*, s. 77.

Ara seçimler için yapılan propaganda sırasında göze en çok çarpan husus, dinsel temaların işlenme yoğunluğu oldu. Her iki parti de din konusunda yaptıklarıyla övünmeye özellikle dikkat ettiler. Halk Partililer "türbeleri biz açtık" derken, DP adayları Arapça ezanın, din derslerinin ve radyoda Kuran'ın, kendi partilerinin eseri olduğunu hatırlatıyordu. İki taraf da bu konuyu bol bol sömürdü. Ancak öncülüğün DP'nin elinde olduğu açıktı. Halk Partililer "Allahsız Parti" töhmetinden kurtulmak için, böyle bir gayretkeşliğe düşmüşlerdi. Ama yine istedikleri olmadı ve seçimleri, Demokrat Parti büyük farkla kazandı. On yedi ilden ancak ikisinde CHP çoğunluğu aldı. On yedi ilin on beşi ise Demokratlara oy verdi.

Ara seçimler, aynı zamanda, Demokrat Parti'nin ilk icraat dönemini de kapıyordu. Bu ilk yıl sadece yeni iktidarın yerleşme dönemi olmakla kalmamış, gelecek on yılda gürleşecek olan belli başlı bütün akımların ilk rüzgârlarını estirmişti. Bir demokrasi halesi ile iktidara gelen Demokrat Parti'nin gerçek çizgileri teker teker ortaya çıkmıştı. Had safhada Amerikancılık ve yabancı sermayecilik, aşırı özel girişimcilik, eleştiriye tahammülsüzlük, kanuni terör (yıldırı) eğilimleri, sınırlı olmak şartıyla gericiliğe hoşgörü. Demokrat Parti demokrasisinin altından su yüzüne çıkmaya başlayan kaba gerçekler işte bunlardı.

BÖLÜM II

ÜÇÜNCÜ BÜYÜK KONGRE VE DP'NİN DIŞ POLİTİKASI

I. ÜÇÜNCÜ BÜYÜK KONGRE

Demokrat Parti'nin üçüncü büyük kongresi, 1950 zaferinden sonra yapılan ilk büyük kongre olması bakımından, özel bir önem taşıyordu. Ancak bu önem fiili olmaktan çok biçimseldi. Büyük başarılarla ehliyetini ispat etmiş önderlerin egemen olduğu bütün partilerde görüldüğü gibi, kongrenin görevi esas itibariyle üst kademede alınan kararların onaylanmasından ibaretti. Yine de bu sözlerden, Demokrat Parti kongresinin tamamen edilgin bir topluluk olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Aksine kongre, yapılan eleştirilerle muhalefet döneminin savaşçı ruhunu koruduğunu ispat etmiştir. Ne var ki, parti artık iktidardaydı. Benzer yapıdaki bütün "burjuva" partilerinde olduğu gibi,[1] fiili güç, bakanlara ve milletvekillerine geçmişti. Önemli kararlar hükümette alınıyor ve meclis grubunda tartışılıyordu. Bu durumda kongre, daha çok, göstermelik bir organ niteliğini alıyordu.

1 Bu tip partileri belirlemek için kullanılan "burjuva tipi parti" deyimi Duverger'ye aittir. Maurice Duverger, *Les Partis Politiques*, Paris, Librairie Armand Colin, 1961, s. 214.

DP'nin üçüncü büyük kongresi, 15 Ekim 1951'de Ankara'da, Büyük Sinema'da açıldı. Çağrılan 1375 delegeden 1160'ı hazırdı. Kongre başkanlığına, Ankara Belediye Başkanı Atıf Benderlioğlu seçildi. Genel İdare Kurulu'nun hazırladığı gündemde dört komisyon seçileceği öngörülmüştü: Program, tüzük, hesap ve bütçe, istekler. Delegeler, muhalefet kongrelerinin geleneğine uyarak bir de ana davalar komisyonu eklediler. Çalışmalar altı gün sürdü ve 20 Ekim 1951 akşamı son buldu.

Genel İdare Kurulu'nun hazırladığı raporu okumak işi, tabiatıyla Adnan Menderes'e düşmüştü. Eleştirilere cevap vermek de yine onun göreviydi. Celal Bayar artık sahnede değil, cumhurbaşkanlığı locasında oturuyordu. Böylece Menderes'in önder kişiliği, belirmek için bir vesile daha bulmuştu. Hesap veren oydu, savaşan oydu, sonuçta en büyük şerefin de ona ait olacağı tabii idi.

Bu kongrenin bir özelliği de CHP ileri gelenlerinin toplantıları izlemeye gelmiş olmalarıydı. Zihni Betil, Cavit Oral, Cemil Sait Barlas muhalefet adına kongreye katıldılar.[2] Fakat muhalefet sadece temsilcileri yoluyla değil, iktidara oynadığı güzel bir oyunla da kongrede varlığını gösterdi. *Ulus* gazetesi, plakası değiştirilen bir resmi arabanın, İçişleri Bakanı Halil Özyörük'ün eşine tahsis edildiğini yazdı ve yayınladığı resimlerle iddiasını ispat etti. Durum o denli apaçıktı ki, kongrenin üçüncü günü bakan aniden istifa etti. Gerçekten de yapabileceği başka bir şey yoktu. İstifa etmeseydi delegeler tarafından fena halde hırpalanacağı muhakkaktı.

2 Erer, *a.g.k.*, s. 87.

Kongrede genel olarak önemli kararlar alınmadı. Programın aynen kalması kabul edildi. Tüzükte ufak bir değişiklik yapılarak, milletvekillerinin örgütte görev almamaları kararlaştırıldı. Ayrıca emir erlerinin kaldırılması, okullarda din derslerinin okutulması, mason derneklerinin kapatılması gibi konularda ileri sürülen istekler tespit edildi. Ana davanın ise, milli kalkınma olduğu hususunda birleşildi.

Son gün yapılan seçimlerde Adnan Menderes 827 oyla genel başkanlığa seçildi. Genel İdare Kurulu'na ise, aldıkları oy sırasına göre şu kişiler seçilmişlerdi: Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Celal Ramazanoğlu, Samet Ağaoğlu, Sıtkı Yırcalı, Refik Şevket İnce, Fethi Çelikbaş, Atıf Benderlioğlu, Emin Kalafat, Kâmil Gündeş, Tevfik İleri, Rıfkı Salim Burçak, Mustafa Zeren. Bu duruma göre Genel İdare Kurulu'na sadece beş kişi yeniden seçilememiş, yani kurul üçte bir oranında yenilenmişti.[3]

II. DP'NİN DIŞ POLİTİKASI

Demokrat Parti'nin Yükselme Dönemi'nin, üçüncü büyük kongreden sonra gelişen esas icraatında en önemli yeri, hiç şüphesiz dış politika tutmaktadır. Demokrat Parti yöneticileri bu dönemde gerçekleştirdikleri icraatla, ülke yöneticilerinin 1947'den beri giriştikleri Batı'ya yamanma çabalarını olgunluğa vardırmışlar ve bugün dahi Türkiye'yi bir nevi uydu durumunda tutan esas yapıyı kurmuşlardır. NATO'ya giriş, Bağdat Paktı'nın ilk antlaşması, milli kurtuluş savaşı veren ülkelere karşı cephe alınması ve nihayet her konuda emperyalizmin dümen suyunu izleme politikası, en açık çizgileriyle bu dönemde gerçekleşmiş olgulardır.

3 *Zafer*, 21 Ekim 1951.

A. Türkiye'nin NATO'ya Girişi

Batı'ya bağlılığı ispat etmek için girilen Kore Savaşı, 1951 sonuna doğru tavsamaya başlamıştı. Fakat mütarekenin (bırakışmanın) imzalanması daha iki yıl sürdü ve çarpışmalar kesin olarak ancak 27 Temmuz 1953'te son buldu. Hemen hemen üç yıl süren bu savaş Türkiye'ye yüzlerce şehide, yaralıya ve sakata mal oldu. Ama Demokrat Parti Hükümeti, ödediği bu "kan bedeli" sayesinde Türkiye'yi Atlantik Paktı'na sokmayı başardı. Türk egemen sınıflarının yıllarca bekledikleri mutlu gün 16 Şubat 1952'de geldi ve o gün, Amerikan büyükelçisi, Atlantik Paktı üyesi on iki devlet adına hazırlanan davetiyeyi Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'ye vererek, Türk Hükümeti'ni Lizbon'da toplanan pakt konferansına çağırdı.[4] Bürokrasiden basına, siyaset adamlarından şartlanmış kamuoyuna kadar, ülkenin belli başlı çevreleri ve onların ideolojisini güdenler eşi görülmemiş bir sevinç içindeydiler. Davetten iki gün sonra toplanan Büyük Millet Meclisi, muhalif, muvafık bütün milletvekillerinin oybirliği ile ülkemizin Atlantik Paktı'na katılmasını kabul etti. Sınıf çıkarının böylesine ağırlık kazandığı bir konuda ve o dönemdeki tek yönlü demokraside, bu karara bir muhalefet olamayacağı besbelliydi. Nitekim muhalifler de, "bu eser milli politikanın sağladığı milli bir eserdir" diyerek hükümeti kutladılar.[5]

Pakta üye olduktan sonra başlıca sorun silahlı kuvvetleri ittifakın askeri örgütüne katmak oldu. Bu hususta temaslar aylarca sürdü. Amerikan generalleri gelip askeri üs ve tesisleri "teftiş ettiler",[6] Ege sahilindeki İzmir limanını NATO'nun güneydoğu karargâhı için uygun buldular. Hükümet,

4 *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1952.

5 *Ulus*, 19 Şubat 1952.

6 *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1952.

Türkiye'de NATO'nun emrine verilecek havaalanlarını, radar tesislerini vs. yaptırmak üzere Türkiye'nin bir fon ayırmasını kabul etti; meclis de bunu onayladı.[7] Nihayet 13 Eylül 1952'de Celal Bayar bir demeç vererek, "dahili ve harici emniyetin misline rastlanmamış derecede mükemmel" olduğunu bildirdi[8] ve böylece, Amerikalıların Türkiye'ye girişlerinin esas itibariyle tamamlandığı da anlaşılmış oldu.

B. Bağdat Paktının Hazırlıkları

Türk Hükümeti, daha Atlantik Paktı'na girişimiz gerçekleşmeden önce, büyük emperyalist devletlerin yanı sıra bir başka girişime ortak olmuştu. Başta İngiltere olmak üzere Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa, Ortadoğu'yu kapsayacak bir askeri paktın kurulmasını istiyorlardı. Bu girişimlerini gerçekleştirmek için de en güvenilir ülke olarak Türkiye'yi bulmuşlardı. Bu amaçla, hükümet ile Batılı büyükler arasında sürekli görüşmeler yapılıyordu. Ne var ki, başta Mısır olmak üzere Arap ülkelerinin bazıları bu plana şiddetle karşıydı. Bunda ısrar etmek demek, bu ülkelerle ilişkilerin bozulmasını göze almak demekti. Demokrat Parti Hükümeti bunu rahatça göze aldı. Aşağıda biraz daha etraflıca göreceğimiz gibi, bu dönemde, Mısır'ın önderlik ettiği Arap ülkeleriyle durmadan çatışıldı. 1 Mayıs 1953'te Kral Faysal Irak tahtına oturduktan sonra, sadece bu ülke, o da geçici bir süre için Batı blokuna bağlandı.

Bu arada, Batılı büyükler, Arap ülkelerinin birkaçını kapsayan bir ittifak kurma niyetlerini terk etmek zorunda kalmışlardı. Eylül 1953'te, İngiltere'de, sadece Irak'la yetinen fakat bu sefer Pakistan'a kadar uzanan yeni bir antlaşma

7 *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1952.

8 *Zafer*, 14 Eylül 1952.

tasarısı hazırlandı. Buna da uymaktan geri kalmadık. Türk Hükümeti bu kere de Pakistan'la görüşmelere girişti. Irak'ın da onayı alınınca Bağdat Paktı'nın temelleri atılmış oldu. Bu temelin ilk taşını, 2 Nisan 1954'te, Pakistan'la bir antlaşma imzalamak suretiyle, Demokrat Parti Hükümeti koydu.

C. Milli Kurtuluş Savaşlarına Karşı Vaziyet Alış

Bu dönemdeki dış siyasetin bir başka özelliği, milli kurtuluş savaşlarına ve bağımsızlık hareketlerine karşı takınılan olumsuz tavırdır. Bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya ikili bir sürece sahne olmuş, bir yandan eski sömürgeler şeklen bağımsız olurken, öte yandan eski sömürgecilik de yeni emperyalizm kılığına girmiştir. Bu süreçlerin gerçekleşmesi, kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi, büyük kaynaşmalara yol açmıştır. Bu dönemde Fas'tan İran'a kadar uzanan bölge, dünyanın en "sıcak" noktalarını barındırmıştır. Afrika'nın kuzeyini ve Ortadoğu'yu sarsan bu antiemperyalist mücadelelerde Demokrat Parti Hükümeti, Mustafa Kemal Türkiyesinin geçmiş tecrübesini hiçe sayarak, daima emperyalistlerin safında yer almıştır.

Ekim 1951'de Mısır Hükümeti Süveyş kanalında egemenliğin kendisine devrini isteyince, İngiltere bir kızılca kıyamet koparmış ve bölgeye derhal asker göndermekle bu isteğe karşılık vermişti. Türkiye bu bunalımda İngiltere'nin tarafını tuttu. Ocak 1952'de Süveyş'te, İsmailiye bölgesinde Mısırlılarla İngilizler çarpıştığında ve İngilizler Mısırlıları öldürüp yaralayıp esir ettiklerinde, Türkiye yine İngiltere'nin yanındaydı. Fas ve Tunus'ta Araplar ayaklanıp bağımsızlık için savaşa başlayınca, bu sefer Fransızlara yakınlık gösterildi. Nitekim 13 Aralık 1952'de, Birleşmiş Milletler'de, Araplar Tunus olayları dolayısıyla kınanmasını istedikleri zaman,

Türkiye Fransa'nın tarafını tuttu ve bu teklifin kabulü için oy vermedi.[9] Başbakan Musaddık İran'da yabancı petrol şirketlerine başkaldırınca, DP Hükümeti yine emperyalistlerin yanındaydı. Artık Şah kovulunca üzülünüyor, Şah dönünce seviniliyor ve basın, Musaddık taraftarı "kızıllar"ın tutuklanmasını alkışlıyordu. Bütün bu yüz kızartıcı hareketlerden sonra Mısır Hükümeti Ocak 1954'te Türkiye büyükelçisini kovunca da şaşkınlık yaşanıyordu. Oysa Türkiye artık ilk milli kurtuluş savaşını vermiş Türkiye değil, emperyalizmin dümen suyuna bağlanmış bir çeşit uydu durumundaydı.

Ç. Balkan Paktı

Demokrat Parti'nin ilk iktidar döneminde, Türkiye hariciyesini çok meşgul eden bir diğer konu da, Balkanlar'da Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında bir ittifak kurma girişimi idi. Bilindiği gibi, 1948'de Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği ile ilişkileri bozulmuş ve bu ülke Sovyet bloku tarafından aforoz edilmişti. Solcu düzeninin yarattığı kuşkulara karşın Batılılar, Yugoslavya'yı kendilerine bağlamaya büyük önem veriyorlardı. Türkiye ve Yunanistan Atlantik Paktı'na alındıktan sonra, bu iki üye ile Yugoslavya arasında bir Balkan Paktı kurmak suretiyle bu amacın gerçekleştirilebileceği düşünüldü. Sovyetlerin büyük baskısı altında olan Yugoslavlar da, böyle bir antlaşmaya taraftar görünüyorlar, ama Batı ile tam bir kaynaşmadan da çekiniyorlardı. Haziran 1952'de üç ülke arasında temaslar başladı. Eylül ayında Türk ve Yugoslav askeri heyetleri karşılıklı olarak ziyaretlerde bulundular. Üç ay sonra da, bir üçlü savunma paktı için ilke anlaşmasına varıldığını, Roma'ya yaptığı bir seyahat esnasında Fuat Köprülü

9 *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1952.

açıkladı.[10] Nihayet, 28 Şubat 1953'te antlaşma imzalandı. Buna göre, bir saldırı halinde taraflar danışma ve işbirliğinde bulunmayı kararlaştırıyorlardı. Türkiye ve Yunanistan, Yugoslavya ile ilişkilerini bu geniş anlamda dostluk antlaşmasından öteye götürmek arzusundaydı. Yugoslavlar da, belki buna yanaşırlardı. Fakat imza töreninden birkaç gün sonra Stalin öldü ve hemen ardından, Sovyet politikasında büyük bir yumuşama başladı. Sovyet baskısından kurtulan Yugoslavya, bundan böyle savunmasını takviye etmek için Batı ile daha sıkı ilişkiler kurma ihtiyacını duymaz oldu. Böylece de antlaşma, geniş ölçüde kâğıt üzerinde kaldı.

Stalin'den sonra Sovyet politikasına Yugoslavya'nın gösterdiği gerçekçi tepkinin aksine, Türkiye bu değişikliği değerlendirmekten tamamen aciz kaldı. Yahut da, daha kötüsü, bile bile gerçeğe gözünü yumdu. Stalin öldükten az sonra Sovyet Hükümeti, Türkiye'ye bir nota vererek ilişkilerdeki gerginliği hafifletmek için girişimde bulunmuştu. Bunun anlamı açıktı: Sovyetler 1945'te yaptıkları hatayı anlamış, Atatürk dönemi ilişkilerine dönmeyi kendi politikalarına daha uygun görmüşlerdi. Türkiye'nin egemen çevreleri bu dönüşü küçümsemek için ellerinden geleni yaptılar. Bunun da sebebini anlamak zor değildi. Birinci kısımda belirttiğimiz gibi, Türk burjuvazisi, Atatürk'ün dış politikasını değiştirmek için 1945 Sovyet hatasını azami derecede sömürmüş, Batı'ya kayışını meşru göstermek amacıyla bir Sovyet heyulası yaratmaya özel çaba harcamıştı. Sovyetlerin artık bir tehlike yaratmadığını kabul etmek, bu büyük dönüşün meşruiyetine gölge düşürmek olurdu. Tek çare, Sovyet politikasındaki yumuşamaya göz kapamaktı. Demokrat Parti Hükümeti de öyle yaptı.

10 *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1952.

D. Bayar'ın Amerika Seyahati

1950-1954 döneminde izlenen Amerikancı politikanın çok renkli bir bölümünü de Celal Bayar'ın Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığı büyük seyahat oluşturmuştur. Bu resmi ziyaret baştan sona efsanelere konu olacak bir debdebe içinde geçmiş, hiç olmazsa Türk kamuoyuna bu biçimde yansıtılmıştır. Bayar, 18 Ocak 1954 sabahı yapılan bir törenle İstanbul'dan uğurlandı ve yolculuğunun ilk aşaması olarak Kraliçe Elizabeth'in özel uçağı ile İngiltere'ye gitti. İngiltere'de iki gün gayri resmi olarak kaldıktan sonra transatlantikle Amerika'ya hareket etti ve 26 Ocak'ta New York'a vardı. O andan itibaren de bir dizi şaşaalı karşılama töreni birbirini izledi. Amerika'da ilk durak tabiatıyla Washington oldu. Başkan Eisenhower Bayar'ı karşıladı ve daha önce yaptığı bir seyahat sırasında tanımak fırsatını bulduğu Türkiye hakkında bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında Eisenhower Türkiye'yi, "Amerika'nın büyük dostu" olarak niteledi.[11] 29 Ocak'ta Celal Bayar Amerikan Kongresi'nde bir konuşma yaptı ve Batı blokuna kayıtsız sadakatimizi ifade ederek muazzam alkış topladı. Ziyaretin resmi kısmı bitmiş olmasına rağmen, Cumhurbaşkanı daha uzun süre Amerika'da kaldı. Âdeta seçim propagandasına çıkmış bir başkan adayı gibi her tarafı dolaştı. Amerikalılar kendisine olağanüstü yakınlık gösterdiler. Nihayet Bayar, İstanbul'dan ayrılışından tam 52 gün sonra, 10 Mart 1954'te, ülkeye döndü. Cumhurbaşkanı İstanbul'da da olağanüstü tezahüratla karşılandı. Bu âdeta bir fetih dönüşüydü. Fakat acaba kim kimi fethetmişti?

11 *Zafer*, 28 Ocak 1954.

Celal Bayar İstanbul'a geldiğinde *Cumhuriyet* muhabirine bir demeç vermiş, "Türk-Amerikan dostluğu milletimizin malı olmuştur" demişti.[12] Oysa bu bölümde anlattığımız olaylara bakılırsa, aslında millet, Türk-Amerikan dostluğunun malı haline gelmişti. Bu "dostluk" da kendi malı saydığı bu millet üzerinde, daha epey tasarrufta bulunacaktı.

12 *Cumhuriyet*, 11 Mart 1954.

BÖLÜM III

DEMOKRAT PARTİ'NİN İÇ POLİTİKASI

Geçen bölümde Demokrat Parti'nin, iktidarının ilk döneminde izlediği dış politikayı kalın çizgileriyle meydana koymak için çaba göstermiştik. Bu bölümün amacı ise, aynı dönemde, bu partinin iç politikadaki icraatına bakarak ideolojisini daha iyi kavramaya çalışmaktır. Bu dönemde ülkenin siyasal hayatına kuşbakışı baktığımızda, birkaç konunun özel bir önem taşıdığını hemen fark ederiz. Bu konuların başlıcaları: iktidar-muhalefet ilişkileri, gericilik kıpırdanmaları, iktisat politikası, yaklaşan genel seçimlerin yol açtığı girişimler ve bizzat bu seçimlerin kendisidir. Şimdi sırasıyla, bu olaylarla ilgili olarak Demokrat Parti iktidarının tutumunu inceleyeceğiz.

I. İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİ

On yıl boyunca DP iktidarının hiç değişmeyen özelliklerinden biri, CHP'nin geçmişine saldırmaktır. Tek parti döneminin kötü icraat ve zihniyetinin zehirleyici kalıntılarını tasfiyeye yöneldiği sürece bu çabalar haklı sayılabilir. Ne var ki Demokratlar, bu meşru çizgiyi çok çabuk aşmışlar ve kısa

zamanda muhalefeti tamamen ezmeyi erek edinen birtakım gayrimeşru hareketlere girişmişlerdir. Bunu da iktidarlarının ilk dört yılı daha tamamlanmadan yapmışlardır.

A. İlk Önemli Baskı İşareti: Hüseyin Cahit Yalçın'ın Dokunulmazlığının Kaldırılması

Muhalefete karşı girişilen ve tamamen haksız sayılabilecek ilk baskı, bir muhalif milletvekilinin dokunulmazlığının kaldırılması biçiminde belirmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın, *Ulus* gazetesinde "Gözü Kapalı Oy Verme" başlıklı bir yazı yazmış ve bundan dolayı aleyhinde kovuşturma açılmıştı. Hüseyin Cahit aynı zamanda milletvekili olduğundan, savcılık kendisini mahkemeye verebilmek için meclise başvurmuş, diğer yandan da aynı suçtan dolayı *Ulus*'un yazı işleri müdürüne karşı dava açmıştı. Dokunulmazlık konusu komisyonda görüşülürken, davalı yazı işleri müdürü beraat etti. Karma komisyon da dokunulmazlığın kaldırılmaması gerektiği yolunda rapor verdi. İşte bu sorun meclis genel kuruluna gelince Demokratlar, hukuk kurallarını çiğneme pahasına ve komisyon raporuyla beraat kararını dikkate almayarak, Hüseyin Cahit Yalçın'ın dokunulmazlığını kaldırdılar.[1] Muhalefete ve basına gözdağı vermek için alınmış bu kararın gayrimeşru olduğunda şüphe yoktur ve Demokrat Parti'nin çoğunluk istibdadına (buyurganlığına) yönelişinin ilk önemli belirtilerinden biridir.

B. DP'nin CHP ile İlk Büyük Meydan Savaşı

Bu kararın üzerinden on gün geçmemişti ki, Demokratlar yeniden CHP'nin mallarıyla uğraşmaya başladılar. İlk dü-

1 *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1952.

şündükleri tedbir, cemiyetler kanununu değiştirip siyasal partilerin, amaçları dışında taşınmaz edinemeyecekleri yolunda bir hüküm koymak oldu. Bu hüküm bütün partileri kapsadığı için hukuk kurallarına aykırı sayılamazdı. Ancak Demokrat Parti'nin güttüğü amaç Halk Partisi'nin bütün servetine el koymaktı. Bununla birlikte, Nisan 1952'de yaptıkları bu girişimden bir şey elde edemediler. CHP bir kısım taşınmazını sattı, ama para yine kendisinde kaldı.

Aradan iki ay geçmeden bu sefer 100'e yakın Demokrat milletvekili, CHP'nin "meşru yollar haricinde" hayır kurumlarından, iktisadi devlet teşekküllerinden edindiği emlak ve paranın hazineye devrini öngören bir teklif hazırladılar. Demokratlar ayrıca Halk Partisi'nin, halkevleri için hazineden aldığı altı küsur milyon lirayı da kendi zimmetine geçirdiğini iddia ediyorlardı.[2] Bunun üzerine CHP'nin serveti ve bunun kaynağı hakkında yeni bir polemik (atışma) başladı. Halk Partisi, servetini açıklamak ve savunmaya geçmek zorunda bırakıldı. Bu hal Demokratlar için başlı başına bir kazançtı. Muhaliflerini hırsızlıkla suçlamışlar, namusları hakkında şüphe uyandırmışlardı. Bu durumu bir süre süründemede bırakmayı kendilerine daha yararlı buldular ve böylece bu konu kısa bir zaman için tavsadı.

Fakat bu sürekli baskılarla maddi varlığının iyice tehlikeye girdiğini gören muhalefet, iktidara saldırı dozunu artırmayı kendi açısından yararlı görmüştü. Bunun üzerine siyasal hava iyice kızıştı. Karşılıklı ağır sözler söyleniyor ve her türlü suçlama kolaylıkla yapılıyordu. Böyle bir ortamda, Ekim 1952'de, İsmet İnönü Ege bölgesine bir geziye çıktı. İktidarla muhalefet arasında mücadele öyle bir rad-

2 *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1952.

deye gelmişti ki, birtakım olayların çıkması âdeta kaçınılmazdı. Nitekim 7 Ekim'de, İnönü Manisa'da konuşurken olaylar patlak verdi. DP'lilerle CHP'liler birbirlerine girdiler. CHP binası taşlandı ve iki taraf arasında "boğuşmalar" oldu.[3] Muhalefet lideri ertesi gün Balıkesir'e gidecekti. Ancak daha Balıkesir'e varmadan taraflar yine birbirlerine girdiler. Demokratlar, Halk Partililerin toplandıkları meydana saldırarak orasını âdeta fethettiler ve hazırlanan kürsüden de yararlanarak bir karşı miting düzenlediler. Olayların büyümesi üzerine Balıkesir valisi İnönü'yü durumdan haberdar etti; o da şehre girmekten vazgeçerek gezisini yarıda bırakıp döndü. Durmadan yapılan karşılıklı kışkırtmalar nihayet bir kardeş kavgasının eşiğini zorlamış ve yıllar sonra çıkacak çok daha büyük olayların âdeta ilk provası yapılmıştı. *Zafer* gazetesi "Milli Münafık'ın meşum tahrikleri tesirini gösterdi" diye manşet attı;[4] taraflar karşılıklı olarak birbirlerini suçlayan bildiriler yayınladılar. Ama anlaşılan, iktidar da, muhalefet de ürkmüştü. Bundan sonra ilişkileri bir parça duruldu.

C. CHP'nin Mallarına El Konması

Ne var ki bu yumuşama ebediyen süremezdi. Seçimler yaklaştıkça ve beliren iktisadi zorluklardan şikâyetler arttıkça Demokratların huzuru bozuluyor, bunun bütün suçunu da muhalefete yüklüyorlardı. 1953 yılının Mayıs'ında yine açıkça saldırıya geçtiler. DP Grubu'na bu sefer 250 imzalı bir önerge verilerek, CHP'nin mallarına dair tasarının hemen hazırlanması istendi. Fakat Demokrat Parti yöneticilerinin elinde muhalefeti vurmak için bir koz daha vardı. İlkin onu

3 *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1952.

4 *Zafer*, 9 Ekim 1952.

kullanmayı tercih ettiler. Bu silah, üniversite profesörlerinin partilerde fiilen görev almamaları hakkındaki kanun tasarısı idi. Bundan güdülen amaç açıktı. Üniversite çevreleri Halk Partisi'ne yakınlık duyuyorlardı[5] ve bunun fiili bir tezahürü olarak birçok profesör CHP'de görev almış bulunuyordu. İktidar, muhalefeti bu destekten yoksun bırakmak amacıyla, üniversite profesörlerinin siyasetle uğraşmalarını yasaklayan bu tasarıyı hazırladı ve 21 Temmuz 1953'te kanunlaşmasını sağladı.[6]

Muhalefetin mallarına el koyma tasarısı da bu arada unutulmuyordu. Tatil bitip meclis açılır açılmaz Demokrat Parti Grubu bu konuda bir kanun teklifi hazırlamak üzere kendi içinde bir komisyon kurdu. Teklif kısa zamanda hazırlandı ve "CHP'nin Haksız İktisaplarının Hazineye Devri Hakkında Kanun" adıyla, 9 Aralık 1953'te meclise verildi. Dokuz maddelik bu kısa metin, tam anlamıyla bir müsadere (zoralım) fermanı niteliğindeydi. CHP'nin vaktiyle bir sürü usulsüzlük yaptığı iddia ediliyor ve buradan bu partinin bütün servetinin hazineye devredilmesi gerektiği sonucuna varılıyordu. Oysa bu iddia tarafsız mahkeme önünde ispat edilmedikçe, dayanaksız bir suçlamadan başka bir şey değildi. Kaldı ki Demokrat Parti iktidara gelince, yöneticileri "devri sabık" yaratmayacaklarını defalarca tekrarlamışlardı. Bu davranış ancak devrimle gelmiş bir parti için normal sayılabilirdi. Oysa Demokrat Parti, devrimci olmadığı gibi,

5 Üniversite, 1950'de, aslında DP'ye yakınlık duyuyordu. Ancak bu partinin antidemokratik tutumu belirginleştikçe, öğretim üyeleri CHP'ye yakınlık duymaya başladılar.

6 21 Temmuz 1953 günlü ve 6185 sayılı "Üniversiteler Kanunu'nun 46 ncı Maddesinin (d) Fıkrasının Değiştirilmesi Hakkında Kanun". *RG.* 8469, 28 Temmuz 1953. Bu kanun hakkındaki görüşmeler için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: IX, Toplantı 3, C. 24 (Temmuz 1953), s. 935-975.

kurulmasına yol açmakla övündüğü biçimsel demokrasi rejiminin savunuculuğunu yapıyordu. Böyle bir biçimsel demokraside ise, sadece muhalefeti kapsayan bir kanunla ana muhalefet partisinin bütün mallarına ve parasına el koymak diye bir usul olamazdı. Kısacası bu kanun ne hukuki, ne de siyasal açıdan meşru bir hareket sayılamazdı.

Mecliste tartışmalar son derece sert oldu. İnönü'nün konuşmasından sonra Halk Partililer meclisi terk ettiler ve oylamaya katılmadılar. Menderes, hukuka karşı çoğunluk kozunu oynadı. İleri sürdüğü mantık basitti: "Eğer bu kararımız millet nazarında bir hata olarak tecelli edecekse, üç ay sonra seçimlerde bu hatamızın bedelini mertçe ödemek için hazırlanmış bulunuyoruz" diyordu.[7] Tasarı aynen kanunlaştı. Bunun üzerine, Ankara barosundan 31 avukat bir telgraf çekmek, İstanbul Üniversitesi'nden 1.000 öğrenci de bir bildiri yayınlamak suretiyle cumhurbaşkanından kanunu imzalamamasını istediler. Fakat Celal Bayar, kanunu hiç bekletmeden hemen ertesi gün imzaladı ve böylece Demokrat Parti'nin sorumluluğunu paylaşmakta tereddüt etmediğini bir daha gösterdi.

Ç. Millet Partisi'nin Kapatılması

Demokratlar, sadece ana muhalefet partisine karşı sert davranmakla yetinmiyorlardı. Daha kendileri muhalefetteyken onları terk eden ve mücadelelerini iyice zorlaştıran Millet Partisi'ne öteden beri diş biliyorlardı. Haziran 1953'te bu partide çıkan bir bunalım onlara bekledikleri fırsatı verdi. Haziran ayının son günlerinde Millet Partisi'nin büyük kongresi toplanmıştı. Kongrede delegeler arasında

7 *Zafer*, 15 Aralık 1953.

ikilik çıktı. Bunun üzerine, aralarında Hikmet Bayur'un da bulunduğu kırk kadar üye partiden çekildi. Gerekçe olarak da partinin Atatürk'e ve devrimlerine aleyhtar olduğunu ileri sürdüler. Demokrat Parti'nin beklediği fırsat doğmuştu. Savcılık bu beyanları ihbar sayarak parti hakkında hemen soruşturmaya girişti. 7 Temmuz'da parti ileri gelenlerinin ifadeleri alındı, ayrıca evleri ve üzerleri arandı.[8] Ertesi günün gecesinde ise, açılan soruşturmanın sağlıklı bir biçimde yürütülmesi gerekçesi ile ve mahkeme kararıyla parti geçici olarak kapatıldı. Ülkenin üçüncü siyasal partisinin bu kadar kolay kapatılabilmesi o günlerde hüküm süren demokratik düzenin niteliği hakkında çok anlamlı bir göstergedir. "Koskoca bir siyasi partinin bir gece içinde, bir randevu evi gibi kapatılması tedhiş [yıldırı] değil de nedir?" diyen Millet Partililere[9] doğrusu hak vermemek mümkün değildir. Demokrat Parti'yi sonuna kadar destekleyen bazı aydınlar dahi bu kararı büyük bir siyasal hata olarak nitelemişlerdir.[10] Ne var ki, çoğunlukların hiçbir sınır tanımadan egemen oldukları siyasal düzenlerde böyle hareketlerin hesabının sorulacağı merciler yoktur. Nitekim bu konuda da bir şey yapılamamış ve mahkemenin esas hakkında verdiği kararla, Millet Partisi, 27 Ocak 1954'te, sıradan bir dernek gibi temelli kapatılmıştır.[11]

8 *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1953.

9 *Millet*, 13 Temmuz 1953.

10 Bu konuda Tekin Erer şunları yazıyor: "Burada şunu ilave etmeye mecburuz ki, Demokrat Parti'nin iktidara gelişinden sonra ilk büyük hatası, Millet Partisi'nin kapatılmasına müsamaha göstermiş bulunmasıdır. Türkiye'de çok partili hayat başladıktan sonra kapatılan ilk büyük parti, Millet Partisi'dir. Bir gece içerisinde yirmi bin parti tabelasının indirilmesi, çok partili hayata vurulmuş bir darbe olarak tarihe geçecektir.". Erer, *a.g.k.*, s. 152.

11 Millet Partisi'nin kapatılması üzerine, daha on beş gün geçmeden, 9 Şubat 1954'te, aynı kişiler bu sefer Cumhuriyetçi Millet Partisi'ni kurmuşlardır.

II. DP VE GERİCİLİK

Demokrat Parti'nin bu dönemde izlediği iç politika ile ilgili olarak burada üzerinde duracağımız ikinci konu, bu partinin gericiliğe karşı tutumudur. Demokratların, özellikle laiklik ve dil devrimi konularında gerici davranışlara karşı sınırlı bir hoşgörü göstermeyi âdet edindiklerini daha önce belirtmiştik. Şimdi ise, bu hoşgörüyü daha da genişlettiklerini, ancak doğan tehlike karşısında ister istemez tedbir almak zorunda kaldıklarını göreceğiz.

A. Atatürk'e Karşı Tutum

Burada hemen şunu belirtelim ki, Demokrat Parti bir yandan Atatürk devrimlerinin sulandırılmasına göz yumarken, öte yandan da Atatürkçü görünmeye son derece özen göstermiştir. Ama Demokratların Atatürkçülüğü, tamamen biçimsel bir Atatürkçülüktür. Atatürk'le ilgili olarak en önemli iki girişimlerinden birincisi Atatürk Kanunu, ikincisi Anıtkabir'dir. Kanun, 25 Temmuz 1951'de çıkartılmış[12] ve Atatürk'ün hatırasına veya heykellerine saldırıları cezai yaptırımlara bağlamıştır. İnşaatı Halk Partisi zamanında başlatılan Anıtkabir ise Demokratlar tarafından tamamlanmış ve Atatürk'ün naaşı 10 Kasım 1953'te törenle buraya nakledilmiştir. Dikkat edilirse, bu iki girişimin de amacı Atatürk'ün "dış görünüşüne" dokunulmazlık bahşetmektedir. Yoksa Atatürk'ün "ruhunun" yaşatılmasıyla ilgileri yoktur. Bunun da böyle olması tabiidir. Zira iktidarının temelinde antiemperyalist bir savaş bulunan, Batılı devletler önünde eğilmeyi reddeden, yabancı sermayeyi kovan bir devrimcinin, aslında Demokratlar arasında hiç yeri olmaması doğaldır.

12 25 Temmuz 1951 günlü ve 5816 sayılı "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun". *RG.* 7872, 31 Temmuz 1951.

B. Anayasa'nın Teşkilatı Esasiye Kanunu Haline Getirilmesi

Demokrat Parti'nin iktidara geldikten sonra ilk yaptığı işlerden birinin Arapça ezan yasağını kaldırmak olduğunu belirtmiştik. Bu dönemde ise dil devrimini hırpalamakla işe başladılar. 1952 yılının Mart ayının ilk günlerinde Fuat Köprülü ve 222 DP'li arkadaşının anayasanın dilinin "yaşayan dile" çevrilmesi hususunda bir teklif hazırladıkları öğrenildi. Aynı yılın Aralık ayında ise konu DP Grubu'nda konuşuldu ve 1945 yılında Türkçeleştirilen metinden vazgeçilerek eski metne dönülmesi kararlaştırıldı. Bu, hiç şüphe yok ki geriye doğru atılmış bir adımdı. CHP döneminde dilde devrimcilik Türkiye hükümetinin değişmez politikasıydı. Bu uğurda birçok zorlamalar, hatta acayiplikler yapıldığı doğrudur. Ancak tutmayan kelimeleri zaten toplum tasfiye ediyor, buna karşılık devlet bu konuda halkı daima ileri itiyordu. Demokrat Parti döneminde bunun tersi oldu. Ondan sonra artık aydınlar her türlü hükümet desteğinden mahrum olarak dil devrimi mücadelesini yürütmek zorunda kaldılar. "Anayasa"yı, "Teşkilatı Esasiye Kanunu" haline getiren kanun 24 Aralık 1952'de kabul edildi.[13]

C. DP Örgütünün Teokratik Eğilimleri

Demokrat Parti'nin laiklik hususunda öteden beri yürüttüğü son derece yumuşak politika, sonunda kendi bünyesinde de birtakım teokratik eğilimlerin belirmesine yol açtı.

---

13 24 Aralık 1952 günlü ve 5997 sayılı "491 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun Tekrar Meriyete Konulması Hakkında Kanun". *RG.* 8297, 31 Aralık 1952. Kabul edilen metnin ne derece eskimiş olduğunu anlamak için, "mevaddı müteferrika", "umur", "zevabıt", "emval" vs. gibi yeni kuşağın hiç anlamadığı birtakım deyişler içerdiğini hatırlamak yeter.

Biz burada bu akımın birkaç örneğini vermekle yetineceğiz. Partinin Eylül 1952'de yapılan Ankara il kongresinde ileri sürülen dilekler arasında şunlar da vardı: ihtiyacı olanlar dışında kadın memur çalıştırılmaması, Ankara milletvekili Ömer Bilen'in pazar günleri Hacı Bayram Camisi'nde verdiği vaazların radyo ile yayınlanması, köy okullarına din derslerinin konması, radyoda din konusunda konuşmalar yapılması ve nihayet Ayasofya'nın cami haline getirilmesi.[14] İkinci örnek, Demokrat Parti milletvekili Fehmi Ustaoğlu'nun Samsun'da yayınlanan *Büyük Cihad* gazetesinde yazdığı bir makaledir. "Milletin Atatürk İnkılâbına Medyun Bulunduğu İddiası Asla Doğru Değildir" başlığını taşıyan ve Ekim 1952'de çıkan bu yazıda Ustaoğlu, Milli Mücadele'nin din için yapıldığını, sonraki reformların yararsız olduğunu vs. savunuyordu.[15] Üçüncü örnek, DP Maraş milletvekili Abdullah Aytemiz'in Kasım 1952'de Millet Meclisi'ne Camiülezher'e öğrenci gönderilmesi yolunda yaptığı tekliftir.[16] Çok sayıda örnek arasında seçtiğimiz bu örnekler belli bir zihniyetin ifadesi olmak bakımından anlamlıdır. DP yöneticileri uzun süre bu zihniyeti görmezlikten gelmeyi tercih etmişlerdir. Ta ki olaylar büyüyerek toplum düzeni için tehlikeli bir nitelik alana kadar...

Ç. Malatya Suikastı ve DP'nin Tepkisi

Yöneticileri uyaran ve onları tedbir almaya zorlayan olay Malatya suikastıdır. 22 Kasım 1952'de Malatya'da *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman saldırıya uğradı ve

14 *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1952.

15 *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1952.

16 *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1952. Hükümet adına Tevfik İleri'nin cevabı için *Zafer*, 20 Kasım 1952.

kurşunla yaralandı. Yapılan soruşturma sonucunda bu suikastın bir gerici örgüt tarafından düzenlendiği anlaşıldı. İrticanın böylesine örgütlü ve saldırgan hale geldiğinin meydana çıkması üzerine, hükümet nihayet tepki göstermek zorunda kaldı. Menderes, 6 Aralık 1952'de Adana'da yaptığı bir konuşmada, "Memlekette vicdan hürriyetine tecavüz kimsenin haddi değildir... Malatya hadisesi dini türlü maksatlara alet etmek isteyenlerin, hatta toplu halde çalışma kararında olduklarını göstermiştir" dedi.[17] Bunun üzerine tedbirler birbirini kovalamaya başladı. 9 Aralık'ta, Samsun milletvekili Fehmi Ustaoğlu'nun Demokrat Parti'den ihracı kararlaştırıldı. 23 Aralık'ta, Said Nursi aleyhinde Samsun Ağır Ceza Mahkemesi'nde dava açıldı. 23 Ocak 1953'te, gerici bir dernek olan Milliyetçiler Derneği kapatıldı. Derneğin başkanı, Demokrat Parti Isparta milletvekili Sait Bilgiç ve arkadaşı Tahsin Tola, Genel İdare Kurulu tarafından ihraç talebiyle haysiyet divanına sevk edildiler. Ayrıca, 7 Şubat 1953'te Ankara'da toplanan DP istişari kongresinde Menderes, bir konuşma yaparak dinin dünya işlerine ve siyasete karıştırılmasını önleyici bir kanunun lüzumuna işaret etti.[17] Nitekim böyle bir tasarı hazırlandı ve beş ay içinde olgunlaştırıldıktan sonra, "vicdan hürriyetini" koruma gerekçesiyle, 24 Temmuz 1953'te meclisten çıktı.[18]

Demokrat Parti yöneticileri ve partinin ilk başkanı Celal Bayar'ın, teokratik bir idareye hiçbir zaman taraftar olmadıkları, ancak devlet düzenini tehlikeye sokmamak şartıyla, gerici davranışlara göz yummayı siyasal çıkarlarına uygun buldukları gözleniyor. Bunun içindir ki, onların dönemlerin-

17 *Zafer*, 7 Aralık 1952.

18 24 Temmuz 1953 günlü ve 6187 sayılı "Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun". *RG*. 8470, 29 Temmuz 1953.

de Cumhuriyet Türkiyesinin din politikasında esaslı bir değişiklik olmuş, Atatürk döneminin "militan laiklik" siyaseti tamamen terk edilmiştir.

III. DP VE YABANCI SERMAYE

Demokrat Parti'nin Yükselme Dönemi'nde iktidarla muhalefet ilişkilerini ve bu partinin Atatürk reformlarına karşı tutumunu kısaca incelemiş bulunuyoruz. Şimdi bu dönemde izlenen iktisadi politikanın büyük önem taşıyan bir yönünü, yabancı sermayeyi teşvik için alınan tedbirleri özetlemeye çalışacağız. Bilindiği gibi Cumhuriyet Türkiyesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu bir yarı sömürge haline getiren Düyunu Umumiye idaresine ve kapitülasyonlara bir tepki olarak, yabancı sermayenin boyunduruğundan kaçınmayı bir temel ilke haline getirmişti. Bu ilkeye uyularak 1928'den itibaren ve bütün tek parti dönemi boyunca, imparatorluktan arta kalan yabancı şirketler adım adım millileştirilmiştir. Büyük mali külfete ve fedakârlıklara mal olan bu sebatlı (direşken) politika sonucunda 1944 yılında son yabancı şirket de tasfiye edilmiş ve o güne kadar hemen hiç yabancı sermaye ülkeye sokulmamıştır.[19] İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Türkiye'nin yeniden Batı'nın yörüngesine girmeye başlamasıyla durum değişmiştir. İkinci kısmın birinci bölümünde de belirttiğimiz gibi, Türkiye'nin Truman doktrinine açıldığı yıl olan 1947'de, Türk Hükümeti bir kararname çıkararak yabancı sermayeyi davet yoluna girmiştir. Yine yukarıda belirttiğimiz gibi, bu adımları hızla diğerleri izlemiş ve Mart 1950'de, yabancı sermayeyi desteklemek üzere ilk kanun

19 Baran Tuncer, *Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu*, SBF Yayınları, No: 241, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968, s. 70-72.

çıkarılmıştır.[20] Mayıs 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle bu çabalar iyice hızlanmış ve 1 Ağustos 1951'de "Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu" kabul edilmiştir.

A. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu

Ancak bütün bu çabalar beklenen sonucu vermiyordu. Demokrat Parti Hükümeti bunun üzerine yabancı sermaye lehinde yeni tedbirler getirmeyi gerekli gördü. Bu kararın sonucu olarak 18 Ocak 1954'te, 1951 tarihli kanunu yürürlükten kaldıran ve daha liberal hükümler getiren "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu"[21] kabul edildi. Tasarının meclis-te müzakeresi sırasında dönemin ekonomi ve ticaret bakanı Fethi Çelikbaş, "Yabancı sermayenin memleketimize gelmesi ana davamız olduğu için sermayeye en geniş imkânlar bahşedilmiştir" demek suretiyle[22] bakanı olduğu partinin zihniyetini açıkça ifade ediyordu. Gerçekten de Demokrat Parti'nin bütün iktidarı boyunca "ana davası", emperyalizmi ülkeye sokmak olmuştur. 1954'te kabul edilen yabancı sermaye ve petrol kanunları bu gerçeğin açık delilleridir. 1954 tarihli yabancı sermaye kanunu, 1951 tarihli kanunun henüz koruduğu en önemli sınırlamaları kaldırdı. Bundan böyle Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı sermayedarlar, yerli teşebbüslere tanınan bütün hak, muafiyet ve kolaylıklardan eşit olarak yararlanacaklardı. Yabancı ülkelere kâr transferleri ile ilgili bütün sınırlamalar da kaldırıldı. Aynı şekilde, ana sermaye-

20 1.3.1950 günlü ve 5583 sayılı, "Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun". *RG.* 7448, 4 Mart 1950.

21 18 Ocak 1954 günlü, 6224 sayılı kanun. *RG.* 8615, 21 Ocak 1954.

22 *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1954.

nin transferi tamamen serbest bırakıldı. Yabancı sermayenin gerekli gördüğü yabancı teknik eleman ve kalifiye personele bazı gümrük muafiyetleri tanındığı gibi, bunlara ayrıca Türkiye'deki kazançlarını dışarıya götürme hakkı da verildi. Nihayet bu kanunun öngördüğü "Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi"ne, yabancı sermayenin kârından alınan verginin tamamını veya bir kısmını bu sermayeye ilave etmeye karar verme yetkisi tanındı.[23] Kanunun getirdiği tek önemli kayıt, yabancı yatırımları, bakanlar kurulunca onaylanma koşuluna bağlamasıydı. Ancak "ana davası" yabancı sermayeyi ülkeye sokmak olan bir partinin iktidarda olduğu düşünülürse, konan bu kaydın ciddiyeti kolayca değerlendirilebilir.

B. Petrol Kanunu

Aynı aylarda çıkarılan ve özel girişimle yabancı sermayeyi petrol alanına çekmeyi erek edinen Petrol Kanunu[24] da, memleketimize yabancı sermayenin girmesini sağlayan ana kapılardan biridir. Bu kanunun da görüşmesi çok çabuk yapılmış ve 7 Mart 1954'te kabul edilmiştir. Bugüne kadar ülkemize gelen yabancı sermayenin aşağı yukarı yarısının Petrol Kanunu'ndan yararlanarak Türkiye'ye girdiğini hatırlarsak, bu kanunun önemini daha iyi kavrayabiliriz.

Genel seçimlerin yaklaşmasıyla iktidarının ilk dönemini tamamlamak üzere olan Demokrat Parti, 1954 yılında çıkardığı bu iki kanunla, yabancı sermayeyi resmen himaye etme emelini gerçekleştirmiş oldu. Yabancı sermayenin bundan sonraki yıllarda bu olanaklardan görece az yararlanmış olması, bu parti hakkındaki teşhisimizi değiştirmez.

23 Tuncer, *a.g.k.*, s. 75-77.

24 7 Mart 1954 günlü, 6326 sayılı kanun. *RG.* 8659, 16 Mart 1954.

IV. YAKLAŞAN GENEL SEÇİMLERİN YOL AÇTIĞI GİRİŞİMLER

1950-1954 arasında Demokrat Parti'nin iç politikasının ana hatlarını incelerken, bu dönemde, genel seçimlerin yakınlığı dolayısıyla girişilen teşebbüsleri de gözden geçirmek yararlı olacaktır. Hatırlanacağı üzere, 1951 ara seçimlerinden önce iktidar partisi iki dizi tedbire başvurmuştu. Birinci dizinin amacı seçmene şirin gözükmek, ikincisinin amacı ise tarafsız basının muhalefetini önlemekti. 1954 seçimlerinden önce aynı tarz tedbirler alındığı açıkça görülüyor.

A. Şirin Gözükme Çabaları

Seçmenlere hoş görünmek için girişilen teşebbüslerin en önemlisi Aralık 1953'te çıkarılan ve memurlara fazla maaş verilmesini öngören kanundur. Peyderpey alınan liberal iktisadi politika kararları sonucu fiyatlar hızla yükselmiş, sabit gelirli bir tabaka olan memurların durumu iyice sarsılmıştı. İşte bunu dengelemek amacıyla Demokrat Parti iktidarı, memurlara yılda fazladan üç maaş ödeme kararını aldı. Bu karar olumluydu ve az da olsa memurların durumunu düzeltti.[25] İkinci bir olumlu girişim, muhalefetin arzusuna uyularak seçim kanununda yapılan değişikliktir. Meclisin 17 Şubat 1954'te kabul ettiği bu değişiklikle, seçmen kütüklerinin partilere verilmesi için kanuna bir hüküm eklenmiştir.[26]

25 Dar gelirliler lehine bu sırada alınan tedbirler arasında, işçilere yılbaşı ikramiyesi verilmesi ve emekli maaşlarına zam yapılması kararları da vardır.

26 17 Şubat 1954 günlü ve 6272 sayılı "Milletvekilleri Seçim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun". *RG.* 8641, 23 Şubat 1954.

B. Sertlik Tedbirleri: Ceza ve Basın Kanunlarında Yapılan Değişiklikler

Ancak şirin gözükme girişimlerinin yanı sıra, Demokrat Parti'nin birtakım sert tedbirlere başvurduğunu da görüyoruz. Zaten bu partinin iktidarı uzadıkça, ikinci tip tedbirlerin gittikçe ağır basacağını ve nihayet başlıca iktidar aracı olacaklarını sonraki olaylar gösterecektir. Bu gidişin ilk anlamlı adımları bu dönemde atılmıştır.

Demokrat Parti yöneticilerinin eleştirilere tahammülsüz olduklarını yukarıda söylemiştik. İşte bu tahammülsüzlük, onları daima basına karşı sert tedbirler almaya itecektir. Tarafsız basına ilk darbenin 1951'de çıkarılan resmi ilanlar kararnamesiyle vurulduğunu daha önce görmüştük. Basının eleştiri görevini zorlaştıran ikinci adım, Temmuz 1953'te Ceza Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle atılmıştır.[27] O zamana kadar, sıfat ve hizmetlerinden dolayı bakanlara yapılan hakaretin takibi, ilgili bakanın şikâyetine bağlı iken, bundan böyle savcılık kendiliğinden kovuşturma açabilecek, bakanın sadece onayını alması yetecekti.

Fakat basına en ciddi darbe, 1954 seçimlerinin arifesinde basın ve radyo alanında yapılan yeni düzenlemeler yoluyla vuruldu. Şubat 1954'te meclise verilen tasarı, yayın yoluyla ve radyo ile işlenecek bazı yeni cürümler getiriyor ve bunları ağır yaptırımlara bağlıyordu. Basın yoluyla itibarı kıracak, şöhrete veya servete zarar verebilecek bir hususun isnadı halinde altı aydan üç yıla kadar hapis ve 1.000 liradan 10.000 liraya kadar ağır para cezası öngörülüyordu. Ayrıca bu suçlar,

27 9.7.1953 günlü ve 6123 sayılı, "Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun". *RG.* 8458, 15 Temmuz 1953. Bu kanun hakkındaki görüşmeler için *bkz.* TBMM *Tutanak Dergisi*, Dönem: IX, Toplantı: 3, C. 23, (Haziran 1953), s. 55-87.

resmi unvana sahip olanlara karşı işlendiği takdirde, cezalar üçte birden yarıya kadar artırılacaktı. Devletin siyasal veya mali itibarını sarsacak nitelikte yalan haber halinde ise bir yıldan üç yıla kadar hapis ve yine 1.000 liradan 10.000 liraya kadar ağır para cezası konulmuştu. İşin en kötüsü, suçlandırılan gazeteciye iddiasını ispat etme hakkı da verilmiyordu. Adalet komisyonu bir ara bu görüşe eğilim gösterdiyse de sonunda hükümetin baskısıyla ispat hakkından vazgeçti. Tasarının genel kurulda görüşülmesi 7 Mart'ta başladı ve büyük tartışmalara yol açtı. Fakat iktidar hiçbir uyarıya kulak asmadı. Antidemokratik kanunları tasfiye etme sloganıyla iktidara gelen bir partinin getirdiği bu antidemokratik tasarı, yine bu partinin milletvekilleri tarafından desteklenerek 9 Mart'ta kanunlaştırıldı.[28] Biçimsel demokrasinin bu kanun değişikliği ile yediği darbe gerçekten ağırdı.

Aldığı bu son tedbirlerle Demokrat Parti iktidarı seçim dönemi öncesi hazırlıklarını tamamlamış oluyordu. Bir yandan eleştirileri önlemek için eline bir "kanuni sopa" alırken, öte yandan da etrafa şirin görünmek için elinden geleni yapmıştı. Karşısındaki başlıca muhalif güç ise, bundan üç ay önce alınan bir kararla, bütün maddi olanaklarından yoksun bırakılmıştı. Meclis, 12 Mart'ta yeni seçime karar vererek dağıldığında, Demokratlar büyük mücadelede kendilerini "favori" görmenin coşkusu içindeydiler.

V. 1954 GENEL SEÇİMLERİ

1954 yılının Mart ayının sonundan itibaren Türk siyasal hayatı genel seçim öncesinin hummalı havasına girmiş-

28 9 Mart 1954 günlü ve 6334 sayılı "Neşir Yoliyle veya Radyo İle İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun". *RG.* 8660, 17 Mart 1954.

ti. 28 Mart'ta Demokrat Parti ve Halk Partisi'nin yoklamaları yapıldı. Milletvekili olmak isteyenlerin sayısı rekor bir seviyedeydi. Sadece bu iki partiye, aday olmak için 14.000 kişi başvurmuştu.[29] Oysa, DP Genel İdare Kurulu merkezden aday göstermek arzusundaydı. Sonuçta ortalama bir çözüm bulundu. Yoklamalar yapılıp adaylar seçildikten sonra bunların bir kısmı, merkezin arzusuna uyarak çekildiler. Böylece genel merkeze bir kontenjan tanınmış oldu. 12 Nisan'da kesin listeler ilan edildi. Demokrat Parti'nin 256 milletvekili yeniden aday olmuştu. Diğerleri yeni yüzlerdi. Orgeneral Nuri Yamut, Hikmet Bayur, Behçet Uz, Nuri Demirağ, Lütfi Kırdar, Ahmet Tekelioğlu, Rauf Onursal, Ord. Prof. Kara Kemal gibi tanınmış isimler de Demokrat Parti listesindeydiler.[30]

Bir yandan aday saptama işlemleri yapılırken, öte yandan Demokrat Parti yöneticileri tantanalı temel atma ve kurdele kesme törenleri düzenliyordu. 4 Nisan 1954'te, Samsun limanının temeli atıldı; 22 Nisan'da, Celal Bayar İzmit'teki üçüncü kâğıt fabrikasını hizmete açtı; 26 Nisan'da, Mersin limanının inşaatına başlandı. Bu törenler vesilesiyle yapılan konuşmalarda kalkınma hareketleri övülüyor, vatandaşın kafasında Demokrat Parti hakkındaki olumlu görüş daha da güçlendirilmeye çalışılıyordu.

Nihayet, 2 Mayıs 1954'te, genel seçimler yapıldı. Halk bunlara büyük bir ilgi gösterdi. Katılma oranı % 88,63'ü bulmuştu. Sayım sonucunda, Demokrat Parti'nin ezici bir çoğunluk kazandığı ve hatta % 3'lük bir ilerlemeyle 1950'nin büyük zaferini geride bıraktığı anlaşıldı. Demokratlar tüm

29 *Cumhuriyet*, 28 Mart 1954.

30 *Zafer*, 13 Nisan 1954.

oyların % 56,61'ini almışlardı. CHP ise % 5 oranında oy kaybetmiş, % 34,78'e düşmüştü.

Yürürlükte olan çoğunluk sistemi, bu farkı, temsil alanında çok daha yüksek oranlarla yansıttığı için, Büyük Millet Meclisi neredeyse Demokrat Parti Grubu'ndan ibaret kalıyordu. Milletvekilliklerinin % 92,98'ini alan Demokratlar 541 koltuktan 503'ünü doldurmuşlardı. Oyların aşağı yukarı % 35'ini alan CHP ise koltukların % 5,52'si ile yetinmek durumunda idi. CHP'nin ancak 31 milletvekili kalmıştı.[31] Demokrat Parti, eşi görülmemiş bir zaferle iktidarının ikinci dönemini açıyordu.

31 Rakamlar için bkz. Abadan, *a.g.k.*, ek 2 ve 3'teki tablolar.

BÖLÜM IV

YÜKSELME DÖNEMİNE GENEL BAKIŞ

Yükselme Dönemi hakkında genel bir değerlendirmede bulunabilmek için, bu bölümde, şu üç soruya kısaca yanıt verilmeye çalışılacaktır: DP'nin ilk yıllardaki başarısını sağlayan başlıca etmenler nelerdir? Bu dönemde beliren ilk çürüme işaretleri hangileridir? DP'nin ilk iktidar yıllarında giriştiği icraat, bu partinin sınıfsal temeli hakkında, muhalefet döneminin sağladığı verilerle geliştirilen varsayımı doğrulamakta mıdır?

I. DP'NİN YÜKSELME NEDENLERİ

Demokrat Parti'nin bu dönemde elde ettiği başarının esas nedeni, iktisadi alanda gerçekleştirdiği hamlede aranmalıdır. DP'nin daha ilk iktidar yıllarında milli gelir % 15 oranında artmıştır.[1] Bu artış sonraki yıllarda da devam etmiş ve Yükselme Dönemi'nin tüm milli gelir artışı % 38,9 oranını bulmuştur.[2] 1960'tan sonra yapılan beş yıllık kalkınma plan-

1 DPT, *Kalkınma Planı. Birinci Beş Yıl,* Ankara Başbakanlık Devlet Matbaası, 1963, s. 14.

2 *a.k.*, s. 14.

larının % 7'lik bir gelişme öngördüğü hatırlanırsa, 1950-54 arasında sağlanan büyüme daha iyi takdir edilebilir.

DP iktidarının iktisadi alanda başardığı bu hamlenin esas kaynağı tarım alanı olmuştur. Tarımda bu gelişmeyi elde etmek için DP çeşitli araçlar kullanmıştır. Bir kere, doğrudan doğruya tarım alanını genişletmiştir. Bunun için, devletin elindeki toprakların bir kısmı köylüye dağıtılmış, boş topraklar işletmeye açılmış ve meralar kısmen ekim alanı haline getirilmiştir. İkincisi, gizli işsiz durumunda olan fazla nüfus, belirli bir oran içinde de olsa bu yeni çalışma alanlarında istihdam edilmiştir. Üçüncüsü, tarım kesiminde yaygın bir makineleşmeye gidilmiştir. DP, kısa bir zamanda, ülkedeki traktör sayısını on kat artırmıştır. Ayrıca, mibzer, biçer-döver gibi alet ve makineler de ithal edilip, kolay işleyen bir kredi mekanizması yoluyla köylüye aktarılmıştır. Dördüncüsü, ürünün nakil ve muhafazası için yeni olanaklar geliştirilmiş ve özellikle depolama alanında büyük bir hamle gerçekleştirilmiştir. Beşincisi, Ziraat Bankası kanalıyla, tarım kesiminin kredi ihtiyacı geniş ölçüde karşılanmıştır. Altıncısı, tarımsal fiyatlar yükseltilerek köye çok daha büyük miktarda para akması sağlanmıştır. Bütün bu tedbirlerin yanı sıra, doğanın yardımı ve dünya konjonktürünün uygun olması da tarımdaki gelişmeyi kamçılamıştır. Gerçekten de, bu yıllarda hava şartları çok uygun olmuştur. Dışarıda ise, Kore Savaşı'nın sürmesi, dünyadaki tahıl talebini artırmış ve böylece, hem fiyatların yükselmesine, hem de Türkiye gibi ülkelerin buğday ihraç etmesine olanak vermiştir.

DP idaresi, bu dönemde, tarım kesiminin yanı sıra, başka iktisadi alanlarda da cesur adımlar atmıştır. Bunlar içinde en önemlilerinden biri temel yapı yatırımlarıdır. Cumhuriyet idaresinin, demiryolu alanında önemli hamleler gerçekleş-

tirmekle birlikte, karayolu inşaatında yetersiz kaldığı bilinen bir gerçektir. Demokrat Parti, işte bu eksiği gidermeye yönelmiş, yol ve köprü inşaatına büyük önem vermiştir. Bu girişim sayesinde, köyleri piyasa ekonomisine çok daha büyük ölçüde bağlamak mümkün olmuştur. Bunun köylülerin yaşayışında sağladığı olumlu değişiklikler kolayca tahmin edilebilir.

DP iktidarı, sanayi alanında da sözü edilmeye değer bazı hamlelere girişmiştir. Bunların başlıcaları madencilik, şeker, çimento ve dokuma dallarında gerçekleştirilmiştir. Özellikle demir ve bakır cevheri üretimi artmış; şeker, çimento ve dokuma alanlarında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Şeker ve dokumanın halkın tüketiminde oynadığı önemli rol, DP'nin büyük bir taraftar kitlesi kazanmasını açıklayan etmenlerden biridir.

DP'nin ilk iktidar yıllarında kazandığı başarıyı anlayabilmek için, bu partinin iktisadi alandaki hamlelerini hatırlatmak yeterli değildir. Gerçi bu hamlelerin, özellikle yol inşaatı ile tarım kesimi lehindeki tedbirlerin, köylünün günlük hayatında büyük değişimler sağladığı ve bu kitleyi DP'ye gönülden bağladığı doğrudur. Ancak bunun yanında, önemi küçümsenmeyecek başka etmenler de halk sevgisinin kökleşmesinde büyük rol oynamıştır. Bunların başında, bürokrasi düşmanlığına parmak basmak gerekir. Gerçekten de, Demokrat Parti, memur sultasını kıran parti olarak tanınmıştır. 1950'den sonra, köylü grupların olur olmaz nedenlerle vali odalarını doldurmaları, idarecileri küçük düşürmeye çalışmaları vs. çok bilinen, ancak yine de üzerinde durulmaya değer bir durumdur. Bu davranışları, yıllarca süren bürokratik baskıların yarattığı hıncın boşalması olarak anlamak herhalde hatalı olmaz. Halk kendisini hor gören bir

yönetim anlayışına, DP'nin aracılığıyla başkaldırmıştır. Bu bakımdan, DP hareketini "kitlelerin isyanı" olarak nitelendirenlere[3] hak vermemek olanaksızdır. Demokrat Parti'nin sağladığı başarıyı anlamak için, halkın bu psikolojik tatminini hiçbir zaman gözden kaçırmamak gerekir.

Manevi yönden halkı DP'ye bağlayan bir diğer etmen de, bu iktidar zamanında eski laiklik anlayışının hayli hafifletilmiş olmasıdır. Türkiye'deki toplumsal olaylarda dinin etkisini fazla abartmak doğru olmamakla birlikte, örneğin Arapça ezan yasağının kaldırılmasının halkta büyük bir rahatlama sağladığı da inkâr edilemez. "Allah ü Ekber" ile "Tanrı Uludur" arasında, bir dil farkından öte bir şeyler vardır. Yüzyılların getirdiği ibadet alışkanlıklarının yasak olmaktan çıkması, halkı manen gerçekten ferahlatıcı bir etki yapmıştır. Yasak kalkar kalkmaz, Türkçe ezanın tamamen terk edilmesi, bu zorlamanın ne kadar yapay olduğunu ispat etmiştir.

Yükselme Dönemi'nde Demokrat Parti'nin başarısında rol oynayan etmenlerden biri de, bu partinin kazandığı aydın desteğidir. O dönemde aydınların çoğunluğu, 1950 iktidar değişikliğini tam anlamıyla desteklemişler ve DP'ye büyük umutlarla bağlanmışlardır. Halkla karşılaştırıldığında aydınlardaki uyanma çok daha hızlı olmakla birlikte, ilk iktidar yıllarında DP'yi desteklemeye genellikle devam etmişlerdir. DP'nin liberal bir basın kanunu çıkarması ve hiç olmazsa sözde, muhalefet yıllarındaki demokratik vaatlerini tekrarlaması, bu desteğin daha bir müddet sürmesini sağlamıştır.

3 Bu konuda *bkz.* Turan Güneş, "Demokrat Parti Neydi?.", *Yön*, sayı: 4 (10 Ocak 1962), s. 15. Ayrıca, yine Turan Güneş, "DP İktidarı", *Yön*, sayı: 24 (30 Mayıs 1962), s. 12.

II. DP'DE İLK ÇÜRÜME İŞARETLERİ

Ne var ki, Yükselme Dönemi'ni, tamamen pürüzsüz bir dönem olarak kabul etmek de yanlıştır. Aksine, DP'nin ilk çürüme emareleri, iktidarının daha bu birinci döneminde belirmeye başlamıştır. 1950-1954 dönemi hakkında tam bir değerlendirmeye varabilmek için, bunları da kısaca gözden geçirmek gerekir.

Bu dönemde, DP'nin en parlak başarılarının iktisadi alanda olduğu söylenmişti. Oysa daha dikkatli bir inceleme, bu başarıların dahi, aslında fevri bir şahlanış, göz boyayıcı bir saman alevi niteliğinde olduğunu gösterir. Gerçi DP iktidarı, milli gelirimizi önemli bir oranda artırmayı başarmıştır. Ancak, bilindiği gibi basit bir milli gelir artışı, gerçek bir kalkınma değildir. Kalkınma, esasında, bütünüyle bir yapı değişikliği demektir. Bunu sağlamadan, iktisadi alanda ahenkli ve hızlı bir gelişim temposu tutturmak olanaksızdır.

DP'nin ne yapamadığını daha iyi anlayabilmek için, bu yapı değişikliğinin niteliğini kısaca belirtmek yararlı olacaktır. Bilindiği gibi, gerçek bir kalkınmanın belkemiği, başta ağır sanayi olmak üzere, sanayi kesiminin geliştirilmesidir. Sanayi esas hedef olduğuna göre, ekonominin diğer kesimleri de buna göre düzenlenmelidir. Bu düzenlemenin başta gelen konusu tarım kesimi olacaktır. Tarımda reform başlıca iki amaca yönelecektir: Birincisi, sanayinin finansman ihtiyacını karşılayacak bir fazlanın üretilmesini ve sanayi kesimine aktarılmasını sağlamak; ikincisi, tarımdan bir kısım nüfusu, işgücü ihtiyacını karşılamak üzere sanayi alanına kaydırmak. Azgelişmiş ülkelerde, büyük kapitalist işletmecilikle tarımda bu hedefleri gerçekleştirmek mümkün olmadığı için, toprak reformu iktisadi kalkınmanın vazgeçilmez şartı olmaktadır. Hem sadece tarım sektörü değil, ekonominin diğer faaliyet

alanları da sanayileşme hedefine uydurulmalıdır. Özellikle sermayenin biriktiği ticaret alanını yeniden düzenlemek ve buradan sanayi kesimine sermaye aktarmak gerekir. Bunun için ise, dış ticaret, bankacılık, sigortacılık, vs. gibi alanlar toplumun emrine verilmelidir. Ayrıca, bütün bunları ahenkli bir şekilde gerçekleştirmek için merkezi bir planlama sistemine gitmek şarttır. Bu bakımdan, emredici plan kalkınmanın *olmazsa olmaz* şartı olmaktadır. Kısaca belirtilen bu tedbirler, kalkınma için gerçekleştirilmesi zorunlu yapı değişiklikleri hakkında bir fikir vermeye yeter. Açıktır ki, bu tedbirlerin gerçekleştirilmesi toplumdaki mülkiyet ilişkilerinin değiştirilmesini gerektirecektir. İşte bu yüzdendir ki, bu mülkiyet ilişkilerinden yararlanan sınıfların, iktisadi kalkınmayı sağlamalarına olanak yoktur. Demokrat Parti'nin iktisadi hamlesinin çarptığı başlıca duvar da buur.

Bu açıklama ışığında DP'nin iktisadi girişimlerini yeniden değerlendirirsek, manzaranın yüzeydeki ihtişamını (görkemini) tamamen kaybettiğini görürüz. Gerçi DP, tarım kesimi lehine küçümsenemeyecek tedbirler almıştır. Ancak, mülkiyet ilişkilerine dokunmadığı, yani toprak reformuna yanaşmadığı için, bunlar geniş ölçüde ters sonuçlar vermiştir. Toprak dağıtılması, meraların daraltılması, kredilerin artırılması, tarımsal fiyatların yükseltilmesi vs. her şeyden önce büyük toprak sahiplerine yaramıştır. Bu destek, ağaların kapitalist çiftçi haline gelmesini kolaylaştırmakla birlikte, tarımda etkili bir vergilemeye gidilememesi sonucunda, bu yeni kapitalistlerin kazancı sanayi kesimine aktarılamamıştır. Böylece, üretimin artması, daha çok lüks harcamaları teşvik etmiş, gerçek bir kalkınmaya dayanak olamamıştır. Bu plansız tedbirlerin açıkça zararlı sonuçları da olmuştur. Bir kere, tarıma kitle halinde traktör sokulması, ormanları koruma vs. gibi

önleyici tedbirler de ihmal edildiği için, yaygın bir aşınmaya yol açmıştır. İkincisi, makineleşme, yerli sanayiyle değil, ithalatla beslendiğinden, ekonominin dışa bağlılığını artırmıştır. Bunların dışında, tarımsal kredi ve fiyatların artışı enflasyonist bir baskı doğurmuştur. Nitekim 1950-1954 döneminde, fiyatlar genel seviyesinde % 21'lik bir artış olmuştur.[4] Böylece, sonraki yıllarda baş edilemez duruma gelecek olan enflasyonun ilk tohumları bu dönemde atılmıştır.

DP'nin diğer alanlarda giriştiği hamlelerin de bazı olumsuz sonuçları olmuştur. Yol ve köprü inşaatının gerçekten yararlı bir girişim olduğu daha önce belirtilmişti. Ancak bunun ihale mekanizması aracılığıyla gerçekleştirilmesi, hem maliyetlerin şişirilmesine hem de hazinenin sırtından büyük vurgunlar vurulmasına sebep olmuştur. Bu türedi zenginlerin kazancı da, geniş ölçüde lüks harcamalara ve verimsiz aracılık faaliyetlerine akmıştır.

Aynı şekilde, sanayi alanındaki girişimler de particilik ve adam kayırma yüzünden oldukça örselenmiştir. Fabrikaların kuruluş yerleri, iktisadi ölçütlerden çok oy kaygısıyla saptanmış, böylece inşa ve üretim maliyeti gereksiz yere artırılmıştır.

DP'nin iktisadi hamlelerini gölgeleyen diğer bir nokta, para miktarının artırılmasının, iktisadi gelişimi sağlayacak başlıca araçlardan biri olarak kullanılmış olmasıdır. Gerçekten de, 1950-54 döneminde para arzı % 82 oranında artmıştır.[5] Üretim geliştikçe, bu artış bir tehlike yaratmamıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde üretim düşünce para arzının düşürülememesi enflasyonun başta gelen sebeplerinden biri olmuştur.

4 *Kalkınma Planı*, s. 21.

5 *a.k.*, s. 21.

DP'nin iktisadi kalkınmayı gerçek anlamında benimsememesinin önemli bir sonucu da, plan fikrinin reddidir. On yıllık iktidarı boyunca Demokrat Parti, planlı bir ekonomiye geçmeyi hiçbir zaman kabul etmemiştir.[6] Başlangıçta bazı milletvekilleri bu hususta girişimlerde bulunmuşlar, ancak hükümet bunları daima geri çevirmiştir. Örneğin, 22 Ocak 1952'de, DP Grubu hükümetten plan yapılmasını istemiş, hükümet ise 5 Şubat'ta buna verdiği cevapta plana gerek olmadığını bildirmiştir. Bu konunun görüşülmesi sırasında, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Muhlis Ete, "Hükümet üretimden tüketime kadar uzayacak bir plan tanzim edilemeyeceği kanaatindedir" diyerek,[7] DP iktidarının bu konuda ne kadar ilkel bir zihniyette olduğunu açıkça gözler önüne sermiştir.

1954 seçim kampanyası, Demokrat Parti'nin plan konusundaki fikrini anlamak için güzel fırsatlar vermiştir. Örneğin, 21 Nisan 1954'te, Trabzon'da yaptığı bir konuşmada Menderes, İnönü'ye çatarak şöyle diyor: "Bir de sanayi bahsinde onların dediklerine bakınız: Sanayi kurmak mutlaka bir plan işi imiş... Sanayi için lazım olan sermayenin bulunmasını ancak esaslı bir program, bir plan kolaylaştırırmış... Görüyorsunuz: Hâlâ totaliter iktisadiyattan, totaliter memleketlerdeki beş yıllık planlardan bahsetmektedirler. Acaba Avrupa sanayii, büyük Amerikan ekonomisi de beş senelik planlarla mı kuruldu? Böylesine fikirler karşısında diyeceğimiz şudur: Ya efkârı kışkırtmak için mahsus böyle konuşuyorlar, yahut da iktisadi görüşleri hakikaten bu kadar

6 Sadece 1960'a doğru, yani iktidarının son aylarında, DP'nin iktisadi devlet teşekküllerinin yatırımlarını ortak bir programa bağlamak için bazı çabalara giriştiğini görüyoruz. Ancak 27 Mayıs olduğunda bunlar henüz bir sonuç vermemişti.

7 *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1952.

iptidai [ilkel] bir seviyede mıhlanıp kalmıştır."[8] Görüldüğü gibi, DP'ye göre, iktisadi kalkınmanın herhangi bir yapı değişikliği ile ilgisi yoktur. Böyle bir anlayışın ise, kendi iflasını beraberinde taşıdığını, sonraki olaylar bir kere daha ispat edecektir.

Bu dönemde, DP hareketinde beliren gölgeler bunlardan da ibaret değildir. DP'nin bürokrasi düşmanlığı, kısa zamanda çığırından çıkmış ve aydınlarla halkın arasını açmaya yönelik tehlikeli bir oyun halini almıştır. Bu ayrılığın derinleşmesi ise, daima ülkenin aleyhinedir. DP ayrılığı körüklemekle, halkın kendi çıkarlarını savunacak gerçek sözcülere kavuşmasını iyice zorlaştırmıştır. Bundan başka, halkın hislerini okşamak gerekçesiyle, Atatürk devrimlerinden ödünler verilmesi bir geri adım olmuştur. Gerçi, altyapıya göre ileride olan birtakım üstyapı kurumlarının bu altyapıya uydurulması, ilk anda çoğunluk için ferahlatıcı bir etki yaratır. Ancak bu tutum, uzun vadede toplumun ileriye götürülmesi bakımından gerici bir nitelik taşır.

Nihayet, Yükselme Dönemi'nde, siyasal ve ideolojik alanlarda da birtakım çürüme belirtileri görülmüştür. Bu dönem, siyasette sertleşmenin ve keyfiliğin ilk çıkışlarına tanıklık etmiştir. Muhalefet döneminde yapılan bütün vaatlerin aksine, antidemokratik kanunlara ilişilmediği gibi, mevcut kanunlar da sertleştirilmiştir. Gerçi parti, iktidara gelir gelmez liberal bir basın kanununun kabulünü sağlamıştır. Fakat bu olumlu girişim, bir istisna olarak kalmıştır. Gerçekten de Demokrat Parti, bu dönemde aldığı birçok tedbirle sertleşme ve keyfilik yolunda olduğunu açıkça göstermiştir. Örnek olarak: 1951 ve 1954 yıllarında yapılan değişikliklerle Ceza Kanunu'nun bazı hükümleri sertleşti-

8 Erer, *a.g.k.*, s. 219.

rilmiştir; genel seçimlerden önce kabul edilen bir kanunla basındaki liberal rejime önemli bir darbe vurulmuştur; 1951'de kabul edilen resmi ilanlar kararnamesiyle bu alanda tam bir keyfiliğe yol açılmıştır; CHP'nin mallarına sorgusuz sualsiz el konmak suretiyle bu keyfiliğin diğer bir örneği verilmiştir; ikinci muhalefet partisi, sudan bir bahane ile kapattırılmıştır; sola karşı gerçek bir terör (yıldırı) yaratılmıştır vs. Sadece birer örnek olan bu davranışlar dahi, DP'nin daha 1950-1954 arasında bir baskı rejimine kayma eğilimleri içinde olduğunu göstermeye yeter.

DP'de başlayan çürümenin son bir belirtisi de, parti içinde demokrasinin artan bir saygısızlığa uğramasıdır. Normal olarak 1953'te büyük kongrenin toplanması gerekirken, yöneticiler buna yanaşmamışlardır. Bundan başka, parti içinde bütün itirazcı sesler amansızca susturulmuştur. Nihayet bu dönemde, DP ile Menderes'in özdeşleşmesi süreci başlamıştır. Böylece, demokrasinin daha da örselenmesine ve parti içinde de keyfi bir idare kurulmasına yol açılmıştır.

Görüldüğü gibi, DP'nin Yükselme Dönemi dahi kara gölgelerle doludur. Bunları göz önüne almadan ve sadece başarılarla yetinerek, bu dönemi sağlıklı bir şekilde değerlendirmek mümkün değildir.

III. YÜKSELME DÖNEMİ'NİN İCRAATI IŞIĞINDA, DP'NİN SINIFSAL TEMELİ HAKKINDAKİ VARSAYIMIN DOĞRULANMASI

Hatırlanacağı üzere, muhalefet döneminde elde edilen verilere dayanılarak, DP'nin büyük toprak sahiplerinin[9] ve

9 IV. Kısmın 4. Bölümünde, "DP'nin yıkılışının sınıfsal anlamı" tartışılırken, bu toprak sahiplerinin niteliği üzerinde durulacaktır.

ticaret burjuvazisinin çıkarlarını temsil eden bir parti olduğu varsayım şeklinde ileri sürülmüştü. Şimdi ise, iktidarının ilk dört yılında giriştiği icraata bakılarak, bu varsayımın ne dereceye kadar doğrulandığı araştırılacaktır. Bu amaçla, DP'nin, büyük toprak sahipleri, ticaret burjuvazisi, onların tabii müttefiki olan yabancı sermaye için yaptıkları ve bu sınıfların dış ve iç güvenliğini sağlamak için giriştiği çabalar kısaca gözden geçirilecektir.

Daha önce söylediğimiz gibi, Demokrat Parti'nin tarım kesiminin gelişmesi için aldığı önemli tedbirler, aslında büyük toprak sahiplerine yaramıştır. Mevcut mülkiyet ilişkilerine dokunmadan gerçekleştirilecek olan her hamlenin böyle bir sonuç vermesini önlemek zaten mümkün değildir. Gerçekten de, kredi dağıtımı, sahip olunan toprağın büyüklüğüne orantılı olmuştur. Yani büyük kredileri, büyük toprak sahipleri almışlardır. Tarımsal fiyatların yükselmesi, esas itibariyle, çok ürün elde edenlere, yani yine aynı sınıfa yaramıştır. Traktör kullanımının elverişli olabilmesi için işlenen toprağın belirli bir büyüklükte olması gerektiği ve ayrıca traktör alımının bir mali olanak işi olduğu malumdur. Bu yüzden, traktörleri de, büyük çoğunlukla, yine büyük toprak sahipleri almışlardır vs. Köyün lehine alınan, soyut olarak her iyi tedbir, sonuçta, köyün mutlu azınlığına daha çok yaramış ve dolayısıyla köylerde mevcut adaletsizliği daha da artırmıştır. DP'nin bu tedbirleri sonucunda toprak mülkiyetinde merkezileşme görülmesi ve topraksızlar oranının yükselmiş olması rastlantı değildir.

Demokrat Parti'nin, büyük toprak sahipleri ve özellikle ağalar lehine aldığı diğer önemli bir tedbir, Köy Enstitüleri'ni tasfiye hareketini tamamlamak olmuştur. Bilindiği gibi, ens-

titülerin amacı, yoksul köylü nüfusun okumasını ve kendine yarayacak belli konularda uzmanlaşmasını sağlamak suretiyle, bu topluluğun kalkınmasına hizmet etmekti. Ne var ki, yoksul köylünün uyanması, sonuç itibariyle, onu ağalığa ve köydeki adaletsizliğe karşı bilinçli bir mücadeleye kaçınılmaz olarak sürükleyecekti. Ne yapıp yapıp bunun önlenmesi gerekti.

Köydeki mutlu azınlığı tehdit eden bu potansiyel "tehlike"nin tasfiyesi, aslında 1946'da Reşat Şemsettin Sirer'in milli eğitim bakanlığı zamanında başlamıştı. Sirer, iki yıl süren bakanlığı sırasında enstitüleri yozlaştırmak için elinden geleni yapmış ve bu politika Halk Partisi iktidardan düşünceye kadar devam etmişti. DP'nin ilk iktidar yılında bakan olan Tevfik İleri zamanında ise, yozlaştırma yetersiz bulunup enstitüleri ortadan kaldırmaya yönelindi. Halkın okumasını sağlayacak olan bu ileri girişimi ezmek için Tevfik İleri, şaşmaz bir taktikle, yine antikomünizm silahına başvurdu. İleri, Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün binasının kasten orak şeklinde yapıldığını iddia edecek kadar ölçüyü kaçırıyordu.[10] Onun sürekli çabaları sonucunda, 1952 yılında enstitülerin adı dahi değiştirildi ve Köy Öğretmen Okulları haline getirildi. Böylece, halkı ileri götürme yolunda Türkiye'de yapılan en ciddi girişimlerden biri olan enstitüler tarihe karışmış oldu.[11]

Demokrat Parti, iktidarının daha ilk yıllarında, büyük toprak sahiplerinin yanı sıra, ticaret burjuvazisini desteklemek için de elinden geleni yaptı. Bir kere, köyün pazar ekonomisine açılması, yine mevcut mülkiyet ilişkileri içinde,

10 *Cumhuriyet*, 12 Mart 1952.

11 Enstitülerin yapısı ve tarihi hakkında ayrıntılı bilgiler için *bkz.* Fay Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, Ankara, İmece Yayınları, 1962.

aracı sınıflara yaradı. Bundan başka, DP iktidarı, bu sınıfları doğrudan doğruya desteklemek için tedbirler aldı. Daha önce söylediğimiz gibi, özel girişime yardım etmek üzere Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kuruldu. Ayrıca, resmi ve özel bankalar kanalıyla ticaret erbabına büyük miktarda kredi dağıtıldı. İthalatçıları desteklemek amacıyla dış ticarette geniş ölçüde liberasyona gidildi. Ticaret burjuvazisine yapılan bu yardımların, belki onları sanayici haline dönüştüreceğini düşünenler vardı. Ne var ki, zamanımızda azgelişmiş bir ülkenin burjuvazi eliyle kalkınabileceği hayalinde kaynağını bulan bu umut, bekleneceği üzere kısa zamanda eridi. Aracılar, palazlandıkça kompradorlaştılar; kısa zamanda büyük kâr getiren spekülasyon oyunlarını ve "Batılılaşma" özlemlerini doyuran lüks harcamaları tercih ettiler. Böylece, toplumun sırtından kazandıkları büyük paraların, topluma bir faydası olmadı.

DP iktidarı, temsil ettiğini ileri sürdüğümüz sınıfların komprador niteliğine tamamen uygun olarak yabancı sermayeyi memlekete sokmak için de elinden geleni yaptı. Bu sermayeye kapıları açan üç önemli kanun, daha ilk iktidar döneminde çıkarıldı. Bunlar, bilindiği gibi, 1951 ve 1954 yabancı sermayeyi teşvik kanunları ile yine 1954 tarihli Petrol Kanunu'dur. On yıllık iktidarı boyunca Demokrat Parti'nin, en büyük sadakatle bağlandığı dostluk, yabancı sermaye dostluğu olmuştur.[12] Bu da, azgelişmiş ülke ege-

12 1954 seçim kampanyası sırasında, 25 Nisan'da İzmir'de, Menderes'in yaptığı bir konuşmada, DP'nin yabancı sermaye dostluğu çok açık bir biçimde görülüyor. Yabancı Sermaye Kanunu dolayısıyla İnönü'nün yaptığı tenkitlere cevap veren Menderes şöyle diyor: "Afrika kabilelerinin kovduğu yabancı sermayeyi gül gibi topraklarımıza sokmak istiyorlar, diyor. [İnönü kastediliyor]. Türk Devleti, Türk Cemiyeti Afrika kabilesi değildir. Türk Milleti ' Mau Mau değildir. Mau Mau'lara tatbik edilen usuller Türkiye'de yer bulamayacağı için, biz, Mau Mau'ların istemediği yabancı sermayeye Türkiye'de taraftarız. Kendisi bu sözleriyle, bizzat kendi zihniyetinin Mau Mauların-

men sınıflarının işbirlikçi niteliklerine yeni bir örnek olduğu kadar, DP'nin bu sınıfların partisi olduğunun inandırıcı bir delilidir.

Üstelik, varsayımımızı doğrulayan deliller bunlardan da ibaret değildir. DP, dış ve iç politikada aldığı birtakım başka tedbirlerle de sınıfsal niteliğini apaçık meydana koymuştur. Bu dönemde DP'nin dış politikası, bir kelimeyle özetlemek gerekirse, tam bir emperyalizm uyduculuğudur. 1950-54 arasında DP iktidarı Kore'ye asker göndermiş, Türkiye'yi Atlantik ve Balkan Paktlarına sokmuş, Ortadoğu'da emperyalist bir askeri blokun temellerini atmış, milli kurtuluş savaşlarına cephe almış, kısacası dünyanın dört bir yanında emperyalizme hizmet etmek için olağanüstü bir çaba harcamıştır. Amerikan çıkarlarını savunmak için ta Kore'ye asker göndermesi, DP'nin niteliğini göstermek bakımından tek başına yeterlidir. Bu hareket, Türkiye'deki o dönem iktidarının emperyalizmle tam bir çıkar birliği içinde olduğunu, yani ülkenin egemen sınıfları olan büyük toprak sahiplerini ve ticaret burjuvazisini temsil ettiğini apaçık göstermektedir. Kaldı ki, Demokrat Parti bununla da yetinmemiştir. Türkiye'yi emperyalist askeri blokların üyesi haline getirmiş ve Mustafa Kemal Türkiyesini, milli kurtuluş savaşlarının baş düşmanları arasına sokmuştur. Böyle bir dış politikanın kimi temsil ettiği, başkaca bir yoruma gerek göstermeyecek kadar açıktır.

Demokrat Parti, ülke içinde egemen sınıfların güvenliğini sağlayacak tedbirleri almıştır. Muhalefet döneminde işçi sınıfına grev hakkını açıkça vadetmiş olmasına rağmen, ik-

---

kine benzediğini açıkça ifade ediyor. Cenabı Hak bu memleketi, Mau Mau zihniyetine sahip olan insanların şerrinden korusun". Erer, *a.g.k.*, s. 225.

tidarı boyunca bu hakkı vermeye hiçbir zaman yanaşmamıştır.[13] Aksine, grev girişimlerine daima sert tepki göstermiştir. Örneğin, Mayıs 1952'de, İstanbul tekstil sendikası izinsiz bir miting, aynı günlerde İzmir'de temizlik işçileri grev yapmışlardı. Meclis hemen bu konuları görüşme gereğini duymuş ve bu vesile ile Samet Ağaoğlu, "memlekette bir sınıf mücadelesinin başlamasına hiçbir zaman meydan verilmeyeceğini" açıkta belirtmiştir.[14] Hem sadece grev hakkını değil, işçilerin sınıf olarak giriştikleri her türlü toplu hareketi önlemeyi DP görev bilmiştir. Nitekim, 1954 seçimlerinden önce işçiler, bu seçimlerde işçi adayları desteklemek üzere bir İşçi Komitesi kurmaya kalkışınca, savcılık hemen harekete geçip bu girişimi engellemiştir.

Temsil ettiği sınıfların güvenliğini korumak endişesiyle DP, sınıf kavramını daima şiddetle reddetmiştir. Özel girişime dayanan bir kalkınma felsefesinin sınıf mücadelesi fikrini reddetmesi, aslında son derece normaldir. Avrupa bu fikri ancak işçi sınıfının mücadeleleri ve baskısıyla kabullenmek zorunda kalmıştır. İşçi sınıfının gelişmediği sanayileşmemiş bir ülkede, sınıf kavramının reddinin çok daha kolay olacağı açıktır. Gerçi Demokrat Parti, esas itibariyle oy kaygısıyla ve toplumsal barışı muhafaza etmek endişesiyle, sömürülen sınıflar lehine bazı tedbirler almıştır. Örneğin bu dönemde ücretli hafta tatili kanunu çıkartılmış, ihtiyarlık sigortası genişletilmiş, ölüm sigortasının oranı yükseltilmiş, birkaç büyük işçi hastanesinin temeli atılmıştır.[15] Ancak, işçi sınıfını

13 Demokrat Parti'nin grev hakkı karşısındaki tutumu için *bkz.* Muammer Aksoy, "Grev Hakkı ve DP", "Grev Hakkı ve Demokrat Parti'nin Oyalama Taktiği", "DP Grev Hakkını Asla Tanıyamaz", *Vatan*, 8, 12 ve 25 Şubat 1959.

14 *Zafer*, 8 Mayıs 1952.

15 Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul, Baha Matbaası, 1967, s. 111.

bilinçlendirmeye yönelik her türlü sol fikir insafsızca ezilmiş, işçilerin sınıf olarak bir harekette bulunmamalarına son derece dikkat edilmiştir.

1950-1954 dönemi, Türkiye'de sürdürülen "beyaz terör"ün birçok zulmüne tanık olmuştur. 1951'de getirilen bir kanunla, Ceza Kanunu'nun faşist 141. ve 142. maddeleri daha da ağırlaştırılmıştır. Aynı yıl, memleketimizdeki en büyük solcu kıyımlarından biri gerçekleştirilmiş, iki yüze yakın solcu düşünür toplu halde tutuklanmıştır. Bu dönemde, halkın bilinçlenmesine yönelik her söz, yazı ve eylem insafsızca kovuşturulmuş, sömürülen sınıfların bilinçlenmesi her türlü vasıtaya başvurularak önlenmiştir.

Bütün bu söylenenler, DP'nin sözcülüğünü ettiği sınıfları teşhis etmek için, gereğinden de çok veri sağlamaktadır. Görüldüğü gibi, muhalefet döneminde partinin program, beyan ve davranışlarından çıkardığımız varsayım, iktidar döneminin ilk dört yılında gerçekleştirilen icraatla tamamen doğrulanmaktadır. Şimdi artık, çok daha emin olarak, Demokrat Parti'nin ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerini temsil eden bir parti olduğunu söylemek mümkündür.

KISIM III

DURAKLAMA DÖNEMİ
(1954-1957)

BÖLÜM I

ÜÇÜNCÜ MENDERES KABİNESİNİN DIŞ VE İÇ POLİTİKASI BASKI DÖNEMİNİN AÇILIŞI

1954 seçimleri ve çoğunluk sistemi, Demokrat Parti'ye meclis içinde öylesine büyük bir çoğunluk (% 93) kazandırmıştı ki, bu çoğunluk bir noktada zaaf kaynağı oldu. Yöneticiler, artık hiçbir gücün kendilerini durduramayacağı sanısına kapılarak baskı yoluna açıkça girdiler. Diğer taraftan, böyle büyük bir grubun birliğini korumak, başlı başına bir sorun haline geldi. Nitekim bir süre sonra parçalanmaları önlemek mümkün olmadı ve parti bünyesi baştan aşağı sarsıldı. Aşırı güç zaafa yol açmıştı.

I. ÜÇÜNCÜ MENDERES KABİNESİNİN KURULUŞU

Genel seçimlerin sonuçları alındıktan sonra, hemen hemen Demokratlardan ibaret olan Onuncu Büyük Millet Meclisi ilk toplantısını 14 Mayıs 1954'te yaptı. Bu toplantıda Celal Bayar cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan da meclis başkanlığına seçildiler. Menderes kabinesi istifa etti ve yine Adnan Menderes yeni hükümeti kurmakla görevlendi-

rildi. Kabine üç gün içinde oluştu.[1] Bakanlar arasında yedi yeni yüz vardı. Yedi bakan yerini korumuş, dört bakan ise yer değiştirmişti. Yeni olarak bir de devlet bakanlığı kurulmuş ve böylece devlet bakanlıkları üçe çıkarılmıştı. Üçüncü Menderes Hükümeti 24 Mayıs'ta programını okudu ve iki gün sonra yapılan görüşmeler sonucunda meclisten güvenoyu aldı. Böylece Demokrat Parti'nin kendi kendisinden iktidarı devralma işlemi tamamlanmış oldu.

II. YENİ KABİNENİN DİŞ POLİTİKASI

A. Menderes'in Amerika ve Almanya Seyahatleri

Güvenoyu aldıktan sonra, Adnan Menderes, ilk iş olarak Amerika'ya gitti. Dört gün süren bu kısa ziyaretin gayesi, Amerika'dan alınan dış yardımın artırılmasını sağlamaktı. Görüşmeler 4 Haziran'da bitti ve gerek askeri, gerek iktisadi alanda tam bir görüş birliğine varıldığı bildirildi.[2]

Ancak bütün yakınlaşmaya rağmen, alınan yardımın Demokrat Parti hükümetinin ihtiyaçlarına yetmediği anlaşılıyor. Bunun dolaylı göstergesi Almanya'dan iktisadi yardım almak için yapılan girişimlerdir. Daha Mayıs 1954'te, Almanya'nın bize yardım edeceği hususunda basında haberler çıkmıştı. Nihayet başbakan bu konuyu resmen görüşmek için, 2 Ekim 1954'te Almanya'ya gitti. Görüşmeler sonucun-

1 Üçüncü Menderes Kabinesi şu kişilerden kurulmuştu: Adnan Menderes (Başbakan), Fatin Rüştü Zorlu (Başbakan Yardımcısı ve Devlet B.), Mükerrem Sarol (Devlet B.), Osman Kapani (Devlet B.), Osman Şevki Çiçekdağ (Adalet B.), Ethem Menderes (Milli Savunma B.), Namık Gedik (İçişleri B.), Fuat Köprülü (Dışişleri B.), Hasan Polatkan (Maliye B.), Celal Yardımcı (Milli Eğitim B.), Kemal Zeytinoğlu (Bayındırlık B.), Sıtkı Yırcalı (Ekonomi ve Ticaret B.), Behçet Uz (Sağlık B.), Emin Kalafat (Gümrük ve Tekel B.), Nedim Ökmen (Tarım B.), Muammer Çavuşoğlu (Ulaştırma B.), Hayrettin Erkmen (Çalışma B.), Fethi Çelikbaş (İşletmeler B.).

2 *Zafer*, 6 Haziran 1954.

da, derhal yeni bir ticaret antlaşması hazırlanacağı, mevcut antlaşmayı çok aşan ilişkilere hemen girişileceği ve kalkınmamıza Alman sanayisinin de katılacağı karara bağlandı.[3]

B. Yugoslavya ile İlişkiler

Demokrat Parti yöneticileri Batı'dan aldıkları yardımlara karşılık, iktidara geldikleri günden beri başlattıkları Balkanlar'da ve Ortadoğu'da "Batı şampiyonluğu" politikasını, büyük gayretle sürdürüyorlardı. Ancak, Ortadoğu'da başarılı olmalarına karşılık, bu dönemde Balkanlarda gittikçe başarısızlığa uğradıklarını görüyoruz. Bu başarısızlığın iki nedeni vardır. Birincisi, bundan sonraki bölümde inceleyeceğimiz Kıbrıs sorununun çıkışı yüzünden Yunanistan ile ilişkilerimizin bozulmaya yüz tutması; ikincisi ise, Yugoslavya'nın, Stalin'in ölümünden sonra Türkiye ile ittifak politikasından gittikçe soğumasıdır. Gerçi, bu dönemde Türkiye-Yunanistan-Yugoslavya arasında üçlü dostluk antlaşması imzalanmış (8 Ağustos 1954), çeşitli tarihlerde Bayar (1 Eylül 1954) ve Menderes (4 Mayıs 1955) Yugoslavya'yı ziyaret etmişler ve iyi karşılanmışlardır. Ancak bu çabalar harcanırken, Sovyetler Birliği'nin Yugoslavya'ya yanaşmak için elinden geldiğince çalıştığını da görüyoruz. Nitekim Menderes'in bu ülkeye yaptığı ziyaretten hemen sonra, Kruşçef ile Bulganin Belgrad'a giderek dostluk girişiminde bulunmuştur. Bu karşılıklı teklifler karşısında tarafsız bir siyaset gütmeyi çıkarlarına daha uygun bulan Yugoslavya, Türkiye ile çok sıkı ilişkiler kurmaktan vazgeçmiş ve böylece

3 Sözü edilen antlaşma 21 Aralık 1954'te imzalanmıştır. Buna göre Almanya bize 225 milyon mark değerinde yatırım kredisi açmayı kabul etmiş, bunun 45 milyonunun özel kuruluşlara ayrılması kararlaştırılmıştır. *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1954.

Demokrat Parti Hükümeti'nin bu yoldaki çabaları beklenen sonucu vermemiştir.

C. Bağdat Paktı

Buna karşılık, bu dönemde Demokratların Ortadoğu siyaseti başarı kazanmıştır. İlk hamlede, 11 Haziran 1954'te, TBMM, Pakistan Başbakanı Muhammet Ali'nin de hazır bulunduğu bir toplantıda, Türk-Pakistan antlaşmasını onayladı.[4] Pakistan başbakanından sonra Irak Başbakanı Reşat El Omar, 23 Temmuz 1954'te Türkiye'ye geldi. Arkasından Türk devlet adamları bu ziyaretleri iade ettiler. 6 Ocak 1955'te Adnan Menderes Irak'a ve oradan da Lübnan'a gitti. Bu seyahat sırasında Türkiye ile Irak anlaşmaya vardı. Bu anlaşma, uzun bir siyaseti taçlandırdığı için olumlu olumsuz birçok tepki görmüştür. Başta Mısır olmak üzere antiemperyalist Arap ülkeleri Türkiye'ye karşı cephe alırken, İngiliz ve Amerikan dışişleri bakanları Türkiye'yi övmüşler ve J. Foster Dulles, Menderes'e bir kutlama mesajı göndermiştir.[5] Bütün bu hazırlıklardan sonra Adnan Menderes, esas imza töreni için 23 Şubat'ta Irak'a gitti ve Bağdat Paktı 24 Şubat 1955'te, Batı dünyasının mutlu bakışları önünde[6] törenle imzalandı. İki gün sonra da Türkiye ve Irak meclisleri bu antlaşmayı onayladı.

Türkiye'nin böylece Arap Birliği'nden bir ülkeyi koparmayı başarmış olması, bu ülkeler arasında büyük tepkiye yol açtı. Suriye'de binlerce insan Türkiye aleyhine gösteri yaptı. Arkasından da, Mısır ile Suriye ayrı bir ittifak için aralarında prensip anlaşmasına vardı. Sorumlusu olduğumuz bu yeni gelişme karşısında, bu sefer Türkiye telaşa düştü. Bu girişi-

4 *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1954.

5 *Zafer*, 18 Ocak 1955.

6 *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1955.

mi önlemek için hükümet, Suriye Hükümeti'ne nota üzerine nota verdi. Mart 1955'te Suriye ile ilişkiler iyice bozuldu. Buna karşılık, aynı ayın sonunda İngiltere Bağdat Paktı'na katıldı. Arkasından İran ve Pakistan'la yeni görüşmeler yapılarak bu ülkeler de pakta davet edildi. İran'ın olumlu bir tutum takınmasının yanı sıra, Pakistan da 1 Temmuz 1955'te bu daveti kabul ettiğini resmen bildirdi.

Sonuç olarak ve esas itibariyle DP hükümetinin büyük çabaları sayesinde, Ortadoğu bölgesinde Batı çıkarlarını savunan yeni bir Atlantik Paktı gerçekleştirilmiş oldu. Bu dönemde Ortadoğu'da başlıca iki siyaset çarpışıyordu. İngiliz aleyhtarlığına dayanan birincisinin bayraktarlığını Mısır yapıyor, İngiliz çıkarlarını savunan ikincisinin şampiyonluğunu ise Demokrat Parti yönetimindeki Türkiye üstleniyordu. Türkiye için Mustafa Kemal dönemi, artık çok gerilerde kalmıştı.

III. YENİ KABİNENİN İÇ POLİTİKASI

A. Kırşehir'in İlçe Haline Getirilmesi

Dış politikasını bu şekilde sürdüren Demokrat Parti, ülke içi tutumu bakımından da, ilk iktidar döneminde girdiği yollarda ilerlemekte kararlı olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Üstelik, bu bölümün başında belirttiğimiz gibi, Demokratlar, mecliste âdeta her yeri kaplamışlar ve böylece, sınırsız bir güç vehmetmeye başlamışlardı. Bu yeni iktidar sarhoşluğunun ilk hışmını Kırşehir halkı çekti. 30 Haziran 1954'te çıkarılan bir kanunla,[7] bu il ilçe haline getirildi. Suçu, ısrarla Millet

7 30 Haziran 1954 günlü ve 6429 sayılı "Kırşehir Vilayetinin Kaldırılmasına ve Nevşehir Kazasında (Nevşehir) Adiyle Yeniden Bir Vilayet Kurulmasına Dair Kanun". *RG.* 8748, 7 Temmuz 1954. Bu kanun hakkındaki görüşmeler için *bkz. TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: X, Toplantı: Olğ., C. 1 (Haziran 1954), s. 343-361.

Partisi'ne ve onun yerini alan CMP'ye oy vermesiydi. Şüphesiz, bu bir intikam kanunuydu. Menderes bunu demagogca savundu[8] ve neticede tasarı, Demokratların oylarıyla kanunlaştı. Aslında, Kırşehir'den on beş gün önce, Malatya ili verdiği oylar yüzünden cezaya çarptırılmıştı. Ama Malatya sadece ikiye bölünmekle (Malatya ve Adıyaman) ucuz kurtuldu; ilçe haline getirilmedi.

B. Baskı Kanunları

Demokratlar, seçimlerde muhaliflere oy vermiş olan illeri cezalandırmakla yetinmediler. Seçimi izleyen bir iki ay içinde çıkardıkları üç kanunla, hem muhalif kuruluşlara hem de genellikle memur kitlesine karşı yeni baskı tedbirleri aldılar.

30 Haziran 1954'te kabul edilen bir kanunla[9], muhalefetin hakları önemli kısıntılara tabi tutuldu. Mevcut seçim kanununu değiştiren bu yeni kanunun getirdiği kısıntılar önemliydi. Bir kere, bundan böyle, bir siyasal partiye başvurup adaylığı reddedilen bir kişi, o seçim döneminde bir daha aday olamayacaktı. Böylece, Demokratlar, müracaatlarını reddettikleri adayların kendilerine karşı seçim mücadelesine girmelerini önlüyorlardı. İkincisi, memurlar aday olabilmek için, artık seçimden altı ay önce istifa etmek zorunda bırakılıyorlardı. Bu hükmün sadece muhaliflerin aleyhinde

8 Menderes demagojisine çok güzel bir örnek olan bu savunmanın bir parçasını sunuyoruz: "Kırşehir faciası diyorlar... Eğer memlekette ilçe kalmak bir facia ise, hemen söyleyeyim ki, memleketimizde halen 500 ilçe vardır. Onlar da bu hale göre facia içindedirler... Bunlar iktisadi ve coğrafi zaruretler yüzünden olmuştur." Erer, *a.g.k.*, s.239-240.

9 30 Haziran 1954 günlü ve 6428 sayılı "Milletvekilleri Seçim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına Dair Kanun." *RG.* 8748, 7 Temmuz 1954. Bu kanun hakkındaki görüşmeler için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: X, Toplantı: Olğ., C.1 (Haziran 1954), s.301-342.

işleyeceği açıktı. Zira, iktidar adayı olan bir memur, yeniden göreve alınacağını bilecek, buna karşılık, muhalefet adayı olmak isteyen bir memur, seçimi kazanamadığı takdirde işsiz kalabileceğini düşünecek ve tabiatıyla bundan çekinecekti. Üçüncüsü, bundan sonraki seçimlerde siyasal partiler, artık karma liste yapamayacaklardı. Bu suretle Demokratlar, egemenliklerini tehlikeye sokabilecek muhalifler arası seçim anlaşmalarını önlemiş oluyorlardı. Bu hüküm, hükmetmek için bölmek gerek düsturunun doğrudan doğruya sonucuydu. Dördüncüsü, yeni kanuna göre radyo siyasal partilere kapatılıyordu. Bu hüküm radyonun, sadece muhalefete kapatıldığı anlamına gelmekteydi. Zira, iktidardaki parti, hükümet adına konuşmak gerekçesiyle radyodan istediği gibi yararlanacaktı.[10]

Muhalefet aleyhine alınan bu tedbirlerin yanı sıra, seçimlerden sonra Demokratların en fazla hışmına uğramış zümre, memurlardır. Aslında daha iktidarının başından beri, Demokrat Parti, memur haklarını kısıtlama yolunda çaba harcamıştır. Gerçekten de, 1950'den önce memurlar, otuz hizmet yılını doldurduktan sonra emekliye sevk edilebiliyor ve emeklilik işlemine itiraz etme hakkına sahip bulunuyorlardı. DP çoğunluğunun desteğiyle meclisten çıkan bir yorum, ilkin bu itiraz hakkını ortadan kaldırdı. Daha sonra Demokratlar, hem emeklilik için gerekli hizmet süresini yirmi beş yıla indirdiler hem de itiraz yolunu kapalı tutmakta

10 Oysa muhalefette iken Demokrat Parti, radyodan yararlanmayı demokratik taleplerinin ayrılmaz bir parçası olarak sunuyordu. Celal Bayar'ın 27.6.1947'de Sivas'ta yaptığı konuşmada ifade ettiği gibi: "Radyo halkın parasıyla kurulmuştur. Tek taraflı kullanılmaması icap eder." Muhalefetleri sırasında Demokratlar bu gerçeği binlerce defa dile getirmişler, ama iktidara gelince sözlerini unutmuşlardır. Bu konuda tartışma kabul etmeyecek belgeler için *bkz.* Muammer Aksoy, *Partizan Radyo ve DP*, Forum Yayınları: 1, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1960.

ısrar ettiler. Ancak 1954'e kadar, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay üyeleri ile profesörler bu hükmün dışındaydılar. Görevleri icabı daha güvenceli olmaları gereken bu kişiler, altmış beş yaşından önce emekliye sevk edilemiyorlardı. 1954 seçimlerinden sonra, Demokratlar, bu ayrıcalığı kaldırmakla işe başladılar. 21 Haziran'da kabul edilen bir kanunla,[11] yirmi beş yıl hizmetten sonra emekliye sevk edilebilme kuralı istisnasız bütün memurları kapsadı ve böylece önemli güvence kurumlarının üyeleri de bu hükme tabi tutuldular. Çoğulcu demokrasilerde bu gibi kurumların, iktidarın keyfilik eğilimini frenlemek bakımından oynadıkları büyük rol göz önünde tutulursa, yapılan bu değişikliğin altında Demokrat yöneticilerin gizledikleri ve sonraki olayların gün ışığına çıkardığı niyetler, sırf bu hükme bakılarak, daha o zaman kolaylıkla tahmin edilebilirdi.

Ne var ki, Demokratlar çok daha "ileri" gittiler. 5 Temmuz 1954'te kabulünü sağladıkları bir kanunla[12] memur güvencesini kökünden yok ettiler. Gerçekten de, bu yeni kanuna göre emekliye sevk için, belli bir süre hizmet görmüş olmak şartı bütünüyle kaldırılıyordu. Bundan böyle, herhangi bir resmi kuruluşta görevli olan bir memur, çalışma süresine bakılmaksızın işten atılabilecekti. Tek hafifletici husus, işten uzaklaştırıldığı tarihi izleyen aybaşından başlamak üzere altı ay, maaşının bir kısmının kendisine ödenmesiydi. Eğer bu süre içinde, bağlı olduğu kurum kendisini yeni bir göre-

11 21 Haziran 1954 günlü ve 6422 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun." *RG.* 8788, 25 Haziran 1954. Bu kanun hakkındaki görüşmeler için *bkz. TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: X, Toplantı: Olğ., C. 1. (Haziran 1954), s. 218-251.

12 5 Temmuz 1954 günlü ve 6435 sayılı "Bağlı Bulundukları Teşkilât Emrine Alınmak Suretiyle Vazifeden Uzaklaştırılacaklar Hakkında Kanun." *RG.* 8749, 8 Temmuz 1954. Bu kanun hakkındaki görüşmeler için *bkz. TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: X, Toplantı: Olğ., C. 1 (Temmuz 1954), s. 430-469.

ve tayin etmezse, bu memur hakkında emeklilik işlemi uygulanacaktı. Ayrıca kanun, üçüncü maddesinde, "Bu kanun gereğince alınacak vazifeden uzaklaştırma karar ve muamelelerinden dolayı, bu muameleyi tatbik eden idare ve şahıslar aleyhinde hiçbir idari ve adli kaza merciine müracaat olunamaz" demek suretiyle, iktidara verdiği genel azil yetkisini sınırsız olarak kabul ediyordu.

Azil kanununun bir sonucu da, üniversite özerkliğinin ortadan kalkmasıydı. Gerçekten de, kanunun ikinci maddesine göre, milli eğitim bakanı, istediği üniversite üyesini işinden atabilecekti. Bunun tek şartı, ilgili üniversite senatosunun görüşünü almaktı. Ancak, bu şart bağlayıcı değildi. Yani bakan, istediği takdirde, senatonun görüşüne uymayabilirdi.[13] Üniversite özerkliğinin temelinin, üniversitenin kendi seçtiği organlarca yönetilmesi olduğu hatırlanırsa, siyasal iktidarın hoşuna gitmeyen herhangi bir yöneticinin ve hatta yönetici olmasa bile herhangi bir üniversite üyesinin iktidarca işten atılmasına olanak veren bu hükmün, üniversite özerkliğini ve bilim özgürlüğünü ortadan kaldırdığı apaçık ortadaydı.

C. Baskı Tedbirleri ve Muhalefetten Gelen Tepkiler

Demokrat Parti yöneticileri, baskı yolunda hiçbir fren kabul etmeye artık niyetli görünmüyorlardı. İktidarlarının sonunda iyice sertleştirecekleri terör (yıldırı) düzeninin "gazeteci kıyımı" faslını da bu dönemde açtılar. 23 Eylül 1954'te, üç gazeteci ağır cezalara çarptırıldı. Hüseyin Cahit Yalçın, yirmi altı ay hapse mahkûm oldu. Cemal Sağlam, altmış beş

13 Kanunun ikinci maddesi şöyle idi: "Bu kanunun birinci maddesi, üniversitelerin kuruluş kadrolarına dahil bilumum mensupları hakkında, senatonun mütalaası alındıktan sonra tayinlerindeki usule bakılmaksızın Maarif Vekili tarafından re'sen tatbik olunur."

ay hapis ve 9.332 lira ağır para cezasına hüküm giydi. *Yeni Ulus*'un sahibi Nihat Erim ise 35.222 lira ağır para cezasına çarptırıldı.[14] 17 Kasım 1954'te, *Millet* gazetesinin sahibi Fuat Arna, sekiz ay hapse mahkûm oldu. 24 Kasım'da, yazar Bedii Faik tutuklandı. 1 Aralık 1954'te yetmiş dokuz yaşındaki Hüseyin Cahit Yalçın cezaevine kondu. Muhalefet, kolayca tahmin edilebileceği gibi, bu fırsatı kaçırmadı. İnönü, büyük tantana ile hapisteki basın mensuplarını ziyaret etti. İktidar, hatasını anladı ve ertesi gün Bedii Faik aleyhindeki davadan vazgeçildi. Ancak Hüseyin Cahit hususunda hemen geri adım atmadılar. Celal Bayar üç ay geçmesini bekledi ve ondan sonra af yetkisini kullandı. Muhalefet bu arada Hüseyin Cahit Yalçın'ın tutukluluğunu bir ağır silah gibi iktidara karşı kullanmayı ihmal etmedi. CHP bu konuda Üsküdar'da bir gösteri bile düzenledi. Ancak hükümet sert karşılıkta bulunarak, gösteriyi hemen dağıttı.

1954 yılının Kasım başında bütün ülkede muhtar seçimleri yapılmıştı. 8 Kasım'da alınan sonuçlara göre, Demokrat Parti 33.000, buna karşılık CHP 7.000 muhtarlık kazanmıştı.[15] Bunun üzerine *Ulus* gazetesi seçimlerde baskı yapıldığını iddia etti. Bu yayın karşısında DP Bursa milletvekili Hulusi Köymen, başbakan tarafından cevaplandırılması isteğiyle, bu konuda bir soru önergesi verdi. Önerge dolayısıyla 15 Kasım 1954'te, mecliste, muhtar seçimleri hakkında görüşme açıldı. İşte bu görüşmeler sırasında, parlamento tarihimizin son derece ilginç polemiklerinden (atışmalarından) biri yaşandı. On yıllık Demokrat Parti iktidarının başta gelen iki hasım siyaset adamının tavrını göstermesi bakımından, bu polemiğe kısaca değineceğiz. Tartışmalar sırasında Adalet Bakanı

14 *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1954.

15 Erer, *a.g.k.*, s. 245.

Osman Şevki Çiçekdağ, 1946 seçimlerindeki usulsüzlükleri hatırlatmış, buna karşılık İnönü bu seçimlerin tamamen meşru olduğunu savunmuştu. Bunun üzerine Menderes kürsüye gelerek şöyle konuştu: "İsmet İnönü kâh melekâne, kâh peygamberane bir üslupla, kâh profesyonel bir caninin soğukkanlılığı ile konuşuyor... Fakat İnönü'nün şu kürsüye çıkarak demokrasiden bahsetmesi, sadece ilahi adaletin tecellisinden ibarettir... Türk milletinin 1950'deki sillesi, dünkü zorbayı bugün hürriyet savunucusu yaptı." İnönü'nün yerinden müdahale etmesi üzerine ise şunları ilave etti: "Gözüme bak paşa, gözüme bak!.. Senin kötü şöhretinden çekinecek, korkacak kimse yok burada... 1946'daki cinayetinin cezasını çekeceksin..."[16] İnönü ise şöyle karşılık verdi: "Başvekilin ne kadar mustarip olduğunu görüyor, acıyorum. Istırabının sebebi sinirlerinin bozulmuş olmasıdır. Düşmanlık politikası bırakıldığı zaman huzura kavuşacaktır. Bu vehimlerden kurtulması lazımdır."[17] Bu polemik, Menderes'in İnönü'ye karşı duyduğu kompleksin iyi bir örneği olduğu gibi, on yıl boyunca Menderes'i yıkmak için İnönü'nün kullandığı taktiği çok güzel gösteriyor. Tahrik edip çileden çıkarmak, çileden çıkarıp hata işletmek, hataları amansızca yüzüne vurarak daha çok çileden çıkarıp daha çok hata işletmek... Ta ki hatalarının içinde boğulana dek...

Muhalefetle mücadelesi sertleştikçe Demokrat Parti de hırçınlığını artırıyordu. Bu yolda, elindeki muazzam iktidar gücünü kullanmaktan hiç çekinmiyordu. 7 Nisan 1955'te İnönü'nün damadı Metin Toker, *Akis* dergisinde Mükerrem Sarol'a hakaret ettiği gerekçesiyle dokuz ay on gün hapse mahkûm edildi. Demokratlar eleştirilere gittikçe tahammül-

16 *a.k.*, s. 246.

17 *Halkçı*, 16 Kasım 1954.

süzlük gösteriyorlardı. Onuncu Büyük Millet Meclisi'nin ilk toplantı yılı bu hava içinde tamamlandı. 21 Mayıs 1955'te, DP milletvekilleri, meclisin tatile girmesini teklif ettiler. Muhalefet, Basın Kanunu'nun değiştirilmesi gereğine değinerek bu teklife karşı çıktı. Bunun üzerine mecliste büyük bir münakaşa oldu. İnönü, Menderes'e çatarak: "Başvekil matbuatın murakabesi [basının denetimi] altında bulunmak vaziyetinde değildir. Başvekil matbuat rejiminin bu tarzda kalacağını ilan ediyor. Türk Milleti kendisinden davacıdır. Bu başvekil kendi grubunu dinlemiyor. Meclisi dinlemiyor, artık böyle bir başvekili kimse durduramaz" dedi.[18]

İnönü bu uyarısında haklıydı; nitekim bu sözleriyle de Demokratları durduramadı ve verdikleri oylarla meclis tatile girdi.

Fakat meclisi tatile göndermekle iktidar, eleştirilerden kurtulamadı. Aksine, muhalefet milletvekilleri bütün ülkeye dağılarak, âdeta bir seçim kampanyası varmış gibi, Demokratlar aleyhine propagandaya giriştiler. Bir süre sonra hükümet bir bildiri yayınlayarak yaratılan "suni buhranlara" asla müsamaha edilemeyeceğini ilan etti.[19] İnönü, hemen ertesi gün, 4 Temmuz 1955'te bu bildiriyi sert bir şekilde cevaplandırarak hükümeti istifaya davet etti.[20] Bu tepki karşısında iktidar baskıyı artırdı. 20 Temmuz 1955'te zabıta, CHP Isparta il kongresini dağıttı.[21] Üç gün sonra Üsküdar kaymakamı, CHP'nin, Lozan günü münasebetiyle düzenlediği iki toplantıyı yasakladı.[22] Bu davranışlar, yürürlükteki biçimsel

18 Erer, *a.g.k.*, s. 250-251.

19 *Zafer*, 4 Temmuz 1955.

20 *Ulus*, 5 Temmuz 1955.

21 *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1955.

22 *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1955.

demokrasiyi durmadan örseliyordu. Ağustos başında, CMP ile CHP, bu şartlar altında yakında yapılacak yerel seçimlere girmeyeceklerini bildirdi. Menderes buna; "Eğer onların zamanında olsaydı, yaptıkları mücadele şekli karşısında insanların kafasını keserlerdi" diyerek karşılık verdi.[23]

Bu sırada, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, Karadeniz sahillerinde bir geziye çıkmıştı. 12 Ağustos'ta Zonguldak işçilerine hitaben yaptığı konuşma soruşturma konusu oldu. İki gün sonra da, Sinop'ta tutuklanarak İstanbul'a getirildi ve Paşakapısı cezaevine kondu. Ancak ertesi gün çıkarıldığı mahkeme, tahliyesine karar verdiği için bir gün sonra serbest bırakıldı. Çok kısa bir süre için dahi olsa, ana muhalefet partisinin genel sekreterinin böyle kolaylıkla hapse atılabilmesi, üzerinde düşünülecek bir olaydır. Demokrat Parti'nin demokrasi anlayışında, muhalefet partilerini kapatmak, muhalefet liderlerini hapse atmak olağan sayılıyordu.

Ç. İktisadi Sıkıntılar

Demokrat Parti'yi baskıya iten esaslı bir etmen de gittikçe artan iktisadi sıkıntılardı. Daha ilk iktidar döneminde fiyat artışları hızlı olmuş ve dış ticaret dengesi hep açık vermişti. Ancak ilk dönemde, esas itibariyle tarımda gerçekleştirilen büyük hamle sayesinde, milli gelir çok arttığından önemli bir bunalım ortaya çıkmamıştı. Bu dönemde ise tarım ürünü, kötü hava şartları yüzünden epey düştü, ihracat olanakları böylece daralınca ithalatı da kısmak gerekti. Bunun sonucu olarak fiyatlar yeniden kamçılandı ve karaborsa belirdi. Daha 1954 yılının Temmuz-Ağustos aylarında, hükümet birtakım sert tedbirler almak zorunda kaldı. Dış ticaret rejimi-

23 *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1955.

ni ve kâr hadlerini tespit eden yeni kararnameler yayınladı. İthalat ve ihracatta kaçakçılık yapanların cezaları artırıldı. Dışa gidenlerin dövizlerinde kısıntılar yapıldı. Tedavüldeki (dolaşımdaki) para hacmi azaltıldı. Yine de tedbirler yetmedi, zira mahsul çok düşmüştü. Özellikle şeker gibi birtakım maddelerin sıkıntısı giderilemiyordu. Hükümet yeni tedbirlere başvurdu. Dışarıdaki Türklerin ülke içindeki gelirleri bloke edildi, yeni fiyat kontrolleri kondu ve Amerika'dan bir miktar buğday ithaline karar verildi. Kasım 1954'te Amerika'dan 300.000 ton buğday alınması sağlandı. Ne var ki, büyük miktarda döviz bulunmadan iktisadi sıkıntıyı gidermeye olanak yoktu. Hükümet 300 milyon dolarlık bir ek kredi talebiyle Amerika'ya başvurdu.[24] Fakat Amerikalılar bu isteğimizi reddettiler ve 30 milyon dolar hibe etmekle yetindiler. Çaresiz kalan iktidar, içte aldığı tedbirleri sertleştirdi. 1955 yılının Temmuz ayında, Milli Korunma Kanunu, sert bir şekilde uygulanmaya başlandı. Büyük şehirlerdeki ardiyeler ve depolar basıldı. Karaborsacılar için ağır hapis cezaları kondu. İstifçiliği önlemek amacıyla kasabalarda, köylerde dahi aramalar yapıldı.[25] Sıkıntının artmasıyla toplumsal mücadele de şiddetlendi. 15 Temmuz 1955'te İzmir liman işçileri greve gittiler. Yasağa rağmen yapılan bu grev yaklaşan iktisadi bunalımın yeni bir işareti oldu.

İktidar sert tedbirlerin yanı sıra yoğun bir propaganda faaliyeti ile bu sıkıntıların, kalkınmanın geçici bedeli olduğunu savunuyor ve halkın gözünü boyamak için, değişmez bir taktikle, boyuna temel atıp kurdele kesiyordu. 17 Eylül 1954'te, Menderes, Afyon çimento fabrikasının temelini attı.

---

24 Bu husus, Amerikan büyükelçisinin *Cumhuriyet* muhabiriyle yaptığı bir görüşmede açıklanmıştır. *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1955.

25 *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1955.

19 Eylül'de, yine Menderes, bu sefer Eskişehir çimento fabrikasının temelini attı. Ertesi gün, Konya şeker fabrikasını işletmeye açtı. 21 Eylül'de yapılan bir törenle Amasya şeker fabrikasının kurdelesini kesti. Bir gün sonra Erzurum şeker fabrikasının temelini attı. 26 Eylül'de Celal Bayar, Denizli elektrik santralını işletmeye açtı. 8 Ekim'de yine Bayar, Giresun limanının temelini attı vs. Sağanak gibi gelen bu "kalkınma" törenlerinin açık bir propaganda amacı vardı. Bu tarz propagandayı siyasal hayatımızın bir özelliği haline getiren kuruluş Demokrat Parti'dir.

Ne var ki, gerçekten kalkınmak için tören yapıp nutuk atmak maalesef yetmiyor. Nitekim bütün bu propaganda faaliyetine rağmen Demokrat Parti, bir türlü, yaklaşan iktisadi bunalımın pençesinden kurtulamıyordu. İktisadi sıkıntı arttıkça şikâyetler de artıyor, muhalefet daha etkili hale geliyordu. Demokrat Parti yöneticileri içteki bu baskıdan kurtulmak umuduyla, sıkıntıya düşen her hükümetin artık klasikleşmiş bir tedbirine başvurmayı denediler. Sıkıntısını unutturmak için halkın dikkatini kendi dışındaki bir olaya çekmek gerekiyordu. Bu sırada çetrefilleşmeye başlayan Kıbrıs sorunu iktidara bu olanağı sağladı. Yoğun bir propaganda ile bütün dikkatler Kıbrıs'a çevrildi ve adanın geleceği, başlıca milli davamız haline getirildi. Fakat, acı bir tecelli ile, Kıbrıs iç politikayı unutturacağına, kısa zamanda ve aniden, başlıca iç sorunumuz haline geldi. Gelecek bölümde göreceğimiz gibi Kıbrıs davası, Demokrat Parti iktidarını ta temelinden sarsan başlıca sorunlardan biri oldu.

BÖLÜM II

1955: Menderes İktidarının En Kritik Yılı

I. KIBRIS BUNALIMI VE 6-7 EYLÜL OLAYLARI

Ağustos 1954'te, Kıbrıs sorunu iyice alevlenmeye başlamıştı. Yunanistan bir yandan adayı ilhak için Birleşmiş Milletler'e başvururken, öte yandan, birtakım mitinglerle kamuoyunu bu yolda seferber ediyordu. Birleşmiş Milletler'de davasını desteklemek için de, ilişkilerimizin gergin olduğu Arap ülkelerine yanaşma taktiğini güdüyordu. Türk Hükümeti ise, konuyu yakından takip etmekle birlikte, henüz kamuoyunu harekete getirmeyi gerekli görmüyordu. Sadece 30 Eylül 1954'te, *Zafer* gazetesinde bu konuda beş sütunluk bir makale yayınlatmış ve Kıbrıs konusunda söz sahibi olduğumuzu belirtmekle yetinmişti. Ancak sorun gün geçtikçe büyüyordu. 14 Aralık 1954'te, Birleşmiş Milletler'de Yunanistan'ın isteği üzerine Kıbrıs'ın geleceği görüşüldü. Bu görüşmeler sırasında Türk delegesi Selim Sarper, bir konuşma yaparak Yunan görüşüne karşı çıktı ve adanın bu ülkeye verilemeyeceğini savundu. Fakat Yunanistan kararlı hareket ediyordu. Yunanlılar ülkelerin-

de ve Kıbrıs'ta durmadan şiddetli gösteriler düzenleyerek dünya kamuoyunu kendilerine çekme çabasına düşmüşlerdi. Yine de, İngiltere'nin karşı koyması yüzünden, 1954 yılında Birlemiş Milletler'deki ilk girişimlerinden bir şey elde edemediler.

Dünya örgütünün 1955 dönemi çalışmaları yaklaşınca, Yunanlılar yine harekete geçtiler. 1955 yılının Mart ayından itibaren gösteriler ve kanlı olaylar yine hızlandı. İngiltere, adadaki Yunan halkını ezen bir sömürgeci devlet konumunda bulunmaktan çok rahatsızdı. Sonunda, bu durumdan kurtulmak için Türkiye'yi de sorunda taraf haline getirmeyi yararlı buldu. Hükümetimiz zaten bu konuda söz sahibi olduğunu bir süreden beri ileri sürüyordu. 1955 yılının Haziran sonunda İngiltere, Türkiye ile Yunanistan'ı Kıbrıs konusunda bir konferansa çağırdı. Hükümetimiz bu daveti derhal kabul etti ve davada kararlılığını göstermek için, kısa bir süre sonra Yunanistan'a sert bir nota vererek Kıbrıs konusundaki kışkırtmalarına son vermesini ihtar etti. Böylece birkaç ay içinde Kıbrıs, İngiliz camiasının bir iç sorunu iken milletlerarası bir sorun haline geldi.

Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasındaki görüşmeler 27 Ağustos 1955'te Londra'da başladı. Fatin Rüştü Zorlu'nun savunduğu Türk tezine göre ada bize verilmeliydi. Yunanlılar ise Enosis'te (adanın Yunanistan'a katılması) diretiyorlardı. Türk kamuoyunun bütün dikkati artık Londra'ya çevrilmişti. Basın durmadan bu konuda yayın yapıyordu. Günler geçtikçe propaganda yoğunlaşıyor, sinirler geriliyordu. 4 Eylül'de Londra'daki Kıbrıslı Türkler gösteri yaptılar. Konferansı etkilemek amacıyla Türkiye'de de bir gösteri düzenlemek uygun olacaktı. Bu hava içinde 6 Eylül 1955'te, *İstanbul Ekspres* gazetesinde, Atatürk'ün Selanik'teki evinin

bomba atılarak Yunanlılar tarafından tahrip edildiği haberi çıktı. Kamuoyu iyice elektriklenmişti. O gün öğleden sonra yüksek öğrenim gençliği bir gösteri düzenledi. Akşamüstü, aniden, her tarafta olaylar patlak verdi. Sanki gizli bir elin işaretiyle Beyoğlu'nda, Karaköy'de Rumlara ait dükkânlar tahrip edilmeye başlandı. Galeyan bir anda çapulculuğa ve kundakçılığa dönüşmüştü. Rumların dükkânlarına, evlerine ve hatta kiliseleriyle mezarlıklarına saldırıldı. İzmir'de Yunan Konsolosluğu ve fuardaki Yunan pavyonu ateşe verildi. Olaylar gece yarısına kadar sürdü ve ancak ordu birliklerinin müdahalesiyle bastırılabildi. Fakat bu arada çok sayıda dükkân tahrip edilmiş, evlere saldırılmış, kiliseler yakılmış ve en kötüsü, Türkiye'nin saygınlığı sıfıra inmişti.

Bu olayların nasıl ve kimler tarafından düzenlendiği ise bugün hâlâ tam anlamıyla bilinmemektedir. Olaydan hemen sonra hükümet, mutadı üzerine suçu "komünistlere" yüklemeye çalışmıştır. 12 Eylül'de mecliste yaptığı konuşmada Fuat Köprülü bu görüşü savunmuştur.[1] Hatta hükümet daha da ileri giderek Emniyet'te dosyası bulunan birçok solcuyu elinde en ufak bir delil olmamasına rağmen hemen tutuklatmış ve sorgusuz sualsiz aylarca hapiste tutmuştur. Demokrat Parti iktidarı bu tezi doğrulamak umuduyla ayrıca Amerika'dan bir de uzman getirtmiştir. Ancak Amerikalı uzman, "komünistler eğer bu kadar kuvvetli olsalardı dükkân tahrip edeceklerine ihtilal yaparlardı" diyerek bu görüşü reddetmiştir.[2]

Bunun kadar gayri ciddi bir başka tez ise olayların CHP'liler tarafından düzenlendiğiydi.[3] Bir kere, Halk

1 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C. 111, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 195.

2 Erer, *a.g.k.*, s. 257.

3 Tekin Erer, Demokratları savunmak çabasıyla bu görüşü ima ediyor. *a.k.*, s. 157.

Partisi'nde İnönü'nün bilgisi dışında bir şey yapılması olanaksızdı. İnönü ise bütün hayatı boyunca bir düzen adamı olarak öne çıkmıştır. İnönü'nün başıbozuk yığınları hareket geçirecek bir oyuna kalkışabileceğini düşünmek dahi gülünçtür. Kaldı ki, bu çapta bir hazırlığın hükümetin gözünden kaçacağına ihtimal verilemez.

Akla uygun gelen tek açıklama olayların hükümetin tasvibiyle başladığı ve arkasından onun denetiminden çıktığıdır. Hükümet, herhalde Kıbrıs konusunda kendisinden bir fedakârlık istenemeyeceğini müttefiklerine anlatmak için, kamuoyunun büyük baskısı altında olduğunu göstermek istiyordu. Nitekim olayların hazırlandığı 6 Eylül günü, saat 20'ye kadar, Bayar ile Menderes İstanbul'da kalmışlar ve ancak o akşam Ankara'ya hareket etmişlerdi. Ayrıca, olaylar sırasında polisin başlangıçta tamamen hareketsiz kaldığı, bilinen bir gerçektir. Hükümetin sorumluluğunu gösteren önemli diğer bir işaret de, olayların örtbas edilmesi için gösterilen olağanüstü çabadır.

6-7 Eylül gecesi İstanbul ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edilmiş[4] ve yüzlerce kişi tutuklanmıştı. Bütün bu insanların sorgusundan önemli bir ipucu elde edilmemiş olması hayrete değer. 12 Eylül'de meclis toplanmış ve esas itibariyle, sıkıyönetimi altı ay uzatmakla yetinmiştir. Milletvekillerinin birtakım sıradan açıklamalarla tatmin olmuş olmalarına olanak yoktur. Fakat iktidarın baskısıyla meclis tahkikatı açılması reddedilmiştir. Hükümetin verdiği göstermelik tek ödün, 10 Eylül'de, İçişleri Bakanı Namık Gedik'in istifa etmesidir.

4 İstanbul Örfi İdare Komutanlığına Korg. Nurettin Aknoz, İzmir Örfi İdare Komutanlığına Korg. Cemal Gürsel getirilmiştir. Ankara'da ise, 9 Eylül'de örfi idare ilan edilmiş ve komutanlığına Tuğg. İhsan Bingöl getirilmiştir.

Olayların yabancı kamuoylarında büyük yankısı olmakla birlikte, Batılı büyükler Türkiye'yi desteklemeye devamı çıkarlarına daha uygun bulmuşlardır. Nitekim Eylül ayı içinde Amerika da Türk görüşüne yakınlık duyduğunu göstermiş ve İngiltere-Amerika-Türkiye üçlüsünün çabalarıyla Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Kıbrıs sorununu 1955 yılı gündemine almayı reddetmiştir. Öte taraftan, Eylül ve Ekim aylarında Pakistan'ın Bağdat Paktı'na girmesi ve İran'ın da bu pakta gireceğini resmen ilan etmesi Batılılar için Türkiye'nin değerini artırmıştır.

II. DP'NİN İÇİNDEKİ BUNALIM

Dışta nispeten rahatlayan hükümet, buna karşılık iç politikada gitgide yoğunlaşan bir bunalımla karşılaşmıştı. Hükümet iki yönden gelen tehlikelerle karşı karşıya idi. Birincisinin kaynağı muhalefet, ikincisininki ise bizzat kendi saflarındaki çatlaklardı. İktidar, muhalefetten gelen eleştirilerden pek çekinmiyor ve zaten bunları baskı yöntemleriyle karşılamaya alışmış bulunuyordu. Fazlalık olarak, elinde, sıkıyönetim gibi bir silah da vardı. İlk tedbir olarak, muhalefetin mecliste fazla eleştiri yapmasına olanak vermemek için, sıkıyönetim uzatıldıktan sonra meclis yine tatile sokuldu. Arkasından gazete kapatma faslı başladı. 19 Eylül 1955'te, sıkıyönetim komutanlarının emriyle *Ulus* süresiz olarak, *Hürriyet* ve *Her Gün* ise on beşer gün için kapatıldılar. Basının büyük kısmı İstanbul'da, yani sıkıyönetim düzeni içindeydi; başlıca muhalefet organı olan *Ulus* kapatılmıştı; meclis ise tatildeydi. Bu durumda muhalefetin fazla ses çıkarmasına olanak kalmamıştı. Ama bizzat Demokratları aynı usullerle susturmanın olanağı yoktu.

Aslında, parti içinde yöneticilere karşı muhalefetin kökü ta 1948'lere dayanıyordu. Ancak arka arkaya yapılan tasfiyeler sayesinde birlik muhafaza edilebiliyordu. Ne var ki, 1954 seçimlerinde DP Grubu çok fazla büyümüştü. Bunun sonucunda disiplini sağlamak çok daha zor bir iş haline gelmişti. Daha seçimler üzerinden iki ay geçmeden hizipçilik yeniden ciddi bir sorun haline geldi. O kadar ki, 1954 Temmuz başında parti Genel İdare Kurulu, Bayar ve Koraltan gibi eski kurucuları da çağırarak toplantılar yapmak zorunda kaldı. Ağustos ayı içinde alt kademelerde birtakım tasfiyeler yapıldı. 14 Ağustos'ta, üç Ankara milletvekili partinin yüksek haysiyet divanına verildi.[5] İktisadi sıkıntılar arttıkça, muhalefetin eleştirilerinin yanı sıra, parti içi eleştiriler de gelişiyordu. 18 Ocak 1955'te dört DP milletvekili,[6] bir rapor hazırlayarak hükümetin iktisat politikasını acı bir şekilde eleştirdiler. 8 Şubat'ta gümrük ve tekel bakanı, grupta çok şiddetli saldırılara hedef oldu. 21 Mart'ta yapılan İzmir DP il kongresi o kadar mücadeleli geçti ki, bir ara, önemli olaylar çıkmasından korkuldu. 15 Nisan 1955'te, dört kurucudan biri olan Fuat Köprülü dışişleri bakanlığından ayrıldı. 3 Mayıs'ta yapılan Adana il ve Eminönü ilçe kongreleri karışıklıklar içinde geçti. Adana'da kongre başkanı dövüldü.[7] Eminönü'nde ise bazı kişiler polis eliyle kongre salonundan atıldılar. İki gün sonra grupta bir konuşma yapan Menderes, parti içi çekişmelere açıkça değinerek şöyle dedi: "Diyorlar ki Fethi Çelikbaş arkadaşımız parti içinde muhalefet edenlerin başında bulunuyormuş; bilmiyorum ve tah-

5 *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1954.

6 Kenan Akmanlar, Halûk Timurtaş, Ekrem Cenani ve Feridun Ergin.

7 *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1955.

min de etmiyorum."[8] Muhalefet öyle bir seviyeye gelmişti ki artık bakanlık etmiş isimlerden dahi, muhalif olarak bahsedilebiliyordu. DP il kongreleri sert eleştirilerin yapıldığı forumlar haline gelmişti.

6-7 Eylül olayları bu kaynayan kazanı taşıran son damla oldu. Parti ileri gelenlerinden Feridun Ergin, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Fuat Köprülü, Fethi Çelikbaş, Mükerrem Sarol, Menderes'i açıkça eleştirmeye ve aleyhinde bulunmaya başladılar.[9] Bu arada 19 DP milletvekili bir önerge imzalayarak basına ispat hakkının tanınmasını istemişlerdi. Genel İdare Kurulu, Çelikbaş ve Karaosmanoğlu'na baskı yaparak imzalarını geri aldırtmaya çalıştıysa da, başarı sağlayamadı. Nihayet ip koptu ve ihraçlar başladı. İlk adımda, Feridun Ergin haysiyet divanına verildi. Arkasından İspat hakkı önergesini imzalamış olan 19 milletvekili, 12 Ekim 1955'te divana sevk edildi.[10] İlk toplantısını 14 Ekim'de yapan yüksek haysiyet divanı, bunlardan dokuz milletvekilinin partiden ihracına,[11] geri kalanlar hakkında ise soruşturmanın derinleştirilmesine karar verdi. Divan, ertesi gün büyük kongre toplanacağından, parti içi muhalefeti bölmek amacıyla 19'ları iki gruba ayırmıştı. 19'lar bu oyuna gelmediler ve ertesi gün, henüz ihraç edilmemiş on milletvekili de partiden istifa etti.

8 *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1955.

9 Erer, *a.g.k.*, s. 257-258.

10 19'lar şunlardı: Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Ekrem Hayri Üstündağ, Safaettin Karanakçı, Ragıp Karaosmanoğlu, İsmail Hakkı Akyüz, Behçet Kayaalp, Muzaffer Timur, Ziyat Ebüzziya, Sabahattin Çıracıoğlu, Kasım Küfrevi, İbrahim Öktem, Raif Aybars, Turan Güneş, Ekrem Alican, Muhlis Bayramoğlu, Enver Güreli, Fethi Çelikbaş, Şeref Kâmil Mengü, Mustafa Ekinci.

11 Bu listenin ilk dokuzu.

III. DÖRDÜNCÜ BÜYÜK KONGRE

Böylece, Demokrat Parti'nin dördüncü büyük kongresi son derece bunalımlı bir dönemde toplandı. Zaten bu kongrenin toplanması iki yıl ertelenmiş ve bu arada hoşnutsuzluklar iyice birikmişti. Fazlalık olarak kongre günü on milletvekili de partiden istifa etmişti. Demokrat Parti'nin yıldızı artık ihtişamını (görkemini) kaybetmişti.

Dördüncü büyük kongre, 15 Ekim 1955'te Ankara'da, Büyük Sinema'da toplandı. Ülkenin her köşesinden 1300 civarında delege gelmişti. Yapılan seçim sonucunda kongre başkanlığına Tevfik İleri getirildi. Açış konuşmasını Menderes yaptı. Başbakan bu konuşmasında hizipçilere çattı, mutadı üzere 1950 öncesi defterleri karıştırmak suretiyle CHP'ye saldırdı, dış politikada paktları savundu ve tarafsızlık siyasetini bir daha reddetti. Menderes 19'lara karşı şöyle diyordu: "Her sabah uyanınca sırtımızda hıyanetin hançerini mi hissedeceğiz? Mebus seçildikten sonra Parti'yi tekmeleyenlere karşı elbette tedbir bulacağız. Şunu arz edeyim ki mesele ispat hakkı değildir. Bunu sadece bayrak yapmak istiyorlar."[12]

Kongrenin ikinci günü seçimler yapıldı. Adnan Menderes yine genel başkanlığa seçildi. Genel İdare Kurulu'na seçilenler ise, oy sırasına göre şu kişilerdir: Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Samet Ağaoğlu, Sıtkı Yırcalı, Rıfkı Salim Burçak, Atıf Benderlioğlu, Osman Şevki Çiçekdağ, Kâmil Gündeş, Emin Kalafat, Tevfik İleri, Remzi Birant, Mükerrem Sarol, Rauf Onursal, Celal Ramazanoğlu. Burada ilginç olan nokta, Menderes ile gittikçe anlaşmazlığa düştüğü bilinen Köprülü'nün, genel başkandan sonra en çok oy alan üye ol-

12 Erer, *a.g.k.*, s. 259.

masıdır. Aldığı büyük oya rağmen, Menderes'e duyulan muhalefetin bir göstergesi de budur.

Kongrenin üçüncü günü, eleştirilerin ve dileklerin konuşulmasıyla geçti. İktisadi durum ve özellikle fiyat artışları acı acı eleştirildi. Bu konuda, delegeler, gerçekten ülkenin sesini yansıtıyorlardı. Bu arada, yine din konusunda taleplerde bulunuldu. Örneğin, ortaokullara da din dersi konması istendi.[13] 18 Ekim 1955'te, kongrenin son gün çalışmaları büyük gürültüler içinde geçti. Partiden ayrılanların milletvekilliğinden de ayrılması yolunda bir önerge verilmişti. Bu garip önerge büyük tartışmalara yol açtı. Gerçekten de, böyle bir tedbir anayasaya aykırı olurdu. Nihayet önerge, "temenni mahiyetinde" olmak üzere kabul edildi. Son gün Menderes müstakbel muhaliflere bir daha gözdağı verme gereğini duyarak şöyle dedi: "Eğer çıkanlar kuyruklarını bu Partinin içinde bırakmış ve kuyruk harekete gelmiş ise onu da kesip atacağız."[14] Demokrat Parti'nin dördüncü büyük kongresi bu hava içinde son buldu.

IV. KONGRE SONRASI ÇALKANTILAR

Kongreden sonra, yöneticiler, örgütü yeniden ele almak gereğini duydular. İstanbul dahil, yirmi ilde yeniden örgütlenme çalışmaları yapıldı. Ancak, iç muhalefeti bastırmak bir türlü mümkün olmuyordu. 30 Ekim'de yapılan grup başkanlığı seçiminde genel merkezin adayı olan Tevfik İleri seçilmedi. Onun karşısında aday olan Antalya milletvekili Burhanettin Onat, Demokrat Parti Meclis Grubu başkanı oldu. Ayrıca grup yönetim kurulu ve haysiyet divanı seçim-

13 *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1955.

14 *a.k.*

leri de oldukça çekişmeli geçti. Çaresiz kalan genel merkez bir ara yumuşak yolu deneyerek, 11 Kasım 1955'te verdiği bir kararla, 1952'den beri partiden ayrılmış olanların yine alınabileceklerini kabul etti.[15] Ancak bu genel af da beklenen neticeyi vermedi. Muhalefeti yatıştırmak mümkün olmuyordu.

Belediye seçimleri 13 Kasım 1955'te, bulanık bir siyasal havada yapıldı. CHP ve CMP, daha önce vermiş oldukları karara uyarak seçimlere katılmadılar. Buna rağmen Demokratlar oy kaybettiler. Sekiz ilde bağımsız adaylar, iki ilde de Köylü Partisi'nin adayları seçimi kazandılar.[16] Seçimlerden sonra Demokrat Parti Hatay milletvekili Şekip İnal: "Seçimlerdeki hadiseler bana Parti'nin 10 sene evveline rücu ettiğini ve demokrasi mefhumu ile hiçbir alakası kalmadığını gösterdi" diyerek istifa etti.[17] Bu arada 19'lar yeni bir parti kurmak için çalışmalarını tamamlamışlardı. 19 Kasım 1955'te Hürriyet Partisi'ni kurduklarını ilan ettiler.

V. DP MECLİS GRUBU'NUN İSYANI

Arka arkaya gelen bu kötü haberler, nihayet, Demokrat Parti Meclis Grubu'nun sabrını taşırdı. 22 Kasım 1955'te yapılan toplantıda, milletvekilleri hükümeti şiddetle eleştirdiler ve görüşmelerin sonunda, iktisadi sorunlarla ilgili olarak hükümet hakkında gensoru açılmasını kararlaştırdılar. Dört saat süren görüşmeler sırasında otuz kadar milletvekili söz aldı. Özetle: "Halen programsız bir hükümet vardır ve biz bir çıkmazın içindeyiz. Bugüne kadar susmamalı idik, dillerimizi artık çözelim. Bir ıstırap şelalesi halinde milletin

15 *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1955.

16 *Cumhuriyet*, 14 Kasım1955.

17 *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1955.

başına çöken felaket süratle temizlenmelidir, tehlikeyi görmeliyiz" dediler.[18] Bunlardan Emrullah Nutku: "Bu memlekette herkes aynı fedakârlığı yaparsa bir kalkınma olabilir. Fakat bir tarafta halktan fedakârlık istenirken, diğer taraftan her gün 5-10 milyonerin doğuşu halka ıstırap vermektedir" diyerek sorunun özüne dokundu.[19] Sanki bir baraj yıkılmıştı. Eleştiriler sel halinde akıyordu. Bir hafta sonra yapılacak olan gensoru görüşmelerinin çetin geçeceği belliydi.

Menderes bu sırada Bağdat Paktı'nın bir toplantısı dolayısıyla Irak'ta bulunuyordu. Döndüğünde, iktidar günlerinin en dar boğazının eşiğine gelmişti. 29 Kasım 1955'te, on yıllık DP iktidarının en fırtınalı grup toplantısı yapıldı. Milletvekilleri bir hafta önce gensoru önergesini verdiklerinde yaptıkları eleştirilerden çok daha ağırlarını yaptılar. Hükümet boraya tutulmuş bir çınar gibi çatırdamaya başladı ve nihayet devrildi. Milletvekilleri, âdeta devrim mahkemelerinin savcıları gibi bakanları suçluyorlar ve birer birer düşürüyorlardı. İlk kurban, Ticaret Bakanı Sıtkı Yırcalı oldu. Arkasından maliye ve dışişleri bakanları istifa ettiler. Nihayet bütün bakanlar çekildiler. Menderes'in dayanacak gücü kalmamıştı. Zemin, ayağının altından kayıyordu. Onun da istifa etmekten başka çaresi kalmamıştı. İşte tam o sırada Mükerrem Sarol'un bir tavsiyesi onu kurtardı. Sarol, gruptan sadece kendisi için güven istemesini tavsiye etmişti. Menderes kürsüye çıktı ve dramatik bir edayla: "Ben istifa etmiyorum. Sizin kudretiniz o kadar büyüktür ki şu anda isterseniz anayasayı bile değiştirebilirsiniz. Kendimi tamamen grubun takdirine terk ediyorum"[20] dedi. Bunun üzeri-

18 Basında çıkan konuşmalardan derlenmiştir.

19 *Cumhuriyet*, 23 Kasım 1955.

20 Erer, *a.g.k.*, s. 260.

ne iki önerge verildi. Birincisi hükümetin toptan istifasını, ikincisi ise Menderes hariç bakanların çekilmesini istiyordu. Önergeler oya kondu ve birincisi reddedilerek ikincisi kabul edildi.[21] Böylece, garip bir şekilde, hükümet düştü ve sadece başbakan güvenoyu almış oldu.

Demokrat Parti Grubu bir anlık zaaf göstermek suretiyle, hem Menderes'in, hem de ülkenin başına büyük badireler açılmasına sebep olmuştur. Adnan Menderes, siyasal hayatının sırat köprüsünden bu şekilde geçirilmeseydi, altı yıl sonra bu sefer darağacında hayata gözlerini kapamazdı. Bizzat Demokrat Parti de barışçı yollarla iktidardan ayrılmak şansını yitirmezdi.

Ama artık olan olmuştu. Siyasal hayatının sonunu böylesine yakından gören ihtiraslı bir liderin, bu günleri bir daha yaşamamak için bundan böyle her yola başvuracağı açıktı. Nitekim öyle oldu ve Menderes'ten kurtulmak için silaha sarılmaktan başka çare kalmadı.

21 *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1955. Menderes, Mükerrem Sarol sayesinde kurtulmuştu. Ancak Sarol, hemen arkasından, parti yönetiminin hışmına uğradı. 2 Aralık 1955'te toplanan Genel İdare Kurulu, hem de ittifakla aldığı bir kararla, Sarol'u ihraç talebiyle haysiyet divanına sevk etti.

BÖLÜM III

DÖRDÜNCÜ MENDERES KABİNESİ VE BASKI POLİTİKASINDA YENİ AŞAMALAR

I. DÖRDÜNCÜ MENDERES KABİNESİNİN KURULUŞU

Menderes Hükümeti 29 Kasım 1955 akşamı cumhurbaşkanına istifasını sunduktan sonra, yine Adnan Menderes yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Ancak, bu derece ağır bir bunalımdan sonra aynı başbakanın yeni kabineyi kolayca kuramayacağı açıktı. Temaslar günlerce sürdü. Bunalım uzadıkça muhalefet bunu sömürüyor ve Demokrat Parti Grubu'nun başaramadığını başararak, Menderes'in çekilmesini sağlamaya çalışıyordu. Fakat bu çabalar bir sonuç vermedi ve on bir günlük bunalımdan sonra Dördüncü Menderes Kabinesi kuruldu.[1]

1 Dördüncü Menderes kabinesinin üyeleri şunlardır: Adnan Menderes (Başbakan), Cemil Bengü (Devlet B.), Şemi Ergin (Devlet B.), Emin Kalafat (Devlet B.), Celal Yardımcı (Devlet B.), Hüseyin Avni Göktürk (Adalet B.), Ethem Menderes (İçişleri B.), Fuat Köprülü (Dışişleri B.), Nedim Ökmen (Maliye B.), Ahmet Özel (Milli Eğitim B.), Muammer Çavuşoğlu (Bayındırlık B.), Fahrettin Ulaş (İktisat ve Ticaret B.), Nafiz Körez (Sağlık B.), Hadi Hüsman (Gümrük ve Tekel B.), Esat Budakoğlu (Tarım B.), Arif Demirer (Ulaştırma B.), Mümtaz Tarhan (Çalışma B.), Samet Ağaoğlu (İşletmeler B.), A. Menderes (Milli Savunma B.V.).

Bu kabine, 13 Aralık 1955'te gruptan güvenoyu aldı. Hükümet programında Menderes, grupta eleştiri konusu olmuş her şeyi düzelteceğini ve hatta daha ileri gideceğini vadediyordu. Bu vaatler Menderes'in, milletvekillerinin başkaldırması karşısında ne derece korktuğunun en açık göstergesidir. Programdaki vaatleri şöylece sıralayabiliriz: Anayasada değişiklikler yapılacak ve bunlar mutlaka genel seçimlerden önce tamamlanacak; seçim kanununda yapılan son değişiklikler kaldırılacak ve kanun eskisinden daha ileri hale getirilecek; ispat hakkı için meclise yeşil ışık yakılacak; devlet yatırımları bir plana bağlanacak; bütçe denk hale getirilecek; karaborsa ile mücadele için elden gelen çaba gösterilecek, vurgunculukla şiddetli bir savaşa girişilecek; ihtiyaç maddeleri için adil bir dağıtım sistemi ön plana alınacak; bir sanayi ve madenler bakanlığı kurulacak; yirmi beş yılını dolduran memurların, yargıçların, profesörlerin emekliye sevk edilebilmeleri hükmü kaldırılacak vs.[2]

Bu program, büyük ölçüde demokratikti. Ne var ki, bu programı gerekli kılan hataların baş sorumlusu Menderes'ti. Hatalardan dönüleceğinin tek gerçek garantisi başbakanın değişmesi olabilirdi. Ana muhalefet partisi haklı olarak çabalarını bu noktada yoğunlaştırmıştı. 16 Aralıkta mecliste yapılan program görüşmelerinde İnönü, Menderes'e çok sert bir dille çattı ve istifa etmesini istedi. DP Grubundaki isyandan sonra CHP'ye yepyeni bir güven gelmişti. 1946'dan beri her tedbirde geç kalan Halk Partisi, nihayet 1955 yılının sonunda muhalefet meşalesini ciddi bir şekilde eline aldı. Diğer taraftan, bütün vaatlere rağmen Demokrat Parti milletvekillerini hemen yatıştırmak mümkün olmamıştı. Henüz hükü-

2 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: X, Toplantı: 2, C. 8 (14.12.1955), s. 251-255.

met güvenoyu almadan üç milletvekili[3] daha DP'den ayrıldı. 17 Aralıkta bir dördüncüsü Hürriyet Partisi'ne katıldı.[4] 20 Aralıkta Demokrat Parti Grubu üç eski bakan -Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Sıtkı Yırcalı- hakkında meclis tahkikatı açılmasını kararlaştırdı. Fırtına henüz yatışmamıştı.

II. BASKI POLİTİKASINA KESİN DÖNÜŞ

Ne var ki, dış muhalefetin açıkça başarılı olmaya başlamasıyla Demokratlar gitgide safları sıklaştırmak gereğini duydular. Sürekli saldırıda bulunan Halk Partisi'nden başka, büyük basın ve üniversite gibi etkili baskı grupları da iktidara açıkça cephe almaya başlamışlardı.[5] 5 Şubat 1956'da İnönü bir bildiri yayınlayarak yeni hükümetin, durumda hiçbir şey değiştirmediğini kamuoyuna açıkladı.[6] Bu sürekli baskı Menderes'i çileden çıkarıyordu. Artık soğukkanlılığını tümden yitirmişti. 10 Şubat'ta mecliste bir sözlü soruya verdiği cevap sırasında ana muhalefet partisini komünistlikle, vatanı dışarıya jurnallemekle, milli çıkarları kundaklamakla suçladı.[7] Muhalefet ise hiç boş durmuyordu. Komünistlik ithamından bir hafta sonra, İnönü, İşçi Sendikaları Birliği'ni ziyaret etti ve işçilerin önünde grev hakkını savundu.[8]

3 Emrullah Nutku, Muhlis Ete, Asım Okur.

4 Yusuf Azizoğlu.

5 Menderes, muhalefetteki bu cephe birliği karşısında aşırı bir asabiyete kapılıyordu. 24 Ocak 1956'da grupta yaptığı sert konuşma ve üniversiteler hakkında: "İstersek bugün çanlarına ot tıkayabiliriz." şeklindeki sözleri buna delildir. *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1956.
Yine Menderes, bundan bir hafta sonra grupta, basını, "doymak bilmez bir ejder" diye nitelendirmişti. *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1956.

6 *Ulus*, 6 Şubat 1956.

7 *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1956. Müzakerenin tümü için *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: X, Toplantı: 2, C. 10 (Şubat 1956), s. 135-161.

8 *Ulus*, 18 Şubat 1956.

Karşılıklı tahriklerle meclis bir muharebe meydanına dönmüştü. 23 Şubat'ta milletvekilleri birbirlerinin üzerine yürüdüler. Kalafat, İnönü'nün 6-7 Eylül olaylarından bahsetmesini vatanperverliğe aykırı gördüğünü söyleyince kıyamet koptu. Bunun üzerine muhalefet meclisi terk etti.[9] Daha bir hafta geçmeden yine 6-7 Eylül olayları yüzünden meclis yeniden birbirine girdi. Milletvekilleri birbirlerine "utanmaz", "sarhoş", "asker kaçağı" gibi sözlerle hakaret ettiler.[10]

Mücadelenin bu şekilde kızışması, Menderes'i taktik değiştirmeye itti. 1955 yılının sonunda beliren büyük bunalımdan sonra mevkiini korumak endişesiyle ödün siyasetini seçmişti. Ancak aradan geçen olaylar, ne yaparsa yapsın muhalefetin boy hedefi olmaktan kurtulamayacağını kendisine gösterdi. Fazlalık olarak, bu sürekli hücumlar DP Grubu'nun, lideri etrafında kenetlenmesine yol açmıştı. Artık gerilerinden emin olan Menderes, bir an iltifat ettiği ricat politikasını tamamen terk ederek açık taarruza geçmeye karar verdi.

DP iktidarının, bundan böyle vazgeçmemek üzere yeniden sertlik politikasına döndüğü 1956 yılının Nisan-Mayıs aylarında, dikkati çeken bir husus DP yöneticilerinin Çankaya'da yaptıkları toplantılardır. Gerçekten de, 5 Nisan'dan itibaren DP Genel İdare Kurulu'nun kabine ile birlikte Çankaya'da birçok toplantı yaptıklarını görüyoruz. "Tarafsız" cumhurbaşkanının köşkünde, iktidar partisinin Genel İdare Kurulu'nun ve kabine üyelerinin ne konuştukları tabiatıyla bilinmiyor. Ancak sonraki olaylara bakılırsa, girişilecek olan "taarruz" politikası için Bayar'ın onayının alındığına hükmetmek herhalde yanlış olmaz.

9 *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1956.

10 *Cumhuriyet*, 29 Şubat 1956.

Yeni sertlik siyasetinin ilk önemli nutkunu Menderes, 10 Nisan 1956'da Gaziantep'te vermiştir. Bu son derece sert nutukta Demokrat Parti lideri muhalefet hakkında şöyle konuşmuştur: "Muhalefet ve basının açmış olduğu şiddetli ateşin himayesinde birtakım komünist birliklerin hareket hazırlıklarında oldukları görülüyor... Kanunlar kâfi gelmiyorsa kanun hükümleri getireceğiz. Eğer adalet mekanizması, mevcut kanun hükümlerini anlamakta zorluk çekiyorsa bunları açıklığa götüreceğiz. Ta ki bu ihtilalci metotlar, bu fitne artık bitsin".[11] İnönü bu tehditlere daha açık tehditlerle cevap verdi. İnönü: "Demokratik rejimi geriye çevirmek herhangi babayiğidin harcı değildir. Kim buna teşebbüs ederse... daha o günün akşamı dünya başına zindan olacak, kendisini, arkadaşlarını ve teşkilatını bir kâbusa atacaktır" diyerek mukabele etti.[12]

III. ADALET, BASIN, ÜNİVERSİTE, SENDİKALAR VE MUHALEFETE KARŞI YENİ TEDBİRLER

A. Adalete Karşı

1956 yılının Mayıs başında siyasal hayatımızın acı safhalarından biri daha açıldı. 3 Mayıs'ta, adalet bakanlığının bir kararıyla, on altı yargıç emekliye sevk edildi. İkisi daire başkanı olmak üzere, bunların üçü Yargıtay üyesi idi. Oysa bizzat Menderes, daha altı ay önce, bu tasfiye usullerinden vazgeçileceğini hükümet programında vadetmişti. Bu işlem, haklı olarak, büyük tepkilere yol açtı. CHP bu konuda meclis tahkikatı talebinde bulundu. Ankara barosu olağanüstü top-

11 *Zafer*, 11 Nisan 1956.

12 *Ulus*, 13 Nisan 1956.

lantıya çağrıldı. Fakat adalet bakanı bu toplantıyı da yasakladı. Zaten artık uyarılar faydasızdı. 12 Haziran 1956'da, yedi yargıç daha emekliye sevk edildi. Yargıtay başkanı, Yargıtay birinci ve ikinci daire başkanları, cumhuriyet başsavcısı bunların içindeydi. Diğerleri de Yargıtay üyesiydiler. Bundan böyle, Demokrat Parti'nin, biçimsel demokrasiyi dahi tasfiyeye kararlı olduğu hususunda bir tereddüt kalmamıştı.

B. Basına Karşı

Baskıya yönelen idarelerin başlıca hedeflerinden birinin, basını emir kulu haline getirmek olduğu bilinen bir gerçektir. Demokrat Parti iktidarı, bu konuda bir istisna oluşturmamıştır. Demokratlar, baskı rejimine yönelişlerine koşut olarak, daima basını dizginleyecek yeni tedbirler almışlardır. 1956 yılının ortalarına doğru açtıkları yeni baskı döneminde de, zaten zedelenmiş olan basın hürriyetini iyice kısmak için, iki yeni kanunun[13] kabulünü sağlamışlardır. Mart 1954'te basın aleyhine alınmış olan tedbirleri çok ağırlaştıran bu kanunlar, baştan aşağı antidemokratik hükümlerle doluydu. Gazete sahibi ve sorumlu müdürü olmak yeni şartlara bağlanmıştı. Gazetecilerin kolaylıkla hapse atıldığı bir dönemde, altı aylık mahkûmiyet, bu mesleklerin icrasına engel kabul edilmişti. Muhabirlerde dahi aynı şartlar aranıyordu. Sorumlu müdürler, gazetelerinde imzasız olarak çıkan her yazının sahibini, sorulduğu takdirde, 24 saat içinde savcıya bildirmek zorunda bırakılıyordu. "Resmî sıfatı haiz olanlar

13 7.6.1956 günlü ve 6732 sayılı, "Neşir Yoliyle veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkındaki 6334 Sayılı Kanunun Adı ile Bazı Maddelerinin Tadiline Dair Kanun" ile yine 7.6.1956 günlü ve 6733 sayılı, "Basın Kanununun Bazı Maddelerinin Tadiline ve Kanuna Muvakkat Bir Madde İlâvesine Dair Kanun". *RG.* 9327, 8 Haziran 1956. Bu kanunlara, ilişkin görüşmeler için *bkz. TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: X, Toplantı: 2, C. 12 (Haziran 1956) s. 91-221.

aleyhine küçük düşürmeyi hedef tutan veya bunlar aleyhine istihkâr [aşağılama] veya istihfaf [küçükseme] hissi telkin edebilecek yahut müphem [açık seçik olmayan] ve suizanni [kötü sanılmayı] davet eyleyebilecek mahiyette neşriyatta bulunmak", "maksadı mahsusa müstenit [özel bir amaca dayanan] neşriyatta bulunmak" gibi ceza hukukuna aykırı, kaypak ifadelerle yeni yayın yasakları getiriliyor ve bunlara uymayanlar için, ağır hapis ve para cezaları öngörülüyordu. Ayrıca, kanunun başlığında yalnızca yayın yoluyla ve radyo ile işlenecek suçlardan söz edilirken, kanun metninde (md. 7), sözü edilen yaptırımların "muayyen maksatlarla açık veya kapalı yerlerde yapılan toplantılarda" söylenecek sözlerin sahibine karşı da uygulanacağı hükme bağlanıyordu. Cevap ve düzeltme hakkı ise aşırı derecede genişletilmişti. Bu konuda kesin takdir yetkisi savcılara bırakılmıştı vs.

Böylesine baskıcı tasarıların mecliste çok şiddetli tartışmalara yol açacağı tabii idi. İnönü, tarihi bir konuşma yaparak şunları söyledi: "... İrtica rejimi ansızın gelmiyor, gözümüzün içine baka baka, adım adım, profesörler eliyle hazırlanarak geliyor. Basiretler bağlanmıştır. Mesuliyetlerin vicdanlar üzerindeki baskısı da o nispette ezici ve amansız olacaktır... Karanlıktan medet umanlar, elbette tarihimizin karanlık köşelerinde unutulacaklardır."[14]

C. Üniversiteye Karşı

Demokrat Parti'nin, Temmuz 1954'te, memurlar hakkında kendisine genel bir azil yetkisi veren bir kanunu meclisten geçirdiği yukarıda anlatılmış ve bu vesileyle, kanunun üniversite üyelerini de kapsadığı belirtilmişti. İşte bu ka-

14 *Ulus*, 8 Haziran 1956.

nun, yeni sertlik döneminin üniversitede de kurbanlar bulmasını sağladı. Aralık 1956'da Feyzioğlu olayı patlak verdi. O sırada Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin dekanı olan Turhan Feyzioğlu'nun, ders yılını açış konuşmasında söylediği "nabza göre şerbet vermeyiniz" sözleri, siyaset yapmakla suçlanmasına ve bakanlık emrine alınmasına vesile oldu. Bu sembolik hareketle iktidar, adalet ve basından sonra, üniversiteden de geçmek kararında olduğunu göstermek istiyordu. Muhalefet de bunu böyle anladığı için, tepki yine büyük, ama yine yararsız oldu. Bu işlemi protesto etmek amacıyla, üç doçent ve iki asistan[15] üniversiteden istifa ettiler. Mülkiyeli öğrenciler dersleri boykot ettiler. Mecliste bu konu müzakere edildi ve bir defa daha fırtına koptu. İktidarın tepkisi ise, 6-7 Eylül olaylarından sonra istifa etmiş olan Dr. Namık Gedik'i, yeniden içişleri bakanlığına getirmekten ibaret kaldı.

Ç. Sendikalara Karşı

Kolayca tahmin edilebileceği gibi, bu genel sertleşmeden işçiler de paylarını aldılar. 1957 Nisanının sonunda, Demokrat Parti iktidarı, işçi birliklerine karşı açık taarruza geçti. 5018 sayılı Sendikalar Kanunu'nun bir açığından yararlanarak, birliklerin teşekkül tarzının (oluşum biçiminin) kanuna aykırı olduğu iddia ediliyor ve bunlar peş peşe kapatılıyorlardı. 20 Nisan 1957'de, İşçi Sendikaları Konfederasyonu kapatıldı. Arkasından İstanbul, Güney, Çukurova, Sakarya ve Ankara işçi sendika birlikleri aynı muameleye tabi tutuldu. 7 Mayıs'ta, Bursa Sendikalar Birliği ile Marmara bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu kapatıldı.[16] Muhalefette iken

15 Doçentler: Muammer Aksoy, Aydın Yalçın, Münci Kapani. Asistanlar: Coşkun Kırca, Şerif Mardin.

16 *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1957.

grev hakkını dahi vadetmiş olan DP, kendi programını açıkça çiğneme pahasına da olsa, artık sendikalaşma hakkına bile tahammül edemez olmuştu.

D. Muhalefete Karşı

DP idaresinin en kötü ünlü kanunlarından biri bu dönemde çıkarılmıştır. Toplantı ve gösteri haklarını düzenleyen bu metnin[17] kabulüyle, Demokratların, demokrasinin görünüşünü dahi yok etmek arzuları açıkça ilan edilmiş oluyordu. 27 Haziran 1956'da kabul edilen bu yeni kanunla, siyasal partilerin, seçim propaganda dönemi dışında açık hava toplantıları yapmaları yasaklandı. Kapalı toplantılar da mahallin en büyük mülkiye amirinin iznine bağlandı. Kanunun 12. maddesine göre, "Her nerede olursa olsun tezahürat veya gösteri veya protesto maksadıyla yahut maksadı mahsusa müstenit olarak toplanılması veya böyle bir toplantıya bilerek sebebiyet verilmesi..." suç sayıldı. Ayrıca, 13. maddede, suç sayılan toplantıların dağıtılması için hedef gözetmeksizin ateş açılabileceği kabul edildi vs. Örnek olarak alınan bu hükümlerden de görüldüğü gibi, kanun açıkça despotik bir zihniyetin eseriydi. Bu kanun üzerine, çaresiz kalan muhalefet meclisi terk etti. Aynı günlerde, Demokrat Parti'nin dört kurucusundan biri olan Fuat Köprülü, ikinci defa dışişleri bakanlığından istifa etti.

17 27.6.1956 günlü ve 6761 sayılı "Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun". *RG.* 9346, 30 Haziran 1956. Bu kanun Osmanlı döneminden kalan İçtimaatı Umumiye ve Tecemmüat kanunlarını yürürlükten kaldırmıştır. Yeni kanunun son derece ilginç gerekçesine göre, bu eski kanunlar "saf ve temiz niyetlerin ve görüşlerin hâkim olduğu ve her faaliyetin iyi bir niyete istinat ettiği zamanlarda" hazırlandıklarından, "yurtta teessüs edip inkişafına ve kökleşmesine vatanperverane hislerle gayret edilen demokratik idareyle" bağdaşmalarına olanak yoktur! 6761 sayılı kanun hakkındaki görüşmeler için *bkz. TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: X, Toplantı: 2, C. 12 (Haziran 1956), s. 520-555. Ayrıca, gerekçe için *bkz. a.k* , s. 564-656 arası.

Fakat ne yapılırsa yapılsın, Menderes bildiği yoldan dönmeyecekti. Muhalefetin meclisi boykotu da etkisiz kaldı. Nihayet 11 Temmuz 1956'da, üç muhalif parti meclise dönünce, Menderes: "Tıpış tıpış döndüler" diyerek onlarla alay etti.[18] Üstelik, aynı toplantıda, keyfi idarenin yeni bir örneği verilerek, 1956 yılında ara seçim yapılmaması Demokratların oylarıyla kararlaştırıldı.

Temmuz ayının sonunda CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, yeni bir Karadeniz gezisine çıkmıştı. Bu gezi iktidarın baskı kanunlarını şiddetle tatbik etmek niyetinde olduğunu göstermesine vesile oluşturdu. Gezi sırasında Halk Partililerin toplantıları durmadan engellendi. 2 Ağustos'ta Gülek Rize'de mahkemeye verildi. Bazı dükkân sahiplerinin sıra ile ellerini sıkmak suretiyle bir gösteri yürüyüşü yaratmakla suçlanıyordu. Kasım Gülek bu "suç"tan dolayı altı ay hapse mahkûm edildi. Muhalefet muazzam bir baskı altındaydı. 3 Ağustos'ta Halk Partililerin Bakırköy'de İnönü'nün şerefine verecekleri bir ziyafet yasaklandı. 7 Ağustos'ta CMP'nin Giresun kongresinde Bölükbaşı'yı alkışladılar diye on beş delege karakola götürüldü. Aynı gün Hürriyet Partisi il başkanlarının Ankara'da yapacakları toplantı yasaklandı. Üstelik, toplantı için Ankara'ya gelmiş olan il başkanlarının Anıtkabir'e çelenk koymalarına ve parti başkanının evinde verdiği ziyafete katılmalarına Ankara valisi engel oldu.[19] 16 Eylül'de Kırşehir'i ziyaret eden Bölükbaşı'yı karşılamaya gelen halk coplarla dağıtıldı.[20]

Ülkenin siyasal havası gitgide solunamaz duruma geliyordu. 11 Şubat 1957'de İnönü'nün damadı Metin Toker, Sarol'a

18 *Zafer*, 12 Temmuz 1956.

19 *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1956.

20 *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1956.

hakaretten dolayı yediği cezanın Yargıtay'ca onanması üzerine tutuklandı. Artık ülkede siyasal konuların nispeten serbestçe tartışılabildiği tek yer olarak meclis kalmıştı. Meclis dışında muhalefet, hemen hemen olanaksızlaşmıştı. Bunun üzerine İnönü, yeni bir taktik denemeyi faydalı bularak Menderes'e yakınlaşmaya teşebbüs etti. 1957 bütçe görüşmelerinin sonuna rastlayan bu yakınlaşma çabası, tamamen zorlama idi ve esas itibariyle tek taraflı olarak kaldı. İnönü'nün barış taarruzu hiçbir sonuç vermediği gibi, diğer muhalefet partilerini de kendisine düşman etti. Menderes ise, 1955 Kasım-Aralık bunalımını atlattıktan sonra, yumuşaklık siyasetinin yararsızlığına iyice kanaat getirmiş, bu yola bir daha girmemeye kesinlikle karar vermişti. Dolayısıyla, muhalefet liderinin bu hareketi, savaş içinde kendi kendine mütareke yapan bir komutanın garip durumuna benzemekten öteye gidemedi. Nihayet İnönü, "balayı siyaseti"ni biraz daha sürdürürse, bu sefer, muhalefet bayrağını elinden düşürmek tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını gördü. Bunun üzerine, CHP Parti Meclisi, 27 Mayıs 1957'de bir bildiri yayınlayarak, üç aydır süren yumuşak tutumun yararsızlığını saptadı ve savaşın yeniden açıldığını ilan etti.[21] Böylece, Menderes'ten sonra İnönü de sertlik tutumunda karar kılacak ve iki liderin bu tutumu, 27 Mayıs 1960'a kadar artık hiç değişmeyecekti.

IV. İKTİDAR SAFLARINDA YENİ KAYNAŞMALAR VE MUHALEFETİN İŞBİRLİĞİ GİRİŞİMLERİ

Bu sonu gelmez baskılar karşısında muhalefet, ister istemez işbirliğine itilmişti. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununun çıkışını protesto etmek amacıyla meclisi boykot ettikleri sırada, 8 Temmuz 1956'da, üç muhalif parti bir

21 *Ulus*, 28 Mayıs 1957.

bildiri yayınlayarak demokrasi için mücadelelerine azimle devam edeceklerini ilan etmişlerdi. Arkasından, Hürriyet Partisi, diğer iki muhalif partiye somut demokratik hedefler üzerinde anlaşmaya varılmasını teklif etmiş; bu teklif üzerine toplanan CHP Meclisi, 29 Eylül 1956'da verdiği bir kararla işbirliğini kabul etmişti.[22] Ancak bu ilke anlaşmasından sonra muhaliflerin ayrıntılarda anlaşmalarına olanak olmadı ve işbirliği tavsadı.

25 Mayıs 1957'de Sivas'ta yaptığı bir konuşmada, Menderes, ilk defa olarak seçimlerin yakın olduğunu söyleyince durum değişti ve muhalefetin işbirliği yeniden söz konusu edilmeye başlandı. Muhalefet liderleri içinde seçim kokusunu ilk hisseden Bölükbaşı, muhalif güçleri kendi etrafında toplamak umuduyla daha 17 Mayıs'ta, yani Menderes'in konuşmasından önce seçim kampanyasını açtığını ilan etmişti.[23] Böylece, ilk hedef o oldu. Birinci tedbir, Kırşehir'in tekrar il haline getirilmesi idi. Bununla, Kırşehir seçmenlerinin DP'ye minnet duymaları ve böylece, CMP'den ayrılmaları amacı güdülüyordu. Meclis, 12 Haziran 1957'de kabul ettiği bir kanunla Kırşehir'i il haline getirdi.[24] Arkasından, 24 Haziran'da, Bölükbaşı'nın dokunulmazlığı kaldırıldı ve meclis 2 Eylül'e kadar tatile sokuldu.

Tatil kararından birkaç gün sonra da, 2 Temmuz 1957'de, Osman Bölükbaşı, meclise hakaret ettiği gerekçesiyle tutuklandı.[25]

22 *Ulus*, 30 Eylül 1956.

23 *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1957.

24 12 Haziran 1957 günlü ve 7001 sayılı "Nevşehir Vilâyetine Bağlı Kırşehir Kazasında (Kırşehir) Adiyle Yeniden Bir Vilâyet Kurulması Hakkında Kanun". *RG*. 9637, 19 Haziran 1957.

25 Bölükbaşı, 23 Temmuz 1957'de, Keskin Ağır Ceza Mahkemesi'nin kararıyla tahliye edilmiştir.

Olaylar gittikçe hızlanıyordu. Baskının daha da artması, hem iktidar safında hem de muhalefet saflarında yeni kaynaşmalara yol açtı. 17 Temmuz'da DP İstanbul il başkanı Orhan Köprülü istifa etti. Prof. Köprülü'nün oğlunun bu şekilde istifası, partide büyük tepkilere yol açtı. Fuat Köprülü'nün dışişleri bakanlığından istifasıyla su yüzüne çıkmış olan kurucular arasındaki anlaşmazlık iyice belirgin hale geldi. Nihayet, 6 Eylül 1957'de, partinin dört kurucusundan biri olan Fuat Köprülü, Demokrat Parti'den istifa etti. Köprülü, basına verdiği demeçte, "Programından ayrılmış, eski hüviyetini tamamen değiştirmiş olan bugünkü DP zihniyeti ile uyuşmak benim için imkânsız olduğu cihetle DP'den çekiliyorum... Demokrasi nizamına iman etmiş bütün Türk vatandaşlarının, aralarındaki her türlü ihtilafları bir tarafa atarak bu gaye [Menderes'i devirmek] uğrunda işbirliği yapmaları bir vatan borcudur" diyordu.[26]

İktidarda kopmalara sebep olan baskı, muhalefette tam ters bir etki yaratıyor ve muhalif partileri birleşmeye itiyordu. Adnan Menderes'in, İnebolu'da verdiği bir nutukta seçim tarihini 27 Ekim olarak ilan etmesi üzerine, muhalefet "güçbirliği"ne gitmeye karar verdi. Böylece, siyasal hayattaki kutuplaşma hareketi iyice hızlandı. Güçbirliği hareketi, esas itibariyle, Menderes'e "hayır" diyenlerin bir koalisyonu mahiyetindeydi. Üç muhalif parti temsilcileri, 12 Ağustos 1957'de İnönü'nün Heybeliada'daki evinde ilk toplantılarını yaptılar. Büyük basın bu harekete olağanüstü önem veriyor ve ittifak girişimini var gücüyle destekliyordu. Muhalif partiler on gün içinde yedi toplantı yaparak seçim strateji ve taktiklerini saptamaya çalıştılar. Sonuçta tam bir ilke anlaşma-

26 *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1957.

sına varıldı. Somut taktikler, meclisin dağılmasından sonra belirecek yeni duruma göre kararlaştırılacaktı.

V. DP'NİN SERT TEPKİSİ VE SEÇİM KANUNUNUN DEĞİŞTİRİLMESİ

Muhalefetin bu işbirliği, iktidarı o kadar ürküttü ki, bir ara, erken seçimden vazgeçileceği izlenimi doğdu. 27 Ağustos'ta milletvekillerinin 1958 yılı aylıklarının ödenmeye başlanması bu kanaati kuvvetlendirdi.[27] Ancak birkaç günlük tereddütten sonra DP idarecileri, geç kalmanın daha da tehlikeli olabileceğini görerek genel seçimleri bir an önce yapmaya kesinlikle karar verdiler.[28] Bunun üzerine Demokratlar, son hızla seçim kanununu değiştirmek için harekete geçtiler. Güttükleri esas amaç, muhalefetin güçbirliğini olanaksız kılacak hükümler getirmekti. Bunda da başarılı oldular. 11 Eylül 1957'de kabul edilen yeni seçim kanunu ile partiler, bütün seçim çevrelerinde tam aday listesi yapmaya mecbur tutuluyor, bir partilinin diğer bir parti tarafından aday gösterilmesi yasaklanıyor, ayrıca Köprülü'yü hedef tutan bir değişiklikle, bir partiden altı ay önce istifa etmiş bir kişinin başka bir partiden aday olmasına izin verilmiyordu.[29] Bu tedbirler karşısında, muhalefetin işbirliği için ancak iki olanak kalmıştı. Bir olanak, hukuken olmasa bile fiilen illerin bölüşülmesiydi. Yani partiler bütün illerde seçime giriyor görünecekler, ama her ilde üç partiden ancak birine muhalefet oyları verilecekti. Salt hukuk açısından bakılırsa, bu bir

27 *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1957.

28 Meclis, seçimi yenileme kararını, 11 Eylül 1957'de vermiştir.

29 11 Eylül 1957 günlü ve 7053 sayılı "Milletvekilleri Seçimi Kanununun 35 ve 109 uncu Maddelerinin Tadiline ve Bu Kanuna Muvakkat Bir Madde İlâvesine Dair Kanun". *RG*. 9705, 13 Eylül 1957.

muvazaa teşebbüsü olurdu. İşte bu isnattan çekinen muhalif partiler, bu yola girmediler. İkinci olanak ise, bütün yurtta seçimlere tek bir muhalif partinin girmesi idi. Bunun ise ne gibi kıskançlıklara yol açacağı belli idi. İnönü'ye öteden beri şüphe ile bakan CMP, 18 Eylül 1957'de aldığı bir kararla bu ikinci formülü reddetti. Oysa CHP'nin bütün umudu tek muhalif parti olmak idi. Bu umut böylece suya düşünce, Halk Partisi, 19 Eylül 1957'de resmen işbirliği yapılmasına olanak kalmadığını, ancak seçimlerde muhaliflerin fiilen birbirlerine yardım edebileceklerini bildirdi. Böylece, Demokratların antidemokratik seçim kanunu amacına ulaşmış ve muhalefetin güçbirliği girişimi suya düşürülmüş oldu.

VI. 1957 SEÇİM KAMPANYASI VE SEÇİMLER

Seçimin 27 Ekim 1957'de yapılması kararlaştırıldıktan ve bu son tedbirler de alındıktan sonra, seçim kampanyası başladı. Kampanyanın son derece şiddetli olması kaçınılmazdı. Daha 1956'da Halk Partililer, iktidara geldikleri takdirde, "devri sabık" yaratacaklarını ve Menderes'ten hesap soracaklarını söylemeye başlamışlardı. Örneğin 15 Nisan 1956'da, CHP Üsküdar ilçe kongresinde bir konuşma yapan Kars milletvekili Sırrı Atalay, şunları söylemişti: "Menderes bütün sözlerinin hesabını verecektir. Bağımsız bir mahkeme kuracağız. Ve Menderes bu mahkeme huzurunda bütün iktidarının hesabını verecektir. Neticeyi bu mahkeme tayin edecektir."[30] Bu durum karşısında, Menderes'in iktidardan düşmemek için niye her şeyi göze almaya hazır olduğu daha kolay anlaşılıyor. Böylece, baskının anasının daima korku olduğu bir kez daha kanıtlanıyor.

30 Erer, *a.g.k.*, s. 274.

Sonuçta seçim kampanyası olağanüstü bir şiddet içinde geçti. Bu kampanya, ortaya serdiği hırçınlık bakımından Cumhuriyet tarihinin herhalde en sert seçim mücadelesidir. Menderes, kitleleri sürüklemek arzusuyla safsatadan en sınırsız saldırıya kadar, her türlü silaha başvuruyordu. 13 Ekim 1957'de Trabzon'da yaptığı konuşma buna güzel bir örnektir. Bu konuşmada Menderes'in hitabet sanatının tipik bir örneğini buluyoruz. Trabzonlulara şöyle sesleniyor: "İsmet Paşa buhran var diyor. Buhran, İsmet Paşa'nın kendi kafasındadır. İsmet Paşa hastadır. Bir nevi hastalığa müpteladır. Bu hastalığın adı da iktidar hastalığıdır...[31] Canım Trabzonlular; size hizmet etmek, size kul köle olmak hususunda elimizden gelen her şeyi yapmaya hazırız."[32] İsmet Paşa ise daima soğuk, daima heyecansız, ama öldüresiye tesirli üslubuyla mukabele ediyor: "Eğer DP'nin şansı varsa benim sağlığımda çekilmek lütfuna uğrar. Onları ileride müdafaa edecek tek adam ben olacağım".[33] İki taraf da âdeta son kozlarını oynuyorlardı. Nihayet Bayar da Menderes'in imdadına koştu. 17 Ekim'de Urfa'da: "Bize Demirkıratı çok koşturuyorsunuz diyorlar. Biz çok koşturmakta devam edeceğiz; korkmasınlar, bu at çatlamaz, idmanı yerindedir. Mütemadiyen koşacak, birinci gelecektir" dedikten sonra, 20 Ekim'de Taksim Meydanı'nda, otuz yıl sonra Türkiye'nin "küçük bir Amerika" olacağını ilan ediyordu.[34]

Bir ay önce DP'den istifa eden eski kurucu Fuat Köprülü ise Menderes'e karşı bayrak açmıştı. 22 Ekim'de Hürriyet Partisi'nin Balıkesir mitinginde konuşan Köprülü, âdeta

31 *Zafer*, 14 Ekim 1957.

32 *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1957.

33 *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1957.

34 *Zafer*, 18, 21 Ekim 1957.

1946 seçimlerinin heyecanı içinde şu sözleri söylüyordu: "Bu seçim mücadelesi, tek parti, tek şef sistemini canlandırmak isteyen bir adama karşı koca bir milletin mücadelesidir."[35] Hesaplaşma günü yaklaştıkça mücadelenin şiddeti daha da artıyordu. 23 Ekim 1957'de, Ankara'da, bir grup üniversiteli genç, ellerinde bir Atatürk portresiyle Kızılay'dan Bakanlıklar'a doğru yürümeye kalkıştılar. Polis çok sert tepki gösterip hepsini dağıttı; ve böylece, 28-29 Nisan (1960) olaylarının ilk provası yapılmış oldu.

Ne var ki, muhalefetin bütün çabalarına rağmen, 27 Ekim 1957 seçimleri Demokrat Parti'nin lehine sonuçlandı. Fakat zafer artık parlak değildi. Demokratlar sadece % 47,70 oy almışlar, yani yüzde ellinin altına düşmüşlerdi. Halk Partisi ise % 40,82 oyla nerdeyse iktidar kadar oy almıştı. % 3.85 oy alan Hürriyet Partisi'ni saymasak bile CMP'nin % 7,19 oyu ile Halk Partisi'nin toplamı, Demokratların oylarını aşıyordu. Seçim sonuçları alındığında Menderes'in yanında bulunan Samet Ağaoğlu, hatıralarında şöyle diyor: "Menderes'i yedi yılda o geceki kadar üzgün bir sinirlilik içinde görmemiştim".[36] Yine de, çoğunluk sistemi sayesinde, Demokratlar mecliste oldukça rahat bir çoğunluğu muhafaza edebilmişlerdi. Mevcut 610 milletvekilliği şöyle paylaşılmıştı: DP 424; CHP 178; CMP 4; Hür. P. 4.[37]

Seçim kampanyasının sertliği, seçim sonrasında da sert tepkilerin ortaya çıkmasına yol açtı. Sonuçların ilanından sonra Gaziantep'te, Kayseri'de, Giresun'da, Çanakkale'de, Samsun'da ve diğer bazı şehirlerde gösteriler, kavgalar oldu. Gaziantep'te seçimlerin sonucuna itiraz eden binlerce vatan-

35 *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1957.

36 Ağaoğlu, *a.g.k.*, s. 131.

37 Seçim sonuçları için Abadan, *a.g.k.*, ek 2 ve 3.

daş devlet binalarına saldırdı. Hükümet askeri tedbirlerle karşılık verdi. Kayseri'de 16 kişi yaralandı.[38] Seçimlerde birçok usulsüzlük yapıldığı anlaşılıyordu. Muhalifler, kütükler düzenlenirken kendi adlarının listelere geçirilmediğini iddia ettiler. Bazı yerlerde bu itirazlar geçerli görüldü. Örneğin Diyarbakır il seçim kurulu, bu ilin seçimlerinin yenilenmesine karar verdi. Ancak iktidarın çabasıyla, bir süre sonra, bu itirazlar bastırıldı.

1950 ve 1954 seçimlerine bakılırsa, bu seçimlerde Demokratlar büyük bir darbe yemişlerdi. Bu gelişmenin onları uyarması beklenebilirdi. Ne çare ki, Demokrat Parti uyarılma dönemini çoktan aşmış ve daha 1956 yılının Mayıs-Haziran aylarında dönüşü olmayan bir yola girmişti. Menderes artık uyarılamazdı. Demokratları durdurmanın tek çaresi bu seçimlerde onları iktidardan düşürmekti. Bu meşru fırsat bir kere kaçırıldıktan sonra, artık mevcut siyasal düzen içinde iktidara bir alternatif bulma olanağı kalmamıştı.

38 *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1957.

BÖLÜM IV

DURAKLAMA DÖNEMİNE GENEL BAKIŞ

1954-1957 dönemi, Demokrat Parti'nin virajı dönüp yıkılışına yöneldiğini gösteren olaylarla doludur. Bu dönüş, partinin, hemen her faaliyet alanında önemli çürüme belirtileri göstermesinin sonucudur. DP, Duraklama Dönemi'nde, ister bizzat kendi bünyesinde olsun ister ülke içi ve ülke dışı politikasında olsun, önemli sarsıntılara uğramıştır. Bu bölümün amacı, bu sarsıntılara kuşbakışı bir göz gezdirmek ve böylece, bunların sebeplerini teşhis etmeye çalışmaktır.

I. İKTİSADI ALANDA ÇÜRÜME

Demokrat Parti esas itibariyle iktisat alanında yenilmiştir. İlk iktidar döneminde olduğu gibi bu dönemde de ülkenin iktisadi hayatında hızlı bir ilerleme temposu tutturabilseydi, hiç şüphe yok ki, gücü bu kadar çabuk zaafa dönüşmezdi. Siyasal alanda zirveden aşağı kayış 1955-1956 yıllarında gerçekleşmişken, daha 1954 yılında, Demokrat Parti, iktisat alanında mağlup olmuştu.

Gerçekten de, 1954 yılında, DP Türkiye'sinde ilk defa olarak milli gelir düşmüştür. 1953 yılının gelirine göre dü-

şüş % 8.8 oranındadır. 1955'te dahi 1953'ün seviyesi tutturulamamış ve bu seviye ancak 1956'da aşılabilmiştir. Dönemin bütününe bakarsak milli gelirdeki artış yılda ortalama % 3,5 civarında kalmıştır. Böylece, Yükselme Dönemi'nin değerlendirmesini yaparken işaret ettiğimiz tehlike gerçekleşmiş ve ilk yılların hızlı milli gelir artışı, göz boyayıcı bir saman alevi olarak kalmıştır. Bunun böyle olmasının nedeni, geçen kısımda da belirttiğimiz gibi, DP'nin sınıfsal karakterinde saklıdır. DP, yapısı gereği, mevcut mülkiyet ilişkilerine dokunamadığı için gerçek bir kalkınmanın temellerini atamamıştır.

Üretim ilişkilerinin esasına dokunmadan ve birtakım kısa vadeli iktisat politikası araçlarına bel bağlayarak kalkınma sağlanamayacağı, bu dönemde açıkça belli olmuştur. Örneğin, Demokrat Parti'nin iktisat politikasının özelliklerinden birinin, para arzını artırarak gelişmeyi sağlamak olduğunu daha önce görmüştük. 1954-1957 arasında, para miktarı ortalama olarak yılda % 19 oranında artmıştır. Ancak bu artışın karşılığında üretim kapasitesinin önemli bir gelişme göstermemesi nedeniyle, para artışı esas itibariyle fiyat artışına, yani enflasyona yol açmıştır. Gerçekten de, bu dönemde yıllık ortalama fiyat artışı % 13 olmuştur.[1]

1953'ten sonra hava şartlarının kötü gitmesi ve mevcut düzen içinde tarımdaki hamlenin sınırına varılmış olması, Demokratlara ilk büyük darbeyi vurmuştur. Daha önce de gördüğümüz gibi, 1954 yılında tarım ürünü, 1953'ün aşağı yukarı yüzde sekseni seviyesinde kalmıştır. Bunun üzerine hükümet, buğday ithal etmek zorunda kalmış ve 1954 Kasım'ında Amerika'dan 300.000 ton buğday alınmıştır. Mahsulün kötü olması, zaten açık veren dış ticaret dengesini

1 Bütün bu rakamlar için *bkz.* DPT *Kalkınma Planı*, s. 14 (milli gelir), s. 21 (fiyatlar), s. 22 (para arzı).

iyice bozmuş ve memlekette döviz sıkıntısı artmıştır. Çaresiz kalan Menderes, Amerika'dan yeniden büyük miktarda kredi istemek zorunda kalmıştır.

Fakat ABD bu isteği geri çevirmiş ve ufak bir hibede bulunmakla yetinmiştir. İthalat olanakları böylece kısılınca, başta şeker olmak üzere ülkede birçok malın darlığı hissedilmeye başlanmıştır. Bu darlık, fiyatları daha da kamçılamıştır. Enflasyonu önleme çabasıyla hükümet, kâr tespiti, tanzim satışları, vs. gibi müdahaleci bir iktisadi siyaset uygulamaya başlayınca, bu sefer karaborsa baş göstermiştir. Fazlalık olarak iktidar, siyasal kaygılarla, tüketim seviyesini düşürmek için çaba harcamadığı gibi, yatırımları da esas itibariyle ancak uzun vadede sonuç veren temel yapı alanına toplamıştır. Böylece talep, üretim kapasitesini çok aşmış ve iktisadi hayatımız baş edilmez biçimde enflasyon girdabına girmiştir.

Görüldüğü gibi, Demokrat Parti daha 1954 yılında, iktisat politikasının girdiği çıkmaz nedeniyle, kesin olarak yıkılışa yönelmiştir. Partinin siyasal ve ideolojik alanlarda içine düştüğü hırçınlığın sebebi de, herhalde, önce burada aranmalıdır. Demokrat iktidar, ağızları artık yeterince doyuramadığı içindir ki, onları şamarla kapama politikasına itilmiştir.

II. İÇ POLİTİKA ALANINDA ÇÜRÜME VE DEMOKRASİ VAATLERİNE İHANET

Ancak tabiatıyla çok başka etmenler de, siyasal çürümede önemli bir rol oynamıştır. Bu etmenler içinde en yüzeyde görüneni, DP yöneticilerinin kapıldıkları telaş ve hırçınlıktır. Şikâyetler yoğunlaştıkça muhalefetin güçlenmesi yöneticileri artan bir paniğe sokmuş ve onları baskı yoluna itmiştir. Ayrıca, 1954 seçimlerinin ve hele çoğunluk sisteminin Demokratlara mecliste olağanüstü bir güç sağlaması, sert

tedbirlerle şikâyetleri susturmayı hem mümkün, hem de cazip bir yol olarak göstermiştir. Bundan sonra da, bütün despotlar gibi, DP yöneticileri zor yoluyla iktidardan düşürülme korkusuna kapılmışlardır. Daha 1956'da, yani bir ihtilal çok uzak bir ihtimal iken Menderes, "ihtilal olmayacak" demek gereğini duyuyordu. Örneğin, 6 Nisan 1956'da, Tunçbilek elektrik santralının açılışında şöyle konuşmuştu: "Niyetleri ihtilal yaparak iktidara gelmektir. Fakat yaygara koparanlara fırsat vermeyeceğiz. Bu memlekette bir ihtilal havası estirmeyeceğiz".[2] Bu sözler ancak derin bir suçluluk duygusunun ve korkunun ifadesi olabilirdi. Nitekim çok kısa bir süre sonra, yine bu korku yüzünden, Demokrat Parti baskı dönemini açıkça başlatmıştır. O andan itibaren de şaşmaz bir diyalektik işlemeye başlamıştır: ihtilal korkusu baskıya yol açmış, baskı ise ihtilal tehlikesini yaratmış, tehlike doğunca baskı daha da artmış, bu sefer ihtilal gerçek bir tehlike haline gelmiştir vs...

Başta Adnan Menderes olmak üzere, Demokrat Parti yöneticilerinin içine düştükleri bu vehim ve hırçınlık onları, her alanda, demokratik vaatlerinden ricat etmeye sürüklemiştir. Gerçekten de, Duraklama Dönemi, memur kitlesinden başlamak üzere aydınların, güvence kurumlarının ve nihayet bizzat parti bünyesinin gittikçe daralan bir cendereye sokuluşuna tanıklık etmiştir. Demokrasiden bu kesin dönüşün, DP yöneticilerinin öznel durumları dışındaki sebep ve sonuçları, aşağıda toplu olarak gözden geçirilecektir.

Genellikle aydın tabakanın ve özellikle memur kitlesinin Demokratlarla arasının açılmasının çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenler içinde en önemlilerinden biri, memur kitlesinin enflasyon dolayısıyla içine düştüğü iktisadi sıkıntıdır. Bilindiği gibi, enflasyon, sabit gelirlilerin gerçek kazancının

2 Eser, *a.g.k.*, s. 273.

durmadan azalmasına yol açar. Paranın alım gücünün zayıflaması, maaşı değişmeyen memur kitlesini gittikçe zor durumlara düşürmüş ve bu kitlenin Demokratlardan kopmasına neden olmuştur.

Memurlar ve genellikle aydınlar ile Demokratlar arasında beliren husumetin çok önemli diğer bir sebebi, DP propagandasının körüklediği bürokrasi düşmanlığıdır. Geçen kısımda, bu tutumun kısa zamanda aşırı bir düzeye götürüldüğüne ve bir nevi aydın düşmanlığına vardırıldığına işaret edilmişti. Oysa Cumhuriyetin başından beri memurlar bir ayrıcalıklı kitle olmaya alışmışlardı. Geçim durumlarının son derece sarsıldığı II. Dünya Savaşı sırasında dahi saygınlıklarını koruyabilmişler ve bu manevi tatminle maddi sıkıntılarından teselli bulmuşlardı. Demokrat iktidar, geliştirdiği ideoloji sonucu bu saygınlığı yok etti. Enflasyon yüzünden maddi sıkıntı da bindirince, memurlar tutunacak dal bulamadılar ve iktidara düşman oldular.

Bu saygınlık kaybı, geleneksel olarak yönetici tabaka olmuş memur ve aydın çevrelerini özellikle yaraladı. Asker-sivil aydın zümre, geçim sıkıntısına katlanabilirdi, fakat mevki düşüklüğünü sineye çekmesine olanak yoktu. Bir general, bir profesör veya bir gazete yazarı, kasabadan yeni gelmiş bir türedi zenginden daha az saygı görmeyi kolaylıkla hazmedemiyordu. Bu psikolojik eziklik, bu zümrenin Demokratlara husumet beslemesinde ihmal edilemeyecek bir etmen oluşturmuştur.

Bunun yanı sıra, aydın çevreler, klasik hürriyetlerin kısılmasından en fazla rahatsızlık duyan kitleyi meydana getiriyorlardı. Bilindiği gibi, hürriyetler, ancak onlardan yararlanabilenler için değerlidirler. Halkın büyük kitlesi, -sendika kurma ve grev yapma hürriyeti kısıtlanan bilinçli işçiler hariç

tutulursa– hürriyetleri zaten tanımadığından, bunların kısıtlanmasından rahatsız olmuyordu. Buna karşılık aydınlar, her hürriyet kısıntısını doğrudan doğruya kendilerine bir saldırı sayıyorlar ve bu da, iktidara karşı husumetlerini artırıyordu.

Bu sıralanan sebepler, özellikle memurlar ve genellikle aydınların Demokrat Parti'den niçin gitgide ayrıldıklarını açıklamaktadır. Demokrat yöneticiler, özellikle Duraklama Dönemi'nin başından itibaren, bu husumeti artan bir baskıyla ezmek yoluna sapmışlardır. Gerçekten de, seçimlerden hemen sonra, Haziran 1954'te çıkarılan bir kanunla Yargıtay, Danıştay, Sayıştay üyeleri ve profesörlerin emeklilik yaşı indirilmiş ve 25 hizmet yılını dolduranların re'sen emekliye sevk edilebilecekleri kabul edilmiştir. Bu yüksek mevkilere gelmek için zaten uzun bir hazırlık döneminden geçmek gerektiği hatırlanırsa, bu hükümle, ilgili memurların güvencesinin önemli ölçüde azaldığı hemen görülür. Üstelik, bildiğimiz gibi, Demokratlar bununla da yetinmemişler ve 5 Temmuz 1954'te kabul ettikleri yeni bir kanunla, memurlar hakkında genel bir azil yetkisi edinerek bu kitleyi her türlü güvenceden yoksun bırakmışlardır.

Demokrat Parti yöneticileri, elde ettikleri bu tür kanuni yetkileri, 1955-1956 yıllarından itibaren en sert biçimde kullanmaya başladıkları gibi, basın, toplantı, gösteri hürriyetlerini aşırı derecede kısan yeni baskı kanunları çıkarma yoluna gitmişlerdir. Gazetecilerin sudan sebeplerle tutuklanmaları, muhalefet toplantılarının basılması, Yargıtay başkanı gibi en yüksek yargıçların dahi toplu olarak ve aniden tasfiye edilmeleri, profesörlerin bakanlık emrine alınmaları vs. gitgide olağan hale gelmiştir. Böylece, iç politikada çürüme iyice belirginleşmiş ve Demokrat Parti, demokrasi vaatlerini teker teker gömmüştür.

Üstelik bu baskı sadece dışa karşı değil bizzat parti içinde de uygulanmıştır. Yöneticilere meşruiyet kazandıracak olan büyük kongreler gitgide daha az toplanmış, 1955'ten sonra ise bu kongrelerden bütünüyle vazgeçilmiştir. Parti içinde yöneticilere karşı çıkan her ses susturulmuştur. Hürriyet Partisi'nin doğumuna yol açan olaylar, bu hoşgörüsüzlüğün çarpıcı örnekleriyle doludur.

Demokrat Parti'nin demokrasiyi terk etme süreci daha önceki bölümlerde özetlendiği için, burada, bu konu üzerinde uzun boylu durmaya gerek yoktur. Olaylar, iktisadi sıkıntıların artmasına paralel olarak DP'nin hırçınlaştığını ve bir baskı düzeni kurmaya yöneldiğini açıkça göstermektedir. Ancak, Duraklama Dönemi'nin genel değerlendirmesini tamamlayabilmek için, bir de dış politika alanındaki çürümeye kısaca değinmekte yarar vardır.

III. DIŞ POLİTİKA ALANINDA ÇÜRÜME

Bilindiği gibi, Demokrat Parti'nin dış politikası şu esasa dayanıyordu: Devler arasında tarafsızlık mümkün olmadığına göre, Batı blokuna dahil olmak için her şeyi göze almak tek çıkar yoldur. Oysa, Duraklama Dönemi'ni kapsayan 1954-1957 yılları arasında dünya sahnesinde meydana gelen gelişmeler, bu teşhisin yanlışlığını açıkça ortaya çıkardı. Özellikle Nisan 1955'te toplanan Bandung konferansından sonra, Üçüncü Dünya Devletleri siyaset sahnesinde büyük bir ağırlık kazandılar. Bu devletler, Demokratların görüşünün tam aksini savunuyorlar ve bağımsızlığın ancak tarafsızlık sayesinde korunabileceğini ortaya koyuyorlardı.

Birçok devlet bu yeni gelişmeyi basiretli bir şekilde değerlendirip dış politikasını yeniden çizmek gereğini duydu.

Çin, Bandung konferansını tamamen destekledi. Sovyetler, emperyalizmle mücadelede bu yeni unsurun önemini kavrayıp tarafsızlara yardım etmeye, onlara sahip çıkmaya çalıştılar. Daha önce Batı blokuna fazla meyletmiş olan Yugoslavya, tutumunu yeniden gözden geçirip tarafsızlara yanaştı. Buna karşılık ABD, ittifakları reddeden bu yeni politikaya şiddetle karşı çıktı ve Dulles, tarafsızlığı "ahlaksızlık" olarak niteledi. Amerika'nın dümen suyundan gitmeyi basiret sayan Demokrat Parti de tarafsızlık politikasını şiddetle reddetti. Böylece, dış politikasını düzeltme fırsatını kaçırdı ve bu alanda da hızlı bir çürüme içine girdi.

Duraklama Dönemi, aynı zamanda dünyada soğuk savaşın tasfiyesine başlandığı bir döneme rastlamıştır. Gerçekten de, 1953'te Kore Savaşı sona ermiş ve mütareke imzalanmıştı. 1954'te Cenevre konferansı toplandı ve iki blok Güneydoğu Asya konusunda anlaşmaya vardılar. 1955'te Avusturya barışı imzalandı ve böylece, II. Dünya Savaşı'ndan beri süregelen önemli bir pürüz ortadan kaldırıldı. Demokrat Parti'nin dış politikası, soğuk savaşın şiddetli olduğu dönemlerde belli bir gerçekçilik görünüşüne sahipti. ABD, yardımlarını esirgemiyor ve DP yöneticilerine büyük itibar gösteriyordu. Ancak soğuk savaş yumuşadıkça, uyducu politikanın gerçek niteliği hızla su yüzüne çıktı. DP yeni duruma uyacağına, eski tutumunu daha bir şiddetle sürdürmekte ısrar etti. Örneğin, buzların çözüldüğü bir dönemde, Türkiye, Bağdat Paktı gibi emperyalist bir askeri ittifaka öncülük etti.

Kıbrıs bunalımı dahi Demokrat yöneticilerin gözünü açmaya yetmedi. Oysa Kıbrıs, güdülen politikanın yanlışlığını somut olarak gözler önüne sermişti. Milli menfaatleri koruma gerekçesiyle girilen bir ittifak, bu önemli milli davanın baş düşmanını sinesinde barındırıyordu. İçine düşülen bu garip durum, dış politikanın isabetsizliğinin açık delili idi ve

ayrıca, bu politikanın gittikçe daha derin çıkmazlara saplanacağının belirtisiydi.

Demokrat Parti'nin dış politikasındaki çürüme, Türkiye'nin sürüklendiği genel itibarsızlıkla iyice meydana çıktı. Sadece tarafsızlar dünyası ve sosyalist ülkeler değil, Batı bloku üyeleri dahi Türkiye'ye hiçbir saygı duymaz olmuşlardı. 6-7 Eylül olayları bu itibarsızlığı bir kat daha artırdı. DP'nin uyducu politikası, Duraklama Dönemi'nde, artık kuvvetli kokuşma emareleri göstermeye başlamıştı.

1954-1957 Duraklama Dönemi boyunca meydana gelen ve burada kısaca gözden geçirdiğimiz bütün bu gelişmeler, DP'nin sınıfsal karakteri hakkında söylediklerimizi bir defa daha doğrulamakla kalmamakta, bu sınıfsal temele dayanan bir iktidarın hızlı bir çürümeye mahkûm olduğunu, ayrıca göstermektedir. Yükselme Dönemi'nin değerlendirmesi yapılırken, DP'nin her alandaki icraatıyla, sınıf temeli hakkındaki varsayımımızı tamamen doğruladığı ortaya konmuştu. Bu dönemde eski politika bütünüyle sürdürüldüğü için, bunu burada tekrarlamaya gerek yoktur. Duraklama Dönemi'nde de DP, büyük toprak sahiplerini ve ticaret burjuvazisini desteklemeye devam etmiş ve özel girişimci yabancı sermayeci tutumunu ısrarla korumuştur. Bu dönemin ilginç yanı, bu sınıflar iktidarının Türkiye'yi gerçek bir kalkınmaya ve kurtuluşa götürmeyeceği yolundaki görüşümüzü doğrulamasıdır. Gerçekten de, ister iktisadi alanda olsun, ister –iç ve dış– siyasal alanda olsun, kısaca özetlemeye çalıştığımız gelişmeler, düzenin hızla batağa saplandığını göstermiştir. Azgelişmiş ülkelerin, asalak nitelikteki egemen sınıflarının iktidarıyla kurtulamayacaklarını, aksine, her alanda hızlı bir çürümeyle karşılaşacaklarını, DP'nin Duraklama Dönemi bir kez daha ispat etmiştir.

KISIM IV

YIKILMA DÖNEMİ
(1957-1960)

BÖLÜM I

DP'nin İstibdadı Artırma Çabaları Karşılaştığı Yeni Güçlükler

I. BEŞİNCİ MENDERES HÜKÜMETİNİN KURULUŞU

27 Ekim 1957 genel seçimlerinden sonra, yeni meclis 1 Kasım'da toplandı. Artık alışılmış bir senaryo gereği Celal Bayar cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan da meclis başkanlığına seçildi. Fakat DP'nin eski canlılığı kalmamıştı. İktidar yorgunluğu bu partinin kolunu kanadını kırmış, onu, ülkenin üzerinde yükü gittikçe ağırlaşan ruhsuz bir gövde haline getirmişti. İktidar kadrosunun en yorgun ve yıpranmış adamı olan Adnan Menderes beşinci defa olarak başbakanlığa tayin edildi. Menderes, ilk hükümetlerini 24 saat içinde kurmuştu. Bu sefer kabinesini kurmak için hemen hemen bir ay uğraşması gerekti ve yeni hükümet ancak 25 Kasım 1957'de ilan edilebildi.[1] Bakanlar içinde yalnızca yedi

1 Beşinci Menderes Hükümetinin üyeleri şunlardır: Adnan Menderes (Başbakan), Tevfik İleri (Başbakan Yardımcısı ve Devlet B.), Emin Kalafat (Devlet B.), Muzaffer Kurbanoğlu (Devlet B.), Şemi Ergin (Milli Savunma B.), Namık Gedik (İçişleri B.), Fatin Rüştü Zorlu (Dışişleri B.), Hasan Polatkan (Maliye B.), Celal Yardımcı (Milli Eğitim B.), Ethem Menderes (Bayındırlık B.), Abdullah Aker (Ticaret B.), Lütfi Kırdar (Sağlık B.), Hadi Hüsman (Gümrük ve Tekel B.), Nedim Ökmen (Tarım B.), Fevzi Uçaner (Ulaştırma B.), Hayrettin Erkmen (Çalışma B.), Samet Ağaoğlu (Sanayi B.), Sıtkı Yırcalı (Basın-Yayın ve Turizm B.), Medeni Berk (İmar B.).

yüz yeni idi ve bir de yeni bakanlık –Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı– kurulmuştu. Beşinci Menderes Hükümeti, 4 Aralık'ta programını meclise sundu. Bu sunuşla birlikte, yeni dönemin ilk önemli fırtınası mecliste koptu. Muhalefet, programı incelemek için süre istemişti. Fakat iktidar bunu reddetti. Hükümet, çetin münakaşalar içinde ve çoğunluğuna dayanarak aynı gün güvenoyu aldı.[2]

II. İÇTÜZÜĞÜN DEĞİŞTİRİLMESİYLE MECLİS DENETİMİNİN ZORLAŞTIRILMASI

Menderes yeni programını okurken, "manevi asayişi iade edecek tedbirlerin de alınmasının zaruret haline geldiğini" ifade etmişti. İktidarın gittikçe büründüğü sertlik havası göz önüne alınırsa, bu esrarengiz cümleden yeni baskı tedbirlerinin kastedildiği kolaylıkla tahmin edilebilirdi. Nitekim, kısa bir süre sonra DP çoğunluğu, bu endişeyi haklı çıkaracak bir içtüzük değişikliği teklifiyle meclisin önüne geldi. O zamana dek alınan baskı tedbirleri sonucunda, bütün ülkede siyasal faaliyet zaten esaslı bir şekilde kısıtlanmıştı. Muhalif fikirlerin, savcının eline düşmeden açıkça söylenebileceği tek emin yer olarak meclis kürsüsü kalmıştı. İşte iktidar, artık buna bile katlanamaz duruma gelmişti. Demokrat Parti, bundan böyle iktidarda kalmak için her türlü tedbiri almaya hazırdı. Nitekim muhalefetin meclisi terk etmeye kadar varan direnişine rağmen, 27

2 Hükümet programlarını incelemek için muhalefete vakit bırakılması konusu çok partili hayata girildiğinden beri daima bir tartışma nedeni olmuştur. Başka birçok sorun gibi, bu husus da 1961 Anayasası tarafından bir esasa bağlanmıştır. Bu anayasanın 103. maddesine göre: "Güvenoyu için görüşmeler, programın okunmasından iki tam gün geçtikten sonra başlar ve görüşmelerin bitiminden bir tam gün geçtikten sonra oylama yapılır."

Aralık 1957'de yeni içtüzük kabul edildi.[3] Böylece milletvekillerinin denetim görevlerini zorlaştıran birçok yeni hüküm yürürlüğe konmuş oldu. Örneğin, sözlü sorular yalnız Cuma günleri ve en fazla bir saat müzakere olunacaktı; bakanlar bu sorulara, kamu çıkarı gerekçesiyle isterlerse cevap vermeyebileceklerdi; dokunulmazlığın kaldırılması için eski metinde anayasanın 12. ve 27. maddelerine gönderme yapılmış iken, şimdi basit bir suçlamayla dokunulmazlığın kaldırılması mümkün hale gelmişti.[4] Ayrıca, meclisten çıkarma cezasının üst sınırı üç birleşimden on iki birleşime yükseltilmiş, bazı hallerde tüm maaşın kesilmesine kadar gidecek para cezaları konmuştu.[5] Nihayet, kürsüde konuşan milletvekillerinin hoşa gitmeyen sözleri, "lisan temizliğinden" ayrıldıkları gerekçesiyle ve çoğunluğun kararıyla tutanaklardan çıkarılabilecekti.

Beklenileceği üzere, yeni içtüzük önemli tepkilere yol açtı. Bu arada, gazeteciler hukuk otoritelerine başvurarak fikirlerini sordular. İşte bu vesile ile fikri sorulan Prof. H. N. Kubalı yeni içtüzüğün getirdiği birçok hükmün "hukuken katmerli bir sakatlıkla malul" olduğunu bildirince kıyamet koptu.[6] Tevfik İleri, bu beyanatı yayınlamış olan *Cumhuriyet*

3 "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Dahilî Nizamnamesinin Bazı Maddelerinin Tadiline Dair Nizamname." *RG.* 9800, 6 Ocak 1958. Yeni içtüzük hakkındaki görüşmeler için *bkz. TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: XI, Toplantı: 1, C. 1, (Kasım, Aralık 1957-Ocak 1958), s. 234-310 ve 315-405.

4 1924 Anayasası'nın 12. maddesi, milletvekilliği ile bağdaşmayacak halleri sayıyor ve milletvekilliği sıfatının kalkmasına dair olan 27. maddesinde de bu 12. maddeye atıfta bulunuluyordu. Bu maddelerde milletvekilliğini engelleyen veya düşüren haller olarak vatana ihanet, hırsızlık, rüşvet, dolanlı iflas vs. gibi birtakım ağır suçlar sayılmıştı. Yeni içtüzükte, işte bu suçlara atıf kaldırıldı.

5 Yeni içtüzüğe göre, "kınama" alan milletvekilinin maaşının beşte biri, "geçici çıkarma" cezası alanın maaşının yarısı ve geçici çıkarma kararına direnen milletvekilinin tüm maaşı kesilecekti.

6 *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1958.

gazetesine derhal bir tekzip göndererek, bu kanaatin "ancak Kubalı'nın hukukî görüşündeki katmerli sakatlığı" ortaya koyduğunu iddia etti ve kısa bir süre sonra Prof. Kubalı bakanlık emrine alındı.[7] DP demokrasisinde, artık hukuki görüşler belirtme olanağı dahi kalmamıştı.

III. ORDUDA KAYNAŞMA: DOKUZ SUBAY OLAYI

Bu arada, siyasal çevrelerde, orduda hükümete karşı bir komplonun ortaya çıktığı ve birçok subayın tutuklandığı yolunda söylentiler dolaşıyordu. Yabancı ajanslar da bunları duyurmaya başlayınca, hükümet bir açıklama yapmak gereğini duydu ve 16 Ocak 1958'de, dokuz subayın tutuklanmış olduğu resmen bildirildi. Siyasal tarihimize "Dokuz Subay Olayı" diye geçen bu tutuklamalar, ordu içi dayanışma sayesinde hiçbir sonuç vermedi. Tutuklananların üçü albay, biri yarbay, dördü binbaşı ve biri de yüzbaşı rütbesinde idi. Albayların biri emekli idi. Askeri yargıdaki yargılama altı ay sürdü ve beraatle sonuçlandı. Buna karşılık, ihbarı yapmış olan subay Samet Kuşçu, yanlış ihbar suçundan hüküm giydi. Böylece de bu konu kapandı.

IV. İKTİSAT ALANINDA YENİ GÜÇLÜKLER: 4 AĞUSTOS KARARLARI

Fakat iktidarın karşılaştığı güçlükler bitecek gibi değildi. Siyasal dertlerin ifadesi, baskıyla boğulmak suretiyle kısmen engellenebiliyordu. Ancak iktisadi dertleri bu yöntemlerle halletmek hiç mümkün değildi. Ülkede birçok mal bulunmaz

7 Kubalı'nın bakanlık emrine alınışı karşısında doğan tepkilerden çekinen hükümet, bir süre sonra geri adım atma gereğini duymuş ve 10 Nisan 1958'de profesörü kürsüsüne iade etmiştir.

olmuş, dükkânların önünde kuyruklar uzamaya başlamış ve karaborsa bir afet haline gelmişti. Hükümet durmadan yeni zamlara gitmekten başka çare bulamıyordu. İlk hamlede, tekel maddelerine yeniden zam yapıldı; arkasından, Haziran 1958'de kömürün ve Sümerbank ürünlerinin fiyatları artırıldı. Bu da yetmedi. Bu sefer demire, kâğıda ve ulaştırma araçlarına zam yapıldı. Bu zamlar çoğu kez yüzde yüz oranını buluyordu. Yine de bunalımı yenmek mümkün olmuyordu. Fazlalık olarak, Batı ile ilişkiler eski sıcaklığını kaybetmiş, dolayısıyla yardım kapıları daralmıştı. İngiltere'nin Kıbrıs politikası yavaş yavaş değişmiş ve gitgide Yunanistan'a yaklaşmıştı. Öte yandan, Amerikalılar da yeni yardımlarda bulunmaya yanaşmıyorlardı.

Bu hava içinde Menderes, 24 Nisan 1958'de Uzakdoğu'ya bir seyahat yaptı. Japonya'yı, Milliyetçi Çin'i, Güney Kore'yi ve Hindistan'ı ziyaret etti. Bu memleketlerle ticari ilişkileri geliştirmek suretiyle içine girilen bunalımı hafifleteceğini umuyordu. Ama bütün bu çabalar fayda etmedi ve iktisadi çıkmaz gün geçtikçe derinleşti. Nihayet, 1958 yılının ortasında iktisadi hayat tam bir batağa saplandı.

Bunun üzerine Demokrat Parti iktidarı, iktisat tarihine 4 Ağustos Kararları adıyla geçen bir dizi tedbir almak zorunda kaldı. Türk parasının değeri üç misliden fazla düşürüldü ve çaresizlik içinde yine Batı'ya el açılarak, verecekleri yeni krediler karşılığında kendilerine türlü denetim hakları tanındı. Batı devletleri, toplam olarak, 359 milyon dolar kredi vermeyi kabul ettiler. Bunun 234 milyon dolarını Amerika taahhüt etti. Ancak hükümet, bu yeni borcun büyük kısmının, eski borç ve faizlerin karşılığı olarak kesilmesini kabul etmek zorunda kaldı. Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı 100 milyon dolar, Para Fonu ise 25 milyon dolar kredi açtı. Bundan baş-

ka 400 milyon dolarlık eski borç da ertelendi.[8] Bu yardımlar karşılığında hükümet, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'na bir istikrar programı sunmuş ve buna bağlı kalmayı taahhüt etmişti... Kısacası, Demokrat Parti'nin iktisat politikası açıkça iflas etmiş, "nurlu istikbal", "görülmemiş kalkınma" gibi vaatler acı gerçeklere dönüşmüştü.

V. ORTADOĞU POLİTİKASI'NIN İFLASI: IRAK DEVRİMİ

Türkiye bu iktisadi zorluklar içinde çırpınırken, aniden Ortadoğu'da patlayan bir bunalım Türkiye'nin başına yeni sorunların açılmasına neden oldu. 14 Temmuz 1958 günü Türkiye'de, Irak, Pakistan ve İran devlet başkanlarının katılması ile Bağdat Paktı'nın bir toplantısı yapılacaktı. Irak Kralı Faysal ve Başbakanı Nuri Sait, bu toplantıya katılmak için sabah erkenden yola çıkarlarken aniden bir ayaklanma oldu ve ikisi de öldürüldü. Hemen arkasından Irak'ta cumhuriyet ilan edildi. Bu olay, Bağdat Paktı'nın diğer üyelerini çok sarstı. Toplantı için Ankara'ya gelmiş olan devlet başkanları, sorunu aralarında uzun uzadıya görüştüler.

Ancak bu darbe, belki de en fazla Türkiye'yi etkiledi. Gerçekten de, Irak Devrimi, Türkiye'nin hem dış politikasında hem de iç politikasında derin izler bırakmıştır. Bir kere, devrimin ilk etkisi Türkiye'yi neredeyse savaşa sokmak olmuştur. Devrimin hemen ertesi günü Amerika Türkiye topraklarındaki üslerinden birini kullanarak Lübnan'a asker çıkarmıştır. Yani Türkiye, çok vahim sonuçlar doğurabilecek bir askeri müdahaleye, ilk anda rampalık etmek suretiyle, doğacak bir tepkinin ilk hedefi olma tehlikesine itilmiştir. Fazlalık olarak bizzat Menderes, Türkiye'nin Irak'a karşı bir

8 *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1958.

askeri müdahaleye girişmesine taraftar olmuş ve İnönü'nün dediğine göre, ancak Amerika'nın baskısıyla bundan vazgeçilmiştir.[9] Bu ilk sıcak tehlikeler dışında Irak Devrimi, Türk dış politikasını sürekli ve vahim bir şekilde etkilemiştir. Şöyle ki, devrimden iki hafta sonra yeni durumu görüşmek üzere Bağdat Paktı üyeleri, Amerika'nın da katılmasıyla, İngiltere'de toplanmışlardır. Bu toplantının sonunda 28 Temmuz 1958'de yayınlanan Londra Deklarasyonu'nda şu cümle dikkati çekmektedir: "Birleşik Amerika, dünya sulhunun yararına, Kongrenin tanıdığı yetkiye uygun olarak, bu tebliği yayınlayan devletlerle güvenlik ve savunma mevzuunda işbirliği yapmayı kabul etmektedir ve bu işbirliğine vücut verecek antlaşmalar, hemen hazırlanacaktır".[10] "Silahsız saldırı", "dolaylı saldırı" vs. gibi deyimlerle Amerika'ya, Türkiye'nin içişlerine müdahale olanağını veren ünlü ikili antlaşmalar, işte bu deklarasyonun bir sonucu olmuştur. Irak Devrimi, Demokrat Parti yöneticilerinin gözünü iyice karartmış ve Türkiye'nin güvenliği bakımından işte böylesine vahim sonuçlar yaratmıştır.

VI. DP'NİN OTORİTER DEMOKRASİ ÖZLEMLERİ

Ne var ki, bu devrim Türkiye'nin iç politikasını belki de daha fazla etkilemiştir. Bir kere, ülkede seferberlik hazırlıkları başlar başlamaz muhalefet harekete geçip meclisi olağa-

9 İnönü, 2 Ağustos 1958'de basın mensuplarına verdiği bir demeçte meseleyi şu sözlerle açıklamıştır: "... Meselenin en ehemmiyetlisi, Türkiye'nin hudut dışı bir askeri sefer macerasından alıkonulmasıdır. Hükümetin böyle bir istikameti takip ettiği, Amerikan ve İngiliz dışişleri bakanlarına atfolunan ihtar mahiyetindeki tavsiyelerle, dost ve müttefik memleketler neşriyatında bunu teyit eden [doğrulayan] haberler ve nihayet Mr. Dulles'in, Ürdün ve Türkiye'nin Irak'a karşı sefer yapmasına niçin mani olunduğunu Londra konferansında izah edeceğinin ilan olunmasıyla sabit bir hakikattir.", Aydemir, *a.g.k.*, s. 340.

10 *a.k.*, s. 328.

nüstü toplantıya çağırmıştır. Kore konusunda hükümetin sorumsuz ve başına buyruk hareketini hatırlarsak, CHP'nin bu hassasiyetine tamamen hak veririz. Olağanüstü toplantı 26 Temmuz 1958'de yapıldı, fakat iktidarın son derece fütursuz bir davranışıyla karşılaştı. Kırk beş dakika süren oturumda tek konuşmacı, hükümet adına Namık Gedik'ti ve arkasından toplantı tatil edildi. Bunun üzerine CHP yine 148 imzalı bir önerge vererek meclisin yeniden toplanmasını sağladı. Çaresiz kalan iktidar bu sefer muhalefete de konuşma olanağını vermek zorunda kaldı. Muhalifler, hükümetin maceracı tutumunu haklı ve pek sert bir şekilde eleştirdiler.

CHP'nin bu kararlı tutumu, Demokrat Parti yöneticilerini büyük bir asabiyete sevk etmiş ve onları, muhalefeti tasfiye etme fikrine tehlikeli bir şekilde yaklaştırmıştır. Gerçekten de, DP Meclis Grubu'nun 11 Ağustos 1958'de toplanıp kabul ettiği tebliğ, 27 Mayıs'tan hemen önce başlatılan Tahkikat Komisyonu girişimine dayanak olacak nitelikte idi. Nitekim, sonradan göreceğimiz gibi, Tahkikat Komisyonu önergesinde, kendisine atıfta bulunulan tek metin budur. Bu bakımdan burada bu tebliğden bir iki parça sunmayı yararlı buluyoruz. 11 Ağustos 1958 tarihli DP tebliği şöyle diyor: "Cumhuriyet Halk Partililer Irak olaylarını ele alarak, Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin meşruiyetini ve istikrarını şiddet yolu ile tahrip etmenin mümkün, hatta lazım olduğu kanaatini uyandırmaya sevk edebilecek çok tehlikeli bir yola girmişlerdir... CHP'nin 1950'den beri devam eden bu gayrimeşru tutumu, 14 Temmuz günü patlak veren Irak hadiselerinden beri, büsbütün tahripkâr bir manzara arz ediyor. Gayeleri, Büyük Millet Meclisi'nin itibar ve nüfuzunu kırmak, yasama dönemini zorlamalarla sakatlamaya çalışmak, Meclis içi ve Meclis dışı manevralarla idareyi felce uğ-

ratmak ve çoğunluğun üzerine azınlığın tahakkümünü tesis etmektir... CHP'nin Büyük Millet Meclisi'nin kudret, kuvvet ve salahiyeti önünde hürmetkâr ve itaatkâr olması kanuni bir mecburiyettir... Aksi halde gereken tedbirler alınacaktır."[11]

Normal bir demokraside böyle bir tebliğin yayınlanamayacağı açıktır. Bu sözlerin açık anlamı şudur: Gayrimeşru bir muhalefeti tasfiye etmek meşru bir harekettir. Muhalefetin meşruiyetinin tek kıstası da iktidarın kanaati olunca, bu tutumun bir istibdada (buyurganlığa) yol açması kaçınılmazdır. Irak Devrimi'nin iç politikada yarattığı en vahim gelişme işte budur. Ancak bu olayın etkileri bu kadarla da kalmamıştır. Yarattığı diğer çok önemli bir sonuç, ülke yöneticilerine bir ihtilal fobisinin hâkim olmasıdır. İhtilal fikri, baskı tedbirleriyle birlikte zaten siyasal edebiyata girmişti. Ancak Irak olayları bunu somut ve kanlı bir örnek olarak gözler önünde canlandırmıştır. İşte o tarihten sonradır ki ihtilal, Menderes'in gözünde her geçen gün korkunçluğunu artıran bir heyula haline gelmiştir.[12]

1956 yılının Mayıs-Haziran aylarında, Demokrat Parti, virajı kesinlikle dönüp yıkılışa yönelmişti. 1958'in Temmuz-Ağustos ayları ise bu yıkılışın biçimini belirledi. Gerçekten de o tarihten sonra ihtilal, siyasal hayatın âdeta bir üçüncü şahsı haline gelmiştir. İhtilale bu konumu veren başlıca siyaset adamı da Adnan Menderes'tir. İktisadi çöküntüden ve Irak olaylarından sonra Menderes'te yeni bir siyasal tutumun kesin çizgiler kazandığını görüyoruz. Menderes'in geliştir-

11 Erer, *a.g.k.*, s. 341-342.

12 Bir ihtilal girişimini önlemek için alınan tedbirler arasında, Korg. Cemal Gürsel'in 26 Ağustos 1958'de Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na getirilişi, burada hatırlatılmaya değer. (Bilindiği gibi Gürsel, başkaldıranların arasındaki en kıdemli komutan olarak, Demokrat Parti'yi deviren 27 Mayıs 1960 askeri darbesine önderlik etmiştir.)

diği ideoloji şudur: "Ben halk adamıyım; başta muhalefet ve baskı grupları olmak üzere benim karşımdakiler halkın düşmanıdırlar. Bu düşmanlar, iktisadi kalkınma yüzünden halkın geçici olarak içine düştüğü sıkıntıları sömürüp onu aldatmak istemektedirler. Ben bu nifak yuvalarını ezip halkın aldanmasını önlemeliyim. Halk bu tutumu anlayışla karşılayacaktır. Ancak bu sefer, bu azınlıktakiler beni devirmek için ihtilal yolunu deneyeceklerdir. Bu halk düşmanlarının beni devirip halkın başına tünemelerini önlemek için her türlü vasıtayı kullanmak benim hakkımdır."

Bu düşünce tarzının bütün çizgilerini Menderes'in Eylül 1958'de yaptığı son derece önemli iki konuşmada açıkça görmek mümkündür. 6 Eylül 1958 tarihli Balıkesir nutkunda şöyle diyor: "Onların niyeti, TBMM denen aziz Kâbe'yi itibardan düşürmek ve memlekete, işte meclis de kalmamıştır diyerek... seçimlerin semtine dahi uğramadan iktidara gelivermektir... Irak'ı misal göstererek... âdeta bunları öldürecek bir sergerde, bir serseri çıkmayacak mı demektedirler. Biz onların bu meşum maksadını seziyoruz... Bir zamanlar Atatürk'e dahi suikastlar tertip edilmiştir. Ama buna cüret edenlerin idam sehpalarında can verdiklerini hatırlasınlar." 21 Eylül 1958 günü ise İzmir'de şöyle konuşuyor: "Biz öylesine bir demokrasi, öylesine bir hürriyet rejimi bulup tatbik etmek mecburiyetindeyiz ki, bu rejimde hürriyetin esasları mahfuz [korunmuş] bulunacak ve rejimin temelini teşkil eden bir devlet nizamını muhtevi olacaktır. Fransa'da bir hürriyet suistimali olmuştu. Şimdi Fransa'nın halkı hürriyete gitmek istiyordu" deyip hasretle *de Gaulle* denemesini andıktan sonra, sözü yine muhalefete getirip şunları söylüyor: "Valiyi, kaymakamı, savcıyı tehdit ediyorlar... Kendilerine hatırlatayım. Bir daha valiye, savcıya sana şunu bunu yapaca-

ğız derlerse demokrasiye paydos olacaktır." Menderes konuşmasını şöyle bitiriyor: "Ben de, iktidar şimdi elimdeyken yaparım, derim. Çünkü milletimizi ve memleketimizi bunların şerrinden muhafaza etmek, vazifemizdir." Bu sözlerde yeni ve garip bir demokrasi özlemi buram buram tütmektedir. Bu demokrasinin başında halkın sevgilisi bir başbuğ bulunacak, "Milletin Babası"na karşı çıkan her görüş, halkın kutsal varlığına bir tehlike getiriyor gerekçesiyle amansızca ezilecek... Bu romantik ve tehditkâr demokrasi anlayışı, milyoner yaratarak kalkınma esasına dayanan bir iktisat politikasıyla birleşince faşizmden başka bir rejime varamazdı.

VII. MUHALEFETİN TEPKİSİ VE GERÇEKLEŞTİRİLEN GÜÇBİRLİĞİ

İnönü, çok sert bir biçimde karşılık vererek şöyle dedi: "Demokrat Parti Genel Başkanı'nın demokrasiye paydos etmeye gücü yetmeyecektir... Söz gelimi, herhangi bir kimse demokrasiye paydos etmek gibi bir harekete özenip, sabahleyin böyle bir teşebbüste bulunsa, akşama kadar kendisinin ve etrafındakilerin başlarına memleketin yıkılıp, kendilerini zindana soktuklarını göreceklerdir..."[13] Ve hemen arkasından muhalefette ciddi bir toparlanma girişimi görüldü. İktidarın kanun yoluyla, seçim anlaşmalarını önlemesi karşısında, fiili birleşmeden başka yol kalmıyordu. İlk adımda, 16 Ekim 1958'de Türkiye Köylü Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birleşti. Onun arkasından, 24 Kasım 1958'de Hürriyet Partisi, Halk Partisi'ne katıldı. Muhalefet, saflarını böylece sıklaştırdıktan sonra, mücadele hedeflerinin açıkça saptan-

13 Balıkesir ve İzmir nutukları ile bunlara cevaplar için *bkz.* Aydemir, *a.g.k.*, s. 377-380.

masına girişti. Bu saptama işini 12-15 Ocak 1959 tarihleri arasında toplanan CHP'nin 14. kurultayı gerçekleştirdi. Bu kurultayın kabul ettiği İlk Hedefler Beyannamesi, muhalefet güçbirliğinin ulaşmak istediği erekleri on madde halinde sıralamıştı. Bunlar, partizanlığın kaldırılması, Millet Meclisi'nden başka bir ikinci meclisin kurulması, seçim güvenliğinin sağlanması, bir anayasa mahkemesi kurulması, bir yüksek yargıçlar kurulu oluşturulması, memurların mahkemeye başvuru haklarının tanınması, basın hürriyetinin anayasa güvencesine bağlanması, üniversite özerkliğinin eksiksiz sağlanması, bir yüksek iktisat şurası kurulması ve sosyal adaletin anayasaya girmesi idi.[14] Muhalif safların sıklaştırılması, mücadele hedeflerinin saptanması ve İnönü'nün nutuklarının daha da sertleşmesi[15] muhalefetin genel bir taarruz hazırlığının açık işaretleriydi.

VIII. DP'NİN ARTAN HIRÇINLIĞI. MENDERES'İN UÇAK KAZASI

İktidar ise zaten çoktan sertlik yolunu seçmişti. Yeni gelişmeler karşısında hiç tereddütsüz daha da sertleşme yolunu tuttu. Menderes, 24 Kasım 1958'de Lüleburgaz'da yaptığı bir konuşmada, Hürriyet Partisi ile Halk Partisi'nin birleşmesini kastederek: "Onların Güçbirliği adı altında giriştikleri faaliyetin maksadı şudur: bir Haçlı cephesi ile karşımıza dikile-

14 Bilindiği gibi, 1961 Anayasası bu hedeflerin hepsini içermektedir.

15 Örneğin, 7 Aralık 1958'de CHP Maraş il kongresinde İnönü şöyle konuşuyordu: "Bizim tarihimizde Boncuklu İbrahim devri vardır. Bu idare en iptidai bir devrin misali olmuştur. Hâlbuki partizan demokrasi, Boncuklu İbrahim devrinden de daha aşağı seviyede sayılır. Mutlakıyetin zalimi, muzaffer kumandanın kafasını zulüm olarak kesebilir. Partizan olan demokrasi ise, hür vatandaşlara parya muamelesi yapmaktan zevk alır." *Ulus*, 8 Aralık 1958.

cekler" diyerek,[16] muhaliflerini Haçlı Ordusu'na benzetmişti. Celal Bayar ise, 29 Kasım 1958'de Çorlu'da verdiği nutukta: "Kıskançlar, dış yardımı istemeyenler, milli kalkınmayı istemeyenlerdir. Milli kalkınmaya mani olmak isteyenler, milli irade karşısında karınca gibi ezileceklerdir"[17] diyerek muhalefeti açıkça tehdit etmişti. Demokrat Parti yöneticileri ayrıca, Güçbirliği hareketi karşısında, Vatan Cephesi adı altında bir karşı hareket yaratma hevesine kapılmışlardı. İlk Hedefler Beyannamesi'nin kabulünden beş gün sonra, İstanbul'da, ilk Vatan Cephesi ocaklarını kurmak suretiyle bu niyetlerini gerçekleştirmeye başladılar. Bu ocaklar, büyük bir hızla yurt yüzeyine yayıldı. Böylece, bütün ülkede bir tarafta Güçbirliği ocakları, öbür tarafta Vatan Cephesi ocakları olmak üzere, birbirine ölesiye düşman iki blok oluşmaya başladı. Yani, siyaset sahnesindeki husumet bizzat geniş vatandaş kütleleri içinde örgütlenmeye koyuldu. Bu ağların süratle örülmesi, bütün ülkeyi kanlı bir kardeş kavgasına hazır duruma getirmeye adaydı.

Ülkenin manzarası bu iken, aniden meydana gelen beklenmedik bir olay, büyük kapışmayı birkaç ay geriye bıraktı. 1959 yılının başında Kıbrıs sorununda taraflar, nihayet, bağımsız bir cumhuriyet kurma hususunda ilke anlaşmasına varmışlardı. Önce Türk ve Yunan Hükümetleri 11 Şubat 1959'da Zürih'te bu konuda bir antlaşma imzalamışlar, bundan bir hafta sonra da Londra'da buluşup esas antlaşmayı imzalamayı kararlaştırmışlardı. İşte bu imza töreni için İngiltere'ye giden Türk heyetinin uçağı önemli bir kazaya uğradı. Menderes'in de içinde bulunduğu uçak, 17 Şubat 1959'da, Londra'nın 25 mil güneyinde sis yüzünden yolunu

16 Aydemir, *a.g.k.*, s. 388-389.

17 *a.k.*, s. 374.

kaybedip yere çakıldı. Pilotlar ve hostes dahil olmak üzere 16 kişi öldü, geri kalanlar da yaralandılar. Basın-Yayın ve Turizm Bakanı Server Somuncuoğlu ile Eskişehir milletvekili Kemal Zeytinoğlu ölenler arasındaydı. Menderes hafif yaralarla kazayı atlatmıştı. Kıbrıs'la ilgili Londra Antlaşması'nı 19 Şubat 1959'da klinikte imzaladı. Kısa bir süre sonra da, 27 Şubat'ta sağ salim Türkiye'ye döndü.

Başbakanın uğradığı kaza ülkede olağanüstü bir heyecan yaratmıştı. Bu vesileyle, bir kısım halkın Menderes'i ne kadar sevdiği bir kere daha görüldü. Yeşilköy'e geldiğinde kendisine muazzam tezahürat yapıldı. Bütün ülkede yüzlerce kurban kesildi. Bizzat Menderes hemen Eyüp Sultan'a giderek on kurban kestirdi. Yakın arkadaşı Samet Ağaoğlu'nun ifade ettiğine göre,[18] kendisi de bu kurtuluşunu ilahi bir korumaya bağlamıştı. Bundan sonra grup toplantılarında dahi, "Allah'ın sevdiği insan" olduğunu gururla beyan edecekti. Halkın içinde de aynı inanç hızla yayılmıştı. İstanbul'da bir gün kalıp ertesi gün Ankara'ya gelince, Menderes burada da muazzam bir şekilde karşılandı. İnönü de karşılayanlar arasındaydı ve başbakana hararetle "geçmiş olsun" dedi. Bu vesile ile 28 Şubat 1959'da Menderes ile İnönü el sıkıştılar. Bu, onların son tokalaşmaları oldu.

18 Ağaoğlu, *a.g.k.*, s. 43.

BÖLÜM II

MUHALEFET DUVARI

I. UŞAK TAARRUZU

Uçak kazasının yarattığı heyecan dağıldıkça, husumet havası yine hızla ortaya çıkıyordu. Kaza âdeta cephe hattında meydana gelen bir doğal afet gibiydi. Hasım kuvvetler bu afeti karşılamak için geçici olarak çarpışmaları durdurmuşlardı. Afetin izleri silinir silinmez muharebenin yeniden başlayacağı muhakkaktı. Fazlalık olarak kumandanların biri, afet dolayısıyla öbürünün etrafını saran sevgi halesinin bütün cepheye bulaşmasını önlemek zorundaydı. Bu yüzden muhalefet, zaten öteden beri hazırladığı büyük taarruzu gerçekleştirmeye karar verdi.

Bizzat CHP'lilerin "büyük taarruz" diye adlandırdıkları propaganda seferi, 29 Nisan 1959'da başladı. Sefere, İnönü'nün başkanlığında 46 milletvekili, partililer ve gazeteciler katılıyordu. İlk hedef olarak, simgesel bir biçimde, İnönü'nün Yunan generali Trikopis'i esir ettiği Uşak seçilmişti. Kafile daha Ankara'dan hareket etmeden olaylar başladı. Ankara garında İnönü'ye tezahürat yapan halkla polis çatıştı. Uşak'ta İnönü'yü muazzam bir kalabalık kar-

şıladı. Ancak bu kalabalık DP il binası önünden geçerken, il başkanı Eşref Öğün'ün elindeki çay bardağını kafileye doğru fırlatması, Uşak olaylarının başlamasına sebep oldu. Bardak, İnönü'nün yanındaki bir gazeteciye isabet etmişti. CHP'liler DP binasına saldırdılar, büyük karışıklıklar çıktı. Kafile ertesi sabah erkenden Uşak'tan hareket edecekti. Sabah istasyona gelindiğinde, çevrenin DP'liler tarafından sarıldığı görüldü. İki taraf birbirine girdi, arbede çıktı. Bu arada İnönü, başına bir taş yiyerek yere düştü. Sonra kendiliğinden kalkıp DP'lilerin üzerine yürüdü. Böylece, kafileye yol açılabildi ve CHP'liler Uşak'ı terk ettiler. İkinci durak Manisa idi. İnönü burada, çok sert bir konuşma yaparak yılmayacağını gösterdi. İnönü şöyle diyordu: "Uşak'ta himaye altında istasyonda toplanan mütecavizler [saldırganlar] benim hayatıma kastetmek için harekete geçmişlerdir. Muhalefet aleyhine Haçlılar suçlaması [Menderes kastediliyor] ve muhalefeti karınca gibi ezmek tavsiyesi [Bayar kastediliyor], gece sabaha kadar Ankara'da tertiplenerek tatbike konmuştur. Azınlıkta olan iktidar, nihayet kaba kuvvetle bir dehşet idaresi kurarak, vatandaşları insan haklarından mahrum yaşatmaya karar vermiş görünüyor. Kanun yolundan çıkmış olanlar, haklarını koruma kararında olan hür vatandaşlar karşısında mağlup olacaklardır. Vatandaşlarımızın hizmetleri uğrunda seve seve can vermeyi, hayatımızın yüksek şerefli ve son mükâfatı saymaktayız."[1] CHP'liler Manisa'dan İzmir'e hareket ettiler. İnönü İzmir'de "Hürriyet!" avazeleriyle karşılandı. Tezahürat arttıkça hükümet de ölçüyü kaçırıyordu. İzmir Valisi Kemal Hadımlı, İçişleri Bakanı'nın talimatına uya-

1 Erer, *a.g.k.*, s. 363.

rak, il dahilinde siyasal parti kongrelerini yasakladı. Oysa İnönü, bu kongrelerde konuşacaktı. Keyfi kararlar birbirini hızla takip ediyordu. Gezi sırasında meydana gelen olaylar ve muhalefetin demeçleri için boyuna yayın yasakları konuyordu. 3 Mayıs 1959 günü, Türkiye Cumhuriyeti basın tarihinde gazeteler ilk defa olarak beyaz sütunlarla çıktı.[2] Yayın yasaklarını bildiren gazeteler dahi toplanıyordu. İzmir'de de birtakım olaylar oldu. DP'li bir grup, muhalefeti tutan *Demokrat İzmir* gazetesini tahribe yeltendi. Gazetenin basıldığı matbaanın camları kırıldı.

II. TOPKAPI OLAYLARI

İnönü, İzmir'den sonra uçakla İstanbul'a gitti. İşte bu vesileyle, Ege gezisinin son halkasını oluşturan son derece vahim olaylar yaşandı. 4 Mayıs 1959 günü İnönü uçaktan inmiş ve arabayla Yeşilköy'den [bugünkü Atatürk havalimanı] şehre hareket etmişti. Araba Topkapı civarına gelince, aniden bir grup insan kendisine saldırdı. Camları taşa tutuyorlar ve otomobilin kapılarını açmaya çalışıyorlardı. Bazı gözü dönmüşler de arabanın üzerine tünemişti. Durum son derece kritikti. Talih eseri, orada bulunan bir binbaşının, yanındaki askerlerle olaya müdahale etmesiyle İnönü'nün arabasına yol açılabildi. Bu müdahale olmasaydı, muhalefet lideri orada kolayca öldürülebilirdi.[3] DP demokrasisinde artık birinci hürriyet olan can güvenliği dahi kalmamıştı.

İnönü, 7 Mayıs 1959'da Ankara'ya döndü. Yine büyük bir kitle tarafından karşılandı ve yine polisle çatışmalar oldu. Büyük taarruz, topu topu dokuz gün sürmüştü. Fakat

2 *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1959.

3 Aydemir, *a.g.k.*, s. 384.

Türkiye demokrasi tarihinde yeni bir sayfanın açılmasına vesile oldu. Partiler arasındaki husumetin halk kitlelerine olanca hıncıyla mal olduğu ortaya çıkmıştı. Ayrıca olaylar büyüyünce, hükümetin ipin ucunu kaçıracağı belli olmuştu. DP iktidarı her basiretli idarenin başvurması gerekli yatıştırma tedbirlerinden habersiz görünüyordu. İktidar âdeta mahalle kavgası zihniyeti içinde, her olaya yeni bir olayla cevap veriyordu. Hukuk devleti kavramı, gitgide yerini Tevrat'ın "kısasa kısas" kanununa bırakıyordu.

III. MECLİSTE ARBEDE

CHP'liler, 11 Mayıs 1959'da, gezi olaylarını meclise getirdiler ve başbakanla içişleri bakanı hakkında bir tahkikat önergesi verdiler. Ancak DP çoğunluğu bunu hemen reddetti. Beş gün sonra ise meclis koridorlarında büyük bir arbede koptu. DP ve CHP milletvekilleri birbirlerine girdiler. CHP milletvekili Turgut Göle kafasına bir baston yiyip yaralandı, karşılıklı küfürler savruldu, camlar kırıldı.[4] Artık iş çığırından çıkmıştı. Yaz boyunca olaylar birbirini izledi. Hükümet baskı tedbirleriyle kendisini kurtarabileceğini umuyordu. Basın davaları artık sayılamayacak kadar bollaşmıştı. Gazeteler tekzip yayınlamaktan haber yayınlayamıyorlardı. Her önemli olaya yayın yasağı konuyordu. 4 Ağustos kararlarıyla kabul edilen istikrar programının bir sonucu olarak, işsizlik büyük bir şikâyet kaynağı haline gelmişti. İktisadi zorluklar ülkenin belini büktükçe şikâyetler artıyor, muhalefet safları kabarıyordu. İktidar ise daha da haşinleşmekten başka bir çare düşünemiyordu. İş o aşamaya vardı ki, 1959 yılının Eylül ayından itibaren

4 *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1959.

artık Demokratlar, Halk Partisi'ni kapatmaktan bahseder olmuşlardı. Örneğin, DP'li İbrahim Arvas, Diyarbakır'da 13 Eylül'de yaptığı bir konuşmada "bir fesat ve melanet yuvası haline gelen CHP'yi kapatın" diye bağırmıştı.[5] Daha da vahimi, iktidarın emrinde olduğu bilinen Radyo Gazetesi, muhalefeti gayrimeşru olmakla suçluyordu.[6]

IV. ÇANAKKALE OLAYLARI

Eylül 1959'da bir CHP ekibi Çanakkale'de geziye çıkmıştı. DP'li bir grup vatandaş tarafından yolları kesildi, yaralananlar oldu. Bunun üzerine CHP'liler, milletvekillerinden kurulu bir soruşturma heyeti yollamaya karar verdiler. Hükümet, "buna tevessül edildiği [girişildiği] takdirde netice ve mesuliyetin müteşebbislerine ait olacağını" bildiren bir tehdit bildirisi yayınladı.[7] Böyle bir bildiri, saldırgan vatandaşlara bir güvence belgesinden başka bir şey olamazdı. Nitekim DP'li vatandaşlar, kendilerini daha da serbest hissettiler. CHP'li soruşturma heyeti türlü saldırılara uğradı ve sonuçta polis, olay yerine –Gedikli'ye– CHP heyetinin gitmesine engel oldu. Aslında, polisin bu kanunsuz hareketi olmasaydı, CHP heyeti belki de linç edilirdi. Çanakkale olayları üzerine siyasal hava daha da boğucu hale geldi. Radyo Gazetesi, "soğuk harbi mutlaka önleyeceğimizi beyan ediyoruz; soğuk harbi önleyeceğiz, bu zaman uzak değildir" diye tehditler savuruyordu.[8]

5 *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1959.

6 "Bu Nasıl Fitne ve Fesat Alemidir ki..." (Radyo Gazetesinden alıntı), *Zafer*, 14 Eylül 1959.

7 *Zafer*, 16 Eylül 1959.

8 *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1959.

V. DP'NİN, İKTİDARINI GÜÇLENDİRME ÇABALARI

İç durumun iyice karıştığı bu sırada, 4 Ekim 1959'da Menderes Amerika'ya gitti. Resmi sebep, CENTO Bakanlar Konseyi toplantısıydı. Asıl sebebin ise, Demokrat Parti yöneticilerinin, Amerikan ittifakını kendi iktidarlarına bağlama emelleri olduğu tahmin edilebilir. Bu desteği sağlamak için, bu kişiler her türlü ödünü vermeye hazırdılar. Nitekim seyahatin bitiminden kısa bir süre sonra, 30 Ekim 1959'da, dışişleri bakanlığı, topraklarımızda bir füze üssünün kurulmasını kabul ettiğimizi resmen açıkladı.[9] Aynı yılın Aralık ayında Başkan Eisenhower Türkiye'yi ziyaret etti ve olağanüstü bir şekilde kabul gördü.

1 Kasım 1959'da meclis açıldığında, düzenin artık uzun zaman böyle yaşayamayacağı belliydi. Muhalefet, çıkar yol olarak genel seçimleri teklif ediyordu. İktidar ise, seçimi kaybederse hesap sorulur endişesi içinde, vakit kazanmaya çalışıyordu. Ama bu vakti niçin kazanmak istediği pek belli değildi. DP, artık bir şey gerçekleştirmek için değil, sadece yaşamak için mücadele ediyordu. Nisan sonu büyük taarruzundan beri siyasal hayatta esas inisyatif muhalefete geçmişti. Bütün baskı tedbirlerine, tehditkâr tebliğlere ve dolan hapishanelere rağmen, DP artan bir şekilde kendini boşlukta hissediyordu. Hamleler muhalefetten geliyor ve bunları karşılamaya çalışan iktidar, şiddet tedbirlerini artırdıkça batağa saplanıyordu.

VI. MENDERES-İNÖNÜ DÜELLOSU

1960 yılının Ocak ayında İnönü, yeni bir saldırıya girişti. 10 Ocak 1960'ta Bursa il kongresinde yaptığı bir konuşma ile

9 *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1959.

yaylım ateşini açtı. İnönü şöyle diyordu: "Masum vatandaşlara, seçim yitirilse bile, iktidarı bırakmayacakları kanaati verilmek isteniyor. Vatandaşlarım emin olsunlar ki, seçimi kaybedecek olanlar iktidarda kalmak isterlerse, dünya başlarına yıkılacaktır. Dünyanın başlarına yıkılması için, ben, tasavvur ettikleri, tasavvur edecekleri derslerin en ağırını onlara öğretmesini bileceğim."[10] Menderes'in buna cevap vermesiyle birlikte, iki lider arasında büyük bir düello başladı. Menderes, muhalefeti ihtilal hazırlamakla suçluyordu. Bu tehlike onda bir sabit fikir haline gelmişti. 1960 Ocak ayına damgasını vuran bu düellonun son sözünü yine İnönü söyledi. 20 Ocak tarihli nutkunda İnönü şöyle konuşuyordu: "Baskı idaresi kurmak isteyenler, tabii olarak kendilerini daimi bir ihtilal tehlikesi karşısında görürler... Vaziyetin düğümlendiği esas nokta şudur: Dürüst seçim teminatını verirseniz rahat edeceksiniz. Vermezseniz gene gideceksiniz. Hem çok fena gideceksiniz."[11]

VII. KONYA OLAYLARI

Ocak ayından sonra Şubat ayı da olaylar içinde geçti. Şubat başında İnönü Konya'ya gitmişti. Kendisini karşılayanlarla polis arasında çatışmalar oldu. Polis ve jandarma, halkı dağıtmak için cop, "kırbaç" ve gaz bombası kullandı.[12] Arkasından mecliste yine kavgalar oldu. Artık her vesilede milletvekilleri birbirlerini yumrukluyor, dövüyor ve küfrediyorlardı. Bu bakımdan TBMM, tam anlamıyla, milletin aynası haline gelmişti. Basit vatandaştan yöneticiye kadar,

10 Erer, *a.g.k.*, s. 375.

11 *a.k.*, s. 384.

12 *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1960.

kavga etme hususunda, o tarihlerde herkes birleşiyordu. Meclisin 1 Mart'ta tatile girmesiyle bir kavga alanı eksildi ama milletvekillerinin ülkeye dağılması tahrik unsurlarını daha da artırdı.

Siyasal bünye öylesine duyarlı hale gelmişti ki, 15 Mart 1960'ta Güney Kore'de meydana gelen iç bunalım bile hemen bize yansıdı. Kore'de öğrenciler ve halk, seçimlerde hile yapıldığı gerekçesiyle iktidara karşı ayaklanmışlardı. Vaktiyle Irak olayları için olduğu gibi, muhalif gazeteler hemen bu haberleri geniş ölçüde kamuoyuna aktardılar. Özellikle üniversite çevresinde bu haberler sinirleri daha da geriyor, asabiyeti iyice artırıyordu.

VIII. KAYSERİ OLAYLARI

Bu genel sinir gerginliği içinde Kayseri'de meydana gelen birtakım olaylar nihayet bardağı taşırdı. Bundan bir ay önce, Kayseri'ye bağlı Yeşilhisar'da CHP ilçe başkanı ile DP'li belediye başkanı arasında bir silah çekme olayı olmuştu. 23 Mart'ta, Kayseri Ağır Ceza Mahkemesi'nde bunun davası görülecekti. Kayseri valisinin tebliğine göre, CHP'liler bu münasebetle olaylar çıkarmışlar ve kendilerine engel olmak isteyen zabıta kuvvetlerine saldırmışlardı. Halk Partisi ise olayı kendi açısından soruşturma gereğini duyuyordu. Bunun üzerine İnönü, hem olayları incelemek, hem de 3 Nisan'da yapılacak olan Kayseri İl Kongresi'ne katılmak için bizzat Kayseri'ye gitmeye karar verdi. Fakat tam hareket edeceği gün, Kayseri valisinden, oraya gelmemesini isteyen bir telgraf aldı. Ş. S. Aydemir'in yazdığına göre, İnönü bu telgrafa son derece hiddetlenmiş: "Maskara! Beni

Saidi Kürdi zannediyor galiba!" diye söylenmişti.[13] Telgraf, İnönü'yü kararından döndüremedi ve 2 Nisan'da motorlu tren ile Kayseri'ye hareket etti. Böylece yolculuk genel bir gösteri havası almış oldu. Yolda halk İnönü'ye tezahüratta bulunuyordu. Kayseri valisi bu sefer Kayseri yakınında Himmetdede istasyonunda treni durdurdu ve Paşa'dan geri dönmesini istedi. İnönü, kendisinden bekleneceği üzere diretti ve iş böylece çığırından çıktı. Ankara, olayları son derece yakından izliyor ve valiye gerekli gördüğü talimatı veriyordu. Hiçbir meşru sebep olmadığı için vali daha fazla diretemedi ve İnönü Kayseri'ye ulaştı. Bu sefer Yeşilhisar'a gitmesine izin vermediler. İnönü yine "gideceğim" diye ısrar etti. Halk Partililer yola çıktılar. Ancak Yeşilhisar yolunda askeri kuvvetler barikat kurmuştu. Sanki düşman ordusunun yolu kesiliyordu. Bu tutum, hükümetin basiretinin bağlandığının en açık delili idi. İnönü arabadan indi ve yürüyerek barikatı aştı. Asker, hükümetin emrini dinlememiş, kendisine karşı koymamıştı...

Kayseri olayları, sonun başlangıcını belirleyen olaylardır. Bundan sonra olanlar, artık düşeceği besbelli olan bir iktidarın kader anını geciktirmek için giriştiği umutsuz birtakım debelenmelerden ibarettir. Ancak DP yöneticileri, hızla yaklaşan yıkılışlarını görmemek için gözlerini sıkı sıkı kapamışlar, birtakım zorbalık tedbirleriyle durumlarını hâlâ kurtarabilecekleri sevdasına kapılmışlardı. Sonradan yaşanan olaylar göstermiştir ki, iktidar, Kayseri'de olanlardan sonra, CHP'yi kapatmaya ve Menderes'in 21 Eylül 1958 İzmir nutkunda özlemini ifade ettiği "yeni tarz" demokrasiyi kurmaya

13 Aydemir, *a.g.k.*, s. 395.

karar vermişti.[14] 7 Nisan 1960 tarihli Demokrat Parti Grup toplantısında, milletvekili Bahadır Dülger şöyle konuşuyordu: "... İsmet Paşa ölür, ama leşi kalır ortada. Tefessüh etmiş [çürümüş] leşi, zihniyeti kalır. Onu da bertaraf etmeye mecbursunuz. O halde tahkikat açalım... Fakat daha acil tedbir ne olur? Benim aklıma gelen şu: ... biz Halk Partisi'nin merkez muamelatını ve merkez faaliyetini bir tahkikat mevzuu yapabilir miyiz? Yılanı başından kavrıyoruz demektir."[15]

Bu sözler çok partili demokrasinin kesin olarak kazaya uğrayacağının alametiydi. Muhalefet liderinin "leşini" yere sermekten bahseden bir iktidarla, parlamenter düzenin yürümesine olanak yoktu. Nitekim de yürümedi. Menderes'in yıllardan beri kafasında canlandırdığı ihtilal heyulası, yine kendi hataları yüzünden canlı bir tehlike haline gelmişti. DP, batan gemisini kurtarmak için kısa bir süre daha direnebildi. Bundan sonraki bölümde göreceğimiz bu son direnişten sonra da batıp gitti.

14 Başlangıçta DP'ye girip sonradan istifa eden General Fahri Belen, bu konuda şöyle diyor: "Demokrat Parti iktidarı son devrede ise bütün dikkatini Halk Parti üzerine çevirmiş, nihayet onu imha etmek için her çareye başvurmuştur." Fahri Belen, Demokrasiden Diktatörlüğe, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1960, s. 55.

15 "Ölüm Cezalarının Gerekçesi", *Milliyet*, 18 Eylül 1961.

BÖLÜM III

DP'NİN YIKILIŞI

I. MUHALEFET VE BİR KISIM BASIN HAKKINDA TAHKİKAT (SORUŞTURMA) AÇILMASI

Demokrat Parti Meclis Grubu, 12 Nisan 1960 günü, beş buçuk saat süren olağanüstü bir toplantı yaptı ve Halk Partisi hakkında meclis tahkikatı açılmasına karar verdi. O ortamda böyle bir kararın alınması, muhalefetin tasfiyesi yoluna fiilen girildiğini gösteriyordu. DP Grubu, 15 Nisan'da yaptığı ikinci toplantıda, bu tahkikatın açılmasını meclis başkanlığından talep eden ve Denizli milletvekili Baha Akşit ile Bursa milletvekili Mazlum Kayalar tarafından hazırlanan önergeyi oybirliğiyle kabul etti. Bu önergede özetle, CHP'nin seçim dışı yollarla iktidara gelmek için hücre örgütü kurduğu, silahlandığı, isyan hazırladığı vs. ileri sürülüyor ve bu hususların soruşturulması için on beş kişilik bir komisyonun kurulması isteniyordu.[1] CHP hemen karşı bir önerge

1 Tarihi bir belge niteliğinde olan bu önergenin metnini burada vermeyi yararlı buluyoruz:
"Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine, Cumhuriyet Halk Partisi'nin gayrimeşru mücadele usullerini terk etmesi için 11 Ağustos 1958 tarihinde Demokrat Parti Meclis Grubu bir tebliğ neşretmiş bulunuyordu. Bu tebliğden sonra CHP'liler faaliyetlerini ve hareketlerini büsbütün artırmışlardır. Bu itibarla CHP'lilerin:

hazırlayarak Menderes hakkında meclis tahkikatı açılmasını ve başbakanın yüce divana sevk edilmesini istedi. CHP, iddialarını şöyle sıralamıştı: İnsan haklarının çiğnenmesi, adli güvencesizlik, partizan idare, basına baskı, resmi ilan adaletsizliği, radyo rezaleti, israf, suistimal, vs.[2] Bekleneceği gibi, bu önerge dikkate alınmadı ve 18 Nisan 1960'ta Demokrat Parti'nin önergesi meclis tarafından kabul edildi. Hemen arkasından oluşturulan on beş kişilik tahkikat komisyonu[3] ise derhal gerçek niteliğini ortaya koyan üç yasak kararı verdi. Yasaklar şunlardı: Partilerin kongreleri, toplantıları, bütün siyasal faaliyetleri, yeni örgüt kurmaları; Komisyon'un faaliyetiyle ilgili bütün yayınlar; Büyük Millet Meclisi'nin tah-

---

a) Meşru iktidarımızı en ağır isnatlarla kötüleme ve halkı kanunları ihlale, kanuni tedbirlere karşı mukavemete, hükümete karşı mukavemete, hükümete karşı galeyana ve fiili tecavüzlere tahrik ve teşvik etmek,
b) Müsait telakki ettikleri mahallerde mensuplarını silahlandırmak suretiyle iktidar mensupları üzerinde baskı yapmak ve kardeş kavgasına müncer olabilecek [yol açabilecek]tertiplere başvurmak,
c) Orduyu siyasete karıştırmak,
d) Hükümetin meşruiyetinden halkı şüpheye düşürerek ve gelecek seçimleri de daha şimdiden muallelmiş [sakat] gibi göstererek kurulmuş ve kurulacak hükümetler aleyhine vatandaşları tahrik etmek,
e) Hücre teşkilatı kurarak yıkıcı ve kanun dışı faaliyetlerde bulunmak,
f) CHP ile aynı maksat ve gayelerle ve neşir yolu ile faaliyette bulunarak genç demokrasimizin manevi temellerini şantaj ve tehdit suretiyle işlemez hale getirmek, hakikatleri tahrif ve yalan neşriyatta bulunmak suretiyle memleketin iktisadi, içtimai hayatını tehlikeye maruz bırakmak, Cumhuriyet Halk Partisi ile bir kısım basını ve yukarıda tafsil edilen hususların sebeplerini ve mahiyetini tetkik ederek elde edeceği neticeleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bildirmek üzere dahili nizamnamenin 177. maddesine göre 15 kişilik bir tahkikat encümeni kurulmasını ve bu encümenin mesaisini üç ayda ikmal etmesini arz ve teklif ederiz." Erer, *a.g.k.*, s. 394-395.

2 *Ulus*, 17 Nisan 1960.

3 Tahkikat Komisyonu'na şu milletvekilleri seçilmişti: Başkan Hamdi Sancar; üyeler: Ekrem Anıt, Hilmi Dura, Kemal Özer, Turan Bahadır, Kemal Biberoğlu, Nüzhet Ulusoy, Selami Dinçer, Sait Bilgiç, Nusret Kirişoğlu, Vacit Asena, Necmettin Önder, Bahadır Dülger, Himmet Ölçmen, Osman Kavuncu.

kikat kararı ile ilgili müzakerelerinin yayımı.[4] Bu yasaklar yüzünden, görüşmeler sırasında İsmet İnönü'nün yaptığı konuşma o günlerde gazetelerde yayınlanamadı. İnönü şöyle demişti: "Biz ihtilal metotları takip ederiz, seçimsiz iktidara gelmek isteriz, derler. Şimdi iktidarda bulunanların, milletleri ihtilale nasıl zorladıkları insan hakları beyannamesine girmiştir. Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa, o memlekette ihtilal behemehal [kesinlikle] olur. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam. Şimdi arkadaşlar şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. İhtilal meşru bir hak olarak kullanılacaktır."[5] Uyarı yeterince açıktı. Ancak basiretleri tamamen bağlanmış olan Demokrat Parti yöneticilerine hiçbir yarar sağlamadı. Bu konuşmanın da yayımını yasaklayarak tehlikeyi savuşturabileceklerini sandılar. Komisyonun kurulduğunun ertesi günü, Kızılay'da CHP'nin Genel Merkezi önünde ilk gösteri oldu. Fakat toplanan öğrencileri polis hemen dağıttı.

II. TAHKİKAT KOMİSYONU'NUN GÖREV VE YETKİLERİ HAKKINDA KANUN

Demokrat Parti'nin yıkılış günlerinin ikinci önemli aşaması, Tahkikat Komisyonu'nun görev ve yetkileri hakkındaki kanunun kabul edilmesidir. Bu kanun, DP diktatörlüğüne hukuki zemin oluşturmak amacıyla çıkarılan tam bir baskı fermanı niteliğindedir. Burada en önemli maddelerini hatırlatmakla yetiniyoruz.

4 *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1960.

5 Erer, *a.g.k.*, s. 396.

Mad. 1: "Türkiye Büyük Millet Meclisi encümenleri ve naip olarak vazifelendirecekleri Tali Encümenler; Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Askeri Muhakeme Usulü Kanunu, Basın Kanunu ile diğer kanunlarda Cumhuriyet Savcısı'na, sorgu hâkimine, sulh hâkimine ve askeri adli amirlere tanınmış olan bilcümle hak ve salahiyetleri haizdir."

Mad. 2: "Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenleri: a) Tahkikatın selametle cereyanını [yürümesini] temin maksadıyla her türlü neşriyatın yasak edilmesine; b) Neşir yasağına riayet edilmemesi halinde mevkute [süreli yayın] veya gayrimevkutenin [süresiz yayın] tabı [basılması] veya tevziinin [dağıtılması] menine [yasaklanması]; c) Mevkute veya gayrimevkutenin toplatılmasına, mevkutenin neşriyatının tatiline [yayımın durdurulması] veya matbaanın kapatılmasına; ç) Tahkikat için lüzumlu görülen veya sübut [ispatlama] vasıtalarından olan her türlü evrak, vesika veya eşyanın zaptına [el koyma]; d) Siyasi mahiyet arz eden toplantı, hareket, gösteri ve emsali [benzeri] faaliyetler hakkında tedbir ve karar almaya; e) Tahkikatın selametle intacı [sonuçlandırılması] için lüzumlu göreceği bilcümle [bütün] tedbir ve kararları ittihaz etmeye [almaya] ve Hükümetin bütün vasıtalarından istifade eylemeye dahi salahiyetlidir."

Mad. 3: "Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerince ittihaz olunan tedbir ve kararlara her ne suretle olursa olsun muhalefet edenler bir seneden üç seneye kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar."

Mad. 5: "Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin yaptığı tahkikat gizlidir..."

Mad. 9: "Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerince ittihaz olunan karar veya tedbirler kati olup aleyhine itiraz olunamaz."[6]

6 27.4.1960 gün ve 7468 sayılı " Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salâhiyetleri Hakkında Kanun". *RG.* 10491, 28 Nisan 1960.

Demokrat Parti'nin ülkemizi nasıl bir siyasal düzene sürüklemek niyetinde olduğunu bütün açıklığıyla anlamak için bu maddeleri okumak yeter. Bu kanunun müzakeresi sırasında, İsmet İnönü, yine yayımı yasaklanan ve kabilse daha da uyarıcı olan son konuşmasını yaptı. İnönü şöyle diyordu: "Biz aldığımız tedbiri aldık, yürüteceğiz diyorsunuz. Gayrimeşru baskı rejimine girmiş olan idarelerin hepsi böyle söylemişlerdir. Siz de öyle diyorsunuz. Fakat muvaffak olamayacaksınız. Kore başkanı Syngman Rhee kurtuldu mu?[7] Üstelik onun ordusu, polisi, memuru elinde idi. Hâlbuki sizin elinizde ne ordu var, ne memur, ne üniversite ve hatta ne de polis var... Olur mu böyle baskı rejimi? Muvaffak olur mu bu? Bir baskı rejimi kurulduğu zaman onu kuranlar artık mukavemet kalmayacak zannederler. Bizdeki baskı rejimini kuranlar da öyle zannediyorlar. Baskı tertipçileri bilsinler ki, Türk Milleti Kore Milleti'nden daha az haysiyetli değildir."[8] Bu sözler üzerine İnönü'ye on iki birleşim için meclise girmeme cezası verildi ve böylece iktidarla muhalefetin son temas olanakları da ortadan kalktı.

III. ÖĞRENCİ GÖSTERİLERİ

Kanunun kabulünün ertesi günü İstanbul'da ilk büyük öğrenci gösterisi oldu. Binlerce öğrenci, "Kahrolsun diktatörler!" ve "Menderes istifa!" avazeleriyle Beyazıt'tan itibaren sokaklara döküldü. Bütün hırçınlığına rağmen polis etkisiz kalıyordu. Buna karşılık askerler, göstericileri açıkça destekliyorlardı. Olayların büyümesi üzerine, hükümet sıkıyöne-

7 Öğrencilerin ve halkın artan gösterileri karşısında Güney Kore Hükümeti, 21 Nisan 1960'ta, istifa etmek zorunda kalmıştı.

8 Erer, *a.g.k.*, s. 398.

tim ilan etti.[9] İstanbul Üniversitesi tatil edildi ve gece sokağa çıkma yasağı kondu. Ayrıca, alışılmış olduğu üzere yayın yasağı getirildi. Ne var ki, bu yayın yasakları aslında tamamen iktidarın aleyhine sonuç veriyordu. Zira böyle önemli olaylar olurken, vatandaşın normal yollardan bilgi edinmesini önlemek, kaçınılmaz olarak "fısıltı gazetesi"nin ve geniş çapta dedikodu mekanizmasının ortaya çıkmasına yol açar. Bu tarz bilginin ise gerçekleri çok büyük ölçüde abarttığı malumdur. Örneğin, 28 Nisan olaylarında iki öğrenci ölmüştü. Fısıltı gazetesi, derhal bu rakamı altmışa, yetmişe ve hatta daha da fazlasına yükseltti. O günlerde başkentteki ve İstanbul'daki vatandaşların çoğunluğu, bu haberlere içtenlikle inanıyordu. Böylece, herkesin gözünde iktidar daha da korkunçlaşıyor, buna bağlı olarak tepkiler de artıyordu.

İstanbul olaylarının ertesi günü, 29 Nisan 1960'ta, Ankara'da da büyük çapta gösteriler oldu ve bunlar ondan sonra da devam etti. Artık hemen her gün Kızılay'da bir gösteri yapılıyordu. Çok sert davranmasına rağmen polisin bunlara hâkim olmasına olanak yoktu. 29 Nisan akşamı Menderes radyoda bir konuşma yaptı. İhtilale kadar yapacağı bir dizi konuşmanın ilki olan bu konuşmada, başbakan arka arkaya tehditler savuruyordu. Menderes şöyle diyordu: "... Bunlar nizam ve devlete karşı gelmenin ne demek olduğunu anlamakta gecikmeyeceklerdir. Bunlar zavallı başlarını nizamın sarsılmaz kayalarına vurarak kendilerine gelecekler ve korkarım ki, o zaman bu bedbahtlar biraz geç kalmış olacaklardır."[10] İktidarın tutumu, "sertlik, daha çok sertlik" diye özetlenebilirdi. 30 Nisan'da, Çankaya'ya davet edilen

9 İstanbul Örfi İdare Komutanlığı'na Org. Fahri Özdilek, Ankara Örfi İdare Komutanlığına ise Korg. Namık Argüç getirildiler.

10 Erer, *a.g.k.*, s. 405.

Prof. Ali Fuat Başgil, hatıralarında, Celal Bayar'ın "şimdi tenkil [cezalandırma] zamanıdır" dediğini yazar.[11]

IV. SON UYARILAR

Oysa şimdi, her zamandan fazla ılımlılık zamanı olması gerekirdi. İktidar biraz gözünü açsa yaklaşan felaketinin bütün işaretlerini görürdü. 3 Mayıs 1960'ta izne ayrılan Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, Milli Savunma Bakanı'na son derece anlamlı bir ihtar mektubu göndermişti. Bu mektupta cumhurbaşkanının istifası, hükümetin değişmesi, antidemokratik kanunların derhal kaldırılması, siyasal suçluların affı vs. isteniyordu. Gürsel mektubunu şöyle bitiriyordu: "Sayın Vekilim, maruzatım muhakkak ki çok mühim ve hatta çok cüretkâranedir. Fakat memleket için, milletin selameti için, Hükümet ve hatta Partinizin kurtarılması için dikkate alınması lazımdır. Ve hatta çok lazımdır."[12] 5 Mayıs 1960'ta ise Ankara'da muazzam bir gösteri yapıldı. Fısıltı gazetesi 555K parolası ile (5'inci ayın, 5'inci günü, saat öğleden sonra 5'te, Kızılay'da] bu gösteriyi önceden bildirmişti. Toplanan büyük kalabalıklar, şiddet tedbirlerinin daha da artırılmasından başka bir işe yaramadı.

V. MENDERES'İN SON EGE GEZİSİ

11 Mayıs'ta meclis, hiçbir gerekçe gösterilmeden on bir günlük bir tatile sokuldu ve iki gün sonra da başbakan Ege'de bir geziye çıktı. Böyle bunalımlı bir anda başkenti bırakıp

11 Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, [*La Révolution Militaire de 1960 en Turquie*, Fransızca aslından] çev. M. Ali Sebük ve İ. Hakkı Akın, Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti., İstanbul, 1966, s. 134.

12 Tam metin için Aydemir, *a.g.k.*, s. 435-437.

gitmek, yeni bir basiretsizlik örneği idi. Ne var ki, Menderes iyice bunalmıştı. Yine kendisini coşkunca alkışlayacak kalabalıkların içine dalmak, Ankara ve İstanbul caddelerinin kâbusundan kurtulmak istiyordu. Güvendiği bütün dallar teker teker elinde kalmıştı. İç saygınlığından başka dış saygınlığı da düşmüştü. 2 Mayıs 1960'ta İstanbul'da toplanan NATO Bakanlar Konseyi'ne katılan yabancı diplomatlar ve gazeteciler ülkenin acı gerçeğini kendi gözleriyle görmüşler ve dünyaya yansıtmışlardı. Menderes, işte bütün bunları unutmak istiyordu. 14 Mayıs'ta Ordu vapuru ile İstanbul'dan hareket etti. Daha o günün gecesi, beklediği teselliyi buldu. Vapur Çanakkale'den geçerken binlerce Çanakkaleli sandallara binerek, gecenin ilerlemiş saatinde kendisine sevgilerini bildirmeye gelmişlerdi. Menderes çok duygulandı. Ancak ertesi günü İzmir'de karşılaşacağı manzaranın yanında bu hiçti. Ordu vapuru 15 Mayıs 1960'ta İzmir rıhtımına yanaştığında 200.000 kişiyi bulan muazzam bir kalabalık Menderes'e sevgisini haykırıyordu. Demokrat Parti taraftarı bütün Egeliler oraya toplanmıştı. Menderes heyecandan âdeta kendisini kaybetmişti. Etrafa yayılan dövizler, bu coşkulu adam için gerçekten baş döndürücüydü: "Hayata ruh, işçiye Menderes mana verir", "Varlığımızı sana borçluyuz", "Her zamandan ziyade kalbimizdesin" vs.[13] Kalabalık içinde, başbakana güçlükle yol açılabildi ve kürsüye gelen Menderes şöyle konuştu: "Şu görülen manzara bir faniye nasip olabilecek mazhariyetlerin [erişilebilecek güzel şeylerin] en kıymetlisini teşkil etmektedir. Heyecanınızın ve bu ihtişamlı kucaklayışınızın bana telkin ettiği coşkun saadet sonsuzdur... Şimdi onlara, istemeyiz diye haykıranlara, biraz tarizkâr dahi olsa, bir latife ile cevap vermek istiyorum: Kimi iste-

13 *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1960.

miyorsunuz? Bugünkü iktidarı mı? Menderes'i mi? Beni mi? İktidarı işbaşına getiren siz değilsiniz ki... Gelin de görün İzmir'de şu muhteşem manzarayı. Yüzbinlerce vatandaşımız büyük bir heyecan ve inanışla, isteriz diye haykırıyorlar. Bizi bağırlarına basıyorlar..."[14]

Aslında bu bağra basış, bir ananın sevdiği çocuğunu kucağında sıkıştırarak boğması gibi bir şeydi. Zira Egeliler Menderes'e bu yakınlığı göstermeselerdi, her şeyden çok önem verdiği kitlelerin onayını kaybettiğini düşünecek ve belki de o zaman çekilecekti. Fakat böylesine hararetli bir onayla karşılaşınca direnmeye karar verdi ve bu da felaketi oldu.

VI. ORDUNUN SAFINI BELLİ ETMESİ

20 Mayıs 1960 akşamı Nehru Ankara'ya gelecekti. Menderes onu karşılamak için başkente döndü. Fakat, 21 Mayıs'ta son derece önemli bir ihtarla daha karşılaştı. O gün, düzenli sıralarla okullarından çıkan Harbiyeliler bir yürüyüş yaptılar. Artık ordu da açıkça göstericilerin safına katılmıştı. İnönü'nün dediği gibi elde ordu bile olmadan nasıl olur da bir baskı düzeni kurmaya kalkışılabilirdi? Fakat Menderes artık hiçbir şey anlayacak durumda değildi. Buna karşılık DP'nin ikinci kademe yöneticilerinden bir kısmı artık ayılmışlardı. Harbiye yürüyüşünün ertesi günü Sıtkı Yırcalı, Mustafa Zeren, Kâmil Gündeş ve Rıfkı Salim Burçak bir önerge vererek DP Genel İdare Kurulu'nun toplanmasını sağladılar. Burçak, izlenen politikanın tamamen terk edilmesini tavsiye ederek "bir çıkmazın içinde boğulmak üzereyiz" dedi ve "bu çıkmazdan nasıl kurtulacağız?" diye sordu. Menderes: "Ben

14 Erer, *a.g.k.*, s. 423-431.

sizi çıkaracağım!" deyince de, "Hayır çıkaramayacaksınız!" diye cevap verdi. Fakat Menderes'i ikna etmek mümkün değildi. Partisinin Genel İdare Kurulu'nun son toplantısını da hışımla terk etti.[15] Artık kaderinden onu kurtarmaya olanak kalmamıştı.

Aynı gün öğleden sonra, iyiden iyiye ürkmüş olan DP Grubu da onu tutmak için cesaretsiz bir çıkış yapmayı denedi. Menderes onlara da "teessüf ederim" diyerek toplantıdan çıktı[16] ve hiçbir sebebi yokken aniden Eskişehir'e gitti.

VII. MENDERES'İN ESKİŞEHİR SEYAHATİ VE DP'NİN SONU

Menderes'in uçağı, 25 Mayıs 1960 günü Eskişehir havaalanına indi. Kendisini karşılamaya gelenler içinde bir grup hava subayı da vardı. Subaylar saygı duruşuna geçtiler. Fakat tam Menderes önlerine gelince aniden "Geriye dön!" diye bir emir işitildi ve bütün subaylar tek saf halinde başbakana sırtlarını döndüler. Böylesine bir hakarete, ancak hiçbir gücü kalmamış bir hükümete karşı cüret edilebilirdi. Menderes ve yanındakiler, aceleyle arabalarına binip şehre geldiler. Menderes Eskişehirlilere hitaben bir konuşma yapacaktı. Kürsüye çıktı, fakat konuşamadı. Zira meçhul eller hoparlörün tellerini kesmişti. Hükümet artık sesini dahi işittirecek iktidardan yoksun kalmıştı. O tarihte her şey bitmişti bile. Zaten sonradan açıklandığına göre ihtilal[17] ertesi gün için, yani 26 Mayıs için kararlaştırılmıştı. Ancak çıkan bazı son güçlükler, kader anını bir gün ileriye itmişti.

15 Ağaoğlu, *a.g.k.*, s. 166-167.

16 *a.k.*, s. 167.

17 27 Mayıs'a "ihtilal" deyişimizin nedeni, siyasal edebiyatımıza bu isimle girmiş olmasıdır. Yoksa 27 Mayıs aslında bir hükümet darbesidir.

Eskişehir'e gelişinin ertesi günü, Eskişehir Ticaret Odası, şeker fabrikasında, Menderes'in şerefine bir akşam yemeği düzenlemişti. Menderes'in başbakan olarak katıldığı son toplantı bu oldu. Yemekte davetlilere hitaben, yine muhaliflerine çatan bir konuşma yaptı. Öğrencileri kendisine karşı kışkırttıklarını düşündüğünden özellikle profesörlere içerliyordu. Son zamanlarda dilini alıştırdığı bir deyimle "kara cüppeliler"e bir defa daha çattığı bu konuşma son konuşması oldu. O günün gecesi kendisini uyandıran özel kalem müdürünün ağzından ihtilalin başladığını öğrendi.

Bundan sonraki saatler DP yöneticilerinin son umutlarının kaybolduğu heyecanlı saatlerdir. Menderes, belki Konya'ya ulaşırım umuduyla gittiği Kütahya'da yakalandı. Bayar ise Çankaya'da ordu tarafından teslim alındı. Başmuhafızı Osman Köksal'ın ihtilal komitesinde oluşu, arzu ettiği direnmeyi göstermesine engel oldu. DP'nin diğer büyükleri de teker teker yakalanıp Harp Okulu'nda muhafaza altına alındılar. Böylece, on yıl önce, sadece ülkenin değil, dünyanın alkışları içinde ve milyonlarca insanın umudunu taşıyarak başlamış olan Demokrat Parti iktidarı, yoğun bir nefret ve hınç havası içinde, hazin bir şekilde son buldu.[18]

18 27 Mayıs 1960'tan sonra meydana gelen olaylar ve Yassıada'daki yargılama, Demokrat Parti'ninkinden çok ihtilal hareketi tarihine girdiğinden bunları incelemelerimize dahil etmedik. Çalışmamızı, Demokrat hareketin bir siyasi parti olarak fiilen son bulduğu 27 Mayıs 1960 tarihiyle sonlandırmayı tercih ettik.

BÖLÜM IV

YIKILMA DÖNEMİNE GENEL BAKIŞ

DP iktidarının son yılları, partinin, hemen her alanda tam bir çöküşe gittiğini göstermiştir. Geçen kısımlarda, bu çöküşün çok daha önceden başlayan bir sürecin tabii sonucu olduğu belirtilmişti. Bu bölümde, 1957-1960 arasında yıkılışı kaçınılmaz hale getiren sebepler üzerinde durulacaktır. Ayrıca, iktisadi ve siyasal alandaki çöküş sebepleri genel olarak gözden geçirildikten sonra, nihayet, DP'nin yıkılışının sınıfsal anlamı açıklanmaya çalışılacaktır. Böylece, her Kısmın IV. Bölümü'nde yapılan değerlendirmeyi genel bir sonuca bağlamak mümkün olacaktır.

I. DP'NİN YIKILIŞININ İKTİSADİ SEBEPLERİ

1959 yılı bütçesi TBMM'de görüşülürken, 27 Şubat 1958'de yaptığı konuşmada, Menderes, muhaliflerine seslenerek "iktisadi kalkınma tahakkuk edecek [gerçekleşecek] ve siz bir daha bu ekseriyetle de gelemeyeceksiniz" demişti.[1] Bu sözler samimi ve büyük bir umudun ifadesiydi. Bu umu-

1 *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1958.

da göre kalkınma kısa zamanda gerçekleşecek ve o zaman bütün bu geçici sıkıntılar son bulacaktı. O zaman halk, iktidarın kendisine ne kadar hizmet ettiğini anlayacak ve muhaliflerin artık hiçbir şansı kalmayacaktı.

Ne var ki, yirminci yüzyılın ikinci yarısında emperyalizmin sömürüsü altında bulunan bir ülkenin, kendisini bu sömürü düzenine sokan sınıfların eliyle kalkınabileceğini düşünmek safdillikten başka bir şey değildi.[2] Nitekim bu niyet, kısa zamanda gerçeklerin kayalarına çarptı. Demokrat Parti, yatırımların baş finansman kaynağı olarak emisyon ve kredi politikasıyla para hacmini alabildiğine artırmayı, sürekli bir gelişme politikasının temeli sayıyordu. Özellikle tarım alanında atıl kapasitenin bulunduğu ilk iktidar döneminde bu siyaset başarılı oldu. Ancak geçen kısımda da gördüğümüz gibi, yeni kapasite yaratma olanakları tükenince, para arzını artırmaya dayanan bu siyaset memleketimizi enflasyon sarmalına soktu. Nihayet hükümet 4 Ağustos 1958 kararlarını alarak hızlı kalkınma hayallerini terk etmek zorunda kaldı. Bu, büyük bir rüyanın sonuydu.

Bu politika yüzünden kaçınılmaz hale gelmiş olan Ağustos 1958 kararları, ülkeyi yeni sıkıntıların içine soktu. Bu kararlar iki amaç güdüyordu. Birincisi, para arzını düşürmek, ikincisi ise dış ticaret açığını azaltarak dış ödemeleri daha dengeli hale getirmekti. Para arzını düşürmek için banka kredileri 30 Haziran 1958'deki seviyelerinde donduruldu. Ayrıca, devletin ürettiği malların fiyatları artırılarak piyasadan bir miktar para çekilme yoluna gidildi. Dış ticaret açığını azaltmak için ise yabancı paralara prim kondu, yani Türk parası devalüe edildi.

2 Bu görüşün gerekçesi, bu bölümün üçüncü başlığı altında verilecektir.

Enflasyonu durdurmak bakımından bu kararlar yerinde idi. Fakat bunların kaçınılmaz sonucu, halkın sıkıntısını daha da artırmak oldu. Şöyle ki, kredilerin kısılması yatırımların seviyesini düşürdü; iş hacminin böylece kısılması ise, tabiatıyla, işsizliği artırdı. Para hacmini daraltmak amacıyla, iktisadi devlet teşekküllerinin fiyatlarını yükseltmeleri buna eklenince, vasıtalı vergilerin esas yükünü taşıyan mütevazı gelirli kitlenin beli iyice büküldü.

Dış ticaret alanında alınan tedbirler de bu sıkıntıyı derinleştirecek sonuçlar verdi. Devalüasyonun sonucu olarak ithalatın kısılması bir dizi kötü sonuç yarattı. Bir kere, yatırım mallarının memlekete daha az girmesi, dışa bağlı ekonomimizde iş hacmini kısıcı etkilere yol açtı. Bunlar kredilerin kısılmasıyla birleşince, işsizlik büyük bir dert haline geldi. İkinci etki, nadirleşen ithal mallarının fiyatlarının yükselmesi oldu. Alım gücü daralmış olan halk daha da bunaldı. Ayrıca bütün denetimlere rağmen karaborsa önlenemedi. Devalüasyonun bir başka sonucu, üretim esnekliği az olan ihraç mallarının fiyatlarını yükseltmek oldu. Böylece, bir yandan devlet ürünlerine zamlar, öte yandan ithal mallarının miktarca azalması ve nihayet ihraç mallarının üretim esnekliğinin azlığı, fiyatların genel seviyesinde büyük bir artışa sebep oldu. Nitekim istikrar kararlarını takip eden yıl olan 1959'da, toptan eşya fiyatları endeksinde % 20'lik bir artış oldu.[3] İşte bütün bu etkilerin birleşmesi, işsizlik ve hayat pahalılığı afetlerini derinleştirmek suretiyle halkın geçim sıkıntısını iyice artırdı.

Görüldüğü gibi, Yıkılma Dönemi'nin temelinde, DP'nin hatalı iktisadi politikasının iflası yatmaktadır. DP idare-

3 *Kalkınma Planı*, s. 21.

sini kökünden sarsan, işte bu büyük başarısızlıktır. Gerçi, Ağustos 1958 tedbirleri daha sonraki yıllarda enflasyonun gemlenmesini sağlamış ve böylece, ekonomiyi bir ölçüde istikrara kavuşturmaya yaramıştır. Fakat Demokrat Parti, bu sonuçtan kendisi için bir çıkar sağlayamamıştır. Zira, bu arada, iktisadi iflas siyasal iflasla birleştiğinden, DP, istikrar tedbirleri henüz gözle görünür bir sonuç vermeden yıkılmıştır.

II. DP'NİN YIKILIŞININ SİYASAL SEBEPLERİ

İktisadi hezimet DP'nin başarısızlığının esas nedeni olmakla birlikte, bu başarısızlığın vardığı sonucun biçimini tayin eden siyasal sebeplerdir. Gerçekten de DP, normal parlamenter düzeni sürdürseydi, iktisadi politikasının iflasını sadece seçimleri kaybetmekle öderdi. Oysa bildiğimiz gibi bu parti, iktidarı terk etmeyi göze alamadığı için, düzeni soysuzlaştırmayı tercih etmiş, böylece anormal sonunu kendisi hazırlamıştır.

İktisadi zorlukların artması şikâyetlerin yoğunlaşmasına yol açar ve bunun sonucu olarak da, siyasal düzenler genellikle sertleşme eğilimleri gösterir. Fakat parlamenter düzenlerde, eğer düzen içinde kalınmak isteniyorsa, bu sertleşmenin aşamayacağı sınırlar vardır. DP, işte bu sınırları aştığı için, düzen dışı bir müdahaleyi kaçınılmaz hale getirmiştir.

DP'nin parlamenter demokrasiyi tasfiye süreci, esas olarak Duraklama Dönemi'nin başında belirgin bir hale gelmişti. Memurlara, üniversitelere, yargıçlara, gazetecilere, muhalif siyasal örgütlere vs. karşı birçok sindirme hareketine girişilmiş ve böylece, Batı'ya özenen demokrasimiz bir hayli örselenmişti. Yıkılma Dönemi'nde ise, siyasal düzen tamamen soysuzlaştırıldı. Gerçekten de, bu dönemde, hem geçen

iktidar döneminde girişilmiş olan baskılar yoğunlaştırıldı, hem de parlamenter düzenin vazgeçilmez kurumları olan parlamento ve muhalefet, varlıklarını tehdit eden saldırılara hedef oldu.

1957 seçimlerinin üzerinden daha üç ay geçmeden, içtüzük değiştirilerek meclis üyelerinin söz hürriyeti kısıtlandı. Alınan birçok tedbirle, denetim görevinin yerine getirilmesi güçleştirilmek suretiyle, parlamentarizmin en temel şartlarından biri zedelendi. Irak Devrimi'nden sonra, Millet Meclisi kendi sorumluluğunu cesaretle yüklenmeye kalkışınca DP iktidarı ilkin bunu önlemeye çalıştı. Başaramayınca da, bu çıkışı etkisiz hale getirmek için elinden geleni yaptı. Nihayet bu tutum, parlamentonun tamamen tıkanmasına, yani içten yıkılmasına dek vardı.

Siyasal düzen, kendi işleyişini sağlamada artan zorluklarla karşılaştıkça, tabii bir tepki olarak, toplumun diğer örgütlü güçleri siyasal işleyişe karışma eğilimine kapıldılar. Bu güçlerin en önemlisi, bilindiği gibi ordudur. Parlamento işlemez hale gelince, orduda, siyasal gidişe müdahale etme hazırlıkları başladı. Ocak 1958'de kamuoyuna duyurulan Dokuz Subay Olayı, bu tepkinin bir işareti idi.

Ancak DP, bu açık işarete önem vermedi. Zira, bu parti gitgide normal parlamenter düzeni resmen tasfiye etme görüşüne saplanıyordu. Temmuz 1958'de gerçekleşen Irak Devrimi'nden sonra bu tutum açıkça meydana çıktı. Bunun ilk resmi belgesi DP Meclis Grubu'nun 11 Ağustos 1958'de yayınladığı bildiridir. Muhalefeti açıkça gayrimeşru olmakla suçlayan bu metin ve aynı yılın Eylül ayında Menderes'in verdiği iki önemli nutuk, artık yeni bir siyasal düzene geçileceğini gösteriyordu.

Bu yeni düzenin özelliği, muhalefet hakkını ortadan kaldırmasıydı. Bu düzende, söz, yazı, toplanma, gösteri vs. gibi klasik hürriyetler asgari bir hadde indirilecek ve iktidara seçenek olabilecek muhalif siyasal örgütler tasfiye edilecekti. Gerçekten de, iktidarının son döneminde, DP böyle bir düzen kurmayı denemiştir.

Muhalefetteki Demokrat Parti'nin başta gelen şiarlarından biri basın hürriyeti ve radyodan eşit yararlanma hakkı idi. Bu dönemde Demokrat iktidar, basın hürriyetini boğmak için elinden geleni yaptı. Bir kere, çeşitli kanunlarla kabul ettikleri yaptırımları aşırı bir şiddetle uygulamaya koydular. Gazeteler kapatıldı, sayısız basın davası açıldı, basın mensupları hapse atıldı. O kadar ki sonunda, basın yoluyla gerçek bir muhalefet yapmak kahramanlık haline gelmişti. İkincisi, her önemli olaya yayın yasağı konuyor, gazeteler beyaz sütunlarla çıkmak durumunda bırakılıyordu. Fazlalık olarak, tekzip kurumu öylesine kötüye kullanılır olmuştu ki, basında yer alan muhalif kanaatler dahi yalanlanıyordu. Radyo ise ayrı bir facia idi. Radyo bütünüyle muhalif fikirlere kapatıldığı gibi, iktidarın propagandasına, her türlü ölçüyü aşacak şekilde alet edilmişti. 1959 Ocak ayından itibaren açılmaya başlayan DP Vatan Cephesi ocaklarına kaydolanların adları radyo antenlerini saatlerce meşgul ediyordu. Radyo, haber verme işlevini hemen hemen tamamen yitirmişti.

Muhalif fikirlere karşı yürütülen bu amansız baskı, nihayet bütünüyle muhalefetin başına çevrildi. Nisan 1959 Uşak olaylarında bir adım daha ileriye gidilerek, tahrik edilmiş vatandaş kütleleri muhalefet yöneticilerine fiilen saldırtıldı. Topkapı'da ise, ana muhalefet partisi lideri az daha öldürülüyordu. 1960 Nisan'ında Kayseri'de muhalefet liderinin karşısına askeri birlikler çıkarıldı. En son adım olarak da,

diktatörlük yetkilerini haiz bir tahkikat komisyonu kurulmak suretiyle, ana muhalefet partisinin resmen tasfiyesine kalkışıldı.

Bu şartlar içinde gerçekleştirilen 27 Mayıs, aslında bir karşı darbe idi. Zira ilk darbe, iktidardan gelmişti. Daha askerler siyasete karışmadan önce, DP, parlamenter düzeni ortadan kaldırmıştı. Yıkılan, klasik demokrasi değil, klasik demokrasiyi yıkmış olan bir iktidardı.

Başlangıçta dediğimiz gibi DP'nin iflası iktisadi sebeplerle açıklanmakla birlikte, bu iflasın biçimini tayin eden siyasal sebeplerdir. DP, kendisi düzenin dışına çıktığı için düzen dışı bir yoldan alt edilmiş, kendisi daha önce bir darbeye giriştiği için bir darbeye kurban gitmiştir.

Kaldı ki, DP'nin iflası sadece iktisadi alanla ve iç siyasetle sınırlı kalmamıştır. DP bu dönemde, bir de dış siyasette iflas etmiştir. Yıkılma Dönemi'nin olaylarının anlatılmasına ayrılan daha önceki bölümlerde, iç bunalımın büyük yoğunluk kazanması nedeniyle, dış gelişmelere pek değinilmemişti. Şimdi, DP'nin yıkılışının dış politikayla ilgili sebeplerini gözden geçirirken, bu gelişmelere de kısaca değinmek herhalde yararlı olacaktır.

Dış politikada Demokratların ilk büyük hayal kırıklığı, İngiltere'nin Kıbrıs sorununda Yunan tezine yaklaşması oldu. Ocak 1958'de, bu tutumu protesto eden Kıbrıslı Türklere İngiliz birlikleri ateş açtılar. Bu arada Demokrat Parti, ilhak tezini terk edip taksim tezini benimsedi. 1958 yılının ilk yarısında iktidar, "Ya taksim, ya ölüm!" şiarıyla büyük mitingler tertipleyerek, bundan fazla fedakârlık yapamayacağını ilan etti. Yine de İngilizleri yumuşatamadı. Ertesi yıl, bağımsız Kıbrıs görüşünü kabul etmek zorunda

kaldı. Kıbrıs macerası DP yöneticilerine İngiliz dostluğunun buruk meyvesini iyice tattırdı.

1958 Temmuzunda patlak veren Irak Devrimi ise, Demokrat Parti diplomasisinin yıllarca okşadığı bir başka rüyayı aniden yerle bir etti. Demokratlar, Ortadoğu'da istikrarlı bir bölgesel pakt kurup onun liderliğini yapmak suretiyle, Türkiye'yi Batı dünyasının saygıdeğer bir üyesi haline getirmek istiyorlardı. Elde ettikleri sonuç tam tersi oldu. Ortadoğu tamamen istikrarsız bir bölge haline geldi. Türkiye bu bölgede Arap ülkelerinin genel nefretini kazandı. Üstelik, Batılılardan da saygı görmedi. Amerikalılar Arap uyanışını ezmek için topraklarımızı kullanmaktan çekinmedikleri gibi, Demokrat iktidarın Arap dünyasına kendi başına bir müdahale girişimini de haysiyet kırıcı bir şekilde engellediler.

Demokratlar, haysiyetli bir dış politika güdeceklerini söylemişlerdi. Bu dönemde, bunun bir hayal olduğu iyice ortaya çıktı. Irak Devrimi'nden sonra yayınlanan Londra Deklarasyonu'nun bir sonucu olarak 5 Mart 1959'da, Ankara'da ABD ile bir ikili antlaşma imzalandı. Antlaşmanın resmi gerekçesi, savunma için işbirliği yapmak idi. Ancak bazı hükümleri bu resmi ifadenin gerisinde birtakım gizli maksatların güdüldüğünü yeterince gösteriyordu. Örneğin, antlaşma önsözünün üçüncü fıkrasında, bu savunmanın sadece doğrudan doğruya saldırılara karşı değil, ama aynı zamanda "bilvasıta" [dolaylı] saldırılara karşı olacağı ileri sürülüyordu. 5 Şubat 1960'ta, antlaşma Meclis'in Dışişleri Komisyonu'nda görüşülürken, Dışişleri Bakanlığı temsilcisi bu bilvasıta tecavüzün, hatta silahsız dahi olabileceğini söylemişti.[4] Demokrat Parti'nin, daha 1956'da silahsız

4 Dış Münasebetler Enstitüsü, *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1960, s. 51.

olduğu meydanda olan bir muhalefeti ihtilal hazırlamakla itham ettiğini hatırlarsak, bu hükmün yarattığı tehlike açıkça ortaya çıkar. Saldırı halinde yardım, hükümetin talebine bağlanmıştı. Bir diğer şartı, bu saldırının milletlerarası komünizmin eseri olması idi. Ancak bunun takdiri Amerika'ya aitti. ABD Hükümeti ise, daha 1958'de Lübnan'a asker çıkardığında, bu ülkenin milletlerarası komünizmin saldırısına uğradığını ileri sürmüştü. Oysa olaylar bu iddianın dayanaksızlığını kısa zamanda ortaya çıkardı.[5]

Benzeri hiçbir NATO ülkesi tarafından imzalanmamış olan bu ikili antlaşma ile, Türkiye'nin egemenlik hakları zedelenmiş oluyordu. Hükümetin, silahsız bir muhalefet karşısında dahi acze düşebileceği ve ülkenin iç durumunu düzeltmesi için Amerikan askerinin yardımını isteyebileceği farz ediliyordu. Üstelik, bu haysiyet kırıcı antlaşma dış güvenliğimizi de ciddi bir tehlike ile karşı karşıya bırakıyordu. Amerika, siyasetimizi beğenmediği an, kendisine satılacak bir kuklaya hükümet kurdurtarak askerlerinin Türkiye'ye çağrılmasını sağlayabilirdi.

Görüldüğü gibi, Demokrat Parti'nin muhalefette iken yarattığı bütün büyük hayaller on yıllık iktidarının sonucunda tamamen kırılmıştı. İktisadi refah enflasyon duvarına çarpmış, demokrasi vaatleri bir baskı ve zorbalık düzenine dönüşmüştü. Nihayet haysiyetli dış politika sloganı, zamanla maskesini yüzünden düşürmüş ve son derece haysiyetsiz bir emperyalizm uyduculuğu biçiminde sonuçlanmıştı.

27 Mayıs 1960'ta ordu iktidarı ele aldığı zaman, Demokrat Parti ideallerini yitirmiş, vaatlerine ihanet etmiş, zaten manen ölmüştü. 27 Mayıs hareketi onu fiilen öldürdü. Hukuki

5 *a.k.*, s. 36.

ölümü ise 29 Eylül 1960 tarihinde, Ankara Dördüncü Asliye Hukuk Mahkemesi'nin verdiği kapatma kararı ile gerçekleşti.[6] Demokrat Parti hareketi artık tarihe mal olmuştu.

III. DP'NİN YIKILIŞININ SINIFSAL ANLAMI

DP'nin birbirini izleyen muhalefet ve iktidar dönemlerinin her birinin sonunda yapmaya çalıştığımız değerlendirmeler, bize, bu partinin hangi toplumsal güçlerin sözcüsü olduğu hususunda bazı genel bilgiler vermiştir. Özellikle ilk iktidar döneminin sonunda ortaya çıkan veriler, DP'nin temeli hakkındaki varsayımımızı tamamen doğrular nitelikte görülmüştür. Daha sonraki icraat, ilk dönemin kesin yönelişlerini hiçbir biçimde değiştirmediği için, Duraklama ve Yıkılma dönemlerinin sonunda, bu konunun yeniden tartışılmasına gerek duyulmamıştır. Buna karşılık, sonuç kısmında, bu noktaya bir daha dönülecek ve DP'nin sınıf temeli hakkındaki görüşümüz yeniden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Şimdi tartışılmak istenen konu şudur: 1960'ta meydana gelen iktidar değişikliğinin tarihsel gerekçesi ve sınıfsal anlamı nedir? Bu soruya cevap verebilmek için, DP'nin sınıfsal temeli hakkındaki görüşümüzü tekrarlamak gerekiyor. Hatırlanacağı üzere, DP'nin büyük toprak sahiplerini ve ticaret burjuvazisini temsil ettiğini savunmuştuk.

Bu iki sınıf, azgelişmiş bir kapitalist ülke olan Türkiye'nin egemen sınıflarıdır. Büyük toprak sahiplerine, hem ağalar hem de kapitalist çiftçiler dahildir. Memleketimizde tarımdaki kapitalistleşme, ağaların tasfiyesi yerine, aynı kişilerin

6 F. Hüsrev Tökin, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s. 98.

kapitalist çiftçi haline gelmesi şeklinde olduğu için, bu unsurlar arasında Batı Avrupa'nın tarihinde gördüğümüz çatışma yoktur. Türkiye'de, tarım alanına kapitalizm ağaları kovarak değil, onlara kendi elbisesini giydirmek suretiyle girmiştir. Bu bakımdan, tarım kesiminde ağa-kapitalist çiftçi çatışması olmamakta ve bir siyasal parti pekâlâ her ikisini de temsil edebilmektedir. DP, işte öyle bir partidir.

DP, bir de ticaret burjuvazisinin sözcülüğünü yapmıştır. Bilindiği gibi, kapitalizmin ilkel dönemlerini yaşayan toplumlarda tefeci ve ticari sermaye egemendir. Türkiye'deki gibi güdük bir kapitalizmde de egemen olan sermaye çeşitleri bunlardır. İşte bu bakımdan, Türkiye'de, Avrupa'da olduğu gibi ilkin sınai, sonra mali sermaye ve onların sahipleri değil, tefeci ve ticari sermaye sahibi olan ticaret burjuvazisi egemen durumdadır. DP sadece büyük toprak sahiplerinin değil, bunların da partisi olmuştur.

Yine hatırlanacağı üzere, bu nitelikte egemen sınıfların eliyle kalkınma olamayacağı ve DP'nin iflasının en temel sebebinin bu olduğu ileri sürülmüştü. İşte bu görüşün gerekçeleri açıklanırsa, 27 Mayıs'ın gerçek tarihsel sebeplerini saptamak ve böylece sorumuzun ilk kısmına cevap vermek mümkün olacaktır.

Türkiye'de büyük toprak sahiplerini ve ticaret burjuvazisini egemen kılan düzen kapitalizmdir. Yani bu sınıflar, toplumumuz kapitalist üretim ilişkilerine tabi olduğu için egemendir. Başka bir deyişle, bu ilişkiler, onların hem varlık hem de egemenlik sebepleridir. Dolayısıyla, bu sınıfların, kendi rızaları ile bu ilişkileri değiştirmelerine olanak yoktur. Yine dolayısıyla, bu sınıflar iktidarında girişilecek her kalkınma çabası, kaçınılmaz olarak, kapitalist yoldan bir kalkınma denemesi olacaktır.

Batı ülkeleri, kalkınmalarını bu yoldan gerçekleştirmişlerdir. Ancak aşağıda sıraladığımız nedenlerden dolayı, bugün için, artık azgelişmiş ülkeler için "tren kaçmıştır". Zira:

Bir kere, Batı memleketleri, kendi emekçilerini aşırı bir şekilde sömürme olanağına sahip olmuşlardır. İşçilerin, erkek-kadın farkı gözetilmeden günde on sekiz saat çalıştırılmasına, beş yaşındaki çocukların dahi sanayide istihdam edilmesine, sendikalaşma, toplu sözleşme ve grev gibi hakların tanınmamasına, emekçilerin siyasal temsilinin önlenmesine, sosyal sigortaların mevcut bulunmamasına vs. dayanan bu aşırı sömürü, bugün artık Türkiye gibi ülkeler için mümkün değildir. Örneğin, Türkiye'de işçi sınıfının sendikalaşma ve grev gibi mücadele araçları vardır ve bulunduğu bilinç seviyesinde kendisinin bu derece sömürülmesine izin verebileceği düşünülemez. Bu sömürü olmadıkça da, kapitalist yoldan kalkınmanın gerektirdiği tarzda ve nicelikte bir sermaye birikimi olamaz.

İkincisi, Batılılar kalkınmak için başka ülkeleri sömürmüşlerdir. Batı dışındaki dünya parsellenmiş ve buraların kaynakları kapitalizmi beslemek için yağma edilmiştir. Bu yağmanın ne derecelere vardığını göstermek üzere, Batı ülkelerinin tümünde kapitalist kalkınmayı başlatmak için lazım gelen sermayenin yarısından fazlasının Batı dışından temin edildiğini söylemekle yetinelim. Batı'nın kalkınması bu genel yağma ile finanse edilmiştir. Oysa Türkiye'nin sömürgeleri yoktur ve bundan sonra da olması düşünülemez.

Üçüncüsü, Batılı ülkeler kalkınma yoluna girerken karşılarında kalkınmış ülkeler yoktu. Yani onlar rekabetsiz bir ortamda gelişme olanağını bulmuşlardır. Dış pazarları bölüşüp kendi mallarını rahatça akıtabilmişler ve bu pazarlardan gerek duydukları hammaddeleri sağlayabilmişlerdir. Oysa

Türkiye, dev sanayilerin zaten ele geçirmiş olduğu piyasalarda boy göstermek durumundadır. Bunu yapabilmesi için, üretim birimlerini, en gelişmiş yabancı birimlerin boyutlarına göre kurabilmesi gerekir. Bu ise, azgelişmiş ülke burjuvazisinin biriktirebileceğinden çok fazla bir sermaye birikimini ve dolayısıyla devletin tüm olanaklarının seferber edilmesini kaçınılmaz hale getirir.

Dördüncüsü, Batı'nın kalkındığı çağlarda tüketim seviyesi düşük olduğu için, tasarruf miktarını yükseltmek mümkündü. Buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrik süpürgesi, radyo, otomobil vs. olmadığı bir çağda, bireylerin harcamalarını kısmak görece kolaydı. Oysa bugün Türkiye'de burjuvazinin tüketim eğilimi, Batı burjuvasınınkini izlemektedir. Türkiye'de burjuvazi, ancak dünya standartlarına yakın bir tüketimi sağladıktan sonra parasını yatırımlara ayırmaktadır. Bu seviyede kalan bir yatırımla kalkınmak ise mümkün değildir.

Beşincisi, Batı'nın geliştiği zamanlar, kapitalist ilişkilerden başka bir çözüm yolu bilinmiyordu. Oysa bugün, kalkınma sorununu çok daha çabuk çözen bir düzen, yani sosyalizm dünyanın üçte birinde uygulanmaktadır. Bu seçeneği bilen insan topluluklarına, kapitalizmin uzun ve meşakkatli kalkınma yolunu, çaresiz bir fedakârlık olarak kabul ettirmek olanağı kalmamıştır.

Altıncısı, Batı'nın gelişmesi son derece yavaş olmuştur. Batı, ortalama olarak % 2'lik bir gelişme ile bugüne varmıştır. Oysa azgelişmiş ülkeler, kalkınmışlarla aralarını kapayabilmek için bundan çok daha hızlı bir gelişme tutturmak zorundadır. Kapitalist yoldan bunu kapamaya kalkışırlarsa, daima azgelişmiş kalmayı kabul etmeleri gerekir. Kalkınmanın

genel bir dilek olduğu çağımızda ise bunu beklemek hayal olur.[7]

Son gerekçe olarak bir de şunu eklemek gerekir: yeni emperyalizm çağında azgelişmiş ülke burjuvaları, artık dış sömürüye karşı çıkmak gereğini duymamaktadırlar. Yeni emperyalizmin emperyalizmden farkı, girdiği ülke burjuvazisini tasfiye edeceğine, onunla ortaklık kurmayı tercih etmesidir. Dış sömürü ile iç sömürü, artık tam bir işbirliği halindedir. Türkiye'de yabancı sermaye, örneğin tekstil alanını yerli sermayeye bırakmayı kabul etmektedir. Gelişen kapitalizmin bu en dinamik sanayi dalının emperyalizmin ağır topunu oluşturmuş olduğunu hatırlarsak, yeni emperyalizm ile klasik emperyalizm arasındaki farkı daha kolay görürüz. Azgelişmiş ülke asalak egemen sınıflarının, emperyalizmle bu şekilde ortaklık kurma şansını elde ettikten sonra, ülkeyi kalkındırmak gerekçesiyle dış sömürücülere, yani ortaklarına karşı bayrak açabileceğini düşünmek anlamsızdır.

İşte sıraladığımız bu sebeplerden dolayıdır ki, DP'nin "görülmemiş kalkınma"sı bir efsane olarak kalmıştır. Bu durum, DP'nin sınıfsal temelinin kaçınılmaz bir sonucu olmuştur. Arızi sebepler ne olursa olsun, 1960'taki iktidar değişikliğinin tarihsel gerekçeleri işte bunlardır.

Şimdi sorumuzun ikinci kısmına cevap vermeye, yani 27 Mayıs'ın sınıfsal anlamını çözümlemeye çalışacağız. DP'nin uğradığı iflasın genel tarihsel sebeplerini yukarıda sıraladık. Ancak açıktır ki, bu sebepler DP'nin temsilcisi olduğu sınıflara dayanan bütün toplumsal hareketler için geçerlidir. Buna, bir de DP'nin kendine özgü niteliklerinden gelen iflas sebeplerini eklemek gerekir.

---

7 Sadun Aren, *100 Soruda Ekonomi El Kitabı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 148-152.

Daha önce belirtildiği gibi, eğer DP siyasal düzeni soysuzlaştırmamış olsaydı, iktidar değişikliğini sağlamak için bir dış müdahaleye gerek kalmazdı. Klasik demokrasi devam eder ve egemen sınıflar yumuşak yöntemlerle yeni seçenekler sağlarlardı. Oysa DP dayandığı sınıfların *tarihsel iflasına*, bir de kendisinin *arızi iflasını* eklemiştir. Yönetici kadro ve örgüt olarak DP öylesine bir çıkmaza saplanmıştır ki, temsil ettiği sınıflar ne olursa olsun, iktidarı devam ettirmesine olanak kalmamıştır.

Gerçekten de, burada iki noktayı dikkatle birbirinden ayırmak gerekir. Yönetici kadronun iflası, bu kadronun temsil ettiği sınıfların tarihsel iflasından farklıdır. Kimi temsil ederse etsin, bir kadro devlet düzeninin asgari şartlarını yerine getiremiyorsa, iktidarı daha fazla muhafaza etmesine olanak yoktur. O zaman, toplumdaki diğer bir örgütlü güç, siyasal mekanizmayı sürdürme, yani bir kelimeyle anarşiyi önleme görevini üstlenir. Bu kural, toplumdaki sınıf iktidarı ne olursa olsun geçerlidir. Böyle durumlarda, sadece bir siyasal değişiklik bahis konusudur. 27 Mayıs'ın arızi gerekçesi, böyle bir durumun varlığında aranmalıdır.

1960'ta Türkiye'nin siyasal yönetimi öyle bir keşmekeşe düşmüştür ki, bizzat devletin devamı tehlikeye girmiştir. Hele müdahaleden önceki son aylarda devletin temel kurumları âdeta çözülmeye yüz tutmuştur. Parlamento felçtir, adliyenin kolu kanadı kırılmıştır, ordu kendi başına buyruktur, muhalefet isyan halindedir ve nihayet hükümet tam bir acze sürüklenmiş durumdadır. Yani siyasal anlamda bir boşluk meydana gelmekte ve iktidar güçlü dağılma emareleri göstermektedir. Böyle bir durumda, öteden beri devleti yönetmeye alışmış olan bir küçük burjuva tabakanın gidişe "dur" demesi olağandır.

Üstelik bu tabaka, devlet içinde geleneksel olarak muhafaza ettiği ayrıcalıklı durumu DP zamanında kaybetmiş olmaktan dolayı, bu partiye derin bir hınç duyuyordu. Daha önce söylediğimiz gibi, bu tabaka, DP'nin bürokrasi düşmanlığı politikası yüzünden özel bir baskıya maruz kalmış ve haksızlığa uğradığına kanaat getirmişti. Böylece 27 Mayıs, sadece dağılan devleti kurtarma hareketi değil, aynı zamanda, asker-sivil geleneksel yönetici kadronun eski saygın konumunu geri alma çabası oldu.

Görüldüğü gibi, DP yönetici kadrosunun iflası, bu kadronun temsil ettiği sınıfların tarihsel iflasından farklı bir şeydir. Bir siyasal kadro, asgari bir düzeni sağlama olanağını yitirdiği zaman, mutlaka yerini bırakmak zorundadır. Fakat egemen sınıfların durumu bu değildir. Toplumda sınıf egemenliğini değiştirmek, siyasal kadro değiştirmekten çok daha güçtür. Gerçek anlamda "devrim" olan böyle bir hareketin gerçekleşmesi için, yeni egemen sınıf olmaya aday bilinçli, örgütlü ve güçlü bir başka sınıf olması gerekir. Ayrıca, iç ve dış ortam da böyle bir değişikliğe uygun olmalıdır.

Burjuvazi iflas edince, sadece işçi sınıfı ve onun müttefiki sınıflar bir seçenek oluşturabilirler. Demokrat Parti yıkıldığında Türkiye'de emekçi halk, egemen konuma geçecek kadar bilinçli ve örgütlü değildi. Bu bakımdan, siyasal kadro istediği kadar çaresizlik içine düşsün, sınıf iktidarını tehlikeye sürükleyemezdi. Değişiklik siyasal kadroda kaldı ve burjuvazi egemen sınıf olmaya devam etti. 27 Mayıs'ın üretim ilişkilerinde hiçbir köklü değişim getirmemiş olmasının açıklaması budur.

Özetlemek gerekirse: 27 Mayıs'ın tarihsel gerekçeleri, azgelişmiş ülkeler asalak egemen sınıflarının kaçınılmaz iflas sebepleriyle birdir. Ancak bu iflasın, siyasal kadronun sıcak

bir operasyonla değiştirilmesi şeklinde belirmesinin sebebi arızidir ve DP'nin kendine özgü özelliklerinde aranmalıdır. 27 Mayıs'ın sınıfsal anlamı ise şudur: Bu hareket, DP tarafından mevkiinden uzaklaştırılan geleneksel yönetici aydın kadronun temel siyasal kurumların dağılması tehlikesinden yararlanarak eski konumunu elde etme çabasıdır. 27 Mayıs, yarattığı bütün ilerici sonuçlara rağmen, bir sınıf iktidarı değişikliği değil, aynı egemen sınıfların sadece yönetici kadrosunun değişmesidir.

Bugün de Türkiye aynı sorunlarla karşı karşıyadır. Burjuvazi –kapitalist çiftçiler ve ticaret burjuvazisi–, tarihsel olarak iflas etmiş durumdadır. Yani Türkiye'yi ileriye götürebilecek hiçbir devrimci gücü kalmamıştır. Fakat güçlü bir sınıf seçeneği mevcut olmadığı için, iflas daima siyasal kadroların değişmesiyle sonuçlanmakta, toplumun temel düzeni bir türlü değişmemektedir. Sömürülen sınıfların bugünkü durumu devam ettikçe, siyasal iktidarı yıkmaya yönelen her hareket daima aynı sonucu verecek, burjuvazinin yorulan veya öldürülen atının değiştirilmesinden ibaret kalacaktır. Gerçek devrim, ancak işçi ve emekçi sınıflar güçlü bir biçimde iktidara aday hale gelebilecekleri zaman mümkün olabilecektir.

SONUÇ

UYDUCU BATICILIK VE BİÇİMSEL DEMOKRASİ

I. UYDUCU BATICILIK

Anadolu İhtilali adlı kitabında Sabahattin Selek, Batılılaşma, "Türkiye'nin bu en uzun ömürlü fikri, yeni Türk Devletinin kuruluşunda başlıca temellerden birini teşkil eder" der.[1] Bu söz bugün için olduğu gibi, Demokrat Parti dönemi için de doğrudur. Atatürk dönemi hariç bizde Batıcılık, Batı uyduculuğu şeklinde anlaşılmış ve uygulanmıştır. "Türkiye'nin ancak Batı'ya rağmen Batılılaşabileceğini"[2] bize göstermiş olan Milli Kurtuluş Savaşı dönemi dışında, Türkiye'nin idarecileri, daima Batı'nın uydusu olmak suretiyle Batılılaşabileceğimizi düşünmüşler ve ısrarla o yolda yürümüşlerdir. Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak Türkiye'de Batıcılığın tarihi, Türkiye'nin Batı'da patron-devlet değiştirme tarihi olmuştur. Kaba bir sıralamayla 18. yüzyılda Batı, Fransa demektir; 19. yüzyılda ise İngiltere; 20. yüzyılın ba-

1 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C. II, Güneş Matbaacılık T.A.Ş., İstanbul, 1965, s. 403.

2 Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Yön Yayınları, İstanbul, 1965, s. 26-27.

şında Batı, Türkiye için Almanya'dır.[3] Yüzyılımızın ortasından itibaren de Amerika...

Bu neden böyle olmuştur? Soruyu, geniş bir bakış açısından ve kısaca cevaplandırmak istersek şöyle diyebiliriz: Henüz gereğince aydınlığa kavuşturulmamış sebeplerden dolayı, Osmanlı İmparatorluğu, kendi gelişme süreci içinde güçlü bir kapitalist sınıf yaratamamıştır.[4] Buna karşılık, aynı dönemde Batı dünyası bu işi başarabilmiştir. Batı burjuvazisi zamanla gelişip kendi sınırlarından taşmış ve diğer birçok ülke gibi, Osmanlı Devleti'ne de el atmıştır. O tarihten itibaren, artan bir dış sömürüye konu olan İmparatorluk, kendi bünyesi içinde bağımsız bir kapitalist gelişme yaratma şansını hızla yitirmiştir. Böylece, Türkiye tarihinde, yabancılarla ortak bir asalak sınıflar egemenliği dönemi açılmıştır. Bu sınıflar, daima Batı'nın en güçlü devletleriyle işbirliği yapmayı kendi yapıları gereği uygun görmüştür.

Milli Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet idaresinin ilk yıllarında uyguladığımız siyaset, bu utanç verici silsileyi bir noktada durdurmayı başarmıştı. Ancak bu deneme kısa sürdü ve işbirlikçi dönem yeniden açıldı. Cumhuriyetin ilk yıllarında geliştirilen hareketin fiyaskoyla sonuçlanmasının göze çarpan ilk nedeni, bu hareketi yürüten kadronun kendisine yanlış bir hedef seçmiş olmasıdır. Her yönetici kadro, uzun vadeli bir harekette tutunabilmek için, ya sömürücü sınıflarla ya da halk sınıflarıyla işbirliği yapmak zorundadır. Aksi halde havada kalmaya ve er ya da geç yıkılmaya mahkûmdur. Atatürkçü kadro, temel sömürücü sınıf olan dışa bağlı bur-

3 "Uyducu Batıcılık"ın kuşbakışı bir özeti için *a.k.*, s. 16-28.

4 Bu sorunun yanıtını, 1979-80 yıllarında *Devlet Nedir?* kitabımı yazarken buldum: Osmanlı Devleti, aşırı güçlü olduğu için, "sivil toplumda" bir sermaye birikimine izin vermemiştir. Osmanlı toplumunda bir burjuvazinin oluşamamasının esas nedeni, devletin bu orantısız gücüdür.

juvazi ile işbirliği yapamazdı. Zira kendi iktidarını bu sömürücülerin patronlarıyla savaşmak suretiyle sağlamıştı. Geriye bir tek gerçekçi yol kalıyordu: sömürülen sınıflarla etkin bir işbirliği. Ne var ki, "Atatürk rejimi gerçek anlamıyla halkçı olamamış ve halkçılık bir özenti, bir fantezi halinde kalmıştır."[5] Bunun böyle olmasının başlıca sebepleri, sömürülen sınıfların böyle bir talepte bulunacak kadar gelişmemiş olmaları; öte yandan ise, Osmanlı İmparatorluğu'nda halktan yana olan sivil-asker aydın kadroların dahi, hiçbir zaman halkla kaynaşma geleneğini kuramamış olmalarıdır.

Bütün bu çıkmazlarla karşılaşan devrimci kadro, şu umutsuz çareye sarılmıştır: Türkiye'de yabancı işbirlikçisi olmayan ve ülkenin kalkınmasını başaracak, bağımsız ve güçlü bir kapitalist sınıf yaratmak. İzmir İktisat Kongresi'nden 1930'lara kadar bu politika, klasik liberal "serbest piyasa" anlayışıyla yürütülmeye çalışılmıştır. Bu araç beklenen sonucu vermeyince, aynı politikanın emrine bu sefer devlet müdahaleciliği verilmiştir. Gerçekten de, devletçilik uygulaması ülkemizde kapitalizmin gelişmesine hizmet etmiştir. Son zamanlarda yapılan araştırmalar, devletçiliğin en hızlı uygulandığı 1932-39 döneminde, kapitalist birikimin hızlandığını ve özel firma sayısı azalırken firma başına düşen sermayenin arttığını, yani kapitalist bir merkezileşme ve yoğunlaşma sürecinin yaşandığını göstermiştir.[6] Türkiye'de devletçilik uygulamasını incelemiş olan Dr. Korkut Boratav'ın yazdığı gibi, "bir bakıma, devletçi iktisat politikası en kuvvetli sosyal gruplar lehine, en zayıf gruplar aleyhine işlemiştir."[7] Bu işle-

5 Selek, *a.g.k.*, s, 405.

6 Kurthan Fişek'in "Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili" başlıklı doktora tezinde bu konuda ilginç rakamlar ve grafikler vardır.

7 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik (1923-1950)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayınları No: 16, Ankara, 1962, s. 76.

yiş sonucu, sömürücü sınıflar palazlandıkça da devletçilik bir kat daha onların lehine işlemek zorunda kalmıştır. Nitekim 1940-45 yıllarında, "Devlet, özel teşebbüsün kârlarını ve sürümünü garanti etmekte; kredi, döviz temininde kolaylık göstermektedir. İşçileri insafsızca sömürebilmesi için uygun bir ortam yaratılmaktadır."[8]

Devrimci kadronun yürüttüğü bu yanlış politikanın iki sonucu olmuştur. Birincisi, yapay tedbirlerle palazlandırılan yerli sömürücü sınıflar, milli kalkınmayı sağlayamadıkları gibi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri sürdürdükleri yabancı işbirlikçisi siyasetlerine yeniden sarılma olanağını bulmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu baskı öylesine ağırlaşmıştır ki, bizzat devrimci kadro üyeleri, kendi varlık sebeplerini tepme pahasına 1947'den itibaren Batı uyduculuğu politikasına sarılmışlardır. Kapitalizme dönük devletçilik politikasının ikinci sonucu ise, halkın bürokrasiye duyduğu nefreti son derece artırmak olmuştur. Aslında bu nefret eskidir ve kökü Osmanlı İmparatorluğu'ndadır. Milli Kurtuluş Savaşı içinde Düzce isyanı dolayısıyla birinci Büyük Millet Meclisi'nde yapılan son derece ilginç görüşmeler bize bu gerçeği bir kere daha hatırlatmaktadır. Bunları Trabzon milletvekili Hüsrev Gerede'nin ağzından bir tek cümleyle özetleyebiliriz: "Düzce'nin durumu... doğrudan doğruya memurların omuzlarına yüklenmiş bir mesuliyettir."[9]

8 *a.k.*, s. 173.

9 3 Temmuz 1920 tarihinde mecliste tanık olunan bu ilginç görüşmelerin küçük bir bölümünü, konumuz bakımından çok anlamlı gördüğümüzden buraya aktarmayı yararlı buluyoruz. Lazistan mebusu Osman Nuri Bey şöyle diyor: "Düzce'de meydana gelen olaylar gerçi Ferit Paşa hükümetinin tahriki ile olmuştur. Fakat genellikle halkı bu derece galeyana getiren sebebin yalnız propaganda olmayacağı ve [karşı]ihtilal olayının daha derin sosyal sebepleri mevcut olduğunu her basiretli insan derhal takdir edebilir. Şöyle ki: birçok senelerden beri idarenin halka yapmış olduğu zulüm ve haksızlığın birik-

Gerçekten de halk, karşıdevrim hareketini antibürokratik bir hareket olarak gördüğü yerlerde, kendi kurtuluş savaşına karşı dahi zaman zaman silaha sarılmıştır.[10] Sömürücü sınıflar lehine işleyen bir devletçiliğin böyle bir taban üzerinde uygulanmış olması, asker-sivil yönetici kadro düşmanlığının iyice alevlenmesi sonucuna varmıştır.

Demokrat Parti hareketi işte bu iki sonucun birleşmesinden doğan meyvedir. Halkın lehine bir hareketle işbaşına gelen bir kadronun bir türlü halkın yolunu bulamamış olmasının yarattığı olağandışı şartlar içinde, işbirlikçi[11] arzularla tutuşan sömürücü sınıflar, bu işbirlikçi programlarını gerçekleştirmek için halkın coşkun desteğini sağlamayı başarmışlardır. Ancak sömürü amacıyla dahi olsa halkı siyaset sahnesine çekmek, uzun vadede, daima sömürücü sınıfların aleyhinedir. İşte bu nesnel sebepten dolayı, Demokrat Parti hareketi çelişkili bir manzara sergilemektedir. Bir yandan, gerici bir girişimdir; öte yandan, demokratik bir çıkış olarak, ilerici bir yanı vardır.[12]

---

tirdiği kin ve husumet de ayrıca bu arada önemli derecede amil olmuştur. Nitekim Rusya'da Çar idaresi yıkılırken asırların sürükleyip getirdiği Rusya'daki arazi meselesinin doğurduğu insan esaretinin Rus köylüsü üzerinde öyle korkunç kindar bir tesiri vardı ki, nihayet o köylü fırsat bulunca öyle bir ani hücum yaptı ki önündeki engelleri bir daha dirilmeyecek surette ölüme mahkûm etti. Bizde de senelerden beri idarenin kötülüklerinin halk üzerinde az çok buna benzer tesirleri olduğunu unutmamalıyız." Bu konuşma ve Hüsrev Gerede'nin konuşması için *bkz.* Selek, *a.g.k.*, s. 320-322.

10 Buradan, Kurtuluş Savaşı sırasındaki isyanların tek sebebinin, mazinin getirdiği bürokrasi düşmanlığı olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Hiç şüphesiz, çok başka nedenler de bu isyanlarda rol oynamıştır. Ancak, biz, konumuzu ilgilendirmesi bakımından sadece bu sebebe dikkati çektik.

11 "İşbirlikçi" deyimi, daima emperyalizm işbirlikçisi anlamında kullanılmıştır.

12 Bugün, DP'nin devamı görünen AP ve sonra DYP, aslında DP'nin sadece gerici yönünün mirasçısıdır. DP'nin açtığı ilerici demokratik çığır bugün DYP'nin tekelinde değildir. Demokratik akım artık siyasal hayatımıza mal olmuştur. DYP, DP'nin demokratik çıkışının mirasçısı olmak bir yana, halk iktidarına giden yol üzerinde başlıca engellerden biridir. AP ve devamı niteliğinde DYP, DP'nin sadece işbirlikçi yönünün mirasçısıdır.

Demokrat Parti'nin esas niteliği kompradorluktur.[13] On yıllık icraatı süresince bu partinin en değişmez özelliği, çıkarları Batılı emperyalist ülkelerin çıkarlarına bağlı olan asalak egemen sınıflara hizmet etmek olmuştur. Bu tutum, dış politikada olduğu kadar iç politikada da ortaya çıkmıştır.

Atatürk'ün dış politikasının değişmez ilkesi Türkiye ekseni etrafında bir güvenlik çemberi kurmaktı. Batı'da Balkan Paktı ve Türk-Yunan ilişkilerinin normalleştirilmesi, doğuda Sadabat Paktı, kuzeyde ise Sovyet dostluğu bu çemberin parçalarıydı. Amaç Türkiye'nin çevresinde bir saldırmazlık ve dostluk halesi kurarak ülkenin dış güvenliğini güvenceye bağlamaktı. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu sürekli olarak tehdit etmiş ve başına çok büyük gaileler açmıştı. Yeni Türkiye Devleti bu gerçeği göz önünde tutarak, Sovyetlerle iyi geçinmeyi dış politikasının baş hedeflerinden biri haline getirmişti. Zekeriya Sertel'in yazdığına göre, Atatürk, hasta yatağında bu konuda vasiyette bulunmuş ve şöyle demişti: "Sovyetlere karşı asla bir saldırı politikası güdülmeyecek. Doğrudan veya dolaylı olarak Sovyetlere yönelmiş bir antlaşmaya girilmeyecek." Üstelik, Sertel'in ifadesine göre, bu vasiyeti ona nakleden bizzat Celal Bayar'dır.[14]

Aslında, Cumhuriyet Türkiyesinin dış politikası Atatürk'ün ölümünden hemen sonra yön değiştirmeye başlamış ve daha 1947'de, eski politikanın ilkelerine tamamen aykırı olan ilk Türk-Amerikan ikili antlaşması imzalan-

13 "Komprador" deyimi, esas itibariyle, sömürge Çin'de yabancı sermayeyle işbirliği yapan yerli ticaret burjuvazisi için kullanılmıştır. Sonradan siyasal edebiyatımıza giren bu sözcük, bugün bir anlam genişlemesine uğrayarak, emperyalizmle işbirliği yapan azgelişmiş ülke burjuvazilerini kapsar duruma gelmiştir.

14 M. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım (1905-1950)*, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1968, s. 217.

mıştır. Ancak bu gelişmeyi son noktasına vardıran ve dış politikamızı temelinden değiştiren hareket, DP hareketi olmuştur. DP zamanında, Türkiye, artık kendi etrafında değil, Amerika'nın çevresinde kurulan bir güvenlik çemberinin parçası haline gelmiştir. Türkiye, bu çemberin halkaları olan ve Sovyetlere yönelmiş bulunan NATO, yeni Balkan Paktı ve Bağdat Paktı'na girmiştir. Hatta bunlara girmekle kalmamış, özellikle bu son iki halkanın kurulmasına etkin olarak çalışmıştır. Sovyet dostluğu tamamen tersine çevrilmiş, Sovyetlerin baş düşmanı olan Amerika ile aşırı bir dostluk kurulmuştur. Bu politika, Atatürk dış politikasına tam bir ihanettir. Atatürk'ün temel görüşü olan ulusal bağımsızlık ve dış güvenlik, bağımlı bir güvensizliğe çevrilmiştir. Bir kere, Sovyet düşmanlığı benimsenmiş, yani kuzey sınırlar tehlike altına sokulmuştur. Bu tehlikenin Amerikan dostluğuyla göğüslendiğini düşünmek yanlıştır. Zira Amerika, kendi çıkarları gerektirdiği zaman Türkiye'nin güvenliğini ikinci plana atmaktan çekinmeyecektir. Nitekim Küba krizi sırasında bunun belirgin örneği görülmüş ve Amerika, güya Türkiye'nin güvenliği için ülkemizde bulunan füzelerini, Küba'daki Rus füzelerinin kaldırılması karşılığında Türkiye'den çekmiştir. Amerika, esas kalesini muhafaza etmek için bir ileri karakolunu feda etmeyi gerektiğinde göze alacaktır. İkinci tehlikeli durum batı sınırlarımızda yaratılmıştır. NATO içinde ABD ve Yunanistan'la organik bir bütünleşmeye gitmek, Türkiye'yi, Yunanistan karşısında milli çıkarlarını yeterince savunmak olanağından mahrum etmiştir. Kıbrıs olayları bunun açık delilidir. Türkiye, Yunan emperyalizminin "megali idea" emelleri karşısında zayıf düşürülmüştür. Üçüncü tehlike güney sınırlarındadır. Bağdat Paktı gibi, emperyalist çıkar-

ları savunan Ortadoğu politikası yüzünden Arap ülkeleri Türkiye'ye düşman olmuşlardır. Sonuç olarak Türkiye bir güvensizlik çemberiyle çevrilmiştir.

Fakat daha da vahim olmak üzere, bu politika yüzünden ülkenin ulusal bağımsızlığı gölgelenmiş, ülke yabancı üslere ve askerlere açılmıştır. Zaten uyducu-Batıcılığın değişmez kaderi budur. "Osmanlı devletinin topraklarına hücum edip onun bir parçasını işgal eden ilk Batı devleti, Batı'daki ilk dost Fransa olmuştu!"[15] Batı'daki son dost Amerika da, bu kurala uymayı ihmal etmemiştir. Devlet dairelerinden en ücra köylere kadar Amerikan görevlilerinin girmedikleri yer yoktur. Amerika ile imzalanan ikili antlaşmalar bu ülkeye, içişlerimize müdahale olanağını resmen vermiştir. Bağımsızlığın zedelendiği o kadar çok nokta vardır ki, hepsine burada değinmek olanaksızdır.

Demokrat Parti'nin bayraktarlığını yaptığı bu dış politika, sözcülüğünü ettiği egemen sınıfların komprador niteliğinin en açık delilidir. Bu partinin uyguladığı iç politika da bu niteliğine tamamen uygun olmuştur. Emperyalizmin istediği, Türkiye'nin hammadde ihracatçısı, sanayi ürünü ithalatçısı ve ayrıca yabancı sermaye yatırımlarına açık, bağımlı bir ülke haline gelmesidir. Demokrat Parti'nin icraatı bu isteğe uygundur. Demokrat iktidar, iktisat alanında en büyük hamlelerini tarım ve temel yapı alanlarında yapmıştır. Bu alanlarda daha önceki icraatla kıyaslanmayacak kadar büyük başarılar elde edilmiştir. Fakat uygulanan özel girişimci ve yabancı sermayeci siyaset yüzünden, bu başarıdan esas itibariyle asalak sınıflar yararlanmışlardır.

Makineleşme, yüksek fiyat ve bol kredi politikası, tarım kesiminde feodal mülkiyeti büyük ölçüde tasfiye etmiş, ka-

15 Berkes, *a.g.k.*, s. 18.

pitalist büyük toprak mülkiyetini yaygınlaştırmıştır. Bunun sonucu olarak kapitalist sınıf güçlenirken, emperyalizmin mamul maddelerine talebi kamçılayacak geniş bir iç pazar yaratılmıştır. Temel yapı yatırımlarında vurulan vurgunlar ise dillere destan olmuştur. Ş. S. Aydemir'in naklettiğine göre bizzat Menderes, evinde yapılan bir sohbette bu hususu açıkça belirtmiştir. Aydemir'in ifadesine göre Menderes şöyle demiş: "Çalıyorlar birader, çalıyorlar. Ne diyeyim, Allah belalarını versin! Ama, ben ne yapayım? Ben başvekilim, müfettiş değilim ki..."[16] Bu geniş ölçüde vurgunculuğun resmi kılıfının ihale mekanizması olduğunu herkes bilmektedir. Bu türedi zenginlerin bollaşması, Batı'nın tüketim mallarına talebi ayrıca teşvik etmiştir. Batı mallarının üikeye kolayca sokulabilmesi için dış ticaret ve dış yardım kapıları zorlanmıştır. DP, sürekli olarak uygulayamamakla birlikte, dış ticarette daima liberasyondan yana olmuştur. Liberasyon ise Türkiye'nin yabancı mamul maddelerine açık pazar olması ve yerli sanayinin baltalanması demektir. Ancak komprador nitelikte olmalarından dolayı yerli sanayiciler bu tutuma karşı çıkmamışlar, aksine, temsilcilik, acentelik, montaj vs. gibi yollarla yabancı sermayedarlarla işbirliği etmeyi tercih etmişlerdir. Dış yardım, keza aynı amaçlara hizmet etmiştir. Bir kere, yardımın bir kısmı, yardım veren ülkenin mallarının satın alınması şartına bağlanmıştır. İkincisi, alınan büyük miktarda borçlar, yabancılara ülke ekonomisinde söz sahibi olma olanağını vermiştir. On yıllık iktidarı sırasında, hibe veya borç şeklinde, Demokrat Parti'nin sadece Amerika'dan aldığı tüm iktisadi yardım 1 milyar 583 milyon dolardır.[17] DP iktidardan ayrılınca, ise Türkiye'ye 12 milyar liralık bir dış borç yükü bırakmış-

16 Aydemir, *a.g.k.*, s. 247.

17 *a.k.*, s. 238.

tır.[18] Böylece, kompradorluğun değişmez amacı gerçekleşmiş, Düyunu Umumiye'den Konsorsiyom idaresine gelinmiştir.

DP'nin yabancı sermaye karşısındaki tutumu, bu temel işbirlikçi niteliğinin diğer bir göstergesidir. Demokratlar, ülkeyi yabancı mamullerin pazarı haline getirdikten başka, bir de yabancı sermayenin yatırım alanı yapmak için büyük çaba harcamışlardır. 1951, 1954 tarihli yabancı sermayeyi teşvik kanunları ve 1954 tarihli petrol kanunu bu amaca hizmet etmektedir. Halk Partisi'nin iktidardayken başlattığı, ancak muhalefete geçince "kapitülasyon" diye nitelediği bu siyaset, gerçekte Osmanlı kompradorluğunun devamından başka bir şey olmamıştır. Demokrat Parti'nin uyguladığı uyducu-Batıcı siyaset, Türkiye'yi iktisadi olduğu kadar siyasal bakımdan da bağımlı, dış güvenliği tehlikede bir ülke haline getirmiştir.

II. BİÇİMSEL DEMOKRASİ

Ancak başlangıçta da belirttiğimiz gibi, Demokrat Parti'nin başka bir yönü de vardır. Bu yön, haldeki icraattan ziyade vaat ettiği istikbal, geliştirdiği süreç bakımından ilericidir. Bu süreç Türk toplumunu tam demokratik bir yapıya getirme sürecidir. Atatürk iktidarı Türkiye'ye milli egemenlik kavramını getirmişti. Ancak bu, soyut bir egemenlik kavramıydı. Millet, ayrıcalıksız, sınıfsız, farklılaşmamış bir kitle, yani soyut bir varlık olarak görülüyordu. Bu soyut varlığın elindeki soyut egemenlik, yine ancak idarecilerin elinde somutlaşıyordu. Kuramsal olarak büyük bir devrim yapılmış, egemenliğin kaynağı "tanrı"dan alınarak "millet"e mal edilmişti. Uygulamada ise, yönetici-yönetilen ilişkileri

18 *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1960.

bakımından büyük bir değişiklik olmamıştı. İdare halkın dışında, onun üstünde, ona yabancı bir varlıktı. Demokrat Parti, kendi iktidar emellerini gerçekleştirmek için dahi olsa, bu soyutlamanın yalanını ortaya çıkarmak görevini üstlendi. Demokratlar, "Millet bunun üzerinde tasarruf edemedikçe egemenliğin kendisinde olması bir şey ifade etmez" görüşünü savundular ve en önemlisi, bizzat halkın içinde savundular. Bu cesur propaganda sonucunda Türkiye'de büyük bir demokratik adım atıldı. Yüzyıllardan beri ilk defa olarak Türkiye halkı, kendi arzusu ile idarecilerini değiştirdi. O zamana kadar, meşrutiyetten cumhuriyete uzanan bütün demokratik reformlar hep tepeden inme yapılmıştı. İlk defadır ki, 1950'de, aşağıdan yukarıya bir reform yapıldı. Bunun önemini küçümsemek olanaksızdır. Bir kere, halk, hükümet adamlarını kendisinin belirleyebileceğini somut olarak görmüş, kendisine karşı bir güven kazanmıştır. İkincisi, oyunu almak için siyasetçilerin ayağına gelişlerini seyretmiş, böylece hem gücünü kavramaya başlamış hem de siyasetin erişilmez bir yabancı varlık olmadığını görmüştür. Üçüncüsü ve belki de en önemlisi, siyasal icraatın, günlük kaderinde rol oynadığını, bir kelimeyle geçim davasına doğrudan doğruya bağlı olduğunu fark etmiştir.

Fakat bütün bunlara rağmen, Demokrat Parti'nin getirdiği demokrasi, biçimsel bir demokrasidir. Böyle olmasının temel nedeni, bu hareketin, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bir asalak sınıflar hareketi olmasıdır. Bu biçimsel demokrasinin niteliklerini şöylece sıralamak mümkündür: Birincisi, bu görüşe göre halk bir bireyler yığınıdır. Halk, bir bireyler yığını olarak görüldüğü zaman, demokrasi salt genel seçimlerle sağlanmış olur. Oysa halk, sınıflardan oluşur. DP demokrasisi, bu gerçeği reddetmeyi ve dolayısıyla her türlü sınıfsal

girişimi engellemeyi kendi çıkarına daha uygun görmüştür. Biçimsel demokrasinin buna bağlı ikinci niteliği, sol partilere izin verilmemesidir. Bireyler yığını bir seçim yapacaktır, ama sınıf çıkarlarını, yani gerçek çıkarlarını temsil eden bir seçeneğe de sahip olmayacaktır. Bu özelliğin tabii sonucu her türlü sol propagandanın yasak edilmesi, sol partilerin kapatılması, solcuların insafsızca takip edilmesidir. Biçimsel demokrasinin üçüncü özelliği, geniş bir yetki devrine dayanmasıdır. Gerçi egemenlik milletindir ve millet bu egemenliği seçimler yoluyla kullanacaktır. Fakat, bunun başkaca bir tezahürü geçerli değildir. Egemenlik dört yılda bir sandığa oy atmaktan ibarettir. Bu anlayışı Menderes çok açık bir şekilde ifade etmiştir. Örneğin, Petrol Kanunu'nun görüşülmesi sırasında CHP adına radyoda cevap verme hakkını isteyen Faik Ahmet Barutçu'ya, Menderes'in mukabelesi bunu açıkça göstermektedir. Menderes şöyle diyor: "... Biz at koşturmuyoruz. Buraya mikrofon koyalım, bütün millet dinlesin karar vesin, diyor. Buna olanak yok. Millet maddeten her meselede karar veremez. Böyle olsaydı Meclise lüzum kalmazdı. Millet dört seneliğine karar verir."[19] Gerçekten de, biçimsel demokrasinin esası, dört yıllık tam bir yetki devridir. Bu demokrasinin bu anlayıştan doğan son bir özelliği, halkın fiilen idareye katılmasını sağlayacak mekanizmaları reddetmesidir. Halk iktisadi, toplumsal, siyasal hayatın çeşitli kademelerinin planlanmasında söz ve karar sahibi değildir. Bu anlayışta, halk, siyasal edebiyatımızda moda olmuş bir deyimle "oy deposu"dur. Bu biçimsel demokrasiyi bir cümleyle özetlemek gerekirse: halk burada seçme hakkına sahiptir, ama yönetme hakkına sahip değildir.

19 Erer, *a.g.k.*, s. 204.

Demokrasinin klasik tarifi, halkın halk tarafından ve halk için idaresidir. Ancak Prof. Burdeau'nun dediği gibi, bu deyimlerin içeriği zamanla değişmiştir ve bugün demokrasi, insanın kurtuluşunu sağlayacak bir dünyanın yaratılması aleti olmuştur.[20] Gerçek demokrasinin ilk şartı halka sınıf bilinci verilmesidir. Bu olmadan "halk için" kısmının gerçekleşmesine olanak yoktur. Zira ancak bir sınıf çözümlemesi içinde halkın gerçek çıkarları ortaya çıkabilir. Böyle bir demokrasinin ikinci şartı, iktisadi, toplumsal, siyasal ve kültürel, ezcümle bütün etkinlik alanlarında halkın gerçekten söz ve karar sahibi olmasını sağlamaktır. Aksi halde, tarifin "halk tarafından" kısmı havada kalır. Örneğin, fabrika içinde demokrasi yoksa, en ileri parlamenter düzen dahi tam demokratik sayılmaz. Demokrasi, halkın bizzat kendi eliyle gerçekleştireceği bir yönetim biçimidir.

Demokrat Parti, bütün eksikliklerine ve iktidarının sonunda biçimsel demokrasiyi dahi yıkmaya kalkışmasına rağmen, işte bu gerçek demokrasiye gidecek yolu kitlelere hissettirmiştir. Halkımız, bugün, iktidarı fiilen belirleme yetkisine sahip çıkmıştır. Bundan sonra atılacak demokrasi adımlarında, daima bu gerçeği göz önünde tutmak zorunludur. Bu bakımdan, Türkiye devrimcileri, Demokrat Parti hareketini iyi değerlendirmek ve bu harekete bir karşıdevrim diyerek, onu hemen bir kenara itmemek durumundadırlar. Gerçek demokrasiye giden yol, Demokrat Parti'nin açtığı demokratik çığırın inkârına değil, onun özümlenip aşılmasına bağlıdır.

---

20 Georges Burdeau, *Demokrasi, Sentetik Deneme*, çev. Prof. Dr. Bülent Nuri Esen, Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 188, Ankara, 1964, s. 9.

KAYNAKÇA

I. KİTAPLAR

Abadan, Nermin, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 202-184, Sevinç Matbaası, Ankara, 1966.

Ağaoğlu, Samet, *Arkadaşım Menderes*, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.

Aksoy, Muammer, *Partizan Radyo ve DP*, Forum Yayınları: 1, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1960.

Aren, Sadun, *100 Soruda Ekonomi El Kitabı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, c. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.

Başar, Ahmet Hamdi, *Yaşadığımız Devrin İçyüzü*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1960.

Başgil, Ali Fuat, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, [*La Révolution Militaire de 1960 en Turquie*, Fransızca aslından] çev. M. Ali Sebük ve İ. Hakkı Akın, Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti., İstanbul, 1966.

Bekata, Hıfzı Oğuz, *Birinci Cumhuriyet Biterken*, Yeni Matbaa, Ankara, 1960.

Belen, Fahri, *Demokrasiden Diktatörlüğe*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1960.

Berkes, Niyazi, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Yön Yayınları, İstanbul, 1965.

Berkes, Niyazi, *İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?*, Yön Yayınları, İstanbul, 1965.

Boratav, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik (1923-1950)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayınları No. 16, Ankara, 1962.

Burdeau, Georges, *Demokrasi, Sentetik Deneme*, çev. Prof. Dr. Bülent Nuri Esen, Hukuk Fakültesi Yayınları No. 188, Ankara, 1964.

DEMOKRAT PARTİ, *22.5.1950-1.8.1951 Yeni İktidarın Çalışmaları*, Güneş Matbaacılık T.A.O., Ankara, 1951.

DEMOKRAT PARTİ, *22.5.1950-22.5.1953 Yeni İktidarın Çalışmaları*, Güneş Matbaacılık T.A.O., Ankara, 1953.

DEMOKRAT PARTİ, *Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, b.y., Ankara, 1946.

DIŞ MÜNASEBETLER ENSTİTÜSÜ, *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1960.

DPT, *Kalkınma Planı. Birinci Beş Yıl*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1963.

Duverger, Maurice, *Les Partis Politiques*, Librairie Armand Colin, Paris, 1961.

Erdemir, Sabahat, *Muhalefette İsmet İnönü, (1950-1959)*, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1959.

Erer, Tekin, *On Yılın Mücadelesi*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, t.y., [1963].

Esirci, Şükrü, *Menderes Diyor ki*, Birinci Kitap, 7 Ocak 1947-14 Mayıs 1950, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.

Karpat, Kemal H., *Turkey's Politics*, The Transition to A Multi-Party System, Princeton, Princeton University Press, New Jersey, 1959.

Kinross, Lord, *Atatürk-Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Sander Kitabevi, İstanbul, 1966.

Kirby, Fay, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, İmece Yayınları, Ankara, 1962.

Kuruç, Bilsay, *İktisat Politikasının Resmî Belgeleri*, Yılmazoğlu Modern Teksir ve Fotokopi, Ankara, 1963.

Lewis, Bernard, *The Emergence Of Modern Turkey*, Oxford University Press, Londra, 1961.

Lewis, Geoffrey, *Turkey*, Ernest Benn Limited, Londra, 1965.

Mete, Orhan, *Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Parti'nin 1. Büyük Kongresi*, İstanbul Ticaret Dünyası Matbaası, İstanbul, 1947.

MÜSTAKİL DEMOKRATLAR GRUBU, *Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler*, Yeni Matbaa, Ankara, 20 Haziran 1949.

Nadi, Nadir, *Atatürk İlkeleri Işığında Uyarmalar*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1961.

Nadi, Nadir, *Perde Aralığından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, t.y.

Savcı, Bahri, *Demokrasimiz Üzerine Düşünceler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 155-137, Sevinç Matbaası, Ankara, 1963.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Güneş Matbaacılık T.A.Ş., İstanbul, 1965.

Sertel, M. Zekeriya, *Hatırladıklarım (1905-1950)*, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1968.

Tanyeli, Halit; Topsakaloğlu, Adnan, *İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi: 1945-1958*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958-1959.

Toker, Metin, *İsmet Paşa ile On Yıl*, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1966.

Tökin, F. Hüsrev, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi, İstanbul, 1952.

Tuncer, Baran, *Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 241, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968.

Weiker, Walter F., *1960 Türk İhtilali*, çev. Mete Ergin, Cem Yayınevi, Kültür Dizisi: 3, İstanbul, 1967.

II. MAKALELER

Abadan, Yavuz, "Yeni Seçim Kanunu", *Ulus*, 29 Ocak 1950.

Ağaoğlu, Samet, "Demokrat Parti, İnönü-Menderes", *Son Havadis*, 7 Nisan 1968-21 Nisan 1968.

Aksoy, Muammer, "Fikir, İlim ve Öğretim Hürriyeti-Üniversite Muhtariyeti", *Forum*, S. 37, s. 7-10, 1 Ekim 1955.

Aksoy, Muammer, "İlim Hürriyetini Zedeleyen 6185 Sayılı Kanun Hakkında", *Forum*, S. 38, s. 10-12, 15 Ekim 1955.

Aksoy, Muammer, "Partiden Ayrılma Mebusluk Sıfatını Kaybettirir mi?", *Forum*, S. 41, s. 7-10, 1 Aralık 1955.

Aksoy, Muammer, "6435 Sayılı Kanun Karşısında Üniversite Muhtariyeti", *Forum*, S. 46, s. 14-17, 15 Şubat 1956.

Aksoy, Muammer, "Vekâlet Emrine Alma Sebebi Olarak Açılış Merasimi", *Forum*, S. 67, s. 12-14, 1 Ocak 1957.

Aksoy, Muammer, "Başbakanın Hataları ve Delilsiz İsnatları", *Forum*, S. 72, s. 12-14, 15 Mart 1957.

Aksoy, Muammer, "Rejim Buhranı Halledilmelidir", *Forum*, sayı 88, s. 9-12, 15 Kasım 1957.

Aksoy, Muammer, "Muhalefetin Birleşmesi Zaruridir", *Forum*, S. 110, s. 7-10, 15 Ekim 1958.

Aksoy, Muammer, "Grev Hakkı ve DP", *Vatan*, 8 Şubat 1959.

Aksoy, Muammer, "Grev Hakkı ve Demokrat Partinin Oyalama Taktiği", *Vatan*, 12 Şubat 1959.

Aksoy, Muammer, "DP Grev Hakkını Asla Tanıyamaz", *Vatan*, 25 Şubat 1959.

Aksoy, Muammer, "Meclis Tahkikatı ve Demokrat Parti", *Kim*, S. 57, s. 10-11, 26 Haziran 1959.

Aksoy, Muammer, "Tedbirler ve Tertipler Zinciri Karşısında Demokrasimiz...", *Kim*, S. 60, s. 18-19, 15 Temmuz 1959.

Aksoy, Muammer, "Hukuk Dışı İdare Edilen Bir Parti: Demokrat Parti", *Kim*, S. 68, s. 18-19, 5 Eylül 1959.

Aksoy, Muammer, "Unutmadık, Hatırlatalım!", *Kim*, S. 71, s. 18-19, 26 Eylül 1959.

Aksoy, Muammer, "DP Radyosu ve Radyocuların Sorumluluğu", *Kim*, S. 72, s. 18-19, 3 Ekim 1959.

Aksoy, Muammer, "Hürriyet ve Eşitlik Uğrunda Partizan Radyo!", *Kim*, S. 73, s. 12-13, 10 Ekim 1959.

Aksoy, Muammer; Kapani, Münci "İşbirliği Derhal Gerçekleşmelidir", *Forum*, S. 82, s. 8-10,15 Ağustos 1957.

Aral, Namık Zeki, "Murakabe Buhranı", *Ulus*, 14 Nisan 1956.

Ardıçoğlu, Nureddin, "Celal Bayar = Muvazaa!", *Kudret*, 2 Mayıs 1950.

Aren, Sadun, "4 Ağustos Devalüasyonu", *Forum*, S. 117, s. 10-13, 1 Şubat 1959.

Aşçıoğlu, Adil, "İktidarın Grev Görüşü", *Akis*, S. 182, s. 24-25, 2 Kasım 1957.

Atay, Falih Rıfkı, "Hürriyet Yolu, Anarşi Yolu", *Ulus*, 5 Temmuz 1946.

Avcıoğlu, Doğan, "DP'nin Tenakuzları", *Akis*, S. 210, s. 10-11, 17 Mayıs 1958.

Avcıoğlu, Doğan, "Nereye Gidiyoruz?", *Kim*, S. 77, s. 18-19, 7 Kasım 1959.

Aydemir, Şevket Süreyya, "Çetin Bir Kalem Tecrübesi", *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1968-3 Mayıs 1968.

Aygen, Cemal, "Seçimler ve Meseleler", *Forum*, S. 108, s. 9-10, 15 Eylül 1958.

Bayur, Hikmet, "Cumhuriyet Halk Partisiyle Demokrat Partide Manevi Durum", *Kudret*, 9 Haziran 1948.

Bekata, Hıfzı Oğuz, "Menderes Şimdi Ne Yapmalıdır?", *Akis*, S. 248, s. 5, 4 Nisan 1958.

Boyacıgiller, A., "D.P İtibar ve Sevgisini Niçin Kaybetti?", *Millet*, 15 Ocak 1953.

Ecevit, Bülent, "İhtilal Korkusu", *Kim*, S. 12, s. 9, 15 Ağustos 1958.

Ecevit, Bülent, "Vatan Cephesi Nasıl Kuruluyor?", *Kim*, S. 26, s. 9, 21 Kasım 1958.

Ecevit, Bülent, "İthamlar Karşısında DP", *Kim*, S. 54, s. 17, 5 Haziran 1959.

Ergüder, Özcan, "Kazananlar, Kaybedenler-DP Meclis Grubu Sayın Üyelerine", *Kim*, S. 10, s. 7, 1 Ağustos 1958.

Ergüder, Özcan, "Karar DP Meclis Grubunun", *Kim*, S. 22, s. 7, 24 Ekim 1958.

Ergüder, Özcan, "Adnan Menderes", *Kim*, S. 40, s. 7, 27 Şubat 1959.

Ergüder, Özcan, "Büyük Plan", *Kim*, S. 71, s. 7, 26 Eylül 1959.

Ergüder, Özcan, "Dr. G", *Kim*, S. 81, s. 7, 2 Aralık 1959.

Esatoğlu, Salahattin Hakkı, "1946 Ruhu!", *Kim*, S. 4, s. 16, 20 Haziran 1958.

Esatoğlu, Salahattin Hakkı, "DP Başkanının Sorumluluğu", *Ulus*, 2 Kasım 1958.

Fenik, Adviye, "Millet Şuurunun Hâkimiyeti", *Zafer*, 16 Mayıs 1950.

Fenik, Mümtaz Faik, "Demokratlar Meclisten Çekilecekler mi?", *Vatan*, 17 Nisan 1947.

Fenik, Mümtaz Faik, "Halk Niçin DP'yi Tercih Etti?", *Zafer*, 19 Mayıs 1950.

Feyzioğlu, Turhan, "Demokrasi Davamıza Genel Bir Bakış", *Forum*, S. 46, s. 12, 15 Şubat 1956.

Feyzioğlu, Turhan, "Türk Basınının Kaderi", *Forum*, S. 48, s. 7-9, 15 Mart 1956.

Feyzioğlu, Turhan, "Hazin Bir Gelişmenin Vesikaları", *Forum*, S. 77, s. 9-10, 1 Haziran 1957.

Feyzioğlu, Turhan, "Çoğunluk Tahakkümü ve Demokrasinin Kaleleri", *Akis*, S. 255, s. 8-9, 16 Haziran 1959.

Güneş, Turan, "İç Tüzükteki Değişikliğin Manası", *Forum*, S. 90, s. 11-12, 15 Aralık 1957.

Güneş, Turan, "Demokrat Parti Neydi?..", *Yön*, S. 4, s. 15, 10 Ocak 1962.

Güneş, Turan, "DP İktidarı", *Yön*, S. 24, s. 12, 30 Mayıs 1962.

Kapani, Münci, "Hangi Şartlar Altında Seçimlere Giriyoruz", *Forum*, S. 86, s. 8-9, 15 Ekim 1957

Kapani, Münci, "Siyasi Rejimimizin Gerçek Mahiyeti", *Forum*, S. 94, s. 9-11, 15 Şubat 1958.

Karacan, Ali Naci, "Halkın Sesi Hakkın Sesi", *Milliyet*, 4 Mayıs 1954.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, "DP İdaresi Tezatlar İçinde", *Ulus*, 24 Kasım 1957.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, "DP Bir Çıkmaz İçinde", *Ulus*, 13 Nisan 1960.

Kentli, Mustafa, "Millet Partisi ve Diktatörlük", *Millet*, 10 Temmuz 1953.

Kıratlı, Metin, "1924 Anayasası Devrinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin Yapısı Üzerine Bir Deneme", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XVI, No. 4, s. 147-161, 1961.

Köprülü, Fuad, "Demokrat Partinin 'Hürriyet' Anlayışı", *Kudret*, 28 Eylül 1947.

Okyar, Osman, "İstikrar Politikası ve DP İktidarı", *Kim*, S. 56, s. 16, 19 Haziran 1959.

Savcı, Bahri, "Siyasi Mücadele Hayatımızın Seyrinden Çıkan Ders", *Forum*, S. 37, s. 10-12, 1 Ekim 1955.

Savcı, Bahri, "Parti Mutlakıyeti Üzerine", *Forum*, S. 42, s. 9-10, 15 Aralık 1955.

Savcı, Bahri, "Partilerimizde Tabakalaşmanın Gerçek Mahiyeti ve Sosyal Muhtevalı Politika Meyli", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XIII, No. 1, s. 42-80, 1958.

Savcı, Bahri, "Demokrasiyi Var Kılan Fikir ve Müesseseler Üzerine", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XIII, No. 4, s. 193-199, 1958.

Savcı, Bahri, "Demokrasi Üzerinde Tartışmaların Ortaya Çıkardığı Meseleler", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XIV, No. 1, s. 249-281, 1959.

Savcı, Bahri, "Politika-Din-Devrimler veya Metafizik Kımıldanmalar", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XIV, No. 4, s. 159-170, 1959.

Savcı, Bahri, "İsbat Hakkı", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XIV, No. 4, S. 170-172, 1959.

Savcı, Bahri, "Basın Hürriyeti-Radyo Rejimi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XIV, No. 4, s. 193-198, 1959.

Sevig, Vasfi Raşit, "Büyük Allah Sen Bu Milleti Evvela Kuruculardan Koru", *Kudret*, 4 Mart 1950.

Soysal, Mümtaz, "Büyük Millet Meclisi'nin Olağanüstü Toplantısı", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XIII, No. 3, s. 281-285, 1958.

Tanju, Sadun, "Önümüzdeki Seçimler Üzerine Bazı Mukayeseler ve Neticeler", *Kim*, S. 90-96, 9 Mart 1960-20 Nisan 1960.

Toker, Metin, "Demokrasinin Yeminli Düşmanları", *Akis*, S. 203, s. 5, 29 Mart 1958.

Toker, Metin, "Kaplama Demokratlar", *Akis*, S. 230, s. 7, 4 Eylül 1958.

Tuna, Yalçın, "Basın Mevzuatının Antidemokratik Hükümleri", *Forum*, S. 78, s. 9-12, 15 Haziran 1957.

Tuna, Yalçın, "DP İktidarının Seçimlerde Giriştiği Büyük Yolsuzluklar", *Ulus*, 31 Ekim 1957.

Tuna, Yalçın, "DP İktidarının Gidişi İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne Aykırı Bir Yoldur", *Ulus*, 21 Aralık 1957.

Tuna, Yalçın, "DP ve Demokrasi Tekerlemesi", *Ulus*, 4 Ekim 1958.

Ülman, Haluk, "Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XII, No. 2, s. 44-75, 1957.

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Demokrat Parti'nin Mitingi", *Ulus*, 24 Nisan 1949.

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Demokrat Parti Muamması", *Ulus*, 12 Mayıs 1957.

Yalman, Ahmet Emin, "Demokratların Rolü", *Vatan*, 3 Ağustos 1946.

III. DERGİLER

Akis

Ayın Tarihi

Forum

Kim

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

TBMM Tutanak Dergisi

Yön

IV. GAZETELER

Cumhuriyet

Kudret

TC Resmî Gazete

Ulus

Vatan

Zafer

Ad Dizini

A

Adıvar, Adnan 27

Ağaoğlu, Samet 33, 35, 99, 104, 145, 171, 176, 192, 205, 218, 238, 271, 273

Akaygen, Enis 35, 42, 53, 54

Akoğuz, Hakkı 88

Aksalur, İzzet 88

Akşit, Baha 229

Aldoğan, Sadık 33, 40, 50, 52

Arna, Fuat 158

Arvas, İbrahim 223

Atalay, Besim 13

Atalay, Sırrı 190

Atatürk, Mustafa Kemal 14, 23, 47, 70, 73, 75, 109, 118, 119, 121, 123, 139, 165, 192, 214, 221, 257, 259, 262, 263, 266, 272

Atay, Falih Rıfkı 22, 274

Avunduk, Üzeyir 41, 64

Aydemir, Şevket Süreyya 166, 211, 215, 217, 221, 226, 227, 235, 265, 271, 274

Aytemiz, Abdullah 121

B

Barlas, Cemil Sait 103

Barutçu, Faik Ahmet 268

Başgil, Ali Fuat 235, 271

Bayar, Celal 4, 12-16, 20, 24, 29, 30, 32, 34, 35, 37, 39-44, 46, 48, 51-57, 59, 60, 62-64, 66, 70, 71, 80, 86, 88, 89, 94, 103, 106, 110, 111, 117, 122, 129, 149, 151, 155, 158, 163, 167, 169, 179, 191, 205, 217, 220, 235, 239, 262, 274

Bayur, Hikmet 11, 54, 118, 129, 274

Benderlioğlu, Atıf 103, 104, 171

Berköy, Mahmut 88

Betil, Zihni 103

Bilen, Ömer 121

Bilgiç, Sait 122, 230

Birant, Remzi 171

Bölükbaşı, Osman 54, 185, 187

Boran, Behice ix, x

Boratav, Korkut 259, 271

Bulganin, Nikolay 151

Burçak, Rıfkı Salim 99, 104, 171, 237

Burdeau, Georges 269, 271

C

Churchill, Winston 2

Ç

Çakmak, Fevzi 22-24, 54, 70

Cebesoy, Ali Fuat 70

Çelikbaş, Fethi 104, 124, 150, 169, 170

Çiçekdağ, Osman Şevki 150, 159, 171

D

Demirağ, Nuri 7, 129

Demirelli, Fuat Hulusi 53, 86

Dinçer, Hasan 35, 53, 230

Doğan, Zeki 33, 63, 88, 273, 274

Dülger, Bahadır 228, 230

Dulles, J. Foster 152, 201, 211

Duruiz, Mecit 92

Düşünsel, Feridun Fikri 11

E

Eisenhower, Dwight 110, 224

El Omar, Reşat 152

Erdem, Necati 52

Ergin, Feridun 169, 170, 176, 205, 273

Erim, Nihat 36, 42, 48, 51, 56, 59, 60, 65, 68, 158

Ete, Muhlis 86, 99, 138, 178

F

Faik, Bedii 31, 158, 268, 275

Fenik, Mümtaz Faik 31, 96, 275

Feyzioğlu, Turhan 183, 275

G

Gedik, Namık 99, 150, 167, 183, 205, 212

Gerede, Hüsrev 260, 261

Göle, Turgut 222

Gülek, Kasım 161, 185

Günaltay, Şemsettin 59, 60

Gündeş, Kâmil 64, 104, 171, 237

Gürler, Şahap 88

Gürmen, Abdurrahman Nafiz 88

Gürsel, Cemal 167, 213, 235

H

Hadımlı, Kemal 220

İ

İleri, Tevfik 39, 58, 86, 104, 117, 121, 142, 171, 172, 205, 207

İnal, Şekip 173

İnce, Refik Şevket 35, 86, 99, 104

İnönü, İsmet xiii, 3, 6-8, 15, 19, 21, 23, 24, 29, 30, 32, 41, 43-50, 66, 67, 70, 73, 76, 114, 115, 117, 138, 143, 158-160, 167, 177-180, 182, 185, 186, 188, 190, 211, 215, 216, 218-221, 224-227, 231, 233, 237, 272, 273

K

Kalafat, Emin 104, 150, 171, 176, 179, 205

Karabekir, Kâzım 24, 75

Kara Kemal 129

Karaosmanoğlu, Fevzi Lütfi 35, 104, 170, 272, 275

Kayalar, Mazlum 229

Kırdar, Lütfi 129, 205

Koç, Vehbi 41

Köksal, Osman 239

Köni, Osman Nuri 53

Köprülü, Fuat xiii, 12-15, 25, 35, 40, 42, 49, 52, 78, 86, 99, 104, 105, 108, 120, 150, 166, 169, 170, 171, 176, 184, 188, 191

Köprülü, Orhan 188

Koraltan, Refik 12-15, 35, 71, 86, 104, 149, 169, 171, 205

Köymen, Hulusi 64, 86, 99, 158

Kral Faysal II 106

Kraliçe Elizabeth II 110

Kubalı, Hüseyin Nail 207, 208

Kuşçu, Samet 208

M

Menderes, Adnan vii, viii, xii, xiii, 6, 11-13, 15, 21, 22, 26, 29, 33-35, 38, 40, 55, 57, 61, 66 68, 71, 75, 77, 80, 86, 87-89, 91, 92, 99, 103, 104, 117,122 138, 140, 143, 145, 149-152, 154, 159, 160-164, 167, 169-172, 174, 175-180, 185-193, 196, 197, 205, 206, 209, 210, 213-218, 220, 224, 225, 227, 228, 230, 233,234 236-240, 244, 265, 268, 271-274

Musaddık, Muhammed 108

N

Nadi, Nadir 33, 37, 76, 99, 272

Nehru, Cevahirlal 237

Nutku, Emrullah 174, 178

O

Oğuz, Ahmet 35, 53, 271, 274

Okyar, Fethi 75, 275

Omurtak, Salih 88

Onat, Burhanettin 172

Onursal, Rauf 129, 171

Oral, Cavit 103

Orbay, Kâzım 88

Ö

Öğün, Eşref 220

Ökmen, Mümtaz 42, 43, 99, 150, 176, 205

Ölçmen, Himmet 33, 230

Öner, Kenan 32, 50, 52, 54

Özsan, Nuri 48, 50, 64, 86, 99

Özyörük, Halil 70, 86, 99, 103

P

Peker, Recep 24-29, 38-49, 55, 56, 76

Polatkan, Hasan 86, 99, 150, 178, 205

Politzer, Georges x

R

Ramazanoğlu, Celal 35, 104, 171

Rhee, Syngman 233

S

Sağlam, Cemal 157

Said Nursi 122

Saka, Hasan 48, 49, 56, 57, 58, 59

Sakaroğlu, Mithat 52

Saracoğlu, Şükrü 7, 13

Sarol, Mükerrem 150, 159, 170, 171, 174, 175, 185

Sarper, Selim 164

Sazak, Emin 11, 12, 35, 40, 41, 42, 53

Selek, Sabahattin 257, 259, 261, 272

Sertel, Zekeriya 6, 262, 272

Silivrili, Kemal 52

Sirer, Reşat Şemsattin 142

Sökmensüer , Şükrü 36, 37

Somuncuoğlu, Server 218

Stalin, Josef 109, 151

Süreyya 166, 271, 274

T

Tahtakılıç, Ahmet 35, 50, 53

Tekelioğlu, Ahmet 129

Tengirşenk, Yusuf Kemal 24, 35, 50, 53

Tınaztepe, Asım 88

Toker, Metin 159, 185, 272, 276

Tola, Tahsin 122

Trikopis, Nikolaos 219

Tuğsavul, Muzaffer 88

Tunca, Cemal 35

U

Ustaoğlu, Fehmi 121, 122

Uz, Behçet 129, 150

Ü

Ülgen, Mehmet Ali 88

Y

Yalçın, Hüseyin Cahit xii, 42, 65, 113, 157, 158, 183, 276

Yalman, Ahmet Emin 121, 276

Yamut, Nuri 88, 129

Yiğitbaş, Gazi 94

Yırcalı, Sıtkı 64, 86, 104, 150, 171, 174, 178, 205, 237

Z

Zeren, Mustafa 104, 237

Zeytinoğlu, Kemal 99, 150, 218

Zorlu, Fatin Rüştü 150, 165, 178, 205

Kimine göre, Demokrat Parti, Atatürk devrimlerini yok etmeyi amaç edinen ve bugün bu ereğine iyice yaklaşmış görünen, gerici bir siyasal akımın ilk büyük dalgasıdır. DP demek, karşıdevrim demektir. Kimine göre ise, Demokrat Parti, baskıcı yönetimler karşısında yüzyıllardır boyun eğmiş "kitlelerin isyanı"dır ve en büyük özelliği demokrasinin kurucusu olmasıdır.

Ancak, birbirinin tam karşıtı olan bu iki savın yine de anlaştıkları bir nokta vardır: Bugünkü düzenin oluşmasında DP'nin payını azımsamak olanaksızdır. Öyleyse, bugünü çözümlemek isteyenlerin, geçen yüzyılın ortalarına uzanıp o günlerin siyasal havasını solumaları gerekiyor.

Elinizdeki kitap, işte böyle bir yolculuğa çıkmak isteyenlere yoldaş olma dileğiyle yazılmıştır.

18 TL. KDV DAHİL

ISBN: 978-605-4836-53-6

9 786054 836536

Yordam Kitap